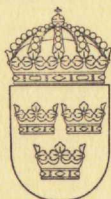




**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012



SVENSK EKONOMI 1966–1970

MED UTBLICK MOT 1980

1965 års långtidsutredning

HUVUDRAPPORT

UTARBETAD INOM SEKRETARIATET FÖR EKONOMISK

PLANERING, FINANSDEPARTEMENTET

Stockholm 1966

STATENS
OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966

Kronologisk förteckning

1. Svensk ekonomi 1966—1970. Esselte. 296 s. Fi.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966:1

Finansdepartementet



SVENSK EKONOMI 1966–1970

MED UTBLICK MOT 1980

1965 års långtidsutredning

HUVUDRAPPORT

UTARBETAD INOM SEKRETARIATET FÖR EKONOMISK

PLANERING, FINANSDEPARTEMENTET

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1965

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966:1

Finansdepartementet



SVENSK EKONOMI 1966-1970

MED UTBLICK MOT 1980

1965 års långtidsutredning

HUVUDRAPPORT

UTARBETAD INOM SEKTORIALTET FÖR EKONOMISKA

PLANERINGEN. FINANSDEPARTEMENTET

INOMSTYRELSEN FÖR OFFENTLIGA UTREDNINGAR
STOCKHOLM 1965

Innehåll

<i>Förord</i>	7
<i>Avdelning 1. Syfte och upplägning</i>	9
<i>Avdelning 2. Återblick på 1960—1965</i>	14
2.1 Produktionens tillväxttakt	14
2.2 Resursernas fördelning	15
2.3 Faktorer bakom den ökade framstegstakten	17
2.4 Levnadsstandard.	20
2.5 Den förra långtidsutredningen och den faktiska utvecklingen.	21
2.6 Ljusare och mörkare drag i utvecklingen	22
<i>Avdelning 3. Resurser och anspråk</i>	24
3.1 Resursernas tillväxt	24
3.1.1 Befolkning	24
3.1.2 Arbetskraft	31
3.1.3 Produktivitet och produktionskapacitet	37
3.2 Summering av anspråk	41
3.3 Preliminär slutsats om resurser och anspråk	46
<i>Avdelning 4. Utvecklingspolitikens avvägningsproblem</i>	47
4.1 Den internationella bakgrunden	49
4.2 Det interna avvägningsproblemet	55
4.2.1 Kravet på balans i utrikesbetalningarna	57
4.2.2 Utrymmet för den privata konsumtionens ökning	59
4.2.3 Avvägningsproblem rörande investeringar och offentlig konsumtion	61
4.2.4 En kalkyl för avvägning mellan investeringar och offentlig konsumtion.	68
<i>Avdelning 5. Sammanfattande tabeller</i>	72
<i>Avdelning 6. En kalkyl för utvecklingen 1966—1970</i>	80
6.1 Privat konsumtion	80
6.1.1 Prognosernas förutsättningar	80
6.1.2 Prognosresultaten	81
6.1.3 Några genomgående tendenser	88
Appendix till avsnitt 6.1	90
6.2 Offentlig konsumtion	92
6.3 Investeringar	98

6.4	Utrikeshandel	103
6.4.1	Exporten	103
6.4.2	Importen	111
6.4.3	Bytesbalansen	113
6.5	Produktion och produktivitet inom olika näringsgrenar	116
6.6	Sysselsättningsutveckling	119
6.7	Finansiell utveckling	124
6.7.1	Balansen mellan efterfrågan på privat konsumtion och den reala kalkylens utrymme härför	124
6.7.2	Företagssparande och investeringsfinansiering	129
6.7.3	Balansen på kreditmarknaden	132
<i>Avdelning 7. Näringsgrenarnas utveckling.</i>		135
7.1	Jordbruk	135
7.2	Skogsbruk.	139
7.3	Fiske	145
7.4	Industri.	147
7.4.1	Enkätens uppläggning	148
7.4.2	Utvecklingen inom industrin som helhet 1965—1970	150
7.4.3	De olika industribranscherna 1965—1970	154
7.4.4	Sammanfattning av utvecklingen fram till 1970	171
7.4.5	Utvecklingen under 1970-talet.	173
7.5	Energiförsörjning	177
7.5.1	Energibehov.	177
7.5.2	Kraftverk och eldistribution	178
7.6	Byggnads- och anläggningsverksamhet	181
7.7	Samfärdsel	185
7.7.1	Utvecklingstendenser inom persontrafiken	185
7.7.2	Utvecklingstendenser inom godstrafiken.	188
7.7.3	Investeringar i transportapparaten	193
7.7.4	Transportsektorns arbetskraftsbehov	198
7.7.5	Posttrafik	199
7.7.6	Teletrafik	200
7.8	Varuhandel	201
7.9	Privata tjänster	206
7.10	Bostäder	210
7.11	Vatten och avlopp	214
7.12	Offentliga tjänster	217
7.12.1	Sektorns omfattning och utvecklingen under senare år.	217
7.12.2	Undervisning	219
7.12.3	Hälso- och sjukvård	224
7.12.4	Socialvård	228
7.12.5	Polis- och rättsväsen samt kriminalvård	232
7.12.6	Försvar	235
7.12.7	Kyrklig verksamhet	236
7.12.8	Sammanfattning av kalkylerna	237
<i>Avdelning 8. Utblick mot 1980</i>		239
8.1	Prognos på kortare och på längre sikt.	239

8.2	Konsumenter och arbetskraft	239
8.3	Produktionsutvecklingen	242
8.4	Resursfördelningsproblem	244
8.5	Sektorutveckling och arbetskraftsbalans.	248
8.6	Slutkommentarer	255
<i>Avdelning 9. Sammanfattning.</i>		256
<i>Appendix A: Kapitalinsats och ekonomisk tillväxt</i>		262
	I. Kapitalkalkylens uppläggning	262
	II. Ekonomisk tillväxt och faktorinsats	264
<i>Appendix B: Regionala utvecklingstendenser och problem. Urbanisering.</i>		273
<i>Tabellförteckning</i>		291
<i>Diagramförteckning</i>		293

8.2. Konsumenter och arbetsmarknad 208

8.3. Produktionskostnader 212

8.4. Prisinställningssystem 214

8.5. Skattor och arbetsmarknad 218

8.6. Slutkommentarer 222

A-bildning 2. Sammanfattning 228

Appendix A: Kvalitet och ekonomisk tillväxt 232

I. Kvalitetsindex och produktionskostnader 232

II. Ekonomisk tillväxt och faktorer 234

Appendix B: Regler och övervakningssystem för arbetsmarknad 238

Yrkesförhållanden 241

Diagramförklaring 244

Förord

Denna rapport har utarbetats inom finansdepartementets sekreteriat för ekonomisk planering. Utredningsmännen svarar själva för såväl innehåll som utformning. Syftet med det utredningsarbete som här redovisas har varit att kartlägga och analysera de sannolika framtida utvecklingstendenserna i den svenska ekonomin. För att kunna fullgöra sina utredningsuppgifter har utredningsmännen måst göra olika kalkylmässiga antaganden om resursernas fördelning mellan olika användningsområden. Det bör understrykas att dessa antaganden — såväl vad avser t. ex. fördelningen mellan konsumtion och investeringar som den inbördes avvägningen mellan olika verksamhetsområden inom privat och offentlig sektor — är av modellteknisk natur. De representerar således inte någon programmatisk rekommendation beträffande avvägningsfrågornas lösning från utredningsmännens sida. Som framhålls i rapporten ankommer det på regering och riksdag att ta ställning till dessa problem. Sedan olika remissinstanser hörts, torde regeringens syn på de långsiktiga avvägningsproblemen komma att redovisas i kompletteringspropositionen våren 1966.

För utformningen av rapporten har främst svarat t. f. planeringschef Erik Höök, kanslirådet Rune Beckman, departementssekreterare Rein Hinno samt kanslisekreterarna Bengt Andersson och Weine Karlsson. Professor Ing-

var Svennilsson har som sakkunnig varit knuten till utredningsarbetet och har bl. a. svarat för utformningen av avd. 8 och appendix A. T. f. planeringschef Lars Lindberger, departementssekreterarna Jan Nipstad och Bengt Johansson samt kanslisekreterare Bengt Olof Karlsson har svarat för utformningen av vissa avsnitt i rapporten. Räkne-, skriv- och skilda redigeringsarbeten har utförts av extra kanslist Gisela Nilsson, kansliskrivare Margreth Carteby och kontorist Imbrin Willertz.

Ett flertal delutredningar och ett omfattande arbete med insamling av material har utförts av olika utredningsorgan, departement, statliga verk etc. På sid. 41—42 återfinns en förteckning över de olika organ som därvid medverkat. Till vissa delar redovisas dessa utredningar i särskilda bilagor vilka efter hand kommer att publiceras separat. De som i dessa fall haft huvudansvaret för utredningsarbetet är: fil. kand. Stefan Sohlman (Export-import 1966—1970), byrådirektör Margit Strandberg (Tillgången på arbetskraft 1960—1980), direktör Folke Larsson (Varuhandels utveckling), professor Ragnar Bentzel och fil. kand. Jan Beckman (Framtidsperspektiv för svensk industri, 1965—1980) och professor Sven Godlund (Trafikutveckling och trafikinvesteringar). Professor Börje Kragh har som särskild utredningsman i uppdrag att i nära anknytning till långtidsutredningen utföra en undersökning om de finansiella

långsiktstendenserna. Avsnitt 6.7 om den finansiella utvecklingen bygger direkt på en av honom gjord sammanfattning av de första preliminära resultaten av denna undersökning. I bilagorna anges vilka som i övrigt medverkat i utredningsarbetet på ifrågavarande område. Professor Torsten Hägerstrand har svarat för appendix B (Regionala utvecklingstendenser och problem).

I de olika avsnitten av denna rapport redovisas varifrån underliggande material har hämtats. I vissa fall bygger framställningen i rapporten direkt på en av vederbörande utredningsman gjord sammanfattning av de undersökningar som utförts på ifrågavarande område.

Arbetet med rapporten avslutades i november 1965.

Den här rapporten har utarbetats inom den nationella planeringens sekretariat för ekonomisk planering. Utredningsmannen svarar själva för såväl innehåll som utformning. Styrelsen för utredningsarbetet som här redovisas har varit ett utbuds och analysera de samhälleliga förändringarna och analysera de samhälleliga förändringarna i den svenska ekonomien. För att kunna göra sina utredningsuppgifter har utredningsmannen först gjort olika preliminära utredningar om konsekvenserna för bindning mellan olika sektorer. Det har understrykats att dessa utredningar — såväl vad avser förbindningen mellan sektorerna och investeringar som den förbindningen mellan olika verksamhetsområden inom privat och offentlig sektor — är av nödvändigt natur. De representativa utredningarna för programmatisk verksamhetsplanering tillämbaliga utredningsarbetet löst på ett utredningsmannens sätt. Som framhålls i rapporten ankommer det på regering och riksdag att ta tillräckligt hänsyn till dessa problem. Sedan utredningsarbetet hört förberedande utredningar om den långsiktiga utvecklingen kommer att redovisas i kommittéutredningen under 1966. För utredningen av rapporten har följande svarat, d. i. planeringschefen Erik Höök, kanslieförstaren Hans Höök, kanslieförstaren Leif Andersson samt kanslieförstaren Leif Andersson och Wime Karlsson. Professor Ing-

Den här rapporten har utarbetats inom den nationella planeringens sekretariat för ekonomisk planering. Utredningsmannen svarar själva för såväl innehåll som utformning. Styrelsen för utredningsarbetet som här redovisas har varit ett utbuds och analysera de samhälleliga förändringarna och analysera de samhälleliga förändringarna i den svenska ekonomien. För att kunna göra sina utredningsuppgifter har utredningsmannen först gjort olika preliminära utredningar om konsekvenserna för bindning mellan olika sektorer. Det har understrykats att dessa utredningar — såväl vad avser förbindningen mellan sektorerna och investeringar som den förbindningen mellan olika verksamhetsområden inom privat och offentlig sektor — är av nödvändigt natur. De representativa utredningarna för programmatisk verksamhetsplanering tillämbaliga utredningsarbetet löst på ett utredningsmannens sätt. Som framhålls i rapporten ankommer det på regering och riksdag att ta tillräckligt hänsyn till dessa problem. Sedan utredningsarbetet hört förberedande utredningar om den långsiktiga utvecklingen kommer att redovisas i kommittéutredningen under 1966. För utredningen av rapporten har följande svarat, d. i. planeringschefen Erik Höök, kanslieförstaren Hans Höök, kanslieförstaren Leif Andersson samt kanslieförstaren Leif Andersson och Wime Karlsson. Professor Ing-

AVDELNING I

Syfte och uppläggning

De fyra tidigare långtidsutredningarna utarbetades av särskilda för varje tillfälle tillkallade expertkommittéer. I slutet av 1962 gavs dåvarande ekonomiska avdelningen inom finansdepartementet i uppgift att i fortsättningen ombesörja det översiktliga utredningsarbetet kring de långsiktiga utvecklingsproblemen i svensk ekonomi. Denna organisatoriska förändring kom till för att tillgodose önskemålen om en »rullande planering». Med den stora betydelse som tillväxtproblemen har ansågs nämligen att detta område borde analyseras fortlöpande.

Med förändringen följde dock inte någon förskjutning i utredningsarbetets syfte. Vad 1959 års långtidsutredning anförde om ändamålet med och karaktären av sitt betänkande (SOU 1962:10) gäller sålunda i allt väsentligt även det utredningsarbete vars resultat redovisas i föreliggande rapport. Främsta syftet med de svenska långtidsutredningarna är liksom tidigare att kartlägga och analysera utvecklingstendenserna i ekonomin. Avsikten är därvid inte att redovisningen av en sannolik utvecklingsbild och av problem som hänger samman med förändringar i ekonomin skall mynna ut i något förslag till ett översiktligt program för den svenska ekonomin. Utredningarna får i stället ses som ett informerande och vägledande instrument för de instanser — politiska organ, ledningar för offentliga och privata verksamheter

etc. — som har att praktiskt forma de långsiktiga handlingslinjerna. De kan i viss mening sägas fylla samma uppgift i samband med den långsiktiga ekonomiska politiken som nationalbudgeten har i fråga om konjunkturproblemen.

Ett sådant orienterande och vägledande instrument, som långtidsutredningen skall utgöra, behövs såväl inom offentliga som privata verksamhetsområden. Arten och detaljrikedomen i den information som därvid krävs varierar dock starkt olika sådana områden emellan. I den översiktliga form som är mer eller mindre ofrånkomlig för en långtidsutredning kan givetvis inte alla sådana skiftande behov tillgodoses. Problemen måste naturligtvis väljas och perspektiven begränsas utifrån en föreställning om vad som i första hand de centrala politiska instanserna kan behöva för sin långsiktiga planering. Utan att själv vara ett program bör under sådana förhållanden en långtidsutredning redovisa och diskutera förhållanden och problem som bedöms vara relevanta för statsmakternas beslut i frågor som bestämmer den långsiktiga ekonomiska utvecklingen.

Karaktären av och betingelserna för statsmakternas planering och möjligheter att styra denna utveckling blir därmed en viktig utgångspunkt för arbetets uppläggning och för urvalet av de problem som behandlas. Det är inte möjligt att närmare gå in på det ämnet här. Vissa huvuddrag i den ekonomiska pla-

neringens villkor bör dock beröras. Fritt konsumtionsval och fri konkurrens, fritt yrkesval och fri etableringsrätt är med de modifieringar som senare berörs allmänt accepterade basprinciper för den svenska ekonomiska politiken. Dit hör också struktur- och ägarförhållandena inom näringslivet — med dominans för företag som självständigt fattar beslut om produktion, investeringar etc. — samt ekonomins starka beroende av utlandsmarknaderna i förening med ett klart hävdande av en liberal handels- och tullpolitik. En planering inriktad på att i detalj reglera konsumtion och produktion är därför inte aktuell. Den huvudlinje som i stället följs är att med generella finans- och kreditpolitiska, närings- och handelspolitiska medel skapa eller ändra de nödvändiga yttre betingelserna för en utveckling vilken bedöms som önskvärd.

Denna allmänna beskrivning av situationen behöver kompletteras och modifieras i betydande mån. Först kan då erinras om att statsmakterna givetvis i detalj måste planera de sektorer av ekonomin, där produktionen bedrivs i statlig regi och där sålunda regering och riksdag har ett direkt företagaransvar. Ungefär samma krav på centrala planeringsinsatser, som i enlighet därmed gäller för t. ex. försvar, rättsväsen, högre undervisning etc., föreligger på sådana offentliga verksamhetsområden, där kommunerna visserligen är huvudmän men där staten genom omfattande bidrag (t. ex. i fråga om grundskolan) iklätt sig det finansiella ansvaret. För andra kommunala sektorer, såsom sjuk- och socialvård, där statens roll huvudsakligen är av tillsyns- och övervakningsnatur, är statens uppgift bl. a. att bedöma behovsutveckling och produktionens allmänna förutsättningar. I de fall då staten genom subventioner eller

på annat sätt har ett starkt inflytande på en näringsgrens produktionsförhållanden (t. ex. jordbruk och bostadsbyggande) krävs naturligen en översiktlig planering som söker följa utvecklingen, avstämma effekten av vidtagna åtgärder, analysera de ekonomiskpolitiska medlens användbarhet etc.

Med skillnader i kraven på en statlig planering följer betydande variationer i arten och omfattningen av den information och de analyser av sammanhang som kan vara av värde. Nu är det emellertid inte möjligt att i en långtidsutredning söka tillmötesgå alla sådana skiftande behov av orienterings- och bakgrundsmaterial. Uppgiften måste i stället främst vara att översiktligt presentera betydelsefulla förhållanden och utvecklingstendenser och därmed ange de utgångspunkter och de yttre oberoende faktorer eller den ram som de offentliga instanserna har att utgå ifrån.

Inte heller inför en sådan mer begränsad uppgift är det så lätt att beakta olika planeringsaspekter. Planeringen i de olika former som nyss berörts har att bygga på en i varje särskilt fall gällande politisk målsättning. Av statsmakterna uppsatta mål för skilda verksamheter utgör givna data såväl i planeringsarbetet som i det långsiktiga utredningsarbetet. Problemet är emellertid att de olika målen är av väsentligt olika karaktär och räckvidd. Och inför en viss förutsedd ekonomisk utveckling kan finnas anledning att ställa frågan dels om dessa mål är inbördes förenliga och dels, om så inte är fallet, i vilken ordning de bör tillgodoses. Visserligen kan sägas att i en långtidsutredning snabb ekonomisk tillväxt bör vara det mål som främst beaktas. Men självklart är samtidigt att tillväxtproblemen måste diskuteras utifrån den begränsningen att andra mål (full sysselsättning, balans i de

utrikes betalningarna, prisstabilitet etc.) inte äventyras.

Möjligheterna att mer ingående behandla tillväxtpolitikens avvägningsproblem är av flera skäl begränsade. Den ekonomiska teoribildningen rörande tillväxtfrågorna har — även om den under senare år ägnats ett starkt ökat intresse — inte nått sådana resultat som över ett vidare fält kan direkt tillämpas i praktisk-ekonomiska frågor. Därför måste de diskussioner som vi i denna rapport kommer att föra kring skilda tillväxtspörsmål bli villkorliga och ofta endast utmyнна i frågeställningar och problem. För att belysa tillväxtpolitikens medel och möjligheter och för att stimulera en mer allmän debatt i ämnet har ett antal ekonomer inbjudits att i uppsatsform behandla vissa av dem själva valda problem. Dessa uppsatser publiceras i anslutning till denna rapport men i en fristående publikation.

Med begränsningarna i kunskapen om tillväxtpolitikens betingelser och möjligheter sammanhänger även vissa svårigheter att precisera det inbördes förhållandet eller eventuella konflikter mellan ett mål för tillväxten och andra ekonomisk-politiska mål. Diskussionen i denna rapport blir därför också på denna punkt av en mer allmän och problemställande karaktär. Den hör nära samman med spörsmålet om hur olika mål bör rangordnas, och där anmäler sig en annan komplikation. Den betydelse som varje mål skall tillmätas är en politisk fråga till vilken vi inte skall ta någon ställning i denna rapport. Otvetydigt är väl dock att vissa generella mål — full sysselsättning, balans i de utrikes betalningarna, prisstabilitet — allmänt anses och i den ekonomiska politiken givits en ställning som huvudmålsättningar. Diskussionerna i denna rapport utgår från den förutsättningen

att betingelserna för att nå snabbast möjliga tillväxttakt i ekonomin betraktas som ett avvägningsproblem utifrån de begränsningar som följer av att dessa mål skall uppfyllas. Detta innebär samtidigt att vissa andra och mestadels speciella mål — exempelvis på bostadspolitikens, jordbrukspolitikens, undervisningens och sjukvårdens områden — har en sidoordnad eller sekundär ställning.

Den skillnaden innebär för vår rapports del att vi kunnat betrakta de förstnämnda målen genom dessas fasta förankring som givna data i den meningen att vi förutsatt att de skall uppfyllas. Andra mål omprövas och justeras allt eftersom ekonomin förändras. I en långsiktstudie som syftar inte till att föreslå ett program utan till att upplysa och vägleda inför framtida och sannolikt nya ekonomiska förhållanden och tendenser kan man naturligen inte ta ställning till sådana villkorliga mål — det måste göras utifrån politiska bedömningar.

Detta hindrar givetvis inte att vi i vår rapport diskuterar de ekonomisk-politiska problem som blottats av det sammanställda materialet och att vi försöker belysa sådana nya förutsättningar och krav på politiken, dess inriktning och medel som betingas av observerade förändringar i de ekonomiska utvecklingstendenserna. Inte heller innebär det någon värdering eller något politiskt ställningstagande då vi i rapporten inför siffermässiga fördelningar för olika sektorer och ändamål. Ett sådant kalkylförfarande är motiverat av utredningstekniska och framställningsmässiga skäl.

Liksom tidigare långtidsutredningar behandlar denna i första hand en femårsperiod, åren 1966—1970. Analysen avser därvid i första hand dels ett san-

nolikt läge slutåret 1970 och dels den genomsnittliga förändringen under perioden 1966—1970¹. Förändringstalen liksom värdena för slutåret uttrycker en från konjunkturörelser rensad trendutveckling. Bakgrunden till detta förfarande är naturligtvis att det skulle vara utsiktslöst att göra någon som helst förutsägelse om hur konjunkturförloppet kommer att gestalta sig under en så här lång period. Det betyder å andra sidan att man får vara medveten om att de utvecklingstendenser och problem som skisseras i denna rapport i verkligheten kommer att få ytterligare en dimension, nämligen den konjunkturrella. Även om, som exempel, den ekonomiska politiken skulle inriktas på att i en viss punkt förverkliga den utveckling som ingår i vår kalkyl kan under vissa år avvikelser från den eftersträfvade trendutvecklingen bli nödvändiga. Den vid varje tillfälle lämpliga kombinationen av förändringar för olika områden blir beroende av det speciella konjunkturläget som råder.

På många områden kommer åtgärder som vidtas de närmaste åren att till viss del binda utvecklingen och handlingsmöjligheterna längre fram i tiden än till 1970. Med hänsyn härtill lämnar vi även vissa villkorliga prognoser och diskuterar på ett allmänt överblickande sätt tänkbara utvecklingstendenser under 1970-talet.

Vi vill i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på det problem som ligger i det förhållandet att vår kalkyl i huvudsak är uppbyggd med 1965 som basår. Rapporten har som nämnts färdigställt under hösten 1965. Den nationalräkenskapsstatistik som vid denna tidpunkt fanns att tillgå för basåret har varit de preliminära uppskattningar som publicerades i konjunkturinstitutets höstrapport, Konjunkturläget hösten 1965. Någon hänsyn har således in-

te kunnat tas till den nationalräkenskapsstatistik för 1965 som presenteras i den preliminära nationalbudgeten för 1966. Därtill kommer att de ursprungliga uppgifterna från de olika sektorerna till sin huvuddel samlats in mot slutet av 1964 och i början av 1965, alltså vid en tidpunkt då mer fullständig statistik knappast förelåg ens för 1964. Sistnämnda svaghet i materialet har vi i görlig mån sökt avhjälpa genom att kompletterande uppgifter inhämtats under det fortsatta utredningsarbetet.

En utredning av det här slaget, som skall omfatta åren 1966—1970, står inför ett dilemma. Man kan som vi gjort publicera rapporten vid periodens ingång, vilket alltså drar med sig att basåret kan fixeras statistiskt endast delvis. En annan väg — vilken använts i de tidigare långtidsutredningarna — skulle vara att invänta den mer fullständiga nationalräkenskapsstatistiken för basåret, med följd att publiceringen skulle fördröjas ett halvt å ett år. Av olika skäl har ordningen med en tidig publicering valts denna gång.

Som nämnts är vår kalkyl av trendkaraktär. Innebörden härav är att den utvecklingsbild, uttryckt i relativa förändringstal, vi ger inte påverkas annat än om avvikelserna i våra värden för basåret blir förhållandevis stora.

De undersökningar och det material som utgör underlag för denna rapport har kommit till genom samarbete mellan offentliga myndigheter, instanser inom näringslivet och enskilda utredningsmän. Särskilda överenskommelser har träffats med bl. a. Detaljhandelsutredningsinstitut, Industriens utredningsinstitut, konjunkturinstitutet, nationalekonomiska institutionerna vid

¹ Skrivsättet »under perioden 1966—1970» används i denna rapport synonymt med »från 1965 till 1970» och »1965—1970», när vi vill uttrycka en förändring där 1970 jämförs med 1965.

Göteborgs och Lunds universitet, arbetsmarknadsstyrelsen och prognosinstitutet vid statistiska centralbyrån rörande vissa större utredningsuppgifter. Vidare har olika departement och verk undersökt de långsiktiga utvecklingstendenserna inom sina verksamhetsområden. Flertalet av dessa skilda utredningar fogas som särskilda bilagor till denna rapport.

Metoderna i utredningsarbetet har i huvudsak varit desamma som i föregående långtidsutredning. Den metoddiskussion som fördes i sistnämnda utrednings betänkande är sålunda i allt väsentligt tillämplig även här. I bilagorna redogörs för den uppläggning som gällt för där redovisade undersökningar.

Uppgiften att samordna de olika undersökningarna, att utföra den sammanfattande analysen samt att utforma den slutliga rapporten har åvilat finansdepartementets sekretariat för ekonomisk planering. Utredningsmaterialet har på expertnivå diskuterats i det till finansdepartementet knutna utredningsrådet, vilket dock inte bär något ansvar för utformningen av och bedömningarna i denna rapport. Delar av utredningsresultatet har vidare diskuterats inom det ekonomiska planeringsrådet. I flera fall har material som kommit fram blivit offentliggjort tidigare och använts i departementens propositionsarbete, för föredrag och artiklar och på så sätt bildat utgångspunkt för debatt om utvecklingsproblemen i vår ekonomi.

Utredningens resultat redovisas här så

att en redogörelse först lämnas över den ekonomiska utvecklingen 1960—1965. Mot denna bakgrund skisseras för den närmast framförliggande perioden ett översiktligt perspektiv, vilket i första hand syftar till att ange hur stora produktionsresurser som kommer att stå till förfogande. Som en jämförelse och en kontrast till detta ställs sedan den efterfrågan och de behov, som enligt insamlade planer skulle göra sig gällande under kommande år. Denna jämförelse ger anledning till en mer ingående diskussion av de utvecklings- och avvägningsproblem som väntas bli aktuella i den svenska ekonomin; den mynnar ut i en siffermässigt preciserad kalkyl för utvecklingen 1966—1970. Därefter följer en redogörelse sektorvis för utvecklingstendenserna, främst vad beträffar efterfrågan på arbetskraft, investeringar och produktion. Rapporten slutar med en utblick mot 1980, vari diskuteras tendenser och problem som kan komma att prägla den långsiktiga utvecklingen.

Vissa regionala utvecklingstendenser och problem belyses i ett särskilt appendix. De undersökningar rörande sådana frågor, och speciellt då beträffande problemen i storstadsområden, som gjorts inom långtidsutredningens ram kommer enligt överenskommelse med inrikesdepartementet att bearbetas vidare i anslutning till det utredningsarbete som sker inom lokaliseringsberedningen och expertgruppen för regional utredningsverksamhet.

AVDELNING 2

Återblick på 1960—1965

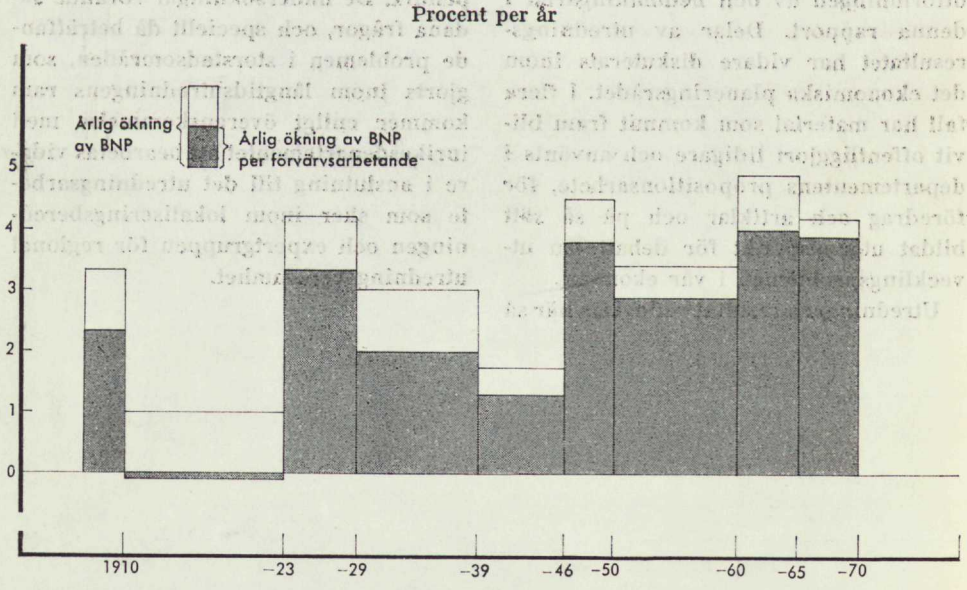
2.1 Produktionens tillväxttakt

Under första hälften av 1960-talet utvecklades Sveriges ekonomi på ett i många avseenden mycket tillfredsställande sätt. Dit får främst räknas att produktionen växte betydligt snabbare än tidigare. Enligt de delvis preliminära uppgifter som förelåg hösten 1965 ökade bruttonationalprodukten (BNP) med i genomsnitt 4,9 % per år 1960—1965. Motsvarande genomsnittliga ökningstal både för 1950-talet och för fredstiderna under första hälften av 1900-talet torde ha utgjort ca 3 1/2 %.

I diagram 2.1: 1 har åskådliggjorts hur

utvecklingen 1960—1965 ter sig i ett historiskt perspektiv beträffande BNP:s tillväxt, totalt och per sysselsatt. Till detta har också fogats förändringen under den framförliggande femårsperioden 1966—1970 enligt vår kalkyl. Av diagrammet framgår att tillväxttakten varierat starkt mellan olika perioder. I samband med återhämtningen efter de båda världskrigen under 1920-talet och under senare hälften av 1940-talet höjde sig sålunda de årliga ökningstalen över 4 % men stannade ändå en god bit under den nivå som nåddes 1960—1965. Svagast (1 å 2 % per år) har tillväxten av naturliga skäl varit under världskrigen

Diagram 2.1: 1. Utvecklingen av produktion och produktivitet 1900—1970



till följd av desorganiseringen av det ekonomiska livet. Även 1930-talet med sin världsdepression uppvisade en lägre ökningstakt (ca 3 % per år) än den genomsnittliga på längre sikt.

Trots att tillväxten sjönk under 1930-talet och de båda världskrigen var den ändå väsentligt högre i Sverige än i de flesta andra länder. Det är framför allt

Tabell 2.1.1. Bruttonationalproduktens ökning 1950—1965 i OECD-länderna

Procent per år i fasta priser

	1950— 1955	1955— 1960	1960— 1965
Belgien	14,6	2,3	4,4
Danmark	2,0	4,7	5,3
Frankrike	4,4	4,8	4,7
Förenta staterna	4,3	2,3	4,2
Italien	6,0	5,8	4,9
Kanada	4,6	3,4	5,1
Nederländerna	5,7	4,2	4,6
Norge	3,6	3,2	5,1
Schweiz	4,8	4,0	5,5
Storbritannien	2,6	2,8	3,3
Sverige	3,2	3,5	5,1
Västtyskland	9,1	6,3	4,9
Österrike	6,1	5,2	4,3
Totalt för ovanstående 13 industriländer	4,6	3,2	4,3
Grekland	7,0	5,4	8,1
Irland	2,3	1,3	4,1
Island	5,5	3,4	8,4
Portugal	3,8	4,7	5,5
Turkiet	6,3	5,1	4,7
Totalt för ovanstående 5 utvecklingsländer	5,5	4,5	5,9
OECD totalt, exkl. Japan	4,7	3,3	4,4
EEC	6,6	5,4	4,8
EFTA	3,1	3,3	3,9
Europeiska OECD	5,3	4,6	4,5
Förenta staterna och Kanada	4,3	2,4	4,2

¹ 1953—1955.

Anm.: Tabellen grundar sig på beräkningar av BNP enligt OECD-definition, vilket förklarar att ökningstalen för Sverige avviker något från dem som anges på andra håll i rapporten.

försprånget under dessa perioder som gett vårt land dess framskjutna plats då det gäller ekonomisk standard. Utvecklingen i ett antal länder sedan 1950 har åskådliggjorts i tabell 2.1.1. Därav framgår att i OECD-länderna (exkl. Japan) sammantagna ökade BNP med 4,7 % per år under första hälften av 1950-talet. Sverige noterade under denna tid en internationellt sett mycket låg tillväxttakt (3,2 % per år). De höga tillväxttalen 1950—1955 i många länder torde ha berott på en rad särskilt gynnsamma faktorer — främst stora reserver av outnyttjad arbetskraft, som då fortfarande fanns tillgängliga. Under andra hälften av 1950-talet avtog produktionsökningstakt i de flesta länder men steg i Sverige och ett par andra länder. Enligt ännu preliminära beräkningar har taktens i produktionstillväxten under första hälften av 1960-talet varit betydligt högre än under senare delen av 1950-talet i flertalet länder. Uppgången i tillväxttakten har bland de industrialiserade länderna varit särskilt markant för Belgien och Förenta staterna (från låga utgångsnivåer) samt Kanada, Norge, Schweiz och Sverige. Tillväxten i Sverige har under 1960-talets första hälft legat avsevärt över de värden som beräknats både för hela OECD-området och för europeiska OECD. Bland de industrialiserade OECD-länderna synes endast Danmark, Kanada, Norge och Schweiz ha noterat en lika stark produktionstillväxt som Sverige under denna tid.

2.2 Resursernas fördelning

När den ekonomiska expansionen i Sverige gick in i snabbare banor omkring 1960 synes investeringarna ha varit ledande i förloppet. För deras del inleddes höjningen över den tidigare stegringstakten i slutet av 1950-talet (se

Tabell 2.2: 1. Produktionens, konsumtionens och investeringarnas volymmässiga utveckling 1950—1965

Procent per år

	1950- talets trend (a)	1960— 1965 (b)	(b)-(a)
	Bruttonational- produkt	3,4	4,9
Privat konsumtion...	3,1	4,6	+ 1,5
Offentlig konsumtion.	3,8	5,7	+ 1,9
Bruttoinvesteringar ..	4,7	5,7	+ 1,0

diagram 4.2: 1, i avd. 4, där investeringarnas, konsumtionens och BNP:s utveckling åskådliggjorts mot en trendmässig bakgrund). Under första hälften av 1960-talet har de totala bruttoinvesteringarna ökat i volym med 5,7 % per år jämfört med 4,7 % per år under 1950-talet (se tabell 2.2: 1). Än kraftigare har emellertid den offentliga konsumtionen accelererat. Mot en ökning i fasta priser med 3,8 % per år på 1950-talet står en ökning med inte mindre än 5,7 % per år 1960—1965. Stegringstakten har således höjts med omkring hälften. Även den privata konsumtionen har accelererat betydligt: den årliga tillväxten har höjts med närmare hälften från 3,1 % under 1950-talet till 4,6 % 1960—1965.

Denna utveckling har resulterat i att investeringarnas andel av BNP (investeringkvoten) mellan 1960 och 1965 har

ökat med 1,5 procentenheter till 32,7 %. Andelen för den s. k. totala kapitalbildningen har till följd av utvecklingen för lagerinvesteringarna och bytesbalansens saldo ökat betydligt mindre än investeringkvoten (se tabell 2.2: 2).

Vad som hänt i den svenska ekonomin under 1960-talets första hälft är i mångt och mycket en direkt fortsättning på utvecklingslinjer som kunnat urskiljas redan tidigare, i första hand under 1950-talet men i många fall även dessförinnan. En sådan långtidstendens utgör investeringarnas ökade andel av produktionen. Investeringkvoten, som på 1920-talet låg under 20 %, hade i slutet av 1930-talet kommit upp i omkring 24 %. Höjningen har sedan fortsatt till ca 29 % i mitten av 1950-talet och som nämnts till närmare 33 % i mitten av 1960-talet. Man kan därav se att investeringkvoten länge ökade i en ganska konstant takt på ca 2 procentenheter per femårsperiod fram till 1950. Höjningen 1960—1965 gick något långsammare.

Investeringarna har varit betydligt större än vad som behövts för att ersätta kapitalförslitningen. Resultatet har därför blivit att kapitalutrustningen i form av maskiner, anläggningar etc. vuxit snabbt. Tillväxten synes därtill enligt vad som framgår av nästa avsnitt ha skett i påskyndat tempo.

Tabell 2.2: 2. Resursernas fördelning 1938/39—1965

Procent av BNP, löpande priser

	1938/39	1950	1955	1960	1965 (prel.)
Privat konsumtion.....	66,2	62,4	57,9	54,8	52,8
Offentlig konsumtion.....	7,9	10,2	11,8	12,7	14,5
Total konsumtion.....	74,1	72,6	69,7	67,5	67,3
Totala investeringar.....	24,3	27,3	29,2	31,2	32,7
Summa kapitalbildning ¹	25,9	27,4	30,3	32,5	32,7
Bruttonationalprodukt.....	100	100	100	100	100

¹ Förutom fasta investeringar även lagerförändring och bytesbalansens saldo.

Tabell 2.2: 3. De offentliga konsumtions- och investeringsutgifternas andel av BNP

Procent av BNP, löpande priser

	1938/39	1950	1955	1960	1965 (prel.)
Statlig konsumtion och investering	7,5	10,2	12,0	12,6	13,2
därav: försvar	2,2	3,5	4,7	4,5	4,6
Kommunal konsumtion och investering.	7,2	9,9	12,5	13,2	15,7
Summa statlig och kommunal konsumtion och investering.	14,7	20,1	24,5	25,8	28,9

Andra sidan av denna förskjutning mot investeringar har varit att den totala konsumtionens andel av BNP (totala konsumtionskvoten) minskat. Den offentliga konsumtionens andel har visserligen stigit med 1,8 procentenheter mellan 1960 och 1965, men detta har mer än uppvägs av att den privata konsumtionen gått ned med 2,0 procentenheter till 52,8 %. Den totala konsumtionens andel av BNP, över 80 % på 1920-talet och 74 % 1938/39, hade 1965 sjunkit till ca 67 %.

En annan långtidstendens som fortsatt även under senare år är den offentliga sektorns tillväxt. Både konsumtionen och investeringarna har ökat mer inom den offentliga än inom den privata delen av ekonomin. Den andel av BNP som stat och kommun tagit i direkt anspråk för offentlig konsumtion och offentliga investeringar har sålunda stigit med ca 3 procentenheter mellan 1960 och 1965 till knappt 29 %. Motsvarande andel utgjorde ca 20 % 1950 och ca 15 % i slutet av 1930-talet (se tabell 2.2: 3). Expansionen och därmed andelsökningen har varit betydligt snabbare inom det kommunala än inom det statliga området.

Varken investeringskvotens höjning eller den offentliga sektorns tillväxt har varit specifika svenska företeelser. Dessa strukturförskjutningar — liksom en rad andra — har vi haft gemensamma med flertalet andra länder, låt vara att de kan ha varierat i styrka länderna

emellan. En likartad utveckling är naturlig mot bakgrunden av att sådana strukturförändringar utgör en integrerande del av det ekonomiska tillväxtförloppet. De är påverkade av den ekonomiska politiken, men bakom ligger i stor utsträckning tekniska och marknadsmässiga orsaker.

2.3 Faktorer bakom den ökade framstegstakten

Någon uttömmande förklaring av de faktorer som bidrar till ekonomisk tillväxt har ännu inte presterats. Frågan om vad som åstadkommit den gynnsamma produktionsutvecklingen 1960—1965 kan man dock närma sig genom att försöka utpeka faktorer som påverkat tillväxten samt diskutera om dessa utvecklats mer eller mindre gynnsamt än tidigare. En sådan diskussion ger en anvisning om i vilken riktning förklaringen kan sökas, även om steget är långt till en kvantitativ precisering av de olika faktorernas inbördes vikt.

Följande systematiska översikt över de produktionsbestämmande faktorerna — liksom en stor del av underlaget i övrigt för framställningen i detta avsnitt — är hämtade från appendix A. Som de grundläggande storheterna i tillväxtprocessen brukar man räkna den *volymmässiga* utvecklingen av arbetsinsatsen och insatsen av kapital i form av maskiner, apparater, byggnads-

der etc. Både arbets- och kapitalinsatsen genomgår emellertid en *kvalitativ* utveckling som höjer deras produktivitet. Arbetets produktivitet växer sålunda med stigande utbildning och med en förbättring av kvalifikationerna i övrigt. Kapitalets produktivitet ökas vid framsteg i dess tekniska egenskaper; sådana framsteg förverkligas när ny kapitalutrustning genom investering tillförs produktionsapparaten, vilket ofta sker i samband med att äldre typer av kapitalföremål elimineras, dvs. i samband med en modernisering av kapitalutrustningen. Arbets- och kapitalinsatsens produktivitet kan vidare stiga genom a) ökad arbetsintensitet, b) förbättring av råmaterial, c) utveckling av produktionsprocesser och produkttyper, d) rationalisering av organisationen, däribland genom stordrift och specialisering samt e) omallokering av både arbetskraft och kapital mot mer produktiva områden. En sådan teknisk och organisatorisk utveckling av produktionen innebär att den växande fond av kunskaper utnyttjas som skapas genom forskning och utvecklingsarbete.

Statistiken tillåter inte några precisa slutsatser beträffande utvecklingen av den *totala arbetsinsatsens* volym. Enligt beräkningarna i avsnitt 3.1.2 steg emellertid antalet sysselsatta på arbetsmarknaden (omräknade till helårsarbetande) med 25 000 à 30 000 — eller med knappt 1 % — i genomsnitt per år 1960—1965, vilket är ungefär dubbelt så mycket per år som på 1950-talet. Samtidigt torde som senare berörs arbetstidens förkortning ha gått något långsammare på 1960-talet. Den totala arbetsinsatsen mätt som antalet arbetade timmar synes ha vuxit med 0,6 % per år 1960—1965, medan den under 1950-talet förblev oförändrad eller t. o. m. minskade något (se tabell 2.3: 1, del B). Approximativt torde man alltså kunna ange att bortåt

Tabell 2.3: 1. Produktion, arbets- och kapitalinsats samt deras relation 1950—1965

	Förändringstal, procent per år		
	1950— 1960 (a)	1960— 1965 (b)	(b)— (a)
A. <i>Produktion (BNP)</i>	3,4	4,9	+ 1,5
B. <i>Arbetsinsats</i>			
1. Antal årsarbetande	0,4	0,9	+ 0,5
2. Årlig arbetstid per årsarb.	— 0,5	— 0,3	+ 0,2
3. Antal arbetade timmar	— 0,1	0,6	+ 0,7
C. <i>Kapitalinsats</i>	3,6	4,2	+ 0,6
D. <i>Arbetsproduktivitet</i>			
1. Produktion per årsarbetande	3,0	4,0	+ 1,0
2. Produktion per arbetstimme	3,5	4,3	+ 0,8
E. <i>Kapitalets produktivitet</i>			
1. Produktion per enhet av kapitalinsats	— 0,2	0,7	+ 0,9
F. <i>Kapitalintensitet</i>			
1. Kapitalinsats per årsarb.	3,2	3,3	+ 0,1
2. Kapitalinsats per arbetstimme	3,7	3,6	— 0,1

Anm.: Antal årsarbetande = antal förvärvsarbetande omräknade till helårsarbetande.

hälften av höjningen av BNP:s ökningstakt mellan 1950-talet och 1960—1965 med 1 ½ procentenhet kan tillskrivas omslaget för arbetskraftens utveckling. Resten av höjningen — som tagit sig uttryck i en snabbare ökning av produktionen per arbetstimme, dvs. arbetsproduktiviteten — har berott på andra faktorer.

Som berörts i avsnitt 2.2 har även *kapitalinsatsen* ökat, och därtill i påskyndat tempo. Den samlade kapitalutrustningen ökade med drygt 4 % per år 1960—1965 mot ca 3 ½ % per år på 1950-talet (se tabell 2.3: 1, del C). Mängden *kapital per arbetsinsats* har som en

följd därav också vuxit. Men på grund av att stegringen av tillväxttakten för kapitalinsatsen skedde parallellt med en likadan utveckling för arbetskraften förblev dock ökningen per år av kapital per arbetsinsats ungefär lika stor 1960—1965 som på 1950-talet (se tabell 2.3: 1, del F). Detta förhållande ger anledning till slutsatsen att accelerationen i produktionens tillväxt 1960—1965 inte berodde på en snabbare ökning av kapital per arbetsinsats än tidigare. (Saken kan också uttryckas så att den större tillväxten av den *totala* kapitalinsatsen gick åt till att förse tillskottet av arbetskraft med kapitalutrustning.) Förklaringen till den snabbare framstegstakten 1960—1965 skulle enligt dessa data få sökas i andra faktorer. Här skall utbildningen, den tekniska utvecklingen och omallokeringen av resurserna till mer produktiva användningar beröras något närmare.

Beträffande utvecklingen av arbetskraftens genomsnittliga *utbildningsnivå* finns inte några mer fullständiga undersökningar tillgängliga. Vissa överslagsmässiga kalkyler har dock gjorts rörande inslaget i den totala arbetskraften av personer med studentexamen resp. akademisk examen. Enligt dessa skulle tillväxten av utbildningsfaktorn i denna begränsade bemärkelse efter en relativt långsam ökning under 1950-talet ha accelererat väsentligt under första hälften av 1960-talet (se vidare tabell A: 4 i appendix A).

I vad mån tillväxten i *fonden av tekniska kunskaper* påskyndats under den här behandlade tiden, bl. a. genom ökade insatser av forskning och utvecklingsarbete, kan endast bli föremål för spekulation. Det för produktionens utveckling väsentliga är emellertid i vad mån sådana tekniska framsteg *inkorporeras i produktionsprocessen*. Detta sker i stor utsträckning i samband med att

nya typer av kapitalföremål sätts in, dvs. när kapitalutrustningen moderniseras. Då kapitalutrustningens tillväxttakt väsentligt påskyndades mellan 1950-talet och första hälften av 1960-talet bör detta ha vidgat inkörsparten för ny teknik. Kapitalutrustningen har blivit tekniskt sett relativt modern. Av den kapitalutrustning, som fanns tillgänglig 1965 skulle enligt kalkylerna i appendix A, inte mindre än närmare $\frac{3}{5}$ ha tillkommit under de senaste 15 åren, $\frac{2}{5}$ under de senaste 10 åren och något mer än $\frac{1}{5}$ under de senaste 5 åren. Andelen moderna kapitalföremål har dessutom stigit successivt.

Nära sammanvävd med kapitalutrustningens tillväxt och omdaning står *omallokeringen* av arbetskraft och kapital mot mer produktiva användningar. Vissa begränsade vinster har gjorts genom förskjutningen *mellan* de olika näringsgrenarna, främst omflyttningen från jordbruk till »stadsnäringar». Ett betydligt större produktionsbidrag har emellertid säkerligen uppstått genom omallokering av produktiva resurser *inom* de olika sektorerna.

Följande exempel på denna omstrukturering kan nämnas. Inom jordbruket: nedläggning av mindre gårdar och sammanslagning till större enheter samt skogsplantering på perifera jordar. Inom skogsbruket: i viss mån intensifierad sammanslagning till större brukningsenheter, begynnande högmekanisering av avverkningarna och överflyttning av arbetsmoment, t. ex. barkning, till industrin. Inom industrin (gemensamt med flertalet näringsgrenar): fusioner, samarbetsavtal och liknande koncentrationsåtgärder samt utveckling mot större enheter och längre driven specialisering, som tillvaratar stordriftens fördelar. Inom transportväsendet: förskjutning mot vägtransporter, nedläggning av lågtrafikerade järnvägar

samt en övergång inom handelsflottan till större fartyg och inom landsvägs- trafikerna till större lastbilar. Inom varuhandeln: snabb omstrukturering mot större butiks- och lagerenheter, inom detaljhandeln av självbetjäningstyp.

Sist i denna genomgång av faktorer som påverkat framstegstakten 1960—1965 kan påminnas om att denna period framstår som en delvis ny erfarenhet i jämförelse med de föregående femtio åren. Det svenska näringslivet kunde från 1960 gå in i ett andra årtionde utan att störas av världskrig eller världsdepression. Vad detta betytt för näringslivets utvecklingskraft är svårt att uttömmande ange. Det är emellertid tydligt att man både på offentliga och privata områden under 1950-talet kunnat koncentrera krafterna på en planering för expansion som under 1960-talet kunnat fullföljas och förstärkas utan att påverkas av alltför starka störningar utifrån. Den svenska utvecklingen har tvärtom under perioden 1960—1965 fått ett stöd av de i stort sett gynnsamma utvecklingstendenserna på de marknader som dominerar vår utrikeshandel. Den svenska exportvolymen liksom importen har också under denna period stigit i snabb takt. Export- och importandelen av svensk produktion resp. försörjning har därmed ökat. Detta har säkerligen bidragit till omstruktureringen av svensk produktion i riktning mot längre driven specialisering och stordrift och satt sina spår i produktivitetstillväxten.

2.4 Levnadsstandard

Även räknat per invånare har produktionen stigit och detta dessutom i påskyndat tempo. Mot en uppgång i nationalprodukt per invånare med knappt 3 % per år både under 1950-talet och under fredsperioderna under första

Tabell 2.4: 1. Konsumtion, investering och produktion per invånare 1950—1965

	Ökning per invånare och år, %		Storlek 1965, kr. ¹
	1950—1960	1960—1965	
Total konsumtion....	2,7	4,1	8 800
Privat konsumtion.	2,5	3,9	6 900
Offentlig konsumtion.....	3,1	5,0	1 900
Total investering....	4,1	5,0	4 300
Bruttonationalprodukt.....	2,8	4,2	13 100

¹ 1964 års priser.

hälften av 1900-talet står en stegring med drygt 4 % per år 1960—1965.

Målet för den ekonomiska verksamheten är att höja levnadsstandarden. Produktionen är i huvudsak endast ett medel för detta mål. Men levnadsstandard är inget entydigt begrepp; vad man lägger in däri skiftar från individ till individ. Därmed används också skilda mått. Flertalet av dem utgår från flera delkomponenter, varav emellertid konsumtionen av varor och tjänster vanligen är den huvudsakliga. I Sverige höjdes den totala konsumtionen räknad i genomsnitt per invånare med 4,1 % per år under perioden 1961—1965. Sedan länge har utgifterna för offentlig konsumtion stigit fortare än de privata konsumtionsutgifterna. Denna tendens förstärktes något 1960—1965, då den privata konsumtionen per invånare steg med 3,9 % per år, jämfört med hela 5,0 % per år för offentlig konsumtion (se tabell 2.4: 1).

När man bedömer levnadsstandardens utveckling bör emellertid hänsyn tas till att en del av standardhöjningen tagits ut i form av ökad fritid. Vi har därmed avstått från en annars möjlig materiell standardhöjning. Arbetstidens förkortning tog sig under 1950-talet huvudsak-

ligen uttryck i att treveckorssemestern genomfördes i början av årtiondet och att den ordinarie arbetsveckan minskades från 48 till 45 timmar 1958—1960. Under första hälften av 1960-talet utsträcktes den lagstadgade semestern till fyra veckor. Man kan räkna med att dessa reformer minskade den genomsnittliga årsarbetstiden per sysselsatt med 0,5 % per år på 1950-talet och med 0,3 % per år 1960—1965. En del iakttagelser tyder på en viss arbetstidsförkortning utöver den lagstadgade. Tendenserna är dock delvis motstridiga, och vi har därför i våra kalkyler stannat för de angivna procenttalen (se tabell 2.3: 1, del B).

2.5 Den förra långtidsutredningen och den faktiska utvecklingen

Enligt den förra långtidsutredningens bedömning skulle BNP:s ökningstakt kunna höjas till i genomsnitt 4,0 % per år under perioden 1960—1965. I jämförelse med 1950-talet betydde detta en höjning med drygt $\frac{1}{2}$ procentenhet. Trots att denna bedömning då den presenterades rätt allmänt ansågs som optimistisk har den alltså kommit att väsentligt överträffas. Långtidsutredningens underskattning av den möjliga framstegstakten hänför sig i första hand till en alltför försiktig bedömning av produktivitetens utveckling. Även arbetskraftsresurserna synes emellertid ha ökat snabbare än beräknat.

En av de avgörande punkter där den faktiska utvecklingen har skiljt sig från vad långtidsutredningen förutsåg är bygnads- och anläggningsverksamheten. Utredningen var ganska pessimistisk i sin uppskattning av expansionsmöjligheterna inom denna sektor, som bedömdes bli en av de mest besvärande flaskhalsarna i den svenska ekonomin

1960—1965. I verkligheten har här en mycket kraftig expansion åstadkommit. Produktionen har årligen stigit med 6 % mot förutsedda 4 %. I själva verket har den snabba tillväxten inom bygnads- och anläggningsverksamheten kommit att bli ett av de dominerande dragen i den ekonomiska utvecklingen under senare år. Den torde ha utgjort en av de grundläggande förutsättningarna för att den totala ekonomiska expansionen kunnat ske så snabbt under denna tid. Den kraftiga satsningen på bygnads- och anläggningsinvesteringar har dock inte undgått att även få vissa negativa verkningar, främst i form av högre kostnader och priser (se vidare avsnitt 7.6).

Produktionen har ökat mer än väntat även på en rad andra områden, i första hand inom industrin och den offentliga sektorn.

När det gäller produktionens användning har den faktiska utvecklingen överträffat förväntningarna främst i fråga om offentlig konsumtion och investeringar. Dessa båda områden har som nämnts årligen ökat med 5,7 % mot beräknade 4,2. Även den privata konsumtionen har legat över långtidsutredningens bedömning, 4,6 % per år jämfört med 3,9 (se tabell 2.5: 1).

Tabell 2.5: 1. Utvecklingen 1960—1965, faktisk och enligt den förra långtidsutredningen (LU)

Procent per år

	Ökning 1960—1965		(a)— (b)
	Faktisk (a)	Enl. LU (b)	
Bruttonationalprodukt	4,9	4,0	+ 0,9
Totala investeringar . .	5,7	4,2	+ 1,5
Privat konsumtion . . .	4,6	3,9	+ 0,7
Offentlig konsumtion . .	5,7	4,2	+ 1,5

2.6 Ljusare och mörkare drag i utvecklingen

Av den lämnade redogörelsen framgår att vårt lands ekonomi utvecklats på ett i många avseenden tillfredsställande sätt under första hälften av 1960-talet. Produktionen har ökat snabbare än tidigare och den svenska tillväxttakten har för första gången på åtskilliga årtionden legat på en internationellt sett hög nivå. En växande andel av resurserna har investerats i maskiner, byggnader och anläggningar. Produktionsutvecklingen

har dessutom också skapat utrymme för en påskyndad stegring av konsumtionsstandarderna. Samtidigt har fritiden förlängts för stora grupper genom utökningen av semestern. Till de positiva dragen hör vidare att det lyckats att med framgång bemästra den — låt vara rätt svaga — ansats till konjunkturförsvagning som förekom ett stycke in på 1960-talet. Resultatet har blivit en genomsnittligt sett hög och jämn sysselsättning.

Utvecklingen under 1960-talet har emellertid också uppvisat mörkare drag. Till dessa får räknas den kvardröjande

Tabell 2.6: 1. Prisutvecklingen 1950—1965

Ökning i procent per år

	1950— 1964	1950— 1955	1955— 1960	1960— 1964	1964— 1965 (prognos)
1. Genomsnittlig inhemsk prisnivå	4,5	5,9	3,6	3,8	..
2. Privat konsumtion	4,3	5,7	3,6	3,3	5
3. Privat konsumtion (efter frånräkning av indirekt skatt m. m.)	3,0	..
4. Offentlig konsumtion	6,2	7,8	4,9	5,9	..
5. Investeringar (inkl. reparationer m. m.)	5,0	7,0	3,6	4,1	..
a. Byggnader och anlägg. (exkl. re- parationer m. m.)	4,7	6,6	3,3	4,1	..
b. Maskiner (exkl. reparationer m. m.)	4,1	5,6	3,4	3,1	..
c. Reparationer m. m. av byggnader och maskiner	6,3	8,8	4,3	5,6	..
6. Importen, totalt	1,9	4,0	0,2	1,4	3½
a. Maskiner o. apparater	4,0	4,0	3,4	4,8	..
b. Bränslen och drivmedel	0,3	3,5	— 1,0	— 2,0	..
7. Exporten, totalt	2,5	6,0	0,3	0,7	3
a. Massa	1,1	4,8	— 2,0	0,5	3
b. Malm	2,9	11,0	0	— 3,2	½
c. Järn och stål	2,1	4,8	2,0	— 1,0	2
d. Maskiner och apparater	3,5	3,9	2,9	2,8	3½

Källor:

- Serie 1. Genomsnittlig inhemsk prisnivå Nationalräkenskapernas genomsnittliga deflateringsindex för privat och offentlig konsumtion, bruttoinvesteringar och lagerförändringar
- Serie 2. Privat konsumtion Konsumentprisindex
- Serie 3. Privat konsumtion (efter frånräkning av indirekt skatt) Nettoprisindex
- Serierna 4 och 5 a—c Nationalräkenskapernas deflateringsindex för offentlig konsumtion resp. bruttoinvestering
- Serierna 6 a—b och 7 a—d Statistiska centralbyråns pris- och volymeräkning för utrikeshandeln
- Prognoserna för 1965 enl. konjunkturinstitutet: Konjunkturläget hösten 1965.

bostadsbristen och olika köproblem inom den offentliga sektorn. Vi återkommer till dessa problem i det följande. Till periodens negativa sidor hör vidare att de nominella inkomsterna och kostnaderna fortsatt att stiga betydligt

snabbare än produktiviteten, vilket medfört en avsevärd stegring av priserna. En översikt av prisutvecklingen 1950—1964 (i vissa fall 1950—1965) ges i tabell 2.6: 1.

Priser och lönelöshet

Under 1960-talet har de viktigaste indikatorerna på den ekonomiska utvecklingen varit lönelösheten och den offentliga sektorns utveckling. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige.

1961-1965	1951-1955	1941-1945	1931-1935
9,63	8,74	8,74	10,90

Lönelösheten efter 1951-1955 betror till på den ändrade arbetsförhållningarna. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige.

1975-1980	1970-1975	1965-1970	1960-1965	1955-1960	1950-1955
4,31	3,7	4,1	3,3	3,08	2,9

Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige.

Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige.

Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Den offentliga sektorns utveckling har varit viktig för den ekonomiska utvecklingen i Sverige.

1965-1970	1960-1965	1955-1960	1950-1955
4,1	3,7	3,3	3,08

AVDELNING 3

Resurser och anspråk

3.1 Resursernas tillväxt

3.1.1 Befolkning

Sveriges totala folkmängd var 1965 ca 7,7 miljoner och beräknas enligt den av oss använda prognosen stiga till 8,1 miljoner 1970, 8,4 miljoner 1975 och 8,7 miljoner 1980. Prognosen innebär att befolkningen 1965—1980 ökar med 0,8 % per år, dvs. ungefär lika mycket som i genomsnitt under efterkrigstiden. De historiska och prognosticerade förändringstalen framgår närmare av nedanstående tablå.

Befolkningen har ökat något långsammare i Sverige än i övriga västeuropeiska länder genomsnittligt sett sedan 1950. För prognosperioden innebär däremot den svenska utvecklingen samma ökningstakt som den som i medeltal väntas för Västeuropa. Befolkningsökningen i USA sedan 1950 har varit dubbelt så kraftig som i Sverige och väntas förbli så under hela prognosperioden.

Befolkningsprognosens antaganden

Vår kalkyl för den ekonomiska utvecklingen 1965—1980 utgår från medelalternativet i statistiska centralbyråns senaste befolkningsframräkning (se Statistiska meddelanden B 1965: 8). När-

most redovisas nu de viktigaste antagandena bakom befolkningsprognosen samt några alternativ till dessa.

Dödligheten. Bl. a. till följd av de medicinska, ekonomiska och sociala framsteg som gjorts har dödligheten sjunkit. Det allmänna dödstalet — dvs. antalet döda per tusen av medelfolkmängden — minskade t. o. m. 1951—1955, såsom framgår av följande tablå (årsgenomsnitt under resp. period):

1931—1935	11,64	1951—1955	9,63
1936—1940	11,69	1956—1960	9,74
1941—1945	10,64	1961—1964	10,00
1946—1950	10,23		

Uppgången efter 1951—1955 beror helt på den ändrade åldersfördelningen. Inom varje femårsgrupp har dödligheten sjunkit även efter 1955 om man räknar samman män och kvinnor. Den största nedgången sedan 1930-talets början har gällt de yngre åldersgrupperna, men även i mellanåldrarna och i de äldre åldersgrupperna har dödligheten sjunkit. I prognosen räknas med en fortsatt nedgång i dödligheten för alla åldersgrupper fram t. o. m. 1980 utom för män över 65 år och för kvinnor över 80 år. I dessa senare fall antas dödligheten ligga kvar på 1964 års nivå.

	1945— 1950	1950— 1955	1955— 1960	1960— 1965	1965— 1970	1970— 1975	1975— 1980
Tusental personer.....	+368	+248	+208	+245	+321	+328	+311
Procent.....	5,5	3,5	2,9	3,3	4,1	4,1	3,7
Procent per år.....	1,1	0,7	0,6	0,7	0,8	0,8	0,7

Tabell 3.1:1. *Folkmängdets förändringar 1945—1980*

Antal personer i olika åldersgrupper samt förändring under föregående femårsperiod. 1 000-tal personer.

Åldersår	Faktisk utveckling						Prognos		
	1945	1950	1955	1960	1965 (prel.)	1970	1975	1980	
0—6	771,9	868,8	763,8	729,3	764,7	886,5	948,0	950,9	
Förändring		+ 96,9	- 105,0	- 34,5	+ 35,4	+ 121,8	+ 61,5	+ 2,9	
7—15	756,4	864,0	1 061,2	1 064,2	964,7	949,8	1 045,0	1 179,8	
Förändring		+ 107,6	+ 197,2	+ 3,4	- 99,9	- 14,9	+ 95,2	+ 134,8	
16—19	359,8	334,2	301,3	463,7	501,2	432,5	425,6	444,1	
Förändring		- 24,6	+ 26,1	+ 102,4	+ 37,5	- 68,7	- 6,9	+ 18,5	
20—24	519,5	459,3	429,1	466,2	606,8	627,0	552,0	540,8	
Förändring		- 60,2	- 30,2	+ 37,1	+ 140,6	+ 20,2	- 75,0	- 11,2	
25—29	536,7	533,3	469,1	435,5	475,1	614,6	634,9	560,3	
Förändring		- 3,4	- 64,2	- 33,6	+ 39,6	+ 139,5	+ 20,3	- 74,6	
30—49	2 021,6	2 115,9	2 149,6	2 073,1	1 968,3	1 910,2	1 997,4	2 166,9	
Förändring		+ 94,3	+ 33,7	- 76,5	- 104,8	- 58,1	+ 87,2	+ 169,5	
50—64	1 047,4	1 145,2	1 254,5	1 377,7	1 465,6	1 515,3	1 518,0	1 457,7	
Förändring		+ 97,8	+ 109,3	+ 123,2	+ 87,9	+ 49,7	+ 2,7	- 60,3	
65—74	435,3	478,9	525,3	576,2	640,1	717,3	799,1	850,8	
Förändring		+ 43,6	+ 46,4	+ 50,9	+ 63,9	+ 77,2	+ 81,8	+ 51,7	
75—w	225,2	242,2	276,1	311,7	356,3	411,0	472,0	552,2	
Förändring		+ 17,0	+ 33,9	+ 35,6	+ 44,5	+ 54,7	+ 61,0	+ 80,2	
Samtliga	6 673,7	7 041,8	7 290,1	7 498,0	7 743,0	8 064,2	8 392,0	8 703,4	
Förändring		+ 368,1	+ 248,3	+ 207,9	+ 245,0	+ 321,2	+ 327,8	+ 311,4	
Förändring i %		+ 5,5	+ 3,5	+ 2,9	+ 3,3	+ 4,1	+ 4,1	+ 3,7	

Källa: Statistiska centralbyrån.

Genomsnitt per år under perioden

	Faktisk utveckling				Prognos
	1945—1950	1950—1955	1955—1960	1960—1965	1965—1970
Invandring.....	29 500	25 600	25 700	33 200	..
Utvandring.....	10 000	15 100	15 000	15 400	..
Invandringsöverskott.	19 500	10 500	10 700	17 800	10 000
Invandringsöverskottets andel av totala folkökningen, % ...	27	21	26	36	16

Fruksamheten. Under de första tre decennierna av 1900-talet sjönk fruktsamheten¹ stadigt för alla åldersgrupper i ungefär samma takt. Från 1930-talet har fruktsamheten åter ökat i åldrarna 15—34 år. Den kraftigaste ökningen har ägt rum i åldersgruppen 15—19 år (1964 ca 42 promille mot ca 17 promille 1930). Därefter avtar ökningstakten för varje femårsgrupp. I åldrarna från 35 till 44 år har fruktsamheten minskat kraftigt.

Det totala antalet levande födda nådde — som ses i diagram 3.1:1 — en kraftig topp vid mitten av 1940-talet, minskade därefter i stort sett fram till 1950-talets slut. Därefter har antalet levande födda ökat varje år och uppgick 1964 till 123 000 — första gången sedan 1948 ett så högt tal uppnåddes.

I den befolkningsprognos som används för vår kalkyl har antagits att fruktsamheten kommer att ligga kvar på 1964 års nivå för alla kvinnor mellan 15 och 47 år. Det bör observeras att detta är en jämförelsevis hög nivå. Fruksamheten steg väsentligt åren 1960—1964. I prognosen förutsätts att den högre nivån från 1964 blir bestående. Eftersom uppgången kan tänkas vara tillfällig är det möjligt att fruktsamheten kan bli lägre än den som antagits i medelalternativet.

In- och utvandring. Sedan slutet av 1940-talet och fram t. o. m. 1963 har det årliga invandringsöverskottet i ge-

nomsnitt varit 10 000 å 11 000. Det högre genomsnitt för perioden 1960—1965 som anges i ovanstående tablå beror på ett mycket stort faktiskt överskott 1964 (ca 23 000) och ett antaget överskott om 30 000 år 1965.

I befolkningsprognosen förutsätts ett fortsatt årligt invandringsöverskott på 10 000 personer. Eftersom antalet utvandrare tycks ha stabiliserat sig till omkring 15 000 per år blir invandringsöverskottets storlek beroende av antalet invandrare. Dessa skulle då — om prognosen skall slå in — behöva uppgå till ca 25 000 per år.

Invandringsöverskottet kommer till större delen — ca 75 % — från de övriga nordiska länderna. Finland intar en dominerande ställning. Under tioårsperioden 1955—1964 kom inte mindre än 60 % av invandringsöverskottet från Finland. Under prognosperioden kommer de arbetsföra åldrarna i Finland att öka kraftigt beroende på större ungdomskullar vilka kommer ett par år efter de svenska. Ökningen avtar dock successivt fram t. o. m. 1975. I en rapport från det finska ekonomiska rådet till Finlands regering i slutet av 1964 angavs att arbetslösheten kunde väntas öka med 4 000 å 5 000 personer om året under perioden 1962—1967. Denna ök-

¹ Fruksamheten i en viss åldersklass definieras här som antalet levande födda barn i förhållande till totala antalet kvinnor i mödrarnas åldersklass.

ning skulle dock utebli om utvandringsöverskottet från Finland bleve av samma storlek som under 1950-talet.

Flyttningsströmmarna till och från Sverige påverkas av politiska, ekonomiska och sociala faktorer inom och utom landet av vilka flera är svåra eller omöjliga att prognosticera. Inga tillgängliga data motsäger dock att ett invandringsöverskott fram till 1970 om 10 000 per år skulle vara möjlig. Enligt vår mening är det inte heller uteslutet att den antagna siffran för invandringsöverskottet kommer att överträffas. Överskottets storlek varierar tydligt med den inhemska konjunkturen i Sverige. Om ett efterfrågetryck på den svenska arbetsmarknaden av den styrka som rått under 1964 och 1965 står kvar torde befolknings- och sysselsättningsutvecklingen i Finland inte hindra att invandringsöverskottet därifrån — särskilt under de närmaste åren — blir större än som förutsatts i prognosen. Detta gäller vid oförändrad politik i de båda länderna. Under samma förutsätt-

ningar torde detsamma gälla även för den — låt vara numerärt sett inte så betydande — del av immigrationen som kommer från medelhavsländerna. Invandringsöverskottet därifrån har ökat kraftigt under senare år.

Utvecklingen vid alternativa antaganden. De antaganden om fruktsamhet och invandringsöverskott som diskuterats ovan ansluter sig till medelalternativet i statistiska centralbyråns befolkningsframräkning. I denna har den framtida befolkningsutvecklingen beräknats även under andra antaganden. I nedanstående tablå visas den skillnad i folkmängd (i tusental) gentemot medelalternativet som följer av vissa alternativa förutsättningar om fruktsamhet och invandringsöverskott.

Resultaten blir alltså mycket varierande beroende på vilket alternativ som väljs. Redan 1970 är skillnaden mellan högsta och lägsta befolkningstal över 100 000 personer, varvid då skall beaktas att invandringsöverskottet fram till detta år antas bli detsamma i alla de

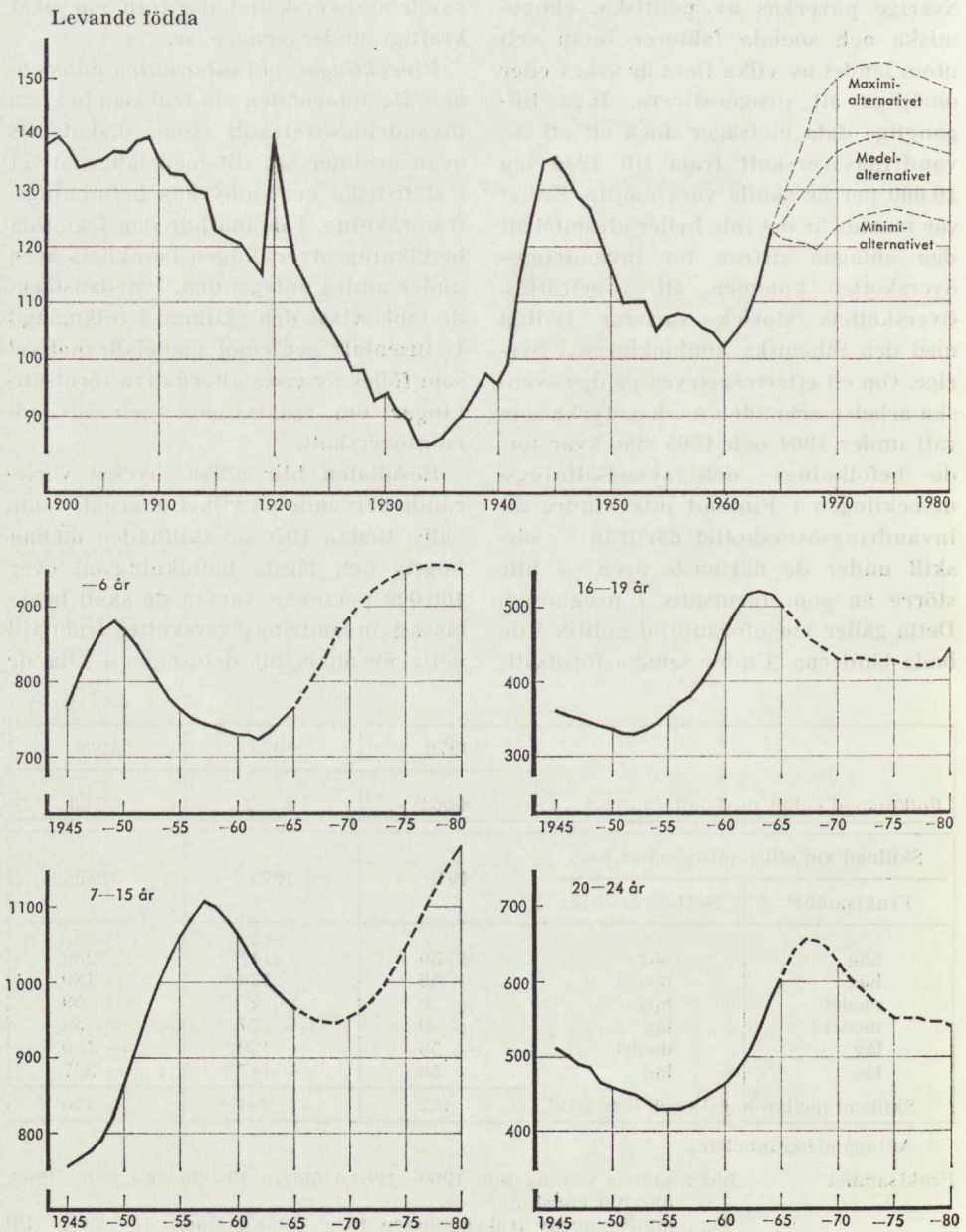
		1970	1975	1980
Folkmängd enligt medelalternativet . . .		8 064	8 392	8 703
Skillnad vid olika antaganden ¹ om		1970	1975	1980
Fruktivitet	Nettoinvandring			
hög	hög	+ 56	+ 147	+ 239
hög	medel	+ 56	+ 120	+ 180
medel	hög	± 0	+ 27	+ 59
medel	låg	± 0	— 27	— 59
låg	medel	— 56	— 120	— 180
låg	låg	— 56	— 147	— 237
Skillnad mellan högsta och lägsta tal		112	294	476

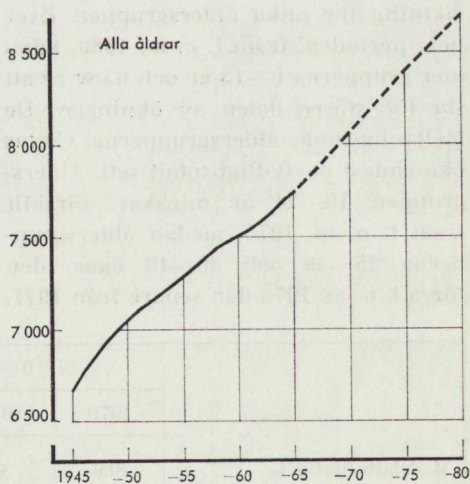
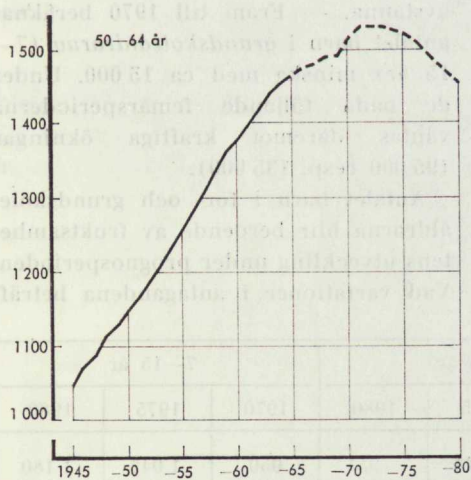
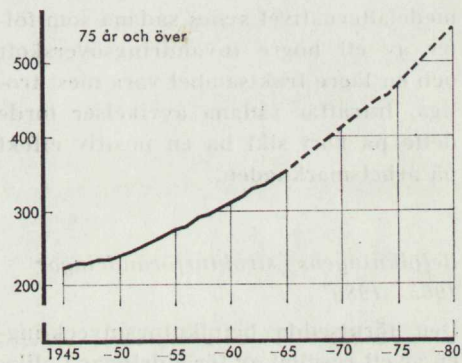
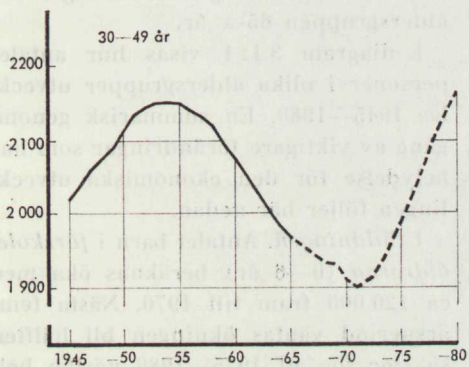
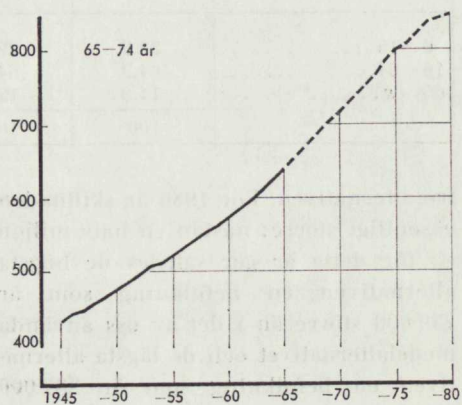
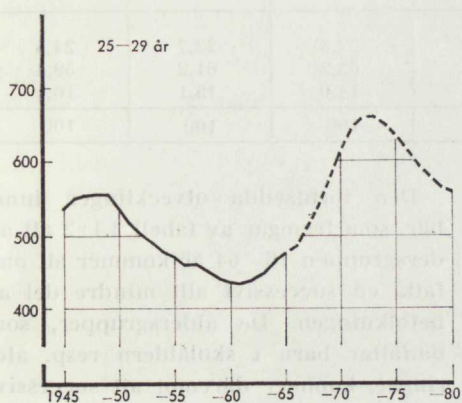
¹ Antagandena innebär:

Fruktivitet	hög: samma ökning som 1960—1964 i åldern 18—29 år t. o. m. 1968, därefter konstant
	låg: minskning av fruktiviteten 1964—1968 i åldern 18—29 år (till 1960 års nivå) därefter konstant
Nettoinvandring	hög: 1965—1970 10 000 per år, därefter successiv ökning till 20 000 per år 1981
	låg: 1965—1970 10 000 per år, därefter successiv minskning till 0 år 1980

Diagram 3.1: 1. Levande födda 1900—1980 och befolkningsutvecklingen inom olika åldersgrupper 1945—1980

1 000-tal





Tabell 3.1: 2. Olika åldersgruppers andel av totalbefolkningen 1960—1980

Åldersgrupp	Procent				
	1960	1965	1970	1975	1980
0—15.....	23,9	22,3	22,8	23,7	24,5
16—64.....	64,2	64,8	63,2	61,2	59,4
65—w.....	11,9	12,9	14,0	15,1	16,1
	100	100	100	100	100

tre alternativen. För 1980 är skillnaden väsentligt större: nästan en halv miljon — för detta år ger således de högsta alternativen en befolkning som är 239 000 större än i det av oss använda medelalternativet och de lägsta alternativen en befolkning som är 237 000 mindre. Av tänkbara avvikelser från medelalternativet synes sådana som följer av ett högre invandringsöverskott och en lägre fruktsamhet vara mest troliga. Inträffar sådana avvikelser torde detta på kort sikt ha en positiv effekt på arbetsmarknaden.

Befolkningens strukturförändringar 1965—1980

Den förutsedda befolkningsutvecklingen är ett resultat av förändringar i olika riktning för olika åldersgrupper. Över hela perioden, fram t. o. m. 1980, kommer grupperna 0—15 år och 65-w år att stå för större delen av ökningen. De mellanliggande åldersgrupperna väntas öka endast obetydligt totalt sett. Åldersgruppen 16—24 år minskar, särskilt fram t. o. m. 1975, medan åldersgrupperna 25—29 och 30—49 ökar, den förra t. o. m. 1973 den senare från 1971.

Den förutsedda utvecklingen innebär, som framgår av tabell 3.1: 2 att åldersgruppen 16—64 år kommer att omfatta en successivt allt mindre del av befolkningen. De åldersgrupper, som omfattar barn i skolåldern resp. åldringar, kommer däremot att successivt öka. Särskilt kraftig blir ökningen för åldersgruppen 65-w år.

I diagram 3.1: 1 visas hur antalet personer i olika åldersgrupper utvecklas 1945—1980. En summarisk genomgång av viktigare förändringar som har betydelse för den ekonomiska utvecklingen följer här nedan.

Utbildningen. Antalet barn i *förskoleåldrarna* (0—6 år) beräknas öka med ca 120 000 fram till 1970. Nästa femårsperiod väntas ökningen bli hälften så stor för att 1975—1980 nästan helt avstanna. — Fram till 1970 beräknas antalet barn i *grundskoleåldrarna* (7—15 år) minska med ca 15 000. Under de båda följande femårsperioderna väntas däremot kraftiga ökning (95 000 resp. 135 000).

Antalet barn i för- och grundskoleåldrarna blir beroende av fruktsamhetens utveckling under prognosperioden. Vad variationer i antagandena beträff-

	0—6 år			7—15 år		
	1970	1975	1980	1970	1975	1980
Medelalternativet	886	948	951	950	1 045	1 180
Hög fruktsamhet	942	1 037	1 036	950	1 075	1 274
Låg fruktsamhet.....	831	858	866	950	1 015	1 085

fande fruktsamheten betyder framgång av tablan på s. 30 (tusental personer).

Av de åldersgrupper som främst kommer i fråga för *fortsatt utbildning* beräknas gruppen 16—19 år minska med ca 70 000 mellan 1965 och 1970, medan gruppen 20—24 beräknas öka med ca 20 000. Mellan 1970 och 1975 beräknas båda åldersgrupperna minska, dock främst gruppen 20—24 år (ca 75 000). Även mellan 1975 och 1980 beräknas denna grupp minska något (ca 10 000), medan åldersgruppen 16—19 år beräknas öka med ca 20 000.

Pensionärer. Antalet personer över 65 år beräknas öka med 130 000 å 140 000 under varje femårsperiod fram till 1980. Av denna grupp väntas de allra äldsta (75 år och däröver) öka i något accelererat tempo, nämligen med 55 000, 60 000 och 80 000 under de tre femårsperioderna.

Arbetskraften. Befolkningen i åldern 15—69 år, som 1960—1965 växte med ca 220 000, förutses öka med endast ca 120 000 under perioden 1965—1970. Ökningen väntas 1970—1975 bli ca 70 000 och ungefär lika stor 1975—1980. Förändringarna i olika åldersgrupper framgår av nedanstående tablå (antal personer).

3.1.2 Arbetskraft

En av de viktigaste betingelserna för framtida produktionsökningar är till-

gången på arbetskraft. En beräkning av denna bör ha som syfte att visa det framtida utbudet av produktionsfaktorn arbetskraft mätt med något »volymmått», t. ex. antal arbetstimmar.

Prognosen för volymökningen av arbetskraftsutbudet 1965—1970 visas i sammandrag i tabell 3.1:4 (sid. 36 nedan) där även utvecklingen 1960—1965 finns redovisad. Prognosen grundar sig huvudsakligen på en kalkyl över det framtida arbetskraftsutbudet, utförd av statistiska centralbyrån. Dessa beräkningar redovisas i detalj i bilaga 2.¹

Som utgångspunkt för beräkningen av den framtida tillgången på arbetskraft har använts den i föregående avsnitt återgivna befolkningsprognosen. De följande stegen i arbetskraftsprognosen utgörs av en bestämning av förvärvsfrekvenserna för olika köns-, ålders- och civilståndsgrupper, varefter antalet förvärvsarbetande personer beräknats. Slutligen har för olika grupper en uppskattning gjorts av förändringarna i arbetad tid. Tillvägagångssättet vid

¹ Statistiska centralbyråns beräkningar är utförda i ett flertal olika alternativ och med tillämpande av olika beräkningsmetoder. Det alternativ som vi valt för vår kalkyl är det s. k. »Beräkning av arbetskraften för 1965 och 1970 (alt. I) enligt FR-definition» som beskrivs i avsnitt 4 i bilaga 2 till långtidsutredningen. Detta gäller dock inte arbetskraftskategorin »gifta kvinnor» där vi i stället valt »alt. II» vilket beskrivs i avsnitt 5 i bilaga 2. Då det slutligen gäller att omräkna antalet förvärvsarbetande till helårssysselsatta har vi använt det s. k. »alternativ B» i avsnitt 6.3 i bilaga 2.

	Förändring			
	1960—1965	1965—1970	1970—1975	1975—1980
15—19.....	+ 20 347	— 75 435	— 11 467	+ 38 677
20—24.....	+140 656	+ 20 161	— 75 003	— 11 241
25—29.....	+ 39 676	+139 466	+ 20 339	— 74 585
30—49.....	—104 741	— 58 119	+ 87 193	+169 483
50—64.....	+ 87 964	+ 49 659	+ 2 723	— 60 362
65—69.....	+ 37 113	+ 41 293	+ 43 913	+ 7 974
15—69.....	+221 015	+117 025	+ 67 698	+ 69 946

dessa olika beräkningar beskrivs utförligt i bilaga 2. Vad förvärvsfrekvenserna beträffar kan följande framhållas.

Den arbetskraftsdefinition som använts ansluter sig i huvudsak till folkräkningarnas. Beräkningarna omfattar åldersgruppen 15—69 år och avser personer med minst halv »normal» arbetstid. Med förvärvsfrekvenser menas antalet förvärvsarbetande inom en viss grupp i förhållande till totala folkmängden inom denna grupp.

Då det gällt att bestämma förvärvsfrekvensernas utveckling för grupperna *män* och *icke gifta kvinnor* under prognosperioden har man utgått från den utveckling som i folkräkningarna kunnat iaktas mellan åren 1950 och 1960. Denna utveckling antas fortsätta även under prognosperioden dock med viss modifikation beträffande antalet studerande.

En helt annan metod har använts vid beräkningen av det framtida antalet *gifta kvinnor*¹ i arbetskraften. Det alternativ som här valts bygger på hypotesen att

utbudet av kvinnlig arbetskraft varierar med barnantalet samt utgår från en beräkning av »återvändandendenserna». Detta begrepp avser förhållandet att relativt många kvinnor efter några år av förvärvsarbete i unga år stannar hemma under den period barnen är små men återvänder till arbetsmarknaden när barnen vuxit upp.

Utvecklingen av antalet förvärvsarbetande 1965—1970

Resultatet av beräkningarna över antalet förvärvsarbetande presenteras — jämte den underliggande prognosen för medelfolkmängden i åldrarna 15—69 år — i tabell 3.1:3.

Denna antalsprognos för utvecklingen 1965—1970 bygger på följande förändringar i förvärvsfrekvenserna. Förvärvsfrekvenserna för *män* i åldersgruppen 15—24 år sjunker kraftigt be-

¹ Av beräkningstekniska skäl ingår inte gruppen gifta kvinnor i åldern 15—19 år i dessa kalkyler.

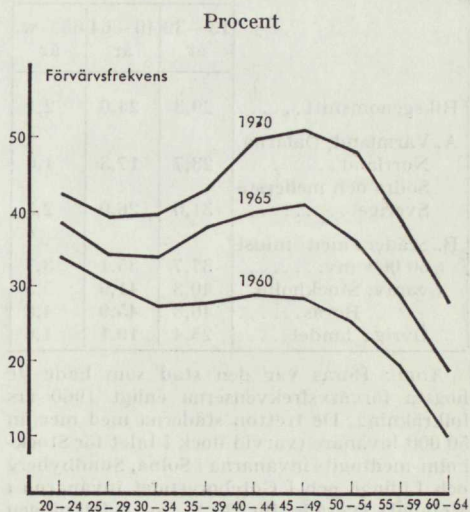
Tabell 3.1:3. Förändringen i medelfolkmängden och antalet förvärvsarbetande inom olika köns- och civilståndsgupper 1960—1970

	Förändring i 1 000-tal personer		Förändring i %			
	1960—1965	1965—1970	Totalt		Per år	
			1960—1965	1965—1970	1960—1965	1965—1970
<i>Medelfolkmängd i åldrarna 15—69 år</i>						
Män.....	140	69	5,3	2,5	1,0	0,5
Gifta kvinnor.....	55	72	3,3	4,2	0,7	0,8
Icke gifta kvinnor...	60	— 24	6,5	— 2,4	1,3	— 0,5
Samtliga	255	118	4,9	2,2	1,0	0,4
<i>Antal förvärvsarbetande</i>						
Män.....	— 1	0	— 0,1	0	0	0
Gifta kvinnor.....	156	154	36,8	26,6	6,5	4,8
Icke gifta kvinnor...	3	— 45	0,5	— 8,4	0,1	— 1,6
Samtliga	157	109	4,9	3,3	1,0	0,7

roende på den ökande andelen av ungdomar i utbildning. (Se den särskilda beräkningen härav i bilaga 2.) För åldersgruppen 25—54 år noteras en svag minskning av förvärvsfrekvenserna. Prognosen är inte civilståndsfördelad för männen, men underliggande beräkningar visar att sänkningen till större delen avser ogifta män. Förklaringen därtill skulle kunna tänkas ligga i att en allt större andel av de ogifta männen kommer att bestå av sjuka, socialt sämre anpassade e. dyl., dvs. grupper med låg förvärvsfrekvens. För åldersgruppen 55—64 år förutsätts konstanta förvärvsfrekvenser, för äldre män åter en minskning. För *icke gifta kvinnor* (ogifta, änkor, skilda) redovisas också en kraftig sänkning av förvärvsfrekvenserna i åldersgruppen 15—24 år. Gruppen 25—49 år visar svagt sjunkande förvärvsfrekvens, dock endast i halva den takt som rått 1950—1960. Anledningen till den sjunkande förvärvsfrekvensen skulle vara att gruppen håller på att omstruktureras genom minskning av gruppen ogifta och ökning av gruppen förut gifta. För åldersgruppen 50—64 år väntas förvärvsfrekvenserna öka och för gruppen 65—69 år minska. Utvecklingen av förvärvsfrekvenserna för *gifta kvinnor* visas i diagram 3.1: 2. Innebörden av de kraftiga ökningarna diskuteras i följande avsnitt.

Antalsprognosens innebörd. Prognosen innebär att den årliga ökningen av antalet förvärvsarbete blir 0,7 % under perioden 1966—1970 mot 1,0 % under närmast föregående femårsperiod. Under båda perioderna är det de gifta kvinnorna som står för hela ökningen medan männens antal är praktiskt taget oförändrat. Antalet icke gifta kvinnor övergår från att ha varit oförändrat 1960—1965 till att minska med 1,6 % per år. Detta betyder att antalet för-

Diagram 3.1: 2. Förvärvsfrekvenser för gifta kvinnor inom olika åldersgrupper 1960—1970



värvsarbetande gifta kvinnor väntas årligen öka med drygt 30 000 under perioden 1966—1970. Som framgått av diagram 3.1: 2 förutsätter detta en markant höjning av förvärvsfrekvenserna för de gifta kvinnorna i olika åldersgrupper — framför allt då i åldrarna över 35 år.

Förvärvsfrekvenserna för gifta kvinnor varierar starkt mellan olika delar av landet. För att belysa detta visas i tablån på följande sida vissa förvärvsfrekvenser (%) enligt 1960 års folkräkning.

I denna tablå har de gifta kvinnornas förvärvsfrekvenser år 1960 fördelats på olika delar av landet enligt två olika principer. Den första (punkt A i tablån) visar den geografiska fördelningen mellan å ena sidan skogslänen och å andra sidan södra och mellersta Sverige. Den andra (punkt B i tablån) visar en fördelning mellan å ena sidan de största städerna i landet och å andra

	Förvärvsfrekvens för gifta kvinnor i åldrarna		
	15—39 år	40—64 år	65—w år
Riksgenomsnitt.....	29,3	24,0	2,1
A. Värmland, Dalarna, Norrländ.....	23,7	17,3	1,6
Södra och mellersta Sverige.....	31,0	26,0	2,3
B. Städer med minst 50 000 inv.....	37,7	35,1	3,7
varav: Stockholm..	40,3	41,9	5,5
Borås.....	46,3	45,9	4,8
Övriga landet.....	25,4	19,1	1,6

Anm.: Borås var den stad som hade de högsta förvärvsfrekvenserna enligt 1960 års folkräkning. De tretton städerna med mer än 50 000 invånare (varvid dock i talet för Stockholm medtagits invånarna i Solna, Sundbyberg och Lidingö och i Göteborgstalet invånarna i Mölndal) svarade för 30 % av befolkningen men 43 % av arbetskraften i de här redovisade kategorierna.

sidan övriga delar av landet. Av tablån framgår att det 1960 var stora olikheter i förvärvsfrekvenserna vare sig man jämför skogslänen med södra och mellersta Sverige eller de stora städerna med övriga delar av landet. Förvärvsfrekvenserna i norrlandslänen resp. landet utanför storstäderna ligger *under* riksgenomsnittet medan förvärvsfrekvenserna i södra och mellersta Sverige resp. i de stora städerna ligger *över* riksgenomsnittet. Nu har de delar av landet som 1960 enligt tablån hade relativt låga förvärvsfrekvenser också en jämförelsevis liten *andel* av landets totala befolkning. Även med kraftiga höjningar av förvärvsfrekvenserna i dessa områden fram till 1970 krävs alltså stora ökningarna också i Syd- och Mellansverige resp. de stora städerna för att det förutsatta riksgenomsnittet skall uppnås. Ett förverkligande av prognosen innebär nämligen att riksgenomsnittet för de gif-

ta kvinnornas förvärvsfrekvenser 1970 kommer att ligga på ca 40 % för gruppen 15—39 år och på ca 45 % för gruppen 40—64 år. Det kan med fog antas att möjligheterna att höja de gifta kvinnornas förvärvsfrekvenser blir mindre ju högre nivå de ligger på i utgångsläget. Dessa förhållanden gör det väl motiverat med en diskussion om det i prognosen förutsatta riksgenomsnittet 1970 för de gifta kvinnornas förvärvsfrekvens är realistiskt. Därmed menas då att riksgenomsnittet inte får innebära att förvärvsfrekvenserna t. ex. i de stora städerna måste höjas till nivåer som rimligtvis inte kan uppnås under de antaganden i övrigt som gjorts i denna långtidsutredning beträffande den ekonomiska utvecklingen fram till 1970.

Som framgår av bilagetablerna till bilaga 2 ligger förvärvsfrekvenserna för män i åldrarna mellan 30 år och pensionsåldern vid omkring 95 % år 1965. För gifta kvinnor är motsvarande tal omkring 35 %. Kan de gifta kvinnornas förvärvsfrekvenser höjas till uppemot samma nivå som t. ex. de gifta männens? Svaret måste bli ja men med tillägget: först på mycket lång sikt. I det mer begränsade perspektivet fram till 1970 blir svaret ett annat. Man måste här tänka sig ett »tak» för de gifta kvinnornas förvärvsfrekvens även om detta troligen kommer att ligga högre 1970 än 1965. Att ett sådant tak finns beror till en mindre del på rent biologiska orsaker (den ledighet som medges av reglerna för tilläggsjukpenning reducerar — om den utnyttjas fullt ut av alla barnaföderskor — den maximala förvärvsfrekvensen med drygt 3 procentenheter). Det är dock framför allt två andra förhållanden på utbudssidan som bidrar därtill. För det första kommer — om familjeinkomsten är tillräckligt hög — en viss andel av de gifta kvinnor-

na inte att söka förvärvsarbete därför att de, eller deras män, inte vill att de skall arbeta utanför hemmet. Möjligen kommer dessa negativa attityder gentemot förvärvsarbete att successivt minska i betydelse. Men samtidigt är de stora nog för att under prognosperioden verka återhållande på stegringen av de gifta kvinnornas förvärvsfrekvens. För det andra tvingas en del gifta kvinnor att avstå från förvärvsarbete på grund av brist på hemhjälp, daghemsplatser o. dyl.

Betydelsen av vad som ovan sagts skulle då vara att det finns risk för att vi redan innan 1970 inom vissa områden törnar mot det tak för gifta kvinnors förvärvsfrekvens som sätts av ovan berörda faktorer. Att man kan säga att en sådan risk finns trots att det är omöjligt att numeriskt precisera taket framgår t. ex. av att de förvärvsfrekvenser som i prognosen förutsätts för 1970 innebär att riksgenomsnittet då ligger på nästan samma nivå som i Borås 1960. Borås var då landets nionde stad. Den domineras av textilindustrin som traditionellt har stor andel kvinnlig arbetskraft. De genomsnittliga inkomsterna kan förutsättas vara låga eftersom textilindustrin kan karakteriseras som en låglöneindustri. Dessa tämligen speciella omständigheter kan givetvis inte väntas komma att råda i hela landet 1970.

Vilka möjligheter finns det då att de förutsatta förvärvsfrekvenserna skall kunna uppnås även om »taket» nås för vissa områden före 1970?

Förvärvsfrekvenserna kan tänkas höjas mera i andra delar av landet. Den regionala och näringsgrensvisa utveckling av produktionen som redovisas i denna rapport antyder emellertid snarare att betydande svårigheter kan uppstå när det gäller att anpassa utbud och

efterfrågan till varandra. Man kan då tänka sig en ökad rörlighet av den gifta kvinnliga arbetskraften, dvs. i praktiken en accelererad inflyttning till tätorterna. Redan nu lägger emellertid bostadssituationen hinder i vägen för omflyttning av arbetskraft från överskotts- till underskottsområden.

Olika hinder för kvinnans deltagande i förvärvslivet kan tas bort eller minska i betydelse. Barntillsynsfrågan är här av central betydelse. Som visas i avsnitt 7.12.4 uppgick platsantalet på kommunala barndaghem vid slutet av 1964 till ca 11 000 samtidigt som ca 6 000 barn stod i kö för plats. Antalet daghemsplatser skall visserligen enligt kommunernas planer fördubblas 1964—1970 men ett tillskott av denna storleksordning kan inte i avgörande grad påverka arbetskraftsutbudet. Det är också i högst grad tveksamt om den i planmaterialet redovisade bristen ger ett adekvat mått på efterfrågan på daghemsplatser.

Sammanfattande omdöme om antalsprognosen

De praktiska slutsatser som kan dras av det som sagts i detta avsnitt är att en rörlighetsbefrämjande arbetsmarknadspolitik inriktad speciellt på de gifta kvinnorna får en fortsatt stor vikt.

De viktigaste åtgärderna på kort sikt för att realisera det i prognosen förutsatta utbudet måste avse efterfrågestrukturen. Hela nettoökningen i arbetskraftsutbudet väntas bestå av kvinnor men efterfrågeökningen gör det säkert inte. En branschmässig rörlighet underlättar givetvis denna anpassning. Men omflyttning av arbetskraft är tidskrävande. Det krävs också att en stor del av efterfrågan riktar sig direkt mot de gifta kvinnorna. Utan tvekan börjar rekryteringen till t. ex. industriföretag alltmer ske obe-

roende av kön. Speciella rekryteringsåtgärder riktade mot de gifta kvinnorna både från offentligt och privat håll får också allt större betydelse. Kraftiga åtgärder av detta slag kommer att krävas för att det utbud som här beräknats skall komma ut på arbetsmarknaden under prognosperioden.

Bl. a. i beaktande av att prognosperioden endast omfattar fem år är det naturligt att uppfatta prognosen som optimistiskt hållen och att den kräver både offentliga åtgärder av det slag som antytts ovan och ganska radikala förändringar i kvinnors och arbetsgivares syn på »manliga» resp. »kvinnliga» arbeten för att slå in.

Förändringar i medelarbetstid

Den kvinnliga arbetskraften har kortare medelarbetstid än männen. Särskilt de gifta kvinnorna önskar ofta arbeta på deltid. Vid en beräkning av den totala arbetstidens utveckling måste detta förhållande beaktas. De gifta kvinnornas medelarbetstid har för 1965 antagits vara 85 % av männens. På grund av att andelen gifta kvinnor som har deltidsarbete blir allt större — särskilt hos nytillskott till arbetskraften — beräknas de gifta kvinnornas medelarbetstid sjunka till 80 % av männens år 1970. Dessa tal har använts vid omräkning av antalet förvärvsarbetande till antal årsarbetande. Resultatet framgår av tabell 3.1: 4.

En del av välständsökningen tas ut i form av ökad fritid. Det är realistiskt att räkna med att arbetstiden kommer att förkortas även i framtiden. Arbetstidens längd bestäms genom lagstiftning och/eller förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. Därför kan vi inte prognosticera den arbetstidsförkortning som kan väntas äga rum 1965—1970. Det

Tabell 3.1: 4. Arbetskraftens förändringar 1960—1970

	1960— 1965	1965— 1970
1. Absoluta förändringar (tusen personer)		
Medelbefolkning i åldrarna 15—69 år		
Antal förvärvsarbetande ..	+ 255	+ 118
Antal årsarbetande ¹	+ 157	+ 109
Arbetskraftsvolym i timmar	+ 134	+ 49

2. Procentuell förändring över hela perioden		
Medelbefolkning i åldrarna 15—69 år		
Antal förvärvsarbetande ..	+ 4,9	+ 2,2
Antal årsarbetande ¹	+ 4,9	+ 3,3
Arbetskraftsvolym i timmar	+ 4,3	+ 1,5
	+ 2,0	— 1,5
3. Procentuell förändring per år		
Medelbefolkning i åldrarna 15—69 år		
Antal förvärvsarbetande ..	+ 1,0	+ 0,4
Antal årsarbetande ¹	+ 1,0	+ 0,7
Arbetskraftsvolym i timmar	+ 0,9	+ 0,3
	+ 0,6	— 0,3

¹ Utan arbetstidsförkortning.

är dock nödvändigt att införa ett antagande. Detta innebär en successiv nedgång till 42 ½ timmars veckoarbetstid 1970 för de grupper som nu har 45 timmars arbetsvecka.

Eftersom arbetstidslagarna är dispositiva och eftersom stora grupper anställda inte omfattas av lagstiftningen får man räkna med att arbetstidsförkortningen kan komma att omfatta fler anställda än vad som här har räknats med. Dessa effekter kan dock inte tas med i beräkningen. Till en del torde de också motverkas genom att en del av den ökade fritiden används till extra arbete eller övertidsarbete.

Det kalkylmässiga antagandet innebär att den genomsnittliga arbetstiden per årsarbetare skulle minska med

0,6 % per år 1965—1970 jämfört med 0,3 % per år 1960—1965 och 0,5 % per år under 1950-talet.

Totala arbetskraftsvolymens utveckling 1965—1970

De tidigare redovisade prognoserna avser personer i åldern 15—69 år. Här antas att förändringarna för arbetskraft i andra åldrar följer samma mönster. Beräkningarna över antalet förvärvsarbetande och förändringarna i medelarbets-tid ger till resultat att arbetskraftsvolymen mätt i antal arbetstimmar kommer att minska med 0,3 % per år 1965—1970. Under 1950-talet kan arbetskraftsvolymen beräknas ha minskat med 0,1 % per år. Under tiden 1960—1965 har däremot en ökning med 0,6 % per år ägt rum (se tabell 3.1:4).

Kalkyl för perioden 1970—1980

Som ett räkneexempel har en kalkyl över arbetskraftsutbudet för perioden 1970—1980 utförts enligt i stort sett samma metod som beskrivits ovan. (I statistiska centralbyråns beräkningar — bilaga 2 till långtidsutredningen — finns resultat för hela perioden 1965—1980 redovisat i detalj.) Resultatet sammanfattas i följande tablå, som anger de procentuella förändringarna under båda femårsperioderna.

Beräkningen ger som synes till resultat en ökningstakt per år som är lägre än under 1965—1970. De faktorer som talar mot möjligheterna att höja de gifta kvinnornas förvärvsfrekvenser och vilka diskuterats i det föregående gör sig ännu mer gällande på lång sikt. Å andra sidan kan långsiktiga tendenser som attitydförändringar, undanröjande av

	%		% per år	
	1970—1975	1975—1980	1970—1975	1975—1980
Medelbefolkning i åldrarna 15—69 år	1,2	1,2	0,2	0,2
Antal förvärvsarbetande...	2,7	2,8	0,6	0,6
Antal årsarbete	0,8	0,6	0,2	0,1

»flaskhalsar» m. m. hinna ge positiva utslag under perioden. Beräkningen får dock betraktas som en maximikalkyl som kan realiseras endast under mycket speciella omständigheter.

3.1.3 Produktivitet och produktionskapacitet

Enligt föregående avsnitt kommer sannolikt ett omslag i fråga om tillgången på arbetskraft att inträffa under senare hälften av 1960-talet. Ökningen (mätt i timmar) under förra hälften av årtiondet med 0,6 % per år kommer att följas av en nedgång som uppskattas till 0,3 % per år. Vid oförändrad tillväxt av produktionen per arbetstimme skulle samtidigt BNP:s årliga tillväxt sjunka från 4,9 % till 4,0 %. En central fråga för bedömningen av den framtida ekonomiska utvecklingen blir nu i vilken utsträckning omslaget i fråga om arbetskraften kan vägas upp av att den genomsnittliga produktionen per arbetstimme (arbetsproduktiviteten) växer snabbare.

Inom långtidsutredningens ram har gjorts en rad kalkyler, vilka från skilda utgångspunkter och på olika nivåer närmat sig frågeställningen. Huvudresultatet av dessa bedömningar, som finns presenterade i denna rapport's olika avsnitt, har förts in i tabell 3.1:5. Man ser där att den årliga tillväxten av pro-

Tabell 3.1: 5. Arbetskraft, produktivitet och produktion 1950—1970

Procentuell förändring per år

	1950— 1960	1960— 1965	1965— 1970
<i>Arbetskraft:</i>			
Antal årsarbetande.....	+ 0,4	+ 0,9	+ 0,3
Arbetstid per årsarbetande.....	— 0,5	— 0,3	— 0,6
Arbetskraftsvolym i timmar....	— 0,1	+ 0,6	— 0,3
<i>Arbetsproduktiviteten:</i>			
BNP per årsarbetande.....	+ 3,0	+ 4,0	+ 3,9
BNP per arbetstimme.....	+ 3,5	+ 4,3	+ 4,5
<i>Produktion:</i>			
BNP.....	+ 3,4	+ 4,9	+ 4,2

duktionen per arbetstimme väntas stiga från i genomsnitt 4,3 % under perioden 1961—1965 till i genomsnitt 4,5 % under perioden 1966—1970. Därav följer att BNP samtidigt förutses öka med 4,2 % per år mot tidigare 4,9 % per år. Nedgången i ökningstakt skulle således komma att begränsas till 0,7 procentenheter, som framgår av nedanstående tablå.

Då man vill förklara ekonomiska utvecklingsförlopp ställs man inför synnerligen komplicerade sammanhang. Nationalproduktens tillväxt är summan av förändringar inom produktionens alla delar. Det är därför knappast över-

	Förändring av årlig utvecklingstakt, procentenh.	
	1960—1965 jämfört med 1950-talet	1965—1970 jämfört med 1960—1965
Arbetskraftsvolym i timmar:.....	+ 0,7	— 0,9
BNP per arbetstimme ...	+ 0,8	+ 0,2
BNP.....	+ 1,5	— 0,7

raskande att man inte nått fram till en tillförlitlig förklaring av den ekonomiska utvecklingen, trots omfattande teoretiska och empiriska studier. Denna otillräckliga kunskap om sambanden vållar givetvis stora svårigheter när det gäller att söka förutse den framtida tillväxten. Detta får man nu i långa stycken göra på känn. Ytterligare en komplicerande faktor utgör den ekonomiska statistiken, som med nödvändighet kommer fram med viss eftersläpning; den är dessutom ofta ofullständig och osäker.

Det kan därmed slås fast, att det ökningstal för BNP på 4,2 % per år, som vi angett som det mest sannolika för perioden 1966—1970 och som tagits som utgångspunkt för vår numeriska kalkyl, är omgivet av relativt vida felmarginaler. I själva verket skulle flera alternativ för BNP:s utveckling — både högre och lägre — vilka ligger inom det möjliga gräns kunna konstrueras. Vår analys har på punkt efter punkt mött ovisslet om storheter och samband men även valmöjligheter mellan olika avvägningar beträffande resursernas fördelning på t. ex. konsumtion eller investering. Ett annat val än det som ingår i huvudkalkylen leder ofta till ett annat produktionsresultat. Detta har i viss utsträckning markerats i texten. Vi har emellertid av framställningsskäl begränsat oss till *ett* kalkylmässigt helt genomfört alternativ. Ytterligare något eller några alternativ i ett led skulle i konsekvensens namn föda ännu fler alternativ i nästa led av kalkylen. Resultatet skulle bli svåröverskådligt och skärpan i framställningen försvinna. Vi tror att konsekvenserna av möjliga avvikelser från det i denna rapport presenterade alternativet kan tillfredsställande diskuteras inom ramen för det valda framställningssättet. Det kan dock inte förnekas att metoden med ett enda alternativ under vissa omständigheter

kan ge en farlig suggestion av att den här genomförda sifferkalkylen representerar den enda möjliga utvecklingen. Detta vore ett missförstånd.

Produktivitetens sannolika utveckling under de närmaste fem åren har huvudsakligen bedömts 1) dels genom sektoranalys, 2) dels genom en kalkyl baserad på enbart totalkategorier på nationell nivå av typen BNP, total investering etc.

1) De svenska långtidsutredningarna bygger i stor utsträckning på från ekonomins olika sektorer (jordbruk, industri, offentlig sektor etc.) insamlade uppgifter i form av planer, expertbedömningar och liknande, vilka främst rör den väntade utvecklingen av produktion, investering och behov av arbetskraft. Information har således erhållits om hur utvecklingen av produktionskapaciteten i förhållande till insatsen av arbetskraft och kapital bedömts inom var och en av sektorerna. Den genomsnittliga produktiviteten för hela ekonomin liksom nationalprodukten har erhållits genom att lägga samman resultatet för delsektorerna.

Innan slutresultatet nåtts har emellertid det material som insamlats från sektorerna granskats och analyserats. Följden har blivit att sektormaterialet i vissa fall fått revideras. De metoder som här använts framgår närmare av sektorredogörelserna i avd. 7. Här skall endast några exempel ges. Vissa korrigeringar för brist på representativitet eller för över- och underskattningar har gjorts på statistiska grunder. Den väntade utvecklingen fram till 1970 har jämförts med den hittillsvarande trenden, varvid rimlighetsbedömningen delvis fått göras skönsmässigt. I flera fall har den framtida förändringen erhållits genom framskrivning av den historiska trenden. Försök till mer systematisk analys på basis av den tidi-

gare utvecklingen av sambandet mellan de insatta produktionsfaktorerna och produktionsresultatet har dock gjorts, främst för industrin.

Det nu beskrivna tillvägagångssättet för analys och revidering av sektormaterialet har tagit sikte på en prövning inom varje sektor. Ett par andra mycket viktiga moment har emellertid också ingått: a) På grund av de samband som råder i ekonomin har slutsatserna beträffande de olika sektorerna inte kunnat baseras enbart på resp. sektors inre förhållanden. Hänsyn har också fått tas till den totala ekonomiska utvecklingen på nationell nivå, vilken bestämmer utrymmet för de olika sektorerna. T. ex. måste den samlade insatsen av arbetskraft och investeringar, som görs inom olika sektorer, rymmas inom de ramar som anges av den totala tillgången. b) Vidare har sektormaterialet fått anpassas till den avvägning för resursernas fördelning mellan olika sektorer som ingår i långtidsutredningens kalkyl och för vilken redogörs i avd. 4—6.

Sektorutveckling och nationellt perspektiv har bringats i överensstämmelse genom ömsesidig, successiv anpassning.

Dessa kalkyler har som tidigare angavs lett till antagandet om en ökning av den genomsnittliga produktiviteten med 4,5 % per år 1965—1970 och av BNP med 4,2 % per år. Utvecklingen av produktiviteten sektorvis, som behandlas utförligare i de olika avsnitten i avd. 7, finns sammanfattad i avsnitt 6.5.

2) Den under 1) beskrivna sektoranalysen får betraktas som det säkraste underlaget för att bedöma den genomsnittliga produktiviteten. Som en komplettering har vi emellertid också närmast oss uppgiften genom att utföra en kalkyl med utgångspunkt från enbart totalkategorier på nationell nivå. I själva verket bildade detta förfaringsätt utgångspunkten för utrednings-

arbetet på det stadium då sektorupp-
gifter ännu ej erhållits. Denna kalkyl
är baserad på tidigare observerade
samband mellan den totala insatsen av
produktionsfaktorerna arbete — kapital
och BNP.

När man vill bedöma realismen i an-
tagandet om en höjning av produktionen
per arbetstimme med 4,5 % per
år 1965—1970, får man i en sådan kal-
kyl på nationell nivå i första hand ta
hänsyn till den avvägning mellan invester-
ingar och andra utgifter som gjorts
i vår kalkyl. Det har där förutsatts att
investeringskvoten (räknad i fasta priser)
höjs med ca 1 procentenhet mellan
1965 och 1970. De samlade invester-
ingarna (exkl. reparationer och under-
håll) under åren 1965—1969 skulle upp-
gå till 138 miljarder kr. Enligt den kal-
kyl som lagts fram i appendix A skulle
därmed mellan 1965 och 1970 det
samlade värdet av kapitalutrustningen
stiga med ca 100 miljarder kr. eller med
närmare 5 % per år. Detta är inte ovä-
sentligt snabbare än under första hälften
av 1960-talet, då den som nämnts
beräknas ha stigit med drygt 4 % per
år. På grund av omslaget i arbets-
kraftens utveckling blir skillnaden i
tillväxttakt för kapitalinsatsen *per ar-
betstimme* väsentligt större eller ca 5 %
per år 1965—1970 mot endast ca 3,5 %
per år under åren 1960—1965. Kalkyler-
na för kapitalinsatsens tillväxt är som
tidigare framhållits relativt osäkra. Vi
saknar även underlag för att med större
precision bedöma sambandet mellan
kapitalinsats och produktion. Den upp-
skattade skillnaden mellan tillväxten av
kapital per arbetsinsats under senare
och förra hälften av 1960-talet är emel-
lertid så stor att den möjligen skulle
kunna tas till intäkt för att man räknade
med en något snabbare tillväxt av
produktiviteten än som ovan angivits.

Därvid måste emellertid förutsättas
att andra faktorer än kapitalinsatsen, i
främsta rummet en produktivitetsökande
rörlighet hos arbetskraften, en höjd
utbildningsnivå och introduktionen av
tekniska nyheter, bidrar till produkti-
vitetsökningen i minst samma grad som
under 1960-talets första hälft. Vågar
man räkna med att dessa faktorer för-
stärks framstår — att döma av den nyss
beskrivna kalkylen med utgångspunkt
från enbart nationella kategorier — an-
tagandet om produktivitets tillväxt
1965—1970 som relativt försiktigt (jäm-
för appendix A).

Det omdömet får anses stämma över-
ens med vårt (subjektiva) intryck att
vissa av antagandena i den sektorbase-
rade beräkningen av produktiviteten
 varit återhållsamma. Samma intryck ger
också det förhållandet, att den stegring
av den årliga ökningstakten för produktionen
per arbetstimme som förutsatts
äga rum mellan 1960—1965 och 1965
—1970 (0,2 procentenhet) är betydligt
mindre än den som inträffade mellan
1950-talet och 1960—1965 (0,8 procent-
enhet). Detta omdöme står kvar även
sedan man tagit med i beräkningen
att jämförelsen i det första fallet görs
över en kortare period (fem år) än i
det andra fallet (åtta år).

Vi vill på denna punkt påminna om
att det antagande om tillgången på
arbetskraft 1965—1970 som lagts till
grund för långtidsutredningens kalkyl,
i avsnitt 3.1.2 betecknats som rätt opti-
mistiskt. Mot en försiktig bedömning av
produktiviteten står alltså en djärvare
förutsättning om arbetskraften. Vi har
därför funnit det realistiskt att ta en
årlig ökning av BNP med 4,2 % 1965
—1970 till utgångspunkt för vår kalkyl.

I första hand representerar dessa
4,2 % en *kapacitetsmässig* tillväxt av
produktionen eller den potentiellt möj-

liga produktionen vid full sysselsättning. I det följande återkommer vi till utnyttjandet av denna kapacitet.

Den förutsatta arbetstidsförkortningen väntas infalla mot slutet av 1960-talet. Produktionen torde därför tendera att öka något snabbare under den första delen av 1966—1970 än under den andra.

3.2 Summering av anspråk

I föregående avsnitt har totalramen för landets ekonomiska verksamhet härletts med utgångspunkt från de produktionsbestämmande faktorernas väntade utveckling. Genomgången har mynnat ut i en uppskattning av hur snabbt bruttonationalprodukten kan öka om man fullt utnyttjar tillgängliga produktionsresurser. Frågan är nu vilka anspråk på dessa resurser som kan väntas från olika delar av ekonomin.

De aktuella utvecklingsplanerna inom olika områden av den ekonomiska verksamheten redovisas utförligt i avdelningarna 6 och 7 i denna rapport samt i särskilda bilagor. Här nedan sammanfattas tendenserna i stora drag. En summering av de olika planerna angående investeringar, konsumtion och export visar vilka anspråk man från

användningssidan ställer på det framtida produktionsutrymmet.

Arten av sektoruppgifterna

Våra kalkyler bygger på expertutredningar angående den förutsedda utvecklingen inom olika delar av ekonomin. De metoder som kommit till användning vid dessa utredningar har givetvis varit beroende på arten av den information som stått till förfogande. I ett stort antal fall baseras utredningarna på uppgifter som insamlats direkt från inom olika områden verksamma företag, branschorganisationer, kommuner eller statliga myndigheter angående vad som pågår, förbereds och planeras med sikte på de kommande åren; dessa uppgifter om planer osv. har sedan av experterna bedömts i belysning av annat tillgängligt informationsmaterial (tidigare års trender, efterfrågeanalyser osv.). I andra fall bygger utredningarna *enbart* på sådana iakttagelser som kan göras om tendenser och sammanhang i utvecklingen, främst under tidigare år. Detta har t. ex. varit fallet inom områden där företagen är små. Uppkomsten av nya och nedläggningen av gamla företag spelar här en större roll för utvecklingen än på andra områden. Grundmaterialets beskaffenhet redovisas i nedanstående tablå:

<i>Sektor</i>	<i>Grundmaterial</i>
Jordbruk	Sammanställning från jordbruksdepartementet av expertbedömningar inom 1960 års jordbruksutredning.
Skogsbruk	Sammanställning från jordbruksdepartementet av expertbedömningar inom 1960 års jordbruksutredning och planer från domänverket. Bedömningar beträffande arbetskraftsbehov, tillväxt m. m. från arbetsmarknadsstyrelsen, skogshögskolan och Sveriges Skogsägareföreningars Riksförbund.
Fiske	Expertbedömningar från jordbruksnämnden, fiskeristyrelsen och Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund.
Egentlig industri	Expertutredning utförd inom Industriens utredningsinstitut på grundval av en enkät angående industriföretagens planer.
Kraftverk och eldistribution	Sammanställning från vattenfallsstyrelsen av planer för den enskilda, kommunala och statliga kraftindustrin.
Småindustri och hantverk	Uppgifter saknas.

Sektor

Byggnads- och anläggningsverksamhet

Bostadsförsörjning

Samfärdsel

Handelsflottan
Hamnar och farleder
Luftfart
Järnvägstrafik
Vägar och gator

Biltrafik och spårvägar
Post och tele

Varuhandel

Vatten och avlopp

Privata tjänster
Offentliga tjänster
Undervisning

Hälsa- och sjukvård

Sociaivård

Polis- och rättsväsen samt
kriminalvård
Kyrklig verksamhet

Försvar

Allmän förvaltning och övriga
offentliga tjänster

Grundmaterial

Det samlade resultatet av bedömningarna av byggnads- och anläggningsinvesteringarnas utveckling. Allmän bedömning av utvecklingstendenser från Svenska Byggnadsentreprenörföreningen.

Bostadsbyggnadsutredningens beräkning av bostadsbyggnadsbehovet.

Expertutredning utförd inom kommunikationsdepartementet på grundval av bl. a. följande material:
Beräkning angående handelsflottans utveckling.

Enkät angående kommunernas planer.

Planer från luftfartsstyrelsen och flygbolagen.

Planer från statens järnvägar.

Planer från väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och enkät angående kommunernas planer.

Enkät angående kommunernas planer.

Planer från post- resp. televerket.

Expertutredning utförd inom Detaljhandels utredningsinstitut på grundval av bl. a. enkät angående företagets planer.

Expertutredning grundad på enkät angående kommunernas planer.

Uppgifter saknas.

Sammanställning från ecklesiastikdepartementet av planer från bl. a. skolöverstyrelsen och universitetskanslersämbetet.

Sammanställning från medicinalstyrelsen av landstingens planer.

Sammanställning från socialstyrelsen av kommunernas planer.

Sammanställning av planer från rikspolisstyrelsen, hovrätter och kriminalvårdsstyrelsen.

Sammanställning från domkapitlet i Uppsala av församlingarnas planer.

De av statsmakterna godtagna riktlinjerna t. o. m. 1966/67.

Planer från olika statliga myndigheter.

De uppgifter som sammanställts angående olika sektorer växlar starkt till sin karaktär, beroende bl. a. på sektorernas organisatoriska förhållanden. I stort sett kan sägas att det blivit allt vanligare att offentliga myndigheter och enskilda företag försöker bedöma förutsättningarna för utvecklingen på längre sikt och göra upp däremot svarande planer. Att långtidsplanerna fått ökad vikt jämfört med tidigare har givetvis underlättat arbetet i denna utredning. Därmed är inte sagt att det systematiska arbetet med långtidsplaner inte behöver och inte kan utvecklas ytterligare.

En svarbedömbart fråga är vilken grad av genomarbetning etc. de olika sektor-

uppgifterna har. Inom de offentliga sektorerna växlar planeringens uppläggning och innehåll alltefter deras organisation och graden av centralisering av verksamhetens ledning. Planeringens fasthet torde vara störst inom sådana områden där planeringsfunktion och verkställighet är förenade inom samma enheter (t. ex. de statliga affärsverken och det statliga vägväsendet). På andra områden är planering, beslut och verkställighet fördelade på ett antal lokala, kommunala och andra organ. Beroende på graden av central kontroll från de centrala statliga myndigheternas sida får uppgifter från dessa myndigheter i växlande grad karaktären av en sum-

mering av lokala önskemål eller av en bedömning av den utveckling som av vederbörande myndighet ansetts önskvärd eller möjlig att genomföra. Av betydelse är vidare att prövning från de anslagsbeviljande myndigheternas sida torde ha ägt rum endast i undantagsfall.

De uppgifter som lämnats av privata företag har i allmänhet karaktären av tendensbedömningar på företagsnivå som visar den effektiva efterfrågans förutsedda utveckling. Till grund för dessa ligger ibland systematiska marknadsbedömningar. Produktions- och investeringsplaner för flera år görs upp i vissa fall, men kan vid ändrade förutsättningar snabbt komma att revideras. I flertalet fall torde dock företagen ha bedömt sin utveckling på ganska allmänna grunder utan stöd av några mer detaljerade analyser.

Allmänt torde gälla att mer preciserade föreställningar eller planer endast finns för de närmaste åren och att dessa vad gäller utvecklingen på längre sikt är vaga eller ofullständiga.

Sammanfattning av sektorplanerna

Det mest kännetecknande draget i den bild av den svenska ekonomin som framträder när de olika delstudierna sammanfogas, är en allmän expansionsvilja och tro på fortsatt framåtskridande.

Den optimistiska bedömningen av framtida marknadsförhållanden kommer tydligt till uttryck i de uppgifter som *industrieföretagen* lämnat till Industriens utredningsinstitut. En summering av enkätsvaren visar nämligen att man i så gott som alla branscher räknar med betydande produktionshöjningar. Den totala industriproduktionen skulle enligt enkäten komma att stiga med ca 7 % per år under prognosperioden 1963—1970. Som jämförelse kan nämnas att den årliga produktionsök-

ningen under den senaste femårsperioden uppgått till just denna siffra och att ett realiserande av planerna därför skulle innebära en oförändrad ökningsfakt. En sådan utveckling skulle dock innebära en klar avvikelse mot trenden under 1950-talet, då industriproduktionen inte steg mer än omkring 3 1/2 å 4 1/2 % per år. Beträffande sysselsättningen visar planerna en ökning på 13 % 1963—1970. För femårsperioden 1965—1970 innebär detta ett arbetskraftsbehov på ca 85 000 personer.

Näringslivets samlade investeringsplaner tyder på en mycket livlig *byggnadsverksamhet*. Bruttoinvesteringarna i byggnader och anläggningar skulle enligt inhämtade planer och bedömningar öka med närmare 6 % per år 1965—1970. Produktivitetens ökningsfakt inom byggnadsindustrin synes under senare år ha stagnerat eller fallit tillbaka något och någon större uppgång i produktivitetens ökningstakt kan knappast väntas under de närmaste åren. För att det fram till 1970 planerade byggnadsprogrammet skulle kunna genomföras behövs således en fortsatt tillströmning av arbetskraft.

Jord- och skogsbruket väntas minska sin arbetsstyrka även framöver. Det tillskott som därigenom ställs till andra näringsgrenars förfogande under andra hälften av 1960-talet beräknas till ca 85 000 personer. Samtidigt med avflyttningen från jordbruket förutses åkerarealen minska. Härigenom sjunker också jordbrukets bidrag till BNP. Inom skogsbruket väntas däremot avverkningarna öka kraftigt. Det minskade arbetskraftsbehovet betingas här av en mycket hög rationaliseringsfakt.

Inom *varuhandeln* pågår en betydande strukturrationalisering, innebärande en omfattande nedläggning av butiker. Den volymmässiga omsättningen har bedömts öka väsentligt från 1965 till 1970.

Genom effektivisering beräknas dock behovet av arbetskraft öka endast i mindre utsträckning.

Planer och bedömningar beträffande *offentliga tjänster* visar att efterfrågan på dessa väntas öka relativt kraftigt under framförlliggande år. Detta gäller framför allt undervisningsväsendet och vårdområdena. Nuläget kännetecknas på dessa områden av otillräckliga resurser. Mot denna bakgrund planerar de offentliga myndigheterna betydande utbyggnader, vilka skulle innebära en ökning av den offentliga konsumtionen med närmare 6 % per år under senare hälften av 1960-talet. För detta krävs betydande personalförstärkningar. Den erforderliga ökningen i antalet sysselsatta har uppskattats till ca 100 000 1965—1970.

En genomgång av de olika sektorernas planer och bedömningar visar att ökningen av *investeringarna* skulle bli snabbast för bostadssektorn och industrin — de båda största investeringsområdena. Något mer än hälften av den totala ökningen faller på dessa två sektorer. Ökat bostadsbyggande medför också stora krav på följdinvesteringar som vatten- och avloppsanläggningar samt gator. För kraftverkens del synes investeringskurvan komma att vända uppåt igen. Efterkrigstidens utpräglade investeringskonjunktur inom varuhandeln torde ha uppnått en kulmen; enligt branschens bedömningar torde investeringarna under de närmaste fem åren komma att öka endast obetydligt. För övriga handelsinvesteringar (kontor, hotell m. m.) förutses fortsatt ökning. Inom transportsektorn anges väginvesteringarna öka kraftigt. Snabb ökning har planerats även inom de statliga affärsdrivande verken och inom flyget.

Som allmänt omdöme kan sägas att investeringsviljan nu synes vara mer markerad än vad som angavs till förra

långtidsutredningen. Man bör också hålla i minnet att uppgiftslämnarna i regel underskattar sitt investeringsbehov. Särskilt måste detta vara fallet i fråga om en så lång prognosperiod som fem år. I redovisningen tas ofta endast sådana investeringar med som redan beslutats och börjat projekteras, medan det naturligtvis ställer sig svårare att ange kostnader för i tiden mer avlägsna objekt. Korrigering för denna brist i plansiffrorna har som närmare framgår av de olika avsnitten i avd. 7 fått göras för flera sektorer. Beträffande industriinvesteringar har enkätens plansiffror justerats med ledning av den underskattning som kunde konstateras mellan motsvarande plansiffror till förra långtidsutredningen och det faktiska utfallet 1960—1965.

Summering av anspråken

Genom att summera de olika sektorernas planmaterial har de samlade anspråken på dels arbetskraft, dels investeringar och offentlig konsumtion kunnat uppskattas.

Tabell 3.2: 1. Arbetskraftsefterfrågan 1965—1970 enligt planer och expertbedömningar

Antal förvärvsarbetande

	1965	Förändring 1965—1970
Jord- och skogsbruk	340 000	— 85 000
Industri och hantverk	1 150 000	+ 85 000
Byggnadsverksamhet	340 000	+ 30 000
Transport.....	270 000	+ 10 000
Handel.....	460 000	+ 10 000
Privata tjänster.....	320 000	+ 15 000
Offentliga tjänster ...	520 000	+ 100 000
Totalt	3 400 000	+ 165 000
Totalt efter uppräknig för att medge kompensation för arbetstidsförkortning		+ 165 000 å 265 000
Tillgång enl. avsnitt 3.1.2.....		+ 110 000

De olika näringsgrenarnas arbetskraftsbehov enligt insamlade planer och bedömningar sammanfattas i tabell 3.2: 1. Av där presenterade siffror framgår att det sammanlagda arbetskraftsbehovet under femårsperioden 1965—1970 uppgår till ca 165 000 personer, en ökning med ca 1 % per år. Efterfrågan på arbetskraft har här beräknats utan hänsyn till en eventuell arbetstidsförkortning. En uppräknig av sysselsättningstalen för att medge en arbetstidsförkortning med 2,5 timmar per vecka har gett till resultat att efterfrågan skulle öka med mellan 165 000 och 265 000 personer 1965—1970. (Se vidare avsnitt 6.6.)

Bruttoinvesteringar exkl. reparationer och underhåll planeras öka med ca 33 % från 1965 till 1970, dvs. med i genomsnitt 5,9 % per år. Beträffande behovet av reparationer och underhållsinvesteringar är planmaterialet mindre fullständigt. Den angivna ökningstakten, 3 1/2 % per år, bygger på tidigare års trend. En summering ger vid handen att de totala årliga bruttoinvesteringarna skulle under prognosperioden öka med ca 10 miljarder till ca 43 miljarder kr. 1970. Den genomsnittliga ökningen 1965—1970 blir 5,3 % per år.

Som tidigare nämnts innebär myndigheternas utbyggnadsplaner att den

offentliga konsumtionen skulle öka med närmare 6 % per år under senare hälften av 1960-talet.

För att få en helhetsbild av den totala efterfrågan måste dessa plansiffror kompletteras med antaganden om försörjningsbalansens andra poster. Beträffande den privata konsumtionen föreligger inget planmaterial. Det antas här att ökningstakten blir lika stor 1965—1970 som 1960—1965, då den utgjorde ca 4 1/2 % per år. Eftersom totalbefolkningens årliga tillväxt är ungefär densamma de båda perioderna, innebär antagandet en konsumtionsökning per capita i samma takt som under de senare åren.

En mindre del av produktionsresultatet måste också avdelas för ökad lagerhållning. Vid stigande produktion är det naturligt att också lagren ökar. Kalkylmässigt antas här för 1970 en lagerökning på 900 milj. kr. (i 1964 års priser).

Det statistiskt registrerade underskottet på bytesbalansen uppgick 1965 till 1,1 miljarder kr. (i 1964 års priser). I efterfrågekalkylen förutsätts att detta underskott förbyts i ett mindre överskott 1970.

Med dessa byggstenar kan nu en försörjningsbalans konstrueras (tabell 3.2: 2). Sammanställningen visar att för

Tabell 3.2: 2. Försörjningsbalans 1965—1970 enligt planer och expertbedömningar

Milj. kr. i 1964 års priser

	1965	1970	Förändring 1965—1970		
			Milj. kr.	Procent	
				Totalt	Per år
Bruttoinvestering	33 300	43 100	+ 9 800	29,5	5,3
Offentlig konsumtion	14 500	19 250	+ 4 750	32,6	5,8
Bytesbalansens saldo	- 1 100	+ 150	+ 1 250	.	.
Lagerförändring	+ 1 050	+ 900	- 150	.	.
Privat konsumtion	53 650	67 150	+ 13 500	25,2	4,6
BNP enligt planer	101 400	130 550	+ 29 150	28,7	5,2
BNP enligt vår kalkyl	101 400	124 500	+ 23 100	22,8	4,2

att realisera alla anspråk på investeringar, offentlig och privat konsumtion, en av den högre produktionsnivån betingad lagerökning samt en förbättring av bytesbalansen, skulle totalproduktionen behöva öka med sammanlagt 29 % 1965—1970, dvs. med 5,2 % per år.

3.3 Preliminär slutsats om resurser och anspråk

Genomgången i de föregående avsnitten visar att mot en från produktions-synpunkt möjlig ökning av bruttonationalprodukten på 4,2 % per år 1965—1970 står samlade anspråk på varor och tjänster som skulle kräva en total produktionsökning på 5,2 % per år.

Ett gap framträder också i arbetskraftskalkylen: mot en beräknad tillväxt av arbetsstyrkan på ca 110 000 personer 1965—1970 står de olika näringsgrenarnas efterfrågan på 165 000 personer. Gapet blir ännu större om hänsyn också tas till den efterfrågeökning som betingas av en arbetstidsförkortning.

Den höga aktivitet och expansionsvilja som framträder i de olika planerna är i och för sig glädjande. Den utgör grunden för fortsatt tillväxt i ekonomin. Det är dock viktigt att expansionen

inte äventyrar den samhällsekonomiska balansen. Överstiger de samlade anspråken resurserna, kommer det att leda till inflation eller underskott i bytesbalansen. En sådan utveckling strider mot de allmänt accepterade målen för den ekonomiska politiken.

Inför detta perspektiv anmäler sig en rad avvägnings- och balansproblem. Huvudfrågan blir hur de tillgängliga resurserna lämpligast skall fördelas. Vilken fördelning man än väljer, måste efterfrågan begränsas på något eller några användningsområden.

Att avväga vilka områden man från olika synpunkter vill släppa fram resp. bromsa är en politisk fråga. Vid ställningstagandet måste dock en rad restriktioner beaktas. Här skall endast ett par punkter nämnas som exempel på sådana problem. Vilken dämpning av den privata konsumtionen är möjlig med hänsyn till väntad lönebildning och gjorda pensionsutfästelser? Hålls konsumtionen — både den privata och den offentliga — och investeringarna inom de ramar som bestäms av sparbenägenhet och möjlighet till beskattning? Hur mycket kan den offentliga konsumtionen hållas ned med beaktande av olika önskemål och politiska målsättningar?

Dessa frågor kommer att behandlas i det följande.

Utvecklingspolitikens avvägningsproblem

I det föregående har vi redovisat hur å ena sidan produktionsresurserna och å andra sidan efterfrågan kan komma att utvecklas. I anslutning härtill anmäler sig väsentliga avvägnings- och balansproblem för den ekonomiska politiken. Helt allmänt gäller det frågan hur resurserna lämpligast skall fördelas mellan olika produktions- och användningsområden för att skilda mål bäst skall kunna nås. I en långtidsutredning är frågeställningen företrädesvis i vad mån en snabb ekonomisk tillväxt kan förenas med realiserandet av andra mål.

Dessa avvägningsfrågor berördes i den reviderade finansplanen till 1965 års riksdag (prop. 1965:125). Chefen för finansdepartementet erinrade om att årets långtidsbudget och långtidsutredning gått ut från ett preliminärt antagande om en årlig stegring av nationalprodukten om 4 % fram till 1970. Han anförde därefter bl. a. följande.

»Vilka utvecklingstendenser som kommer att göra sig gällande i fråga om produktionsresultatets användning, o. s. v. är f. n. svårare att uttala sig om. Den pågående långtidsutredningen arbetar med dessa problem och en säkrare bedömning torde bli möjlig när utredningens rapport föreligger mot slutet av året. Vad man redan nu kunnat finna ger dock anledning att förmoda vissa sådana förskjutningar i utvecklingsbilden som ger ökad aktualitet åt de samhällsekonomiska avvägningsproblemen. Som framgått av det föregående har investeringsutvecklingen under första delen av 1960-talet kännetecknats av en stark expansion av kommun- och bostadsinvesteringar. Den snabba utvecklingen på dessa områden

har varit möjlig dels genom en betydande ökning av det totala investeringsutrymmet, dels på grund av att investeringsanspråken från statens, men också i viss mån från industrins sida, varit begränsade. Under den närmaste framtiden synes situationen komma att förändras. Medan en hög investeringsefterfrågan kvarstår från bostads- och kommunsidan kan en omsvängning mot ett ökande efterfrågetryck från stat och industri förväntas. Långtidsbudgetens material, som jag senare återkommer till, pekar mot en sådan förändring för statens del. Och vad industrin beträffar finns anledning tro att den uppgång i investeringarna, som gjorda enkäter pekar på, skall bestå åtminstone några år framöver.

Dessa tendenser skärper problemen rörande den inbördes avvägningen mellan olika investeringsområden, men de aktualiserar i kanske än högre grad frågan hur stor del av den löpande produktionen som idag och under den närmaste framtiden kan och bör avsättas för investeringar. En ökad investeringsandel bör höja produktionens tillväxttakt och därmed på längre sikt motverka den dämpning av ökningstakten för produktion och konsumtion per invånare, som eljest kan beräknas inträda som en konsekvens av befolkningsutvecklingen. Då emellertid en ökning av investeringarna måste ske på den löpande konsumtionens bekostnad, skulle å andra sidan en höjd investeringskvot i nuläget innebära att en ytterligare begränsning läggs på utrymmet för konsumtionsökningar utöver den som betingas av att det totala antalet konsumenter stiger snabbare än antalet sysselsatta.

Någon skarp gräns kan emellertid icke dras mellan investeringar och konsumtion. Utgifter för vad som brukar betecknas som »konsumtion» kan också ofta betraktas som en produktiv investering. Detta gäller sålunda hushållens utgifter för konsumtion, i den mån de leder till förbättrad hälsa eller i övrigt höjer individens förutsättningar för

en insats i produktionen. I fråga om betydande delar av den offentliga konsumtionen är denna egenskap att på en gång representera konsumtion och produktiv investering särskilt påtaglig. Utgifterna för utbildning måste i hög grad anses vara att bygga för framtida välbefinnande för samhället i dess helhet. Detsamma gäller i stor utsträckning sjuk- och hälsovården. I den offentliga konsumtionen inräknas vidare konventionellt de statliga insatserna för forskning och tekniskt utvecklingsarbete, vilka har en klar karaktär av produktiva investeringar. Dit hör även de växande utgifterna för att genom arbetsmarknadspolitiska åtgärder öka arbetskraftens rörlighet liksom för att befärja den lokala utvecklingen av näringslivet.

Statens och kommunernas insatser av dessa slag måste tillmätas ett betydande inflytande på produktionens tillväxt vid sidan av investeringarna i realkapital. Detta förhållande kan inte undgå att påverka planeringen för den framtida användningen av våra resurser.

Å andra sidan föreligger särskilda skäl att uppmärksamma frågan om avvägningen mellan investeringar i realkapital och andra användningar av våra resurser. För det första tar investeringarna i realkapital, inkl. utgifterna för kapitalutrustningens underhåll och reparation, i anspråk en mycket stor del av våra resurser, f. n. omkring en tredjedel av bruttonationalprodukten. För det andra kan, även om sådana faktorer som utbildning och ny teknik ger ett stort bidrag till produktionens tillväxt, en sådan tillväxt ofta endast förverkligas om erforderlig kapitalutrustning står till förfogande. För det tredje är utvecklingen av investeringarna i realkapital intimt förknippade med förändringarna av det finansiella sparandet.

Den nationella investeringskvoten, beräknad som realkapitalinvesteringarnas andel av nationalprodukten, har under de senaste årtiondena väsentligt ökat. Även om den därigenom nu nått en relativt hög nivå, finns det emellertid skäl som talar för att inrikta den ekonomiska politiken på att ytterligare söka höja investeringskvoten. Både den privata och den offentliga konsumtionens utveckling har nämligen en sådan inriktning, som kräver stora investeringar, främst i form av byggnader och anläggningar. Inom den offentliga konsumtionen ställer i synnerhet expansionen på utbildningens samt sjuk- och hälsovårdens

områden stora krav på byggnader. De större tätorternas tillväxt kräver även andra omfattande kommunala investeringar. Det finns ingen tvekan om att ett tillfredsställande av dessa investeringsbehov inom rimlig tid kommer att kräva en ökning av investeringsutrymmet.

Också den tidigare berörda sannolika minskningen av det framtida arbetskraftsutbudet utgör — om man på längre sikt vill bibehålla en fortlöpande standardhöjning — ett motiv för att påskynda investeringarnas tillväxt. I detta sammanhang tilldrar sig industrins investeringar speciellt intresse. Som framgått av det föregående har investeringsverksamheten inom denna del av näringslivet efter en stark uppgång omkring 1960 under flera år legat på en ungefär oförändrad nivå. En omsvängning mot en uppgång i investeringarna synes inträffa under 1965. Otvivelaktigt är det av strategisk betydelse för den framtida produktionsutvecklingen att utrymme bereds för en stegring av industrins investeringar och att strävandena inriktas på att även för den senare hälften av 1960-talet göra en fortsatt uppgång mot en högre industriell investeringsnivå möjlig. Nödvändigheten att hävda vår internationella konkurrenskraft och bibehålla en betalningssituation gentemot utlandet, som medger rörelsefrihet i vår inhemska ekonomiska politik, utgör andra starka skäl för en sådan inriktning av investeringspolitiken. Därutöver kan erinras om den investeringskrävande rationaliseringsverksamhet och strukturomvandling som sker inom handel, jordbruk m. fl. näringar.

Inom den offentliga sektorn föreligger mycket angelägna behov vars tillgodoseende nödvändiggör en fortsatt tillväxt av de offentliga konsumtionsutgifterna. Som jag i fortsättningen kommer att närmare redovisa, krävs för att fullfölja de program som på skilda arbetsområden redan antagits av statsmakterna, väsentligt ökade tillskott av arbetskraft och inkomster till den offentliga sektorn. Behov av ökade resurser gör sig särskilt starkt gällande på sådana områden — t. ex. utbildning, forskning och sjukvård — vilka innehåller element som i likhet med investeringar i realkapital verkar produktionshöjande. På andra områden (t. ex. åldringsvården) måste på grund av befolkningsutvecklingen stora insatser göras för att inte en försämring av standarden skall ske för berörda grupper.

De redovisade argumenten talar för en

höjning av investeringarnas och den offentliga konsumtionens andel av nationalprodukten. Under de år då dessa andelar höjs, skulle den privata konsumtionens tillväxt i motsvarande mån få hållas tillbaka. Av flera skäl kan emellertid en sådan utveckling inte drivas alltför långt. Den del av ett ökat konsumtionsutrymme varöver hushållen disponerar, torde nämligen inte kunna dämpas mer än till en viss gräns. Jag vill sålunda erinra om de utfästelser som gjorts i fråga om höjda folkpensioner, förlängd studietid, studiebidrag etc. Särskilt med hänsyn till att de grupper som tillförsäkrats sådana förmåner framöver väsentligt ökar sin andel av den totala befolkningen, utgör dessa utfästelser en betydande in-teckning i det framtida konsumtionsutrymmet.

Med hänsyn härtill och till att den totala produktionsökningen torde stanna vid ca 4 % per år, kommer möjligheterna att öka andelen för investeringar och offentlig konsumtion att vara begränsade.

Uppenbart är att synnerligen angelägna behov gör sig gällande såväl på investeringsområdet som inom offentlig konsumtion och att starka motiv i båda fallen kan anföras för att dit överföra en ökad del av samhällets resurser. I avvaktan på den ytterligare och mer ingående belysning av dessa avvägningsproblem som kan framkomma genom långtidsutredningen är jag f. n. inte beredd att ta en mer bestämd ställning i dessa frågor. Jag finner dock skäl tala för att avvägningen ges en sådan utformning att de två ifrågakvarande sektorerna garanteras en bibehållen och helst ökad andel av samhällets resurser.»

Mer ingående uppgifter föreligger nu om hur såväl tillgången på produktionsresurser som efterfrågan kan komma att gestalta sig. Det finns därför anledning att söka ge den precisering av avvägningsproblemen som chefen för finansdepartementet här efterlyst. Dessa avvägningsproblem är av politisk art; några lösningar till dem skall därför inte föreslås här. Vi vill dock försöka ange vart allmänt accepterade ekonomisk-politiska målsättningar leder och hur avvägningsproblemen därmed avgränsas. Full sysselsättning, stabila priser och balans i de utrikes betalningar-

na är de mål, utöver tillväxtmålen, som därvid skall beaktas. Givetvis är det i en sådan diskussion inte möjligt att mer ingående behandla förutsättningar och medel för att nå målen eller att belysa vad som under olika förutsättningar krävs i fråga om den ekonomiska politikens inriktning. Endast vissa allmänna aspekter av intresse för de långsiktiga avvägningsproblemen kan beröras.

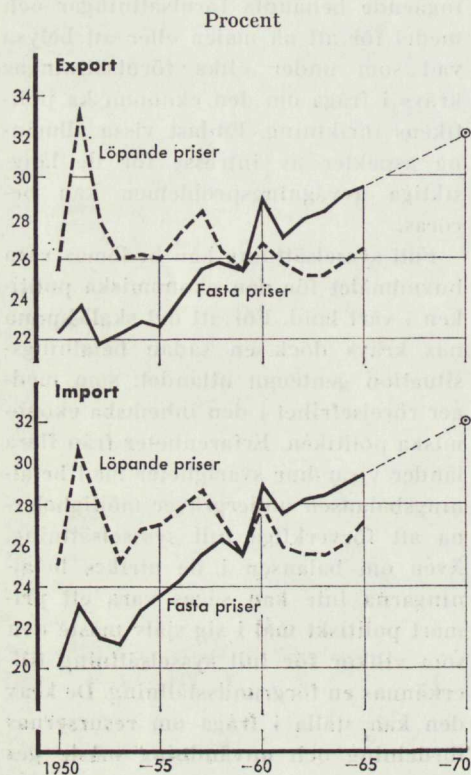
Full sysselsättning kan bedömas vara huvudmålet för den ekonomiska politiken i vårt land. För att det skall kunna nås krävs dock en sådan betalningssituation gentemot utlandet, som medger rörelsefrihet i den inhemska ekonomiska politiken. Erfarenheter från flera länder visar hur svårigheter med betalningsbalansen undergräver möjligheterna att förverkliga full sysselsättning. Även om balansen i de utrikes betalningarna inte kan sägas vara ett primärt politiskt mål i sig själv måste den som villkor för full sysselsättning tillerkännas en förgrundsställning. De krav den kan ställa i fråga om resursernas fördelning och användning måste ges prioritet.

Mot denna bakgrund är det nödvändigt att behandla vissa internationella frågor av betydelse för de långsiktiga svenska utvecklingsproblemen.

4.1 Den internationella bakgrunden

Spelrummet för en tillväxtpolitik i den fulla sysselsättningens tecken avgörs således av utrikesbalansen. Detta gäller i särskilt hög grad små länder, vilka normalt har en stor utrikeshandel i förhållande till den totala ekonomin. Sveriges beroende av handelsutbytet med utlandet åskådliggörs schematiskt av diagram 4.1:1. Såväl export- som importandelarna, räknade i löpande

Diagram 4.1: 1. Exportens och importens andel av bruttonationalprodukten 1950—1970



priser, har som synes förblivit förhållandevis stabila under halvannat decennium. Volymmässigt har emellertid den del av nationalprodukten som avsätts utomlands liksom importens bidrag till vår försörjning gått upp påtagligt.

Utförselns andel av industriproduktionen, vilken svarar för uppemot två femtedelar av bruttonationalprodukten, är naturligtvis väsentligt större. Av malmen säljs drygt 90 % utomlands, av fartygen inemot tre fjärdedelar, av papperet ca två tredjedelar, av massa, trävaror och bilar hälften eller något därutöver samt av övriga verkstadsprodukter, järn och stål inemot två femtedelar. Den svenska exportens andel av

bruttonationalprodukten är inte hög om man jämför med andra mindre industriländer. Beräknade enligt internationell metod var procenttalen 1963 i löpande priser: Nederländerna 51, Norge 41, Schweiz 40, Belgien 37, Danmark 31, Sverige och Österrike 25 samt Finland 24.

Särskilt med tanke på det fortskridande inlemmandet i en vidare industriell gemenskap är det endast inom förhållandevis snäva ramar och på begränsade områden som ett land av Sveriges storlek kan direkt påverka de betingelser som dess näringsliv har att verka under. En politik ägnad att befrämja ekonomins förmåga till anpassning kan mildra riskerna för att landet i fråga om struktur och kostnadsläge skall komma i otakt. Ett aktivt deltagande i det internationella ekonomisk-politiska samarbetet gör det vidare möjligt att främja både landets egna och allmänna intressen. Priserna i utrikeshandeln och utformningen av den internationella handelspolitiken och integrationspolitiken får däremot till betydande delar ses som utifrån givna data i svenska företags liksom i myndigheternas planering. Genom våra internationella åtaganden har vi även avstått rätten att annat än i krislägen — och då efter rådslag — ändra växelkurserna, använda handelsrestriktioner etc.

Inskränkningarna i den ekonomisk-politiska rörelsefriheten stryker under det angelägna i att söka förutse utvecklingen av förhållandena på de utländska marknaderna. Inför andra hälften av 1960-talet gäller detta i synnerlig hög grad, eftersom utrikesbalansen i utgångsläget är rubbad. De löpande transaktionerna uppskattas ha gett ett underskott på ca 900 milj. kr. 1965 mot ett överskott på ca 150 milj. kr. året innan (inkl. korrektion för underredo-

visning m. m.). Preliminära beräkningar tyder på en ytterligare försämring 1966. Till 1970 skulle balansläget enligt utrikeshandelsprognoserna förbättras, men ett underskott på ca 300 milj. kr. skulle likväl kvarstå. Det memento det skildrade läget innebär för den ekonomiska politiken accentueras ytterligare av att prognoserna inte kunnat beakta den sannolika inverkan av förskjutningar i andra länders ekonomiska politik och av andra faktorer på pris- och kostnadsutvecklingen utomlands, av förändringar inom och mellan de europeiska marknadsgrupperingarna eller av utvecklingsdrag i det internationella betalningssystemet. I det följande skall tänkbara mönster på dessa områden översiktligt diskuteras.

Ökad prioritet för prisstabilitet. Åtskilliga industriländer i Västeuropa har under senare år mera målmedvetet än tidigare tagit itu med kostnadsstegringarna. Motiven har varit flera. De allt närmare och friare ekonomiska förbindelserna länderna emellan har lett till att inflatoriska störningar på ett håll med större snabbhet och kraft »spiller över» på ett annat. Inom EEC-området, som besvärades av dylika spridningsfenomen 1962—1963, har de gemensamma organen trätt fram som inflytelserika instanser för ömsesidig övervakning. De har kunnat anbefalla program för att få bukt med förekommande rubbningar i jämvikten, som också i betydande grad har åttlytts. Behovet av att stävja stegringar i kostnaderna har vidare skärpts, inte minst till följd av att de amerikanska produkternas ställning på de internationella marknaderna förbättrats under senare år. Förenta staternas ökade konkurrenskraft torde haft ett inte oväsentligt samband med försvagningen i Västeuropas bytesbalans från ett överskott på ca 3,5

miljarder dollar 1958 till något underskott 1964. Utvecklingen mellan de enskilda länderna har dock varit ojämn. Länderna på kontinenten har upplevt ett betydande inflöde av dollar, vartill kapitalrörelserna medverkat i hög grad. Inflödet har under 1960-talet kommit att betraktas som alltmer ovälkommet och anges ha föranlett stabiliserande insatser.

Den omedelbara anledningen till att man ansträngt sig att bekämpa prisstegringar har ofta varit tvånget att häva en betalningskris. Exempel härpå utgör Storbritannien, Italien, Danmark och Finland. Övervägande skäl synes dock tala för att den ökade strävan till prisstabilitet i allmänhet är djupare förankrad och således ej bör uppfattas som något snabbt övergående fenomen. I Frankrike, där några betalningsmässigt tvingande motiv inte förelegat, har kampanjen mot prisstegringar måhända drivits mest intensivt; enligt femte planen skall prisstegringen under återstöden av decenniet hållas nere vid 1,5 %. Möjligen med undantag för påspädningen av likviditeten via underskott i de amerikanska betalningarna kvarstår sannolikt de nämnda drivkrafterna till att mer energiskt hålla tillbaka kostnadsökningar. Om det amerikanska underskottet i betalningsbalansen upphör skulle detta underlätta stabiliseringspolitiken i de europeiska länder där valutainflöde uppges ha vållat svårigheter.

Resultaten av de europeiska ländernas ansträngningar för att begränsa inkomst- och prisstegringar kan hittills i allmänhet inte betecknas som övertygande. Klart är att framgångarna blivit större sedan den allmänna ekonomiska politiken från omkring 1963 alltmer getts en med stabiliseringsmålet harmoniserande inriktning. Det är vidare na-

turligt att det tar tid innan institutioner för inkomstpolitik kan finna en ändamålsenlig form, fungera effektivt och vinna allmän uppslutning från befolkningens sida. Även insatser för att höja produktionsresursernas effektivitet och rörlighet verkar först på lite sikt. Flera europeiska länder har sedan länge så att säga haft inflationen inbyggd i samhällssystemet och det kräver långa perioder innan beslutsamheten att varaktigt utrota invanda beteendemönster kan krönas med framgång. I alla händelser bör man varna för att med hänvisning till att den utländska stabiliseringspolitiken tidigare kommit till korta dra slutsatser om dess utsikter att lyckas i fortsättningen.

Arbetskraftsläget förutses även i flera andra västeuropeiska länder bli mer ansträngt än tidigare. Politiken för att trygga den ekonomiska jämvikten ställs härmed inför ökade problem. Trots strävandena att höja näringslivets förmåga till anpassning kan det därför på flera håll krävas någon nyans mer restriktiv politik än tidigare för att nå uppställda stabiliseringsmål. I alla händelser förefaller det nödvändigt räkna med att stegringen i priser och kostnader framöver kommer att bekämpas hårt utomlands, och att efterfrågan under intryck därav kan bli mindre expansiv än vad som antyds av föreliggande långtidsprognoser. Den försiktighet varmed länder som gått igenom stabiliseringskurer stimulerar återhämtning talar för detta. När man dämpat efterfrågan inom ramen för senare års stabiliseringsprogram har det ofta medfört att de uppställda målen för investeringarna i det privata näringslivet inte nåtts. Dylika tendenser kan göra det svårare att höja produktiviteten så mycket som de nationella långtidsprognoserna (och delvis de svenska exportprognoserna) förut-

sätter. Med dessa reservationer i minne bör dock strykas under att långtidsutredningen bygger på ett grundläggande antagande om fortsatt betydande expansion i världsekonomin.

Handels- och integrationspolitik. Framtidsperspektiven för den internationella handels- och integrationspolitiken är mycket oklara. Inte minst gäller detta för de europeiska marknadsgrupperingarna, av vilka EFTA tar emot drygt två femtedelar och EEC knappt en tredjedel av vår export. Enligt tidtabellerna skall EFTA:s interna tullmurar gentemot industrivaror vara avvecklade vid ingången av 1967 medan för EEC-ländernas vidkommande såväl motsvarande tullfrihet som harmoniseringen av tulltarifferna mot tredje land enligt kommissionens förslag skulle vara slutförd ett halvår senare. Genomsnittsnivån för EEC:s yttre tariff har beräknats till ca 15 %. Med den svenska exportens fördelning — tyngdpunkt på de tidigare lågtulländerna Västtyskland och Benelux — uppkommer en avsevärd nivåhöjning för vår del. Existerande tullkontingenter kan vidare komma att helt avskaffas sedan anpassningen till den gemensamma tulltariffen fullbordats. För Sveriges vidkommande må erinras om att tidningspapper omfattas av kontingentering. Den kris som oenigheten om jordbrukspolitikens finansiering och om överstatligheten utlöste inom EEC sommaren 1965 gör emellertid att något bestämt inte kan sägas om organisationens utveckling på tullområdet. Således kan i skrivande stund ej tas för helt givet att den reduktion av de inre industritullarna med 10 %, som aviserats till början av 1966, verkligen blir av. Så länge krisen inte bilagts fryses den yttre tullmuren på den beståen-

¹ Tillägg december 1965: Krisen synes undgå få effekt på tullarna.

de nivån, möjligen med ett undantag: i avvaktan på resultaten från Kennedy-rundan inom GATT har EEC i vissa fall provisoriskt anpassat de yttre tullsatserna mot sluttullen minus 20 %. Provisoriet upphör emellertid vid utgången av 1965 såvida överenskommelse om förlängning inte kan nås.

Redan när den period som omfattas av långtidsutredningen börjar skall de interna tullmurarna inom båda marknadsområdena enligt planerna ha raserats till två femtedelar av de ursprungliga nivåerna. En betydande del av den stimulans till ökad export och vidgad differentiering som tullavvecklingen inom EFTA tillfört det svenska näringslivet torde få betecknas som en engångseffekt. Hittills synes vidare den svenska utförseln till EEC-länderna inte ha drabbats annat än i mera begränsad omfattning av diskrimineringen i samband med marknadsgemenskapens successiva genomförande. Tecken på att diskrimineringen börjat begränsa ökningen i exporten framkom dock under första hälften av 1960-talet.

Vid oförändrad inriktning av den europeiska integrationspolitiken kan konkurrensläget för vårt näringsliv bli kärvare. Stimulansen från EFTA kan komma att ebba ut samtidigt som EEC:s yttre tullmur gör sig gällande med full styrka. Allt eftersom tullhindren rivs får dessutom andra skrankor gentemot varuutbytet jämförelsevis större betydelse. Likformighet i fråga om finans- och kreditpolitik, bestämmelser om etablerings- och patenträtt, aktiebolagslagar, samordning av långtidsplanering m. m. kan komma att ge större utslag än hittills i val av leverantörer och handelsförbindelser. EEC:s försprång i dessa hänseenden framstår som markant. Oklarheten om den europeiska integrationsprocessens fortsatta inriktning gör

att man får vara inställd på att konkurrensskäl kan föranleda svenska företag att i växande utsträckning förlägga produktion till den gemensamma marknaden. Enligt uppgifter till utredningen är företagets beredskap att lokalisera om sina investeringsprojekt påfallande stor.

Det strategiska problemet är emellertid i vad mån den internationella integrations- och handelspolitiken kan komma att modifieras. Att redogöra för alla rimliga alternativ och bestämma deras sannolikhet skulle föra för långt och är för övrigt knappast möjligt utan ett betänkligt inslag av godtycklighet. På grundval av ministerrådets beslut i Wien och i Köpenhamn 1965 kan förutses att EFTA-samarbetet i konventionens anda byggs ut till att omfatta mer än intern tullavveckling, något som blir särskilt betydelsefullt om en positiv uppgörelse med EEC låter vänta på sig. En sådan strävan till större likformighet för näringslivets betingelser inom EFTA går bl. a. ut på att hämta in EEC:s försprång och öka förutsättningarna för att marknadsgrupperingarna skall kunna gå samman. Harmoniseringen kan också i någon mån uppväga den diskriminerande inverkan som det vidgade samarbetet inom EEC får på Sveriges näringsliv. EFTA-ländernas ansträngningar att samordna sig kan rimligtvis väntas öka ytterligare. Möjligheterna till ett närmare samarbete mellan EEC och EFTA på avgränsade områden, i avvaktan på en helhetslösning, förtjänar också beaktas. Handelspolitiskt må till sist konstateras att utsikterna ter sig ovissa för en allmän tullavveckling inom ramen för den pågående Kennedy-rundan inom GATT. Denna ovisshet bottnar bl. a. i den kris som drabbade EEC mot mitten av 1965.

Det internationella betalningssystemet

met visar knappast någon allmän brist på likviditet, som under den närmaste tiden skulle behöva äventyra världshandelns expansion. Förenta staternas ansträngningar att eliminera underskottet i betalningsbalansen, och därmed källan till dollarutflödet, har emellertid aktualiserat frågan om hur världens likvida resurser framgent skall utvecklas och fördelas för att trygga en sund världsekonomi. Rent allmänt bör emellertid hävandet av 1960-talets mest uttalade underskott i betalningsbalansen — de amerikanska och brittiska — verka sänkande på behoven för internationell likviditet. Såväl valutafonden som den s. k. 10-ländergruppen bedriver sedan ett par år intensiva studier av den internationella likviditeten. Här på grundade förslag har delvis redan genomförts, såsom t. ex. förstärkningen av valutafondens förmåga att bistå vid betalningskriser. Förenta staterna har fört fram tanken på en internationell konferens för att överväga tillskapandet av nya reservtillgångar. Förberedande diskussioner pågår inom 10-ländergruppen. Med hänsyn till dessa strävanden och till det utbyggda samarbetet mellan centralbanker och finansiella myndigheter borde den svenska planeringen för resten av 1960-talet kunna byggas på en viss tillförsikt i fråga om det internationella betalningssystemet. Risker att länder allmänt tvingas till handelsrestriktioner och en överdrivet restriktiv ekonomisk politik på grund av en generell brist på likviditet skulle därför inte behöva betraktas som överhängande.

Sammanfattning. Erfarenheten har visat att enskilda länder kan förverkliga ambitiösa mål i fråga om sysselsättning och tillväxt endast om konkurrensförmågan bevaras. Under den första hälften av 1960-talet har betalningsbalansen

inte tvingat oss till åtgärder som utifrån andra mål tett sig mindre önskvärda. Förutom faktorer som främjar näringslivets löpande anpassning, såsom ett lågt konkurrensskydd, har härtill verksamt bidragit att stegringar i svenska produktionskostnader motvägts av liknande uppgång i flera andra västeuropeiska länder. Till frånvaron av yttre balansbrist intill 1965 har möjligen också bidragit svenska företags politik att hellre för en tid — t. ex. tills rationaliserande åtgärder blir effektiva eller tillfälliga störningar (exempelvis importavgifter) upphör — sälja till priser som inte helt täcker de fasta kostnaderna än dra sig tillbaka från en marknad. Den handelspolitiska utvecklingen har varit gynnsam — Sverige har kunnat dra fördel av tullavtrappingen inom EFTA utan att, med undantag för den senaste tiden, nämnvärt ta skada av den diskriminering som motsvarande process inom EEC innebär. I likhet med flera andra industriländer har Sverige vidare i sitt bytesförhållande gynnats av över längre perioder sjunkande råvarupriser.

Spörsmålet är nu om det finns fog för att anta att utrikesbalansen också under 1960-talets senare hälft skall förbli förhållandevis problemfri. Den kraftiga försämringen i bytesbalansen 1965 och de i avsnitt 6.4 redovisade prognoserna för utrikeshandeln synes inte tillåta slutsatser i den riktningen. Vid oförändrad politik torde tvärtom frågan om hur upprepade underskott skall finansieras tränga sig på — tärande på reserverna eller upptagande, i mån av möjligheter, av lån utomlands. Hävdas ståndpunkten att ett välmående land som Sverige inte bör göra anspråk på tillförsel av kapital utifrån utan att landet fastmer bör ställa resurser till andras, främst u-ländernas, förfogande,

då aktualiseras en omprioritering av hur produktionsresultatet skall disponeras. Flera omständigheter gör vid sidan härav att de yttre utvecklingsbetingelserna får bedömas försiktigt. Prisstabiliteten har vunnit ökad prioritet i Västeuropa och den fortsatta politiken för att främja den kan väntas bli minst lika intensiv som tidigare och kanske mer effektiv, låt vara att tillgången på arbetskraft på många håll kan bli allt mer besvärande. Svenska företags lönsamhet kan i många fall vara så pressad att möjligheterna att hålla sig kvar på marknaden utan full kostnadstäckning redan är i betydande mån intecknade. Ovissheten på det handelspolitiska området är stor — hösten 1965 kunde i alla händelser inga lösningar skönjas som, netto räknat, skulle underlätta avsättningen av svenska produkter.

Ovan har översiktligt redovisats några argument för ståndpunkten att den ekonomisk-politiska rörelsefriheten kan komma att bli väsentligt mer inskränkt under åren framöver än vad vi varit vana vid. Det svenska näringslivets förmåga att hålla konkurrenskraften vid makt kan sålunda komma att utsättas för hårdare prov än hittills. Valutareserven och de kreditmöjligheter som utvecklats genom de senaste årens internationella betalningssamarbete skänker visserligen tillsammans en inte oväsentlig elasticitet. Denna sätter ett land i stånd att rida ut en tillfällig yttre balansrubbing utan att drastiskt behöva ge avkall på målen för tillväxt och sysselsättning. Inför de allmänna perspektiv som avtecknar sig fram till 1970, särskilt i fråga om den ekonomiska politiken i andra länder, får sannolikt vår förmåga att hålla tillbaka kostnadsstegringarna en avgörande betydelse.

4.2 *Det interna avvägningsproblemet*

Hur återverkar de här behandlade internationella frågorna på de långsiktiga avvägningsproblem som är aktuella i denna utredning? Kan inom de ramar, som sätts av tillgången på olika produktionsfaktorer, resurserna på lång sikt fördelas hur som helst oberoende av de berörda utländska förhållandena?

Några bestämda svar är det förvisso svårt att ge. Kanske kan från rent teoretiska utgångspunkter penning- och finanspolitiken alltid ges en sådan inriktning, hårdhet och effektivitet, som ger full frihet att internt disponera över samhällsresurserna och samtidigt ger internationell balans. Emellertid är det ju de ekonomisk-politiska komplikationerna med olika avvägningsalternativ som främst intresserar. En diskussion av sådana problem kan dock inte föras fram till några bestämda slutsatser utan att man politiskt värderar dels de svårigheter eller nackdelar, dels de vinster som är förbundna med olika lösningar. Utan att ställning tas i dessa värderingsfrågor kan vi dock söka belysa innebörden och konsekvenserna av olika alternativ.

Som översikten av den ekonomiska utvecklingen 1960—1965 visade steg då både offentlig konsumtion och investeringar med 5,7 % per år. Enligt de planer som insamlats skulle den offentliga konsumtionen växa minst lika snabbt 1965—1970. Dessa behov betingas av strävanden att tillgodose den förutsedda efterfrågan på sådana tjänster, som det åligger offentliga organ att tillhandahålla.

Även investeringsplanerna för olika delar av ekonomin pekar på hög årlig stegring 1965—1970, om än något lägre än under den gångna femårsperioden — 5,3 % mot 5,7 %. Uppgången skulle

främst bäras upp av anspråk från den offentliga sektorn och från bostadsområdet. Men exportindustrin och den industri som på hemmamarknaden konkurrerar med import samt byggnads- ämnesindustrin måste ju också beredas ett vidgat investeringsutrymme.

Ökningen av efterfrågetrycket från investeringsområdet och från offentlig konsumtion skulle inträda samtidigt som den årliga tillväxten i bruttonationalprodukten väntas sjunka från 4,9 till 4,2 %. Om statsmakterna önskar tillgodose önskemålen från dessa sektorer — som inrymmer tungt vägande köområden: sjuk- och socialvård, undervisning och bostäder — då krävs att den ekonomiska politiken och främst finanspolitiken skärps mycket kraftigt. Denna skärpning skulle helt ha sin udd riktad mot den privata konsumtionen, som det skulle tillåtas öka med endast 2,9 % årligen 1966—1970 mot endast 4,6 % åren 1961—1965. Den eftersträlvade fördelningen skulle dessutom såsom framgår av tidigare avsnitt få tillkämpas under strängare krav på prisstabilitet än tidigare.

Indirekt skulle därmed ett annat krav på åtstramning uppkomma. Den expansion av hemmamarknadsnärings (offentlig sektor, byggnadsverksamhet etc.) som planerna antyder kan måhända endast bli möjlig om en relativ lönestegring där tillåts. En sådan utveckling kan komma i konflikt med det av internationella skäl skärpta kravet på prisstabilitet. Om ändock relativa löneökningar där sker måste det bli en desto strängare återhållsamhet på andra områden för att inte kostnadsbetingade inflationstendenser skall uppkomma. Särskilt svårlösta kan vissa inkomstfördelningsproblem, som hänger samman med den diskuterade utvecklingen, komma att visa sig. Varken den offent-

liga sektorn eller byggnadsbranschen kan väl sägas utgöra några typiska låglöneområden. Om de nu skall expandera skärps de lönepolitiska problem, som diskuterats livligt under senare år och som rört sig om möjligheterna att lyfta låglönegrupperna i en marknadssituation som varit särskilt gynnsam för redan välbetalda yrkesgrupper.

Avvägningsproblemet kan emellertid ställas radikalt annorlunda. Man kan sålunda i stället gå ut från förutsättningen att den privata konsumtionen skall ges ett utrymme som medger en konsumtionsökning per capita av uppemot samma omfattning som under sistlidna femårsperiod (3,9 % per år). Ett sådant alternativ skulle innebära att växtmöjligheterna begränsades för offentliga investeringar och konsumtion samt för bostadsbyggande. Investeringar i industrier, som arbetar under konkurrens från utlandet, måste även i detta fall tillgodoses för att upprätthålla balansen i de utrikes betalningarna.

Vilka för- och nackdelar skulle vara förbundna med en sådan linje jämfört med den tidigare diskuterade? Fördelarna hänför sig till de krav på ekonomin som är att vänta utifrån. Sannolikt skulle det sålunda bli lättare att hålla priserna stabila. Trycket från hemmamarknadens näringar skulle bli mindre och näringar i utrikes konkurrens i högre grad bli ledande på löne- marknaden — man finge en mer automatisk anpassning till kostnader och priser utomlands. Genom att de offentliga utgifternas expansion begränsades skulle vidare finanspolitiken få ett större manöverutrymme. Det skulle bli lättare både att använda finanspolitiska medel för att stabilisera priserna och att få till stånd ett bättre samspel mellan finans- och kreditpolitik. Till dessa fördelar skulle även höra att en önskad

förbättring av låglönegruppernas relativa ställning antagligen lättare skulle kunna åstadkommas inom det vidare konsumtionsutrymme som skulle stå till förfogande.

På minussidan av ett sådant alternativ står vissa främst för ekonomins långsiktiga tillväxt ogynnsamma följder och sämre möjligheter att lösa köproblemet i samhället. Om man inte radikalt fördelar om resurserna mellan olika offentliga verksamheter går nämligen dämpningen av den offentliga sektorns expansion också ut över sådana områden — forskning, utbildning etc. — som är viktiga för tillväxten på lång sikt. Att siffermässigt precisera hur snart en återverkan skulle inträda och hur kraftig den skulle bli låter sig dock inte göra. Den andra antydda effekten — längre köer inom sjukvård, socialvård, skolor, bostäder och vägar — skulle uppkomma inte bara som en följd av att tilldelningen av medel, arbetskraft etc. minskades utan i vissa fall, som beträffande bostäder och bilar, även av den privata konsumtionens högre ökningstakt. Mot sänkta krav på finanspolitiken skulle stå en ökad belastning på andra områden; det vore då nödvändigt att ompröva mål och medel för de offentliga verksamheter som drabbas av begränsningarna. Vilken innebörd en sådan omprövning skulle kunna få skall vi senare beröra.

För att konkretisera de problem varmed de ovan skisserade utvecklingslinjerna eller mellanliggande alternativ är förbundna, skall vi i det följande behandla några förhållanden, som vi ansett ha betydelse för hur man bör fördela resurserna. Först berör vi vissa omständigheter som inverkar på frågan om vilket utrymme som skall lämnas för en höjning av den privata konsumtionen. Utifrån vissa räkneexempel som

gäller den privata konsumtionen skall vi därefter belysa de avvägningsproblem som hänför sig till investeringar och offentlig konsumtion.

För lösningen av dessa avvägningsproblem gäller den restriktionen att kravet på balans i utrikesbetalningarna måste bli uppfyllt. Då, såsom vi närmare belyser i avsnitt 6.4, vissa betalningsbalansproblem dels föreligger i utgångsläget dels är förenade med de utvecklingstendenser för utrikeshandeln som framgår i våra prognoser finns anledning att först något beröra innebörden av denna restriktion.

4.2.1 Kravet på balans i utrikesbetalningarna

Enligt de beräkningar som förelåg under senhösten 1965 skulle för detta år uppkomma ett underskott i bytesbalansen på över 1 miljard kr. Våra prognoser för utrikeshandel och övriga bytesbalansposter antyder att ett underskott, om än reducerat, även skulle föreligga 1970. Beroende på de förklaringar man kan ge till den bristande balansen 1965 kan man komma till olika värden för den ökning av exporten och/eller minskning av importökningen som krävs för att balans i betalningarna skall uppnås 1970. Enligt våra bedömningar, för vilka närmare redogörs i avsnitt 6.4, skulle jämfört med våra ursprungliga prognoser behövas en förbättring av bytesbalansen fram till 1970 om ca 300 milj. kr. i 1965 års priser.

Som tidigare framhållits utgår vi i denna rapport från att balans i utrikesbetalningarna är en målsatt förutsättning vid avvägningsfrågornas lösning. Nu är ju emellertid betydelsen av detta balanskrav till viss del obestämt så

länge ett sådant med de allmänna avväggningsfrågorna sammanhängande spörsmål som u-landsbiståndet med dess konsekvenser i fråga om kapitaltransaktioner med utlandet inte närmare preciseras. Då något tidsdaterat mål för u-landsbiståndets omfattning inte fastställts av de politiska instanserna kan någon mer bestämd siffra för därmed sammanhängande valutaanspråk inte införas i våra beräkningar. För att dock markera denna post uppräknas här den tidigare angivna förbättring i bytesbalansen som skulle behövas (300 milj. kr.) med ytterligare 350 milj. kr. Därmed antyds inte på något sätt att en ökning av denna omfattning skulle vara den mest lämpliga och möjliga — skulle man önska en starkare stegring av u-landsbiståndet får ansträngningarna att höja exporten och/eller hålla nere importstegringen ytterligare ökas eller också kan man därvid tänkas i motsvarande grad eftersätta kravet på balans i de utrikes betalningarna.

De behövliga förskjutningarna i bytesbalansförhållandena skulle kunna åstadkommas genom åtgärder som är direkt riktade mot utrikeshandeln; t. ex. depreciering, importavgifter, exportsubventioner o. dyl. Vi utgår dock här ifrån att sådana medel på grund av internationella hänsynstaganden inte kommer i fråga förrän andra vägar visat sig resultatlösa. Problemet blir då vad de nödvändiga strävandena att nå en anpassning av den interna resursutvecklingen till betalningsbalanskraven betyder för avväggningsproblemen.

Att närmare gå in på efter vilka vägar en önskad påverkan av bytesbalansförhållandena skulle kunna nås är i detta sammanhang inte möjligt. Helt allmänt är det dock fråga om åtgärder som kan bidra till att hålla tillbaka kostnads- och prisstegringen inom exportnäringar och inom näringar konkurrerande

med import. Det tidigare berörda prisstabilitetsproblemet återkommer sålunda här med ökad konkretion och styrka. Den återhållsamhet gentemot rent inhemska efterfrågeområden som är den andra sidan av sådana strävanden och som måste komma att prägla den ekonomiska politiken blir det anledning återkomma till i det följande.

Det skall här endast tillfogas att vi i de följande beräkningarna utgår från att kravet på balans i utrikesbetalningarna är uppfyllt 1970. Försörjningsbalansen och med denna sammanhängande kalkyler för resursanvändningen har baserats på den förutsättningen. Av den framtida nationalproduktökningen om 4,2 % per år tas 0,2 procentenhet i anspråk för att fram till 1970 förstärka bytesbalansen med erforderliga 1 250 milj. kr. Utrymmet för en tillväxt av privat och offentlig konsumtion samt investeringar reduceras i motsvarande mån och för dessa användningsområden tillsammansantagna blir sålunda den möjliga årliga ökningen 4,0 %. Denna ökningstakt påverkas inte i och för sig av när under perioden balans i bytesbalansen uppnås. En annan sak är att valuta-reservens storlek 1970, till den del den bestäms av bytesbalansen, blir väsentligt olika beroende på hur snabbt underskottet i bytesbalansen kan avvecklas. För 1966 kan en utströmning av valuta antas komma att ske. Bedömer man det vara mycket angeläget att begränsa omfattningen och fortvarigheten i avtappningen av valutareserven skärps nödvändigheten av att förbättra bytesbalansen. Fördröjs en sådan förbättring med en som inte acceptabel betraktad nedgång i valutareserven som följd måste man inrikta politiken på att uppnå ett överskott i bytesbalansen 1970. I ett sådant fall blir utrymmet för den årliga ökningen av konsumtion och investeringar lägre än den nyss angivna.

4.2.2 Utrymmet för den privata konsumtionens ökning

Som framgår av citatet ur den reviderade finansplanen till 1965 års riksdag framhöll chefen för finansdepartementet där att olika argument talade för en höjning av investeringarnas och den offentliga konsumtionens andel av nationalprodukten. Den begränsning av den privata konsumtionens ökningstakt som i motsvarande mån skulle erfordras kunde dock inte drivas alltför långt. Den del av ett ökat konsumtionsutrymme varöver hushållen disponerar torde nämligen inte kunna beskäras mer än till en viss gräns. Statsrådet ville sålunda erinra om de utfästelser som gjorts i fråga om höjda folkpensioner, förlängd studietid, studiebidrag etc.

Inkomstomfördelande åtgärders inverkan på olika befolkningsgruppers möjligheter att nå högre ekonomisk standard kan preciseras främst vad pensionerna beträffar. Folkpensionärerna har av statsmakterna tillförsäkrats standardhöjningar om 3,5—4,0 % per år under flertalet av de närmaste fem åren. För enkelhets skull antas här att ökningen kommer att gälla under hela perioden. Tar man även hänsyn till de beräknade utbetalningarna från ATP under samma tid uppkommer en genomsnittlig årlig inkomsthöjning före skatt om närmare 4,5 % per pensionär. Med den ökning i antalet pensionärer som kan förutses skulle denna grupp få en sammanlagd inkomststegring om ca 7 % per år. Beroende på vilka antaganden man gör om pensionärernas skatt och sparande skulle man kunna uppskatta att 0,3—0,5 procentenhet av den årliga totala privata konsumtionens ökning tas i anspråk för pensionärerna.

Som mer utförligt redovisats i avsnittet om befolkningsutvecklingen kommer bland personer under 67 år fördel-

ningen mellan å ena sidan barn, ungdom och studerande och å andra sidan förvärvsarbete att förskjutats avsevärt. Medan antalet barn under 16 år plus studerande över nämnda ålder beräknas öka med 10 % mellan 1965 och 1970 skulle befolkningstalet för icke studerande i åldrarna 16—67 år vara konstant eller något minska. Försörjningsbördan för personer i yrkesverksam ålder gentemot barn och studerande skulle därmed bli väsentligt tyngre. Man kan uttrycka det så att en viss konsumtionsökning för hela befolkningen under 67 år reduceras med 0,5 procentenhet då den räknas om till en ökning per capita. Därvid har förutsatts att barn och studerande — genom att få del av föräldrarnas inkomstökning, genom studiebidrag etc. — får samma standardhöjning som andra under 67 år.

Det kan förtjäna beaktas att konsumtionsökningen under kommande femårsperiod i högre grad än tidigare kan rymma poster som snarast bör betecknas som »kostnader för intäkternas förvärvande». Bakgrunden är att den framtida ökning av nationalprodukten som kan hänföras till att flera gifta kvinnor än förr deltar i förvärvslivet inte helt och hållet utgör något nettotillskott. En stor del av de gifta kvinnor som enligt prognoserna skulle komma att ta förvärvsarbete har i hemmen utfört sysselsättningar som i egentlig mening varit inkomstskapande även om de formellt inte räknats in i nationalprodukten. Genom att ta arbete utom hemmet måste de i viss utsträckning eftersätta dessa uppgifter eller ersätta dem genom att köpa mer förädlade varor, använda arbetsbesparande maskiner, arbetshjälp utifrån etc. I nationalproduktens ökning registreras hela bruttotillskottet av övergången från hemarbete till förvärvsarbete. Skillnaden mellan brutto

och netto i detta hänseende gör sig dock ganska säkert påmind på konsumtionssidan. Den förutsatta konsumtionsökningen kan antas vara graverad av sådana »kostnader för intäkternas förvärvande» i en omfattning som kan uppskattas till någon eller några tiondels procentenheter. Konsumtionsposter som troligen skulle beröras är t. ex. resor till och från arbetet, färdiglagade livsmedel, konfektionsvaror och hushållsmaskiner.

Mot de förhållanden, som vi här berört och som talar för en uppräknig av det utrymme som anslås till privat konsumtion, kan ställas den höjning av standarden i vidare mening som skulle komma en stor del av de förvärvsarbetande till del genom att arbetstiden blir kortare. I och för sig är det ju fullt naturligt att den privata konsumtionen ökar mindre om arbetstiden förkortas. Möjligen skulle det även kunna förfäktas att den privata konsumtionens andel i en ökning av nationalprodukten — denna ökning krymper ju om arbetstiden förkortas — bör reduceras i ett sådant läge. Man tänker sig då att offentlig konsumtion och investeringar av en eller annan anledning, som innebär mycket speciella förutsättningar beträffande ifrågavarande områdens betydelse för medborgarnas välfärd, borde vara undandragna verkningarna av en avkortad arbetstid. Härtill skall endast sägas att arbetstiden också förkortats väsentligt under de tidigare perioder, med vilka konsumtionens utveckling jämförts. Den årliga förkortningen av arbetstiden under 1950-talet var i genomsnitt av ungefär samma storleksordning som den, vilken förutsätts för kommande femårsperiod, medan den förlängning av semestern som skedde under första hälften av 1960-talet innebär en relativt något mindre reducering av arbetstiden.

I följande tablå görs ett försök att sammanfatta hur nu berörda förhållanden påverkar avvägningsproblemen. Som utgångspunkt tas en förutsatt konsumtionsökning om 3, 3,5 och 4 % per år. För vart och ett av dessa ökningstal anges den stegring av konsumtionen per capita som befolkningen under 67 år kan erhålla. Den effekt på konsumtionen som skulle inträda genom ökad förvärvsverksamhet bland gifta kvinnor tar vi upp till 0,1 procentenhet. I tablåen visar vi vad olika antaganden om den privata konsumtionens ökning ungefärligen innebär i möjlig ökning för investeringar och offentlig konsumtion. De inbördes variationer som kan tänkas för dessa båda senare efterfrågeområden anger vi genom två yttervärden; därvid förutsätter vi att ingetdera får öka mindre än 4,2 % (BNP:s ökning), ej heller mer än vad insamlat planmateriel anger. I fråga om offentlig konsumtion skulle enligt planerna behövas en årlig ökning om 5,8 % och för investeringar är motsvarande siffra 5,3 %. Det sammanlagda utrymmet för årlig tillväxt av de tre ifrågavarande efterfrågeområdena har vi här satt till 4,0 %. Den återstående delen av den antagna BNP-ökningen om 4,2 % skulle tas i anspråk för att skapa balans i de utrikes betalningarna.

Vid det lägsta antagandet för privat konsumtion skulle den offentliga konsumtionen kunna stiga enligt planerna samtidigt som investeringarna fick väsentligt större andel av nationalproduk-

Privat konsumtion		Offentlig konsumtion	Investeringar
Totalt	Per capita för befolkning under 67 år		
3	1,9—2,1	5,8 alt. 4,6	4,8 alt. 5,3
3,5	2,4—2,6	5,4 alt. 4,2	4,2 alt. 4,7
4	2,9—3,1	4,0	4,0

ten. Den privata konsumtionens ökning är dock i detta fall låg. För befolkningen under 67 år skulle den per capita bli något lägre än den som gällde 1950—1960 (ca 2 % resp. 2,2 % per år). I förhållande till utvecklingen under första delen av 1960-talet blir skillnaden i stegringstalet drygt 1,5 procentenheter. Inte ens i det högsta här upptagna alternativet — 4 % ökning — skulle konsumtionens årliga uppgång för befolkningen under 67 år bli lika hög som under de senaste fem åren (ca 3 % mot 3,7). Samtidigt skulle detta alternativ ge ett jämfört med planerna mycket begränsat utrymme för att öka investeringar och offentlig konsumtion; tillsammans inte mer än 4,0 % mot planerade 5,4 %. De två alternativ som kommenterats utgör ytterlighetsfall: det ena tillgodoser investeringar och offentlig konsumtion i ganska stor utsträckning enligt framkomna planer, det andra ger den privata konsumtionen en större andel av nationalproduktens ökning än under första hälften av 1960-talet.

I det föregående har vi diskuterat de för- och nackdelar som från ekonomisk-politisk synpunkt är förbundna med sådana olika ytterlighetsalternativ. Att utifrån dessa för- och nackdelar välja eller förordna något alternativ är en politisk uppgift som ligger utom ramen för denna rapport. För att fullfölja rapportens syfte att vara ett vägledande instrument måste vi emellertid välja något utvecklingsalternativ. Endast i anslutning till ett bestämt genomgående alternativ kan delposternas samstämmighet kontrolleras och utvecklingsproblemet och samband belysas. Av rent utredningstekniska skäl stannar vi alltså inför ett visst alternativ för att därmed belysa och underlätta den politiska avvägningsfrågan.

Det kan förvisso sägas att det är att hemfalla åt en utredningsmässig slent-

rian när man i det läget väljer ett medelalternativ. Lika fullt har vi här närmast gjort ett sådant val. Motiveringen är helt enkelt att ett sådant alternativ klarare belyser problemen än en extrem utvecklingslinje. Det fördelar svårigheterna och problemen och gör bilden mer sammansatt. Det ställer å ena sidan inte finanspolitiken ensidigt inför krav på formidabla tyngdlyftningsrekord men förutsätter å andra sidan inte heller att politiken på bostads-, skol- och vårdområdena läggs om mycket snabbt och radikalt.

Den årliga ökningen av konsumtionen som vi tagit till utgångspunkt för våra beräkningar ligger emellertid inte exakt emellan de diskuterade ytterlighetsalternativen, utan innebär ett något lägre tal. Sålunda förutsätter vi här att den privata konsumtionen genomsnittligt ökar 1966—1970 med 3,4 % per år. Bakgrunden till denna modifiering är de bytesbalansproblem som vi diskuterat i det föregående. Som vi därvid framhöll förutsätter det balanskrav som måste upprätthållas för utrikesbetalningarnas del att importstegringarna begränsas i viss utsträckning. Det synes oss knappast realistiskt, att privat konsumtion vars öknings till inte ringa del avser import, skulle kunna helt undantas från bördan av dessa begränsningar. Med hänsyn därtill har den årliga ökningen för detta efterfrågeområde här satts till 3,4 %. För ytterlighetsalternativen — om något av dem skulle föredras då ställning tas till avvägningsfrågorna — torde en motsvarande nedjustering vara motiverad.

4.2.3 Avvägningsproblem rörande investeringar och offentlig konsumtion

Med den ökningstakt för den privata konsumtionen som här har valts skulle nationalproduktens ökning medge att

investeringar och offentlig konsumtion ökade med tillsammans 4,7 % per år. Enligt tablån ovan skulle, om vardera området tillförsäkras minst en oförändrad andel av nationalprodukten, de möjliga variationerna vid fördelningen av detta utrymme ligga mellan följande ytterlighetsvärden. Låter man investeringarna endast tillväxa i takt med nationalprodukten (4,2 %) finns utrymme för en ökning av offentlig konsumtion i enlighet med insamlade planer (5,8 % per år). I det andra gränsfallet, då den offentliga konsumtionens andel av BNP förutsätts bli oförändrad, är en ökning möjlig av investeringarna med 4,9 % per år, dvs. inte oväsentligt mindre än vad investeringsplanerna anger.

Innan vi går in på problemen med denna avvägning, skall vi först beröra vad det skulle innebära för skattepolitiken om man realiserade dessa planer för den offentliga sektorn.

Kraven på skattepolitiken. Tidigare har vi framhållit att den framtida finanspolitiken kan ställas inför växande problem genom utifrån betingade strängare krav på prisstabilitet och stora finansieringsanspråk från olika delar av offentlig sektor. I fråga om dessa ökade krav på finanspolitiken kan till en början framhållas, att en genom penningvärdeförsämring uppkommen skattemässig indragning av medel, som bidrar till att finansiera en expansion av offentlig sektor, inte på samma sätt som tidigare skulle stå till buds i det förutsatta läget där en större grad av prisstabilitet måste upprätthållas. I stället måste då aktiva skattehöjningar tillgripas.

Vad betyder det skattemässigt då offentlig konsumtion ökar i en viss takt? Vi kan knyta an till de aktuella plansiffrorna och gå ut från att den ökar med 6 %. Siffran får inte tas som ett direkt uttryck för hur mycket utgifter-

na eller skatterna då kommer att stiga. Planerna i fråga är uttryckta i fasta priser. Även om man sålunda förutsätter en stabil prisnivå för framtiden, måste man till följd av relativa prisförändringar räkna med att de offentliga tjänsterna blir dyrare. Man brukar i sådana här sammanhang ta för givet att produktiviteten i de offentliga verksamheterna inte ökar. Under sådana förhållanden kommer den allmänna löneutvecklingen, av vilken den offentliga sektorn inte kan bli oberörd, att leda till högre priser på offentliga tjänster. Visserligen kan det väl innebära en orealistisk underskattning när man antar att produktiviteten inom den offentliga sektorn inte alls skulle öka. Men vad som här är av betydelse är att myndigheterna i sina planer förutsätter en starkt vidgad sysselsättning. Man kan nog ganska säkert räkna med att sådana mer eller mindre triviala produktivetsförbättringar, som fortlöpande sker inom offentliga verksamhetsområden är beaktade i myndigheternas beräkningar. Detta skulle betyda att om ett explicit antagande om en viss produktivetsökning förs in i kalkylerna för denna sektor så kan inte därmed den angivna ökningen i sysselsättningen reduceras. Däremot skulle då den förutsedda volymmässiga konsumtionsökningen behöva justeras uppåt från de nyssnämnda 6 %. Vi har på dessa grunder ansett oss kunna hålla fast vid denna siffra för den offentliga konsumtionens ökning. En annan sak är att den offentliga verksamheten kan tvingas till en arbetsbesparande rationalisering i en sådan omfattning att produktiviteten stiger mera påfallande. Denna möjlighet skall senare beröras.

Offentlig konsumtion utgörs till stor del av lönekostnader. Andelen kan för enkelhets skull anges till två tredjedelar. Den återstående tredjedelen inne-

håller kostnader för lokal, livsmedel och utrustning (på fängelser, sjukhus etc.), material, telefon osv. För denna senare del kan antas gälla, att priserna följer den allmänna prisutvecklingen, vilket i detta fall skulle betyda oförändrade priser. Lönekostnadens andel däremot kan antas stiga i takt med den allmänna löneutvecklingen. Går man ut från att den ökar med 4 % (lika mycket som nationalprodukten), skulle man från de nämnda förutsättningarna komma till att den offentliga konsumtionens 6-procentiga volymmässiga ökning skulle innebära att de utgifter som hör samman med konsumtionen skulle stiga med något över 8 % vid en oförändrad total prisnivå.

Vissa skäl talar dessutom för att en utgiftsökning utöver de nämnda 8 % i det förutsatta läget kan vara nödvändig för stat och kommuner. Den expansion av offentlig verksamhet som här diskuterats kräver enligt planerna att sysselsättningen stiger med drygt 100 000 personer. Även om det skulle komma att råda ett starkt efterfrågetryck på arbetsmarknaden under senare delen av 1960-talet vore det väl i och för sig möjligt för stat och kommuner att öka sin sysselsättning därhän. Detta förutsätter att de politiskt bestämmande instanserna ger planerna så hög prioritet att man är beredd att acceptera de relativa lönehöjningar som krävs. Den extra relativa prisstegring på offentliga tjänster som därigenom skulle följa, finge direkta konsekvenser på utgifts- och skattesidan.

Den offentliga konsumtionens förutsatta volymmässiga ökning om 6 % skulle således innebära att statens och kommunernas inkomster behövs öka med 8—9 % per år vid en oförändrad total prisnivå. Med den ökning som antagits för nationalprodukten men utan den återverkan som progressiviteten i skat-

teskalorna har uppkommer för stat och kommuner automatiskt ett inkomsttillskott om ca 4 % per år. Den ytterligare ökning av inkomsterna som erfordras, alltså mellan 4 och 5 %, skulle medföra att de offentliga konsumtionsutgifternas andel av nationalprodukten skulle stiga med ca $\frac{1}{2}$ procentenhet årligen.

Giltigheten av dessa resonemang är begränsad då ju endast en del av de offentliga utgifterna täcks därav. Det skulle dock här föra för långt och brist på data skulle för övrigt göra det omöjligt att foga in investeringar, transfereringar och finansiella utgifter i bilden. De inkomstkrav på stat och kommuner som enligt planerna skulle komma att ställas från investeringssidan bleve emellertid av ungefär samma storlek ($6\frac{1}{2}$ % årligen) som vad gäller konsumtionen. Därvid förutsätts att investeringarna skattefinansieras i ungefär samma grad som nu.

Tillväxt eller avveckling av köer? Att ställa upp investeringar och offentlig konsumtion mot varandra i en konkurrenssituation där dessa områden, utifrån en viss värdering eller bedömning, skulle som helheter graderas inbördes är från flera synpunkter inte helt tillfredsställande. Avvägningsproblemen, antingen de angrips från den ena eller andra utgångspunkten, skär ofta igenom en sådan uppdelning. Ser man dem ur exempelvis tillväxtsynpunkt går skillnaden till stor del mellan olika delområden för dels offentlig konsumtion och dels investeringar. Särskilt tydligt blir detta om man, som vi gör i denna utredning, anser att den centrala frågan med en viss förenkling och tillspetsning kan formuleras så: skall vi främst satsa på en avveckling av köer eller skall vi satsa på en snabbare tillväxt? I det förstnämnda fallet är det vissa slag av offentlig konsumtion (vårdsektorer) och vissa investeringar (bostä-

der, vägar men även till offentlig konsumtion hörande kapitalinsatser såsom i sjukhus och ålderdomshem) som intresserar. Andra sektorer på konsumtionssidan (forskning, högre undervisning) och investeringar av annan typ (laboratorier och olika näringslivsinvesteringar) träder i förgrunden i det andra fallet.

Vilka resultat som olika extrema lösningar av avvägningsproblemet, så som det här uppfattas, skulle ge i fråga om fördelningen mellan offentlig konsumtion och investeringar kan svårigen anges utan detaljerade bedömningar. Utfallet är nämligen i lika hög grad avhängigt av hur man rangordnar behoven inom köområden som av inställningen till frågan om tillväxt kontra köavveckling. Den vikt som i dessa sammanhang tillmätts exempelvis sådana omfattande områden som bostäder och vägar blir av ganska avgörande betydelse. Samtidigt måste en omständighet framhållas som i hög grad komplicerar prioriteringen. Subventioneringen av flerfamiljshus och egna hem samt den förmånliga skattebehandlingen av villor, tomter och fritidshus, gör att varje bedömning av reella behov blir ytterst vansklig och bedräglig.

Prisbildningsfrågornas betydelse för avvägningen. Prisbildningen för bostäder skulle sålunda inta en central ställning i avvägningsproblematiken. Prisfrågans betydelse begränsas för övrigt inte till bostäderna. Vid sidan av att det prismässiga gynnandet av bostadskonsumtionen återverkar på andra viktiga investeringsområden, såsom gator, vatten och avlopp, fritidsanläggningar etc. föreligger liknande problem för jordbrukets del, inom utbildningssektorn, på bilområdet och därtill direkt eller indirekt hörande investeringsområden.

Kan då inte dessa prisbildningsfrågor

behandlas och värderas fristående från avvägningsproblemet i övrigt? Vi kan inte här utförligt motivera varför man enligt vår mening inte kan göra så. Mycket enkelt kan dock förhållandet uttryckas så att en subventionering eller skattefavorisering alltid sker på bekostnad av något annat ändamål eller behov. Om, som ett tillspetsat exempel, åldringsvården och mentalsjukhusen får stå tillbaka genom att bostäderna subventioneras måste uppenbarligen prisbildningsfrågan bli ganska väsentlig för avvägningen.

Dessa samband kan belysas även ur en annan synvinkel. Då man diskuterar angelägenheten att komma till rätta med de köproblem som råder inom vissa delar av den offentliga sektorn anmäler sig naturligt i första hand frågan vilka faktorer som har bidragit till köerna. Förvisso har befolkningsutvecklingen, inkomststegringen och andra av statsmakternas handlande oberoende förhållanden i hög grad medverkat. Men alldeles uppenbart är även att köproblemen accentuerats genom statsmakternas egna beslut och åtgärder. Till stor del är dessa av ungefär samma art och har samma effekt som en prissänkning. Huvudparten av de tjänster som det allmänna tillhandahåller inom vård- och utbildningsområdena konsumeras av eller kommer enstaka individer till nytta. Kostnaderna för dem bestrids däremot gemensamt av skattebetalarna. En utökad förmån på ett av dessa områden verkar således som en prissänkning. Just på de sektorer, som här diskuteras, har sådana »prissänkande» åtgärder vidtagits. Det senaste och mest betydelsefulla exemplet utgör studiebidragen, som ju kan väntas väsentligt öka tillströmningen till högre undervisning och förstora köproblemen för lång tid framöver.

I och för sig behöver ju inte en steg-

rad efterfrågan, vare sig den uppkommer genom prissänkning eller på annat sätt, leda till köer. Men att det faktiska resultatet blivit detta måste nog sägas hänga samman med att man genomfört olika reformer utan att tillräckligt beakta effekterna av »prissänkningen» och därför underskattat efterfrågeökningen och därigenom inte heller i tid planerat för motsvarande utbyggnad av produktionsresurserna. Skall man komma till rätta med dessa köproblem måste man nog försöka grundligare penetrera sambanden mellan och följderna av olika åtgärder. Det kunde ge bättre överblick; man kunde bedöma om prisförhållandena behövde justeras eller om ransonerande ingrepp (t. ex. spärrar inom utbildningsområdet) erfordrades. Nödvändigheten att tidsplanera reformer och utbyggnad av produktionsapparaten kan även belysas med sådana aktuella exempel som den diskuterade tandvårdsförsäkringen eller utbildningen av vuxna. Även åldringsvårdskrisen rymmer klara pris- och avgiftsproblem. Sålunda är det i dag för den enskilde pensionären billigast att vårdas inom de ur samhällsekonomisk synpunkt dyraste vårdgrenarna och dyrast att vårdas i hemmet, vilket är en vårdform som ur kostnadssynpunkt vore att föredra. Här finns för övrigt ett rättvise- eller inkomstfördelningsproblem — såväl mellan pensionärer inbördes som mellan pensionärerna som grupp och de förvärvsarbetande — vilket torde komma att mer och mer aktualiseras allt eftersom ATP-pensioneringen mögnar ut.

Genomgående är för övrigt att pris- och avgiftsproblemen har en sida som vetter mot inkomstfördelningsfrågor av ett eller annat slag. Detta gäller givetvis speciellt inom det socialpolitiska fältet. Där var av gammalt hjälp in natura den huvudsakliga formen för

omfördelning av inkomster och denna hjälp avsåg då huvudsakligen medellösa grupper; utblottade åldringar, föräldralösa barn etc. Efter hand vidgades denna hjälpform genom att vårdavgifterna vid olika sociala och hälsovårdande inrättningar generellt sänktes för att slutligen inom vissa områden helt och hållet slopas. På skolområdet skedde en liknande utveckling genom avvecklingen av terminsavgifterna.

I och med socialförsäkringarna och deras utbyggnad — generella kontanta bidrag i form av folkpension, olycksfalls- och arbetslöshetsersättningar, barnbidrag, sjukpenning, ATP — har efter hand problemen om inkomstfördelningen förändrats i väsentliga avseenden. De försäkringsmässiga kontanta utbetalningarna styr inte individernas efterfrågan utan ger dem valfrihet i deras handlande och i deras disposition av sina medel. Riktat sig dessas efterfrågan enbart mot varor och tjänster med en marknadsmässig prisbildning uppkommer inte genom socialförsäkringarna några speciella svårigheter. Men i den mån mottagarna av försäkringsutbetalningar efterfrågar tjänster som av det allmänna tillhandahålls gratis eller subventioneras inställer sig problem såväl ur rättvise- som resursfördelnings synpunkter. Detsamma gäller då möjligheter finns att ersätta marknadsprissatta tjänster med skattefinansierade tjänster. Problemen därvidlag sammanhänger till en del med att den sociala och inkomstomfördelnde politiken utgör en kombination av ett valfrihetssystem och ett efterfrågestyrande subventioneringssystem. Till en annan del förklaras de av att flera socialförsäkringsgrupper efterfrågar subventionerade tjänster i jämförelsevis hög grad — pensionärerna har exempelvis en väsentligt högre sjukfrekvens än övriga medborgare.

Ovan har antytts att ATP, efter hand som det byggs ut, troligen kommer att aktualisera problem av denna art inom hela åldringsvårdsområdet. Det kunde ligga nära till hands att angripa där uppkommande svårigheter som en speciell och isolerad fråga. Ganska uppenbart är emellertid att de problem rörande inkomst- och resursfördelning som där finns till stor del utgörs av spörsmål som har en större räckvidd och är av en mer generell karaktär. Vi kan inte här mer än antyda dessa svårigheter genom några exempel av vilka ett par — för att ange den vidare giltigheten av dessa problem — hämtats från områden utanför den egentliga socialpolitiken.

Kostnadsfria studier i förening med studiebidrag och förmånliga studielån ökar tillströmningen till läroanstalterna. Samtidigt utgör de en subventionering av högre utbildad arbetskraft vilket antagligen höjer arbetsgivarnas efterfrågan på sådan personal. Möjligt är att det på så sätt uppkommer ett läge, där man aldrig kan utbilda i kapp bristen på arbetskraft med högre skolning. Helt obefogat är nog inte att ur rättvisesynpunkt karakterisera utbildningsförhållandena så: de som har den högsta förväntade livsinkomsten har de bästa utsikterna att få de största bidragen.

Bostadssubventionerna, vare sig de lämnas i form av räntebidrag eller förmånlig skattebehandling, samt hyresregleringen gynnar dem som har och speciellt då dem som länge haft en bostad men missgynnar bostadslösa och nybildade bostadshushåll vilka ofta har jämförelsevis låga inkomster. För den genomsnittliga medborgaren och inkomsttagaren, som i skatt själv får ungefärligen betala den subvention han erhåller, är resultatet av det bostadspolitiska systemet att han stimuleras att efter-

fråga en högre bostadsstandard än han eljest skulle ha gjort. Inom en byggnadsverksamhet som kännetecknas av betydande trögheter har denna efterfrågestimulans medverkat till en kostnads- och lönepress uppåt. Den situation som uppkommit på bostadsmarknaden kan sålunda i viss mån sägas ha inneburit en inkomstomfördelning till förmån för byggnadsföretagare och byggnadsarbetare.

I fråga om vårdområdena har vi i det föregående berört hur avgiftsskillnader mellan olika vårdformer kan påverka patientströmmarna och därmed resursfördelningen i samhället. Dessa skillnader har även inkomstfördelnings effekter som ur rättvisesynpunkt kan diskuteras. En åldring med folkpension och ATP som vårdas på t. ex. mentalsjukhus har betydligt större möjligheter att samla sparmedel än en annan åldring som inte får en avgiftsfri vård utan måste använda sina pensionspengar för att få sjukhjälp i hemmet och bekosta sitt uppehälle där.

Investeringar för snabbare tillväxt. Hittills har våra resonemang förts från den utgångspunkten att det i viss mening råder konkurrens mellan önskemålen om å ena sidan avveckling av köer och å andra sidan snabb tillväxt. Ett sådant betraktelsesätt är berättigat då man går ut från en given ökning av nationalprodukten inom en inte särskilt lång tid. Avvägningsproblemet kan emellertid även ses ur en annan synvinkel: ekonomin behöver växa snabbt för att det skall vara möjligt att snabbt avveckla köerna. Denna problemställning får ökad vikt då perspektivet sträcks ut till att omfatta även 1970-talet. I tidigare avsnitt har vi gjort vissa sådana utblickar fram mot 1980. De har bl. a. visat att de drag i den befolkningsmässiga och arbetskraftsmässiga utvecklingen, som medför påfrestningar inom eko-

nomin under senare delen av 1960-talet, sannolikt blir än mer markerade under det följande årtiondet, särskilt under dess första hälft. Här åsyftas främst en nedgång av andelen yrkesverksamma och som följd därav en ökning av dessas försörjningsbörda (i fråga om åldersgrupperna 16—64 år skulle enligt tabell 3.1: 2 dessas andel av totalbefolkningen nedgå från 64,8 % år 1965 till 59,4 % år 1980).

Dessa förhållanden gör det nödvändigt att avvägningarna inte blir så kort-siktiga att de försvårar de problem som kan skönjas på andra sidan 1970. Nu kan emellertid inga mer preciserade ut-sagor göras om de fördelar under de närmaste åren och de nackdelar i en mer avlägsen framtid som kan vara förbundna med en viss resursfördelning. Att inbördes värdera i tiden starkt åtskilda vinster och olägenheter är ganska svårt. Mycket synes emellertid tala för att tillväxtpunkterna därmed måste beaktas mera — i varje fall att de inte tonas ner i förhållande till kö-avvecklingsaspekterna.

Här bör erinras om att den tillväxt-takt som vi antagit för den närmaste femårsperioden torde kunna förverkli-gas endast om produktionen kan om-vandlas och rationaliseras som hittills. Näringslivets omvandling och med den sammanhängande produktivitetsvinster hänförde sig länge främst till de varu-producerande sektorerna. Med de tjäns-teproducerande områdenas allt mer öka-de vikt måste också omvandlingen och rationaliseringen allt mer beröra dem för att produktiviteten totalt skall stiga lika hastigt. Rationalisering på kontoren, omstrukturering av handeln, höjd effektivitet inom den offentliga verk-samheten blir allt viktigare inslag i ut-vecklingen. Även på dessa områden krä-ver sådana åtgärder betydande investe-ringar; handelns rationalisering utgör

ett belysande exempel. Mer och mer blir det så, att botemedlet mot köer måste sökas i ökad effektivitet inom själva de områden där de uppträder. Den ökade effektiviteten kan väl i viss omfattning nås genom sådana organisa-toriska förbättringar, nya arbetsmeto-der etc. som inte kräver så stora insat-ser av realkapital, men på sikt krävs säkerligen betydande investeringar. Av de totala resurser som tilldelas ett kö-område måste således en växande andel avsättas för utvecklingsarbete, rationa-lisering och därför erforderliga investe-ringar.

När vi här ur tillväxtpunkt beto-nar de tjänsteproducerande näringarna innebär detta givetvis inte att vi skulle tillmäta produktivitetens utveckling in-om industri och jordbruk mindre bety-delse. Tvärtom — men vikten av att tillgodose sistnämnda näringars behov av investeringsresurser har vi inte an-sett oss behöva poängtera just här. Redan när vi diskuterade hur inflytanden utifrån kunde påverka ekonomins ut-veckling inom branscher med utländsk konkurrens gavs industrins investering-ar en framskjuten plats.

Rörlighetsproblemen i framtiden. I anknytning till frågan om hur investe-ringarna bör avvägas ur tillväxtpunkt bör vissa troliga komplikationer uppmärksammas. En omstrukturering inom och mellan olika näringsgrenar, antingen den framkallas av förändring-ar i efterfrågan eller av hänsyn till pro-duktionskostnader, tar sig ofta uttryck i att kapaciteten byggs ut inom vissa företag och orter, under det att den bringas att minska på andra håll. I det sysselsättningsläge som kan förut-ses står man här inför en svår balans-gång. Å ena sidan krävs en omfattande rationalisering ägnad att spara arbets-kraft; ur utredningsmaterialet kan även utläsas att branschrationaliseringen kan

väntas få ökad aktualitet. Å andra sidan måste i all möjlig mån undvikas att det då uppkommer kapacitetsöverskott med kända kedjeverkningar: hård konkurrens om arbetskraft — inflationistisk löneglidning — svårigheter i den utländska konkurrensen.

Uppenbart är sålunda att mycket väsentliga uppgifter kommer att vila på arbetsmarknads- och lokaliseringspolitiken i denna situation. En politik som stimulerar till rörlighet, antingen för arbetsställen eller arbetskraft, försvåras emellertid allvarligt av den bostads-situation som råder. Även med mycket stark prioritering av bostadsbyggandet torde det inte inom ramen för de resurser som står till förfogande under senare hälften av 1960-talet vara möjligt att på detta sätt åstadkomma en påtagligt större rörlighet på bostadsmarknaden. Vill man avlägsna den hämsko för en effektiv lokaliserings- och arbetsmarknadspolitik och den broms på produktivitetens utveckling som bostadsbrist och hyressplittring utgör, återstår att ompröva hela bostadspolitiken.

Dessa synpunkter på utvecklingsproblemen förstärks då man beaktar de regionala tendenser som synes vara att vänta i fråga om dels efterfrågan och dels tillgången på arbetskraft. Produktionsplanerna tyder på att efterfrågan på arbetskraft kommer att försvagas inom flera för norra Sverige betydelsefulla näringsgrenar. Sysselsättningen inom jord- och skogsbruk skulle fortsätta att minska. Därutöver kan förutses en nedgång inom skogsindustrierna — där kapacitetens utvidgande främst berör södra Sverige — inom malmgruvorna och byggandet av vattenkraftverk. Samtidigt anger befolkningsprognoserna att antalet yrkesverksamma kommer att växa endast i den norra delen av landet. Det är även där — och i vissa glesområden i södra Sverige — som de

gifta kvinnornas yrkesverksamhet är lägst. Där finns alltså en stor del av de reserver, som prognoserna förutsätter skall kunna tas i anspråk i växande utsträckning.

Utöver dessa påpekanden kan de regionala utvecklingsfrågorna inte behandlas här; det har inte varit möjligt att mer generellt och ingående beakta de regionala problemen i denna utredning. I appendix B behandlas emellertid vissa regionala problem som synes vara förbundna med den framtida ekonomiska utvecklingen.

4.2.4 En kalkyl för avvägningen mellan investeringar och offentlig konsumtion

Vår diskussion av avvägningen mellan investeringar och offentlig konsumtion har ställt vissa problem men gett föga ledning, då det gällt att presentera siffermässigt utförda alternativ för resursernas fördelning. Med den brist på balans och de prisförhållanden som råder på flera av dessa områden torde det vara ogörligt att utifrån objektiva kriterier angripa fördelningsproblemen i fråga. Uppenbart är därför att det vore att inge falska föreställningar om vi här sökte ge preciserade alternativ som föregavs dels vara fullt förenliga med antagandena om nationalproduktens och den privata konsumtionens utveckling, dels kunna anknytas till givna målsättningar.

Då vi ändå måste presentera en kalkyl för att långtidsrapportens uppgift skall kunna fullföljas, må kanske vissa schematiseringar och förenklade antaganden vara tillåtna. Därvid skall vi först beröra vilken relativ vikt olika planer har och under vilka förutsättningar de kan förverkligas. Mot en sådan bakgrund söker vi sedan ange några olika valmöjligheter.

Av den offentliga konsumtionen ut-

gör undervisning, sjukvård, socialvård och försvar ca 70 %; de svarar också för ungefär samma andel av den ökning som enligt planerna skulle ske fram till 1970. Måste den offentliga sektorns utbyggnad beskärmas, finge det till större delen drabba de nämnda områdena. Den andra utvägen — att drastiskt skära ner verksamheten på flera mindre områden och alltså inte endast stoppa deras expansion — förutsätter vi inte vara aktuell. Med beaktande av fastheten i planerna antar vi vidare, att försvar och grundskola skall få växa enligt planerna. Därigenom skulle vårdområdena och den högre undervisningen komma i blickpunkten för begränsningarna.

I det särskilda avsnittet om offentliga tjänster behandlar vi frågan, om vård- och undervisningsområdena kan tänkas få sina behov av arbetskraft tillgodosedda. Enligt vad vi där anfört synes en så snabb utbyggnad av vårdområdena som förutsätts i planerna inte bli möjlig. Det förefaller sålunda motiverat ur arbetskraftssynpunkt att skära ner det planerade tillskottet av vårdplatser vid sjukhusen med så mycket som 30 %. Den beräknade konsumtionsökningen på området får då också justeras nedåt — med ca 20 % enligt våra beräkningar.

Även på undervisningens område pekar prognoserna mot mycket besvärande arbetskraftsproblem. Här torde hindren i något högre grad vara villkorliga. Sålunda kan en ökad rekrytering vara möjlig om en väsentlig relativ lönestegring tillåts. Statsmakterna torde dock få svårt att föra en sådan lönepolitik i den situation, som förutsätts komma att råda med en av internationella konkurrenshänsyn betingad återhållsamhet på hemmamarknaden. Planerna på undervisningsområdet antas därför inte helt kunna förverkligas.

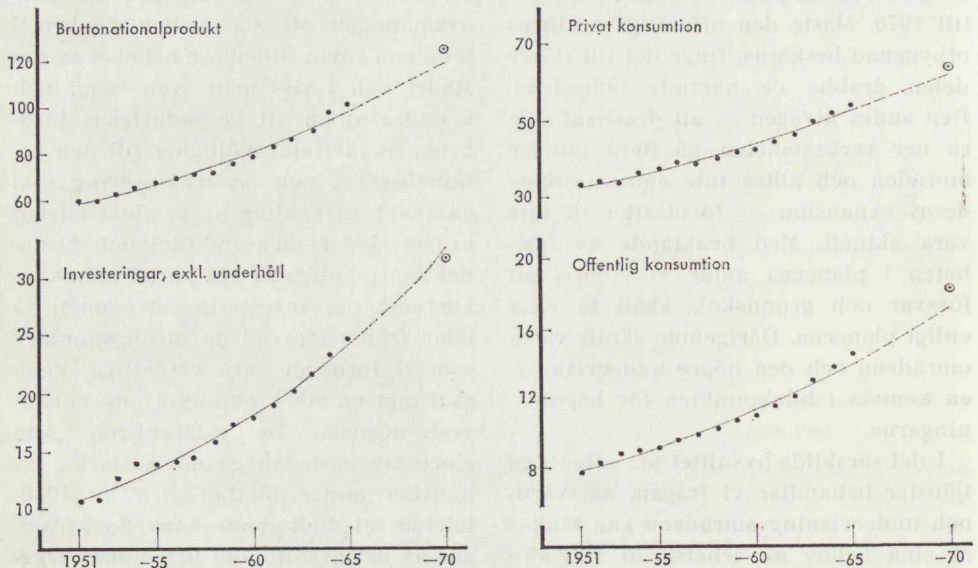
På investeringsidan står enligt pla-

nerna de tyngst vägande ökningsposterna att finna inom bostäder, industri och vägar. Skulle det vara nödvändigt att begränsa investeringarna kommer avvägningen att stå mellan önskemål att å ena sidan tillgodose behovet av bostäder och i viss mån även vägar och å andra sidan att ge industrier, jordbruk, handel etc. möjlighet till den rationalisering och omstrukturering som en snabb utveckling av produktiviteten kräver. Låter man industri och bostäder representera de två parter som konkurrerar om investeringsutrymmet, så talar från några av de utgångspunkter som vi förutsatt vara väsentliga, vissa skäl mot en stark ökning av bostadsinvesteringarna. De erfarenheter som gjorts av bostadsbyggandets starka expansion under första delen av 1960-talet är inte helt gynnsamma. Som framgår av det avsnitt som behandlar byggnads- och anläggningsverksamheten har den uppdrivna aktiviteten där åtföljts av en jämförelsevis hög stegring i byggnadskostnaderna. Denna stegring framstår som särskilt markant om den jämförs med prisutvecklingen för export- och importvaror. Även en väsentligt större lönestegring än inom andra områden kan noteras för byggnadssektorn. Det finns också tecken som tyder på att produktiviteten inom byggnadsområdet inte utvecklats särskilt gynnsamt. Möjligt är att den under första delen av 1960-talet t. o. m. har stagnerat.

Mot denna bakgrund är det tveksamt om en så snabb ökning av bostadsinvesteringarna som med 6,9 % per år (mot 6,5 % åren 1960—1965) kan förenas med de skärpta kraven på prisstabilitet och aktsamhet om det svenska näringslivets konkurrenskraft. De internationella aspekter som kan anläggas gentemot bostadsbyggandet talar å andra sidan till industrins fördel, och en slutsats skulle alltså här vara att en

Diagram 4.2: 1. Produktionens, konsumtionens och investeringarnas volymutveckling 1951—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Anm.: Trenderna 1951—1965 har markerats med heldragen linje och extrapolering av dessa trender fram till 1970 har inritats streckad. Värdena för 1970 enligt vår kalkyl är markerade med en ring.

begränsning av investeringsplanerna i första hand borde drabba bostadsbyggandet. Mot detta måste dock givetvis ställas de stora olägenheter som bestående bostadsköer innebär.

Går man vidare i försöken att eliminera olika alternativ kan som konkurrenter om resurserna ställas å ena sidan bostäder och på andra sidan institutioner för vård och högre undervisning; för dessa senare gäller då de justeringar av utbyggnadsplanerna som gjorts av arbetskraftsskäl. Då det gäller att väga dessa områden mot varandra kan inga särskilda motiv härledas ur de grundläggande målsättningarna för ekonomin. Det är en politisk fråga att avgöra om ålderdomshem och mentalsjukhus skall ges större eller mindre vikt än bostäder.

I denna situation kan endast ett rent illustrerande exempel anföras. Som vi

tidigare visat skulle, då privat konsumtion ökar med 3,4 % per år, investeringar och offentlig konsumtion tillsammans få öka med 4,7 % per år. Här förutsätter vi att båda dessa områden får öka med samma procenttal under perioden 1966—1970; alltså med 4,7 % per år. I förhållande till planerna innebär detta att en större nedskärning skulle ske för offentlig konsumtion än för investeringarna. Detta kan motiveras med de särskilda svårigheter som kan möta en tillväxt av denna sektor till följd av att en expansion där i så hög grad är arbetskraftskrävande. Ökningen av offentlig konsumtion med 4,7 % skulle enligt våra beräkningar kräva ett arbetskraftstillskott om 90 000 personer. En starkare ökning av sysselsättningen skulle betyda att offentlig sektor åren 1966—1970 skulle ta i anspråk en större del av de totala arbets-

kraftstillskotten än den erhöll under 1950-talet eller under första hälften av 1960-talet. Redan en nyrekrytering av 90 000 personer kan vara förenad med problem i fråga om den relativa löneutvecklingen. En ytterligare sysselsättningsökning kan antas skärpa dessa problem på ett sätt som vi antagit att de politiska instanserna inte gärna vill ställa sig själva inför i ett läge där prisstabilitetsproblemen väntas få en ökad aktualitet.

Hur den skisserade utvecklingen 1966—1970 av produktion, privat och offentlig konsumtion samt investering ter sig i ett trendmässigt perspektiv har åskådliggjorts i diagram 4.2: 1.

Vilken finansiell utveckling som svarar mot den i vår kalkyl angivna fördelningen av nationalprodukten och vilka problem denna fördelning kan möta från monetär synpunkt behandlas i avsnitt 6.7.

AVDELNING 5

Sammanfattande tabeller

I denna avdelning har sammanförts några centrala tabeller, som anger utvecklingen totalt och på delområden enligt den kalkyl som vi valt för att illustrera den ekonomiska utvecklingen under perioden 1966—1970. Till tabellerna har fogats vissa *tekniska* kommentarer. En innehållsmässig beskrivning ges i de följande avdelningarna. Tabellerna bör studeras i anknytning till de i dessa avdelningar gjorda kommentarerna, där hänsyn tas till ovissheterna i utvecklingen och där andra alternativ för denna berörs.

I *tabell 5:1* har gjorts en hopsammanfattning av den ekonomiska utvecklingen till en traditionell försörjningsbalans för varor och tjänster. I denna tabell visas sålunda hur ökningen 1965—1970 av det samlade produktionsresultatet (BNP) tänkes bli fördelad på olika användningsområden: privat och offentlig konsumtion, bruttoinvestering i fast realkapital, lageruppbyggnad samt förbättring av bytesbalansen. För att möjliggöra jämförelser bakåt lämnas i *tabell 5:2* uppgifter om utvecklingen under 1950-talet och under 1960-talets första hälft.

Resursfördelningen har åskådliggjorts genom att försörjningsbalansens olika poster uttryckts som andelar av BNP dels i *löpande priser (tabell 5:3)*, dels i *fasta (1964 års) priser (tabell 5:4)*. Eftersom någon beräkning av prisutvecklingen inte ingår i vår kalkyl, saknas belopp i löpande priser för 1970. Följande approximativa förfaringsätt har därför tillgripits:

1. Under förutsättning av bl. a. oförändrade genomsnittspriser på övriga områden har med ledning av utvecklingen de senaste fem åren beräknats, att »prisstegringen» för den offentliga konsumtionen blir ca 11 % 1965—1970 (jämför avsnitt 6.2).

2. 1970 års värde för offentlig konsumtion i 1964 års priser har uppmultipliserats med denna »prisstegring».

3. En »ny» bruttonationalprodukt har erhållits genom att det »nya» värdet på offentlig konsumtion lagts ihop med de andra posterna på användningssidan uttryckta i 1964 års priser.

4. De olika posterna har uttryckts i procent av denna »nya» bruttonationalprodukt.

Den totala produktionen (BNP) är sammansatt av bidrag från de olika sektorerna, privata såväl som offentliga. Dessa bidrag utgörs av förädlingsvärdet (vanligen produktionens saluvärde med avdrag för inköp av råvaror, halvfabrikat, energi etc.). *Tabell 5:5* visar hur bidraget från de olika sektorerna (förädlingsvärdet) har antagits utveckla sig 1965—1970. För en kommentar till denna utveckling hänvisas till avsnitt 6.5.

I *tabellerna 5:6 och 5:7* återges en kalkyl för efterfrågan på arbetskraft som svarar mot den i *tabell 5:5* redovisade produktionsutvecklingen. Arbetskraftens utveckling diskuteras i avsnitt 6.6 och i de olika sektorredogörelserna i avd. 7.

En sammanfattning av den utveckling av *bruttoinvesteringarna*, som vi räknat med, ges i *tabellerna 5:8 och 5:9*. En

Tabell 5: 4. Resursernas fördelning 1950—1970 i fasta priser

Procent av BNP, 1964 års priser

	1950	1955	1960	1965 (prel.)	1970
1. Privat konsumtion	57,4	56,1	53,9	52,9	50,9
2. Offentlig konsumtion	12,7	13,7	13,8	14,3	14,6
3. S:a konsumtion (1+2).....	70,1	69,8	67,7	67,2	65,5
4. Bruttoinvestering.....	28,9	29,6	31,7	32,8	33,6
5. Lagerförändring.....	-0,4	+1,5	+1,7	+1,1	+0,7
6. Bytesbalansens saldo.....	+1,4	-0,8	-1,1	-1,1	+0,1
7. S:a kapitalbildning (4+5+6)....	29,9	30,3	32,3	32,8	34,4
Summa	100	100	100	100	100

Tabell 5: 5. Produktionen inom olika näringsgrenar 1950—1970

Förändring i procent. Med utgångspunkt från preliminära uppskattningar av sektorprodukter till produktionskostnad i fasta priser.

	Andel 1965, %	Totalt			Per år		
		1950— 1960	1960— 1965	1965— 1970	1950— 1960	1960— 1965	1965— 1970
Jordbruk.....	4	-4	-3	-5	- ½	- ½	-1
Skogsbruk.....	4	32	21	12	3	4	2 ½
Industri.....	33	55	37	28	4 ½	6 ½	5
Kraftverk m. m.....	3	88	37	32	6 ½	6	6
Byggnadsverksamhet....	8	53	33	26	4 ½	6	5
S:a kraft- och varupro- duktion.....	52	45	31	24	4	5 ½	4 ½
Samfärdsel.....	9	46	29	26	4	5 ½	5
Transport.....	7	41	28	25	3 ½	5	4 ½
Post och tele.....	2	66	32	30	5	5 ½	5 ½
Varuhandel.....	14	30	22	20	2 ½	4	4
Privata tjänster.....	7	18	20	18	2	3 ½	3 ½
Bostadsnyttjande m. m.	6	44	22	24	3 ½	4	4 ½
Offentliga tjänster.....	12	43	26	21	3 ½	4 ½	4
Statliga.....	5	..	32	19	..	5 ½	3 ½
Kommunala.....	7	..	22	25	..	4	4 ½
S:a tjänsteproduktion ...	48	35	24	22	3	4 ½	4
Totalt	100	40	27	23	3 ½	5	4 å 4 ½

Tabell 5: 6. Sysselsättningen i olika näringsgrenar 1950—1970

Antal förvärvsarbetande enligt folkräkningarnas definitioner. 1 000-tal personer

	1950	1960	1965	1970	Förändring		
					1950— 1960	1960— 1965	1965— 1970
Jordbruk.....	545	360	265	195	— 185	— 95	— 70
Skogsbruk.....	75	85	70	55	+ 5	— 15	— 15
Fiske.....	15	10	10	10	— 5	— 0	— 0
Summa jordbruk, skogs- bruk, fiske.....	635	450	345	260	— 185	— 110	— 85
Industri och hantverk m. m.....	985	1 040	1 120	1 165	+ 55	+ 80	+ 45
Kraftverk m. m.....	30	35	35	35	+ 5	— 0	+ 0
Byggnadsverksamhet....	245	290	335	365	+ 45	+ 45	+ 30
Summa industri, kraft- verk och byggnadsverk- samhet.....	1 260	1 365	1 490	1 565	+ 105	+ 125	+ 75
Summa kraft- och varu- produktion.....	1 890	1 820	1 835	1 825	— 75	+ 10	— 10
Samfärdsel.....	250	260	265	270	+ 10	+ 5	+ 5
Varuhandel.....	370	435	455	465	+ 65	+ 20	+ 10
Privata tjänster inkl. bo- stadsförvaltning.....	275	310	325	340	+ 35	+ 15	+ 15
Offentliga tjänster.....	295	410	515	605	+ 120	+ 100	+ 90
Summa tjänstesektorn...	1 190	1 420	1 560	1 680	+ 230	+ 145	+ 120
Totalt ¹	3 105	3 245	3 400	3 510	+ 140	+ 155	+ 110

¹ Inkl. ej specificerad verksamhet.

Anm.: Talen är avrundade, varför summor och förändringstal ej alltid stämmer.

Tabell 5: 7. Sysselsättningens förändringar i olika näringsgrenar 1950—1970

Procent

	Totalt				Per år		
	1950-talet		1960— 1965	1965— 1970	1950- talet	1960— 1965	1965— 1970
	Hela perioden	Per fem- årsperiod					
Jordbruk.....	— 34	— 18	— 26	— 27	— 4	— 6	— 6
Skogsbruk.....	8	4	— 15	— 20	1	— 3	— 4
Fiske.....	— 35	— 20	— 8	— 5	— 4 ½	— 1 ½	— 1
Summa jordbruk, skogs- bruk, fiske.....	— 29	— 15	— 25	— 23	— 3 ½	— 5 ½	— 5
Industri o. hantverk m. m.	6	3	8	4	½	1 ½	1
Kraftverk m. m.....	20	9	— 1	3	2	— 0	½
Byggnadsverksamhet....	18	9	15	9	1 ½	3	2
Summa industri, kraftverk och byggnadsverksamhet	8	4	9	5	1	1 ½	1
Summa kraft- och varu- produktion.....	— 4	— 2	1	0	— ½	0	0
Samfärdsel.....	4	2	3	2	½	½	½
Varuhandel.....	18	9	5	2	1 ½	1	½
Privata tjänster inkl. bo- stadsförvaltning.....	13	6	5	5	1	1	1
Offentliga tjänster.....	40	18	25	18	3 ½	4 ½	3 ½
Summa tjänstesektorn...	19	9	10	8	2	2	1 ½
Totalt ¹	4,5	2,2	4,9	3,3	0,4	1,0	0,7

¹ Inkl. ej specificerad verksamhet.

Tabell 5: 8. Bruttoinvesteringarna inom olika näringsgrenar 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser

	1950	1955	1960	1964	1965	1970	Genomsnitt per år under perioden			
							1951—	1956—	1961—	1966—
							1955	1960	1965	1970
Exkl. reparationer o. underhåll										
Jordbruk.....	644	510	505	683	753	825	593	478	650	796
Skogsbruk.....	60	88	84	90	97	115	87	87	89	108
Fiske.....	30	10	28	44	44	44	12	14	46	44
Industri, hantverk m. m.....	2 881	2 677	3 877	4 599	5 124	7 170	2 520	3 198	4 827	6 352
Industri.....	2 719	2 527	3 660	4 341	4 837	6 768	2 379	3 019	4 557	5 996
Hantverk m. m.	162	150	217	258	287	402	141	179	270	356
Kraftverk m. m...	779	934	1 364	1 325	1 269	1 471	943	1 186	1 293	1 390
Samfärdse.....	1 907	2 760	3 784	4 533	4 627	5 938	2 580	3 210	4 077	5 559
Sjöfart.....	256	447	609	710	582	582	437	504	564	582
Handelsflottan	201	360	525	570	465	452	356	420	453	457
Hamnar m. m.	55	87	84	140	117	130	81	84	111	125
Järnvägsfart....	242	436	435	319	324	415	400	418	380	419
Luftfart.....	29	20	262	24	11	56	25	125	31	80
Vägfart.....	1 003	1 455	2 034	2 915	3 131	4 226	1 321	1 742	2 591	3 809
Yrkesmässig biltrafik....	518	678	885	1 259	1 411	1 747	601	757	1 152	1 613
Komm. kollektivtrafik....	91	121	86	148	123	388	117	98	127	282
Vägar o. gator	394	656	1 063	1 508	1 597	2 091	603	887	1 312	1 914
Post och tele...	377	402	444	565	579	659	397	421	511	669
Post.....	6	15	13	22	25	46	17	12	21	39
Tele.....	371	387	431	543	554	613	380	409	490	630
Varuhandel m. m..	168	470	779	1 293	1 272	1 567	294	626	1 122	1 449
Bostäder.....	2 596	3 269	3 831	5 439	5 629	7 222	2 764	3 678	4 898	6 585
Vatten o. avlopp m. m.....	289	464	598	903	987	1 207	360	571	807	1 119
Offentliga tjänster	1 514	2 599	3 180	4 286	4 867	6 141	2 201	2 958	3 991	5 632
Civila tjänster..	734	1 190	1 526	2 407	2 840	3 628	1 026	1 391	2 151	3 313
Undervisning m. m.....	296	527	667	1 020	1 203	1 450	464	612	949	1 351
Hälsa- och sjukvård.....	170	267	391	582	804	1 166	213	349	539	1 021
Socialvård....	47	97	119	193	207	290	76	105	151	257
Övrigt.....	221	299	349	612	626	722	274	325	512	684
Försvar.....	780	1 409	1 654	1 879	2 027	2 513	1 175	1 567	1 840	2 319
Summa bruttoinvesteringar exkl. reparationer och underhåll.....	10 868	13 781	18 030	23 195	24 669	31 700	12 354	16 006	21 800	29 034
Summa reparationer och underhåll	6 030	6 221	7 232	8 231	8 672	10 200	6 124	6 923	8 128	9 589
Totala bruttoinvesteringar.....	16 898	20 002	25 262	31 426	33 341	41 900	18 478	22 929	29 928	38 623

Tabell 5: 9. Förändringar av bruttoinvesteringarna inom olika näringsgrenar 1950—1970

Procent per år

	Mellan åren				Mellan perioderna ¹		
	1950 och	1955 och	1960 och	1965 och	1951—	1956—	1961—
	1955	1960	1965	1970	1955 och	1960 och	1965 och
	1955	1960	1965	1970	1955 och	1960 och	1965 och
	1955	1960	1965	1970	1955 och	1960 och	1965 och
	1955	1960	1965	1970	1955 och	1960 och	1965 och
Exkl. reparationer och underhåll							
Jordbruk.....	— 4,6	— 0,2	8,3	1,8	— 4,2	6,3	4,1
Skogsbruk.....	8,0	— 0,9	2,9	3,5	0	0,4	3,9
Fiske.....	— 19,7	22,9	9,5	0	2,8	27,1	— 1,1
Industri och hantverk..							
m. m.....	— 1,5	7,7	5,7	7,0	4,9	8,6	5,6
Industri.....	— 1,5	7,7	5,7	7,0	4,9	8,6	5,6
Hantverk m. m.	— 1,5	7,7	5,7	7,0	4,9	8,6	5,6
Kraftverk m. m.....	3,7	7,9	— 1,4	3,0	4,7	1,7	1,5
Samfärdsel.....	7,7	6,5	4,1	5,1	4,5	4,9	6,4
Sjöfart.....	11,8	6,4	— 0,9	0,1	2,9	2,3	0,7
Handelsflottan.....	12,4	7,8	— 2,4	— 0,4	3,4	1,5	0,2
Hamnar m. m.	9,6	— 0,7	6,9	2,1	0,8	5,7	2,5
Järnvägsfart.....	12,5	0	— 5,7	5,1	0,9	— 1,9	2,0
Luftfart.....	— 7,2	67,3	— 94,7	38,5	37,8	— 24,3	20,7
Vägfart.....	7,7	6,9	9,0	6,2	5,7	8,3	8,0
Yrkesmässig biltrafik	5,5	5,5	9,8	4,3	4,7	8,8	7,0
Kommunal kollektiv-							
trafik.....	5,9	— 6,6	7,4	25,8	— 3,5	5,2	17,3
Vägar och gator....	10,7	10,1	8,5	5,5	8,0	8,2	7,7
Post och tele.....	1,3	2,0	5,5	2,6	1,2	4,0	5,5
Post.....	20,1	— 2,8	14,0	13,0	— 7,1	12,6	13,2
Tele.....	0,8	2,2	5,1	2,0	1,5	3,7	5,2
Varuhandel m. m.....	22,8	10,6	10,3	4,3	16,3	12,4	5,3
Bostäder.....	4,7	3,2	8,0	5,1	5,9	5,9	6,1
Vatten och avlopp m. m..	9,9	5,2	10,5	4,1	9,7	7,2	6,8
Offentliga tjänster.....	11,4	4,1	8,9	4,8	6,1	6,2	7,1
Civila tjänster.....	10,1	5,1	13,2	5,0	6,3	9,1	9,0
Undervisning m. m. .	12,2	4,8	12,5	3,8	5,7	9,1	7,3
Hälso- och sjukvård.	9,4	7,9	15,5	7,7	10,4	9,1	13,6
Socialvård.....	15,6	4,2	11,7	7,0	6,8	7,4	11,3
Övrigt.....	6,2	3,1	12,4	2,9	3,5	9,5	6,0
Försvar.....	12,5	3,3	4,2	4,4	5,9	3,3	4,7
Summa bruttoinveste-							
ringar exkl. reparationer							
och underhåll.....	4,9	5,5	6,5	5,1	5,3	6,4	5,9
Summa reparationer och							
underhåll.....	0,6	3,1	3,7	3,4	2,5	3,3	3,4
Totala bruttoinvesteringar	3,4	4,8	5,7	4,7	4,4	5,5	5,3

¹ Summa investeringar under perioden.

AVDELNING 6

En kalkyl för utvecklingen 1966—1970

6.1 Privat konsumtion¹

I den kalkyl som lagts till grund för denna rapport har den totala privata konsumtionen antagits öka med 3,4 % per år i volym räknat under perioden 1966—1970. Syftet med detta avsnitt är att redovisa en bedömning av hur denna ökning av konsumtionen kommer att fördela sig på olika slag av varor och tjänster.

6.1.1 Prognosernas förutsättningar

För att det skall vara möjligt att göra numeriskt preciserade konsumtionsprognoser krävs lika preciserade antaganden om hur konsumtionens bestämningsfaktorer kommer att utveckla sig. Man måste sålunda utgå från en bestämd inkomst-, pris- och befolkningsutveckling. Nedan diskuterar vi först dessa förutsättningar.

Den totala privata konsumtionen. Prognoserna bygger genomgående på antagandet att realinkomsten är en viktig efterfrågebestämmande faktor. Som mått på realinkomsten brukas här den totala privata konsumtionen. När vi i detta avsnitt talar om efterfrågans inkomstkänslighet menar vi därmed följaktligen efterfrågans beroende av de totala konsumtionsutgifterna i fasta priser. Bortsett från det språkligt oegentliga har en dylik ansats flera företrädanden, som det emellertid inte är möjligt att gå in på här.

I det följande redovisas två prognos-

alternativ. Det ena bygger på antagandet att den privata konsumtionen årligen ökar i volym med 2,5 % per capita fram till 1970. Det andra alternativet utgår från tillväxttakten 3,0 % per capita. Ökningen totalt i rapportens huvudkalkyl uppgår som nämnts till 3,4 % per år. Räknat per capita innebär det en årlig ökning med 2,6 %. Utvecklingen enligt huvudkalkylen kommer således att nära ansluta sig till den lägre gränsen i det intervall som bestäms av de två prognosalternativen.

Det kan vara av intresse att se prognosbetingelserna mot bakgrund av vad som hänt under efterkrigstiden. Prognosen omfattar sex år (1964—1970). Under de närmast föregående sex åren ökade konsumtionen per capita med i genomsnitt 3,3 % per år. Denna ökningstakt var den högsta för någon sexårsperiod sedan 1950; den långsammaste inträffade 1950—1956 (1,8 % per år); för hela perioden 1950—1964 var motsvarande tal 2,4 %, dvs. ungefär det samma som det lägre prognosalternativet.

De båda tillväxtalternativen ger en sammanlagd ökning av den totala privata konsumtionen 1964—1970 på 21,6 resp. 25,1 %, vilket per capita räknat betyder 16,0 resp. 19,4 %.

Priserna. De efterfrågesamband som

¹ Den konsumtionsprognos som presenteras i detta avsnitt har för vår räkning utförts av fil. lic. Göran Albinsson och diplomekonom Gustav Endrédi, Industriens utredningsinstitut. Framställningen här bygger direkt på deras arbete.

ligger till grund för prognoserna bygger på reala storheter. Uppgiften är att bedöma konsumtionens utveckling fram till 1970 i 1964 års prisnivå. Detta innebär att man inte behöver uppskatta hur mycket konsumentprisindex kan komma att förändras.

Däremot måste hänsyn tas till de *relativa* priserna. Utvecklingen av dessa får man fram genom att prisindex på varje enskild utgiftspost år för år divideras med en index för den genomsnittliga prisnivån. Ett sjunkande relativpris behöver inte vara liktydigt med ett absolut sett sjunkande pris. Inom ramen för en stigande prisnivå registreras sjunkande relativa priser för inte bara de varor och tjänster som absolut sett blir billigare utan även för dem vilkas priser stiger mindre än genomsnittligt.

Att bedöma de framtida relativa prisförändringarna måste bli en operation med starka inslag av skönsmässighet. Det går dock att i det historiska materialet urskilja en rad förskjutningar av trendkaraktär. På lång sikt stigande relativpriser har t. ex. präglat många livsmedel och de flesta personliga tjänster. Relativpriserna på beklädnadsvaror och hushållsmaskiner har sedan länge sjunkit.

För prognoserna har det varit nödvändigt att uppskatta såväl riktning som omfattning av de relativa prisernas rörelser. Det skulle emellertid föra för långt att här i detalj redovisa och motivera de olika antagandena. I samband med redogörelsen för prognosresultaten ger vi dock vissa upplysningar om huvudlinjerna.

Med hänsyn till att prisantagandena ter sig tämligen godtyckliga blir en väsentlig fråga i vad mån de påverkar prognosvärdena. Eftersom efterfrågans priskänslighet varierar från vara till vara kan något generellt svar inte ges. Att förutsätta oförändrade relativa pri-

ser över hela linjen skulle dock te sig ännu mer diskutabelt än att framskriva trenderna på sätt som skett.

Befolkningen. De befolkningsmässiga förutsättningar som främst intresserar från konsumtionssynpunkt är dels antalet konsumenter, dels deras åldersammansättning.

Enligt den prognos som vi använt kommer den totala befolkningen att växa med 4,8 % eller ca 370 000 personer från 1964 till 1970. Antalet konsumenter 1970 skulle därmed uppgå till 8,1 miljoner. På flera områden, t. ex. bostad och hemutrustning, är hushållet den mest relevanta konsumentenheten. Tyvärr finns inga beräkningar av den framtida hushållsbildningen.

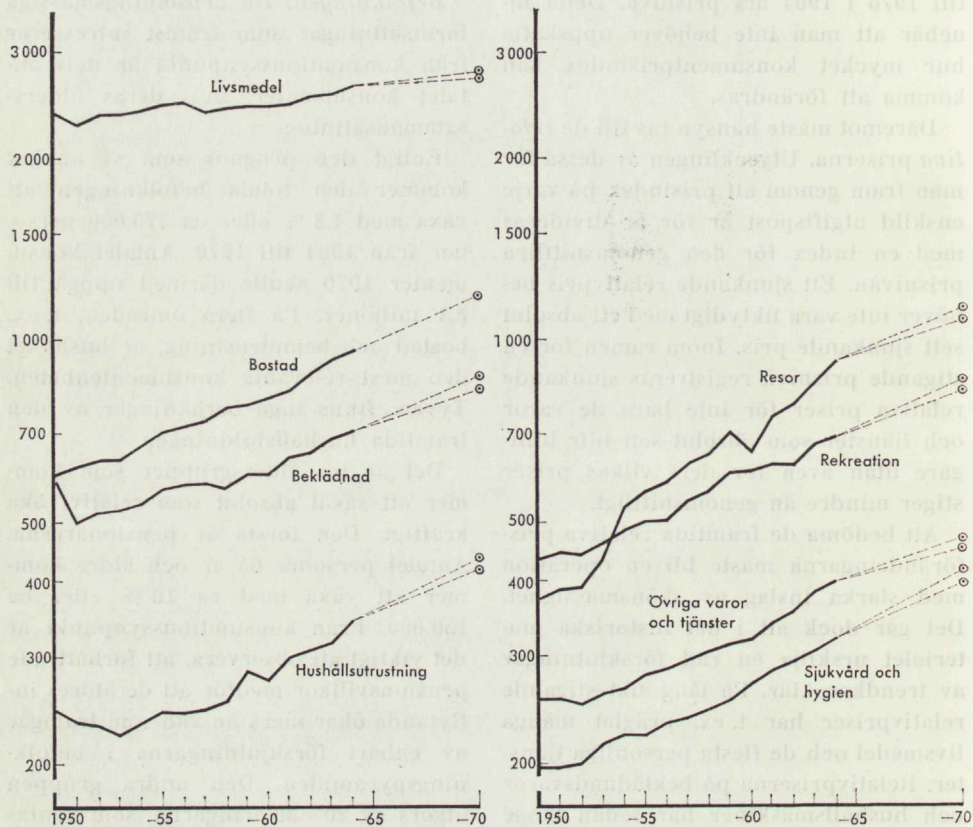
Det är tre åldersgrupper som kommer att såväl absolut som relativt öka kraftigt. Den första är pensionärerna. Antalet personer 65 år och äldre kommer att växa med ca 16 % eller ca 150 000. Från konsumtionssynpunkt är det viktigt att observera, att förbättrade pensionsvillkor medför att de äldres inflytande ökar mera än vad som framgår av enbart förskjutningarna i befolkningspyramiden. Den andra gruppen utgörs av 20—30-åringarna, som väntas växa med ca 20 % eller drygt 200 000 personer. Det är 1940-talets stora barnkullar som börjar komma upp i giftavuxen ålder. En tredje starkt ökande grupp är barnen.

6.1.2 Prognosresultaten

När vi i det följande talar om konsumtionsvolym avser vi därmed hushållens konsumtionsutgifter värderade i 1964 års priser. Vid sidan av konsumtionens volymutveckling intresserar även dess fördelning på olika poster. Vi har därför gjort prognoser över huvudgruppernas andelar — *utgiftsande-*

Diagram 6.1: 1. Den privata konsumtionens utveckling för skilda varor och tjänster 1950—1970

Kronor per capita. Halvlogaritmisk skala.



Anm.: För 1964—1970 motsvarar det lägre alternativet en ökning av hela den privata konsumtionen med 21,6 % och det högre alternativet en ökning med 25,1 %.

lar — av totalkonsumtionen i 1970 års relativa priser.

I diagram 6.1:1 samt tabell 6.1:1 sammanfattas prognosresultaten. Diagrammet visar utvecklingen av konsumtionen *per capita* i fasta priser för de åtta huvudgrupperna. Det är dels fråga om den faktiska konsumtionen från 1950 till 1964, dels prognoser för 1970 utan beaktande av eventuella fluktuationer inom prognosperioden. Diagrammen är halvlogaritmiska, dvs. den lodräta axeln är graderad så att tillväxttakten direkt

framgår av kurvornas lutning; en viss lutning av en kurva anger alltså i alla lägen *samma* procentuella förändring. För varje huvudgrupp har kurvans prognosdel ritats streckad.

Tabellen visar hela konsumtionen 1964 och dess beräknade utveckling fram till 1970. Som en följd av väntade relativa prisförändringar skiljer sig volym- och värdeprognoserna åt. För att belysa detta visar tabellen såväl utgiftsandelar för olika grupper 1964 och 1970 som själva utgiftsökningens fördelning.

Tabell 6.1:1. Den privata konsumtionens utveckling 1964—1970 enligt två alternativ

Lägre alt.: ökning av total konsumtion per capita med 2,5 % per år
 Högre alt.: » » » » » » » » 3,0 % per år

	1964		1964—1970				1970	
	Konsumtionsutgift, milj. kr.	Utgiftsandel, %	Volymökning, %		Utgiftsökningens fördelning, %		Utgiftsandel, %	
			Lägre alt.	Högre alt.	Lägre alt.	Högre alt.	Lägre alt.	Högre alt.
Livsmedel	20 000	37,6	10,6	12,1	25,4	24,6	35,4	35,0
varav: drycker och tobak	6 150	11,6	23,2	26,5	11,1	11,2	11,5	11,5
Bostad	7 300	13,7	30,4	30,4	16,4	14,3	14,2	13,9
Beklädnad	5 450	10,2	23,5	28,1	8,6	9,3	9,9	10,0
Hushållsutrustning	2 650	4,9	28,2	32,6	5,2	5,4	5,0	5,0
Resor	6 950	13,1	34,6	43,4	17,6	19,6	13,9	14,4
Rekreation	5 400	10,1	27,9	31,7	13,8	13,6	10,8	10,8
Sjukvård och hygien	2 450	4,6	28,9	34,9	7,8	8,0	5,2	5,3
Övriga varor o. tjänster	3 050	5,8	19,6	22,8	5,2	5,2	5,6	5,6
Summa	53 250	100	21,7	25,0	100	100	100	100

I den följande texten är siffror inom parentes knutna till prognosalternativet med en tillväxttakt på 3 % per capita och år för den totala privata konsumtionen.

Ett par exempel kan åskådliggöra hur tabellen fungerar. För livsmedel, inkl. drycker och tobak, förutses att konsumtionens volym ökar med blott 10,6 (12,1) % när totalkonsumtionen ökar med 22 (25) %. Genom att de relativa livsmedelspriserna bedömts stiga sjunker inte utgiftsandelen i proportion därtill utan från 37,6 % år 1964 till 35,4 (35,0) % år 1970. Av själva *ökningen* från 1964 till 1970 i de totala konsumtionsutgifterna beräknas 25,6 (24,7) % spenderas på livsmedel.

För resornas del är förhållandet det motsatta; här väntas en volymökning över genomsnittet följas av en relativ prissänkning. Volymökningen slår så kraftigt att utgiftsandelen växer från 13,1 år 1964 till 13,9 (14,4) % år 1970. Utgiftsandelarna kan också jämföras

med den andel av enbart ökningen i konsumtionsutgifterna till 1970 som faller på resegruppen, nämligen 17,6 (19,6) %.

Som framgår av tabellen är summan av delprognoserna inte helt förenlig med de tidigare nämnda förutsättningarna för den totala konsumtionens tillväxt. De ger nämligen tillsammans en ökning av hela konsumtionens volym på 21,7 (25,0) %, vilket resultat alltså något avviker från den givna ramen på 21,6 (25,1) %. Vidare tar inte heller de beräknade relativa prisförändringarna helt ut varandra. Dessa brister i samstämmigheten kan dock negligeras.

Enligt prognosen har två huvudgrupper — livsmedel och övriga varor och tjänster — långsammare volymutveckling än totalkonsumtionen medan övriga huvudgrupper har snabbare tillväxt. Som synes varierar skillnaden mellan de två tillväxtalternativen starkt mellan olika huvudgrupper.

Det kan ha sitt intresse att jämföra

den förutsedda utvecklingen för senare hälften av 1960-talet med huvudlinjerna i efterkrigstidens utveckling. De huvudintryck diagrammet ger — med visst undantag för posterna beklädnad och resor — är en påfallande stabilitet.

Åren närmast efter kriget steg köpen av beklädnadsvaror mycket kraftigt. Konsumenterna fyllde på sina under krigsåren hårt utnyttjade garderober. Därefter stagnerade köpen för att under senare hälften av 1950-talet åter börja stiga.

Resor har hittills efter kriget bildat den mest expansiva huvudgruppen och kommer att göra så även fram till 1970. Det är dock fråga om en avsevärt minskad tillväxttakt. Som en följd av främst bilismens genombrott växte konsumtionsvolymen för hela resegruppen 1950—1964 med i genomsnitt 6,8 % per år. För prognosperioden 1964—1970 skulle den motsvarande procentuella ökningen bli 5,1 (6,2).

Livsmedel. Förutom de egentliga livsmedlen ingår här även drycker, tobak och förtäring utom hemmet.

I överensstämmelse med vad som brukar förväntas i samband med nödvändighetsvaror stiger konsumtionen av livsmedel svagt enligt prognosen. Den volymmässiga prognosen stannar vid en ökning på 10,6 (12,1) % — motsvarande 5,5 (7,0) % per capita. Livsmedelspostens utgiftsandel kommer att falla från nuvarande 37,6 % till 35,4 (35,0) %.

Prisutvecklingen har antagits vara olika för olika livsmedelsprodukter. Enligt gjorda antaganden kommer priserna i genomsnitt att relativt sett stiga med knappt 4 %.

Kaloriförbrukningen per capita har sedan 1950 sjunkit med 10 %. Den förutsedda volymökningen beräknas också ske under avtagande kaloriförbrukning per capita. Livsmedlens kvalitet beräk-

nas emellertid stiga och därmed blir den kvantitativa nedgången mer än uppvägd. Med kvalitet menas därvid dels näringsvärdet, dels det förädlingsstadium — rå, rensad, konserverad etc. — i vilket konsumenten köper varan.

Svenskarnas kostvanor har hittills utvecklats i riktning mot lägre förbrukning per capita av kolhydrater och vegetabiliska äggviteämnen. Konsumtionen av fett liksom av animaliska äggviteämnen förefaller ha stabiliserat sig efter en viss nedgång under 1950-talet.

Dessa tendenser kan skönjas också i föreliggande prognos. Volymmässigt har konsumtionen av mjöl och mjölprodukter, potatis, socker och kryddor beräknats minska med upp till 15 %, medan efterfrågan på kött, fläsk, ägg och charkuterivaror antagits stiga i samma takt som hela livsmedelsposten.

Man kan befara att övergången till högre förädlingsgrad är — på vissa punkter — underskattad i det statistiska materialet. Därför är det möjligt att utvecklingen för diverse köttprodukter inte är tillräckligt beaktad i prognosen. Vi räknar dock med kraftiga volymökningar för andra högre förädlade produkter. Enkla trendframskrivningar har exempelvis lett till att en 70 % ökning förutses i köpen av konserverade grönsaker och frukter. Konsumtionen av läskedrycker, saft, juice och glass väntar vi skall stiga med nära 30 %.

Även andra drycker kan hänföras till de mera expansiva posterna inom livsmedelsgruppen. Dryckesutgifterna har sedan flera årtionden haft en oförändrad utgiftsandel om drygt 10 %. Den största dryckesposten, vin och sprit, stiger enligt prognosen med 23 (28) % under de kommande sex åren.

Att livsmedlens andel av utgifterna sjunker — därför att denna utgiftspost har ökat i volym långsammare än konsumtionen i gemen — motvägs delvis

av livsmedlens stigande relativa priser. Efterfrågan på livsmedel, liksom på nödvändighetsvaror i allmänhet, är också föga priskänslig. Detta i förening med prisutvecklingen på livsmedel medför att livsmedelsutgifter lägger beslag på en stor del av inkomstökningen även vid vår höga levnadsstandard.

Bostad. Huvudparten av de prognoser som här presenteras är egentligen *efterfrågeprognoser*, varvid det antas att efterfrågan också skall kunna omsättas i faktisk konsumtion. På bostadsområdet föreligger emellertid ett gap mellan efterfrågan och utbud. Efterfrågan på bostäder har sedan kriget — vid rådande hyresutveckling — vuxit snabbare än tillgången. Därigenom har ett efterfrågeöverskott — manifesterat i bostadsköerna — uppkommit.

Så länge bristsituationen finns kvar måste prognoser för bostadskonsumtionen baseras på utbudet. Att göra en prognos över bostadskonsumtionen möter dessutom några speciella problem. Bostadsbyggandet är i stor utsträckning beroende av politiska beslut. Avgången av lägenheter vet man ganska lite om.

Bostadskonsumtionen har mätts med bostadsbeståndets hyresvärde. Under förutsättning att 100 000 lägenheter kommer att färdigställas per år fram till 1970, skulle detta år hyresvärdet av medelbeståndet ligga volymmässigt sett 30,4 % över 1964 års nivå. Denna utveckling antas förverkligad i både 2,5- och 3-procentsalternativet.

Nära komplement till bostaden är bränsle- och elförbrukningen. Därför förutsätter vi samma volymutveckling för dessa poster som för bostadsbeståndets hyresvärde.

Bostadshyrorna har antagits variera med den allmänna prisnivån. För bränsle och lyse har trenden med fallande relativpriser skrivits fram.

Beklädnad. Sedan länge har utveck-

lingen på beklädnadsområdet präglats av två huvudtendenser. För det *första* har konsumtionen starkt påverkats av genomgripande nyheter i branschen. Konfektioneringen började med herrkläder men har sedan kommit att slå igenom även för dam- och barnplagg. Nya lätta fibermaterial med goda underhållsegenskaper har introducerats samtidigt som de traditionella naturfibrerna blivit konkurrenskraftigare genom nya behandlingsmetoder. Även om konfektions- och trikåvarornas volymexpansion främst får ses som en följd av de stigande realinkomsterna har utbudets nya struktur säkert inneburit en extra stimulans av efterfrågan. För det *andra* har de relativa priserna på beklädnadsvaror under lång tid sjunkit.

För beklädnadsposten totalt kommer volymen att stiga med 23,5 (28,1) %, vilket innebär att beklädnadsköpen stiger något snabbare än realinkomsterna. Utgiftsandelen kommer dock att sjunka från 10,2 % 1964 till 9,9 (10,0) % 1970. Relativa priserna för beklädnadsvaror totalt beräknas sjunka med 4 %.

Tidigare prognoser har utfallit otillfredsställande för undergrupperna trikå, konfektion, skinnkläder, medan resultatet varit gott för beklädnadsposten som helhet. Orsaken är att dessa varor mycket lätt kan ersätta varandra. Fördelningen av beklädnadsutgifterna på undergrupper påverkas lätt av modetväxlingar och nya tillverkningsmetoder, medan de totalt utvecklar sig mera stabilt. I denna prognos har därför alla färdiga plagg förts samman i en enda undergrupp — kläder — vilken utgör nära $\frac{3}{4}$ av hela beklädnadsposten.

Skriver man fram det pris- och inkomstsamband som existerat sedan 1950, skulle klädköpen stiga med 29 (34) % i volym 1964—1970. Priserna har antagits sjunka relativt sett med 5 %. För den näst största undergruppen — skor

— förutses en 10- (11-) procentig och för väskor och reseffekter en 35- (42-) procentig ökning. För undergruppen tyg, garn och skradderiarbeten antas oförändrad volym.

Hushållsutrustning. Försäljningen av artiklar till hushållens utrustning stiger enligt prognosen något snabbare än hela konsumtionen: volymökningen uppskattas till 28,2 (32,6) %. Utgiftsandelens beräknas stiga från 4,9 % 1964 till 5,0 (5,0) % 1970. De relativa priserna för huvudgruppen i sin helhet väntas falla med 4 % under dessa år.

Alla artiklar i denna huvudgrupp utgör komplement till bostaden; efterfrågan på möbler, mattor, köksartiklar stiger med bostadsstandarden. Vidare är efterfrågan här starkt beroende av hushållsbildningen. Köp av hushållsartiklar får därför särskild stimulans som följd av att befolkningen i de hushållsbildande åldrarna ökar kraftigt i antal. Ett annat slags hushållsbildning består i att många familjer kommer att skaffa sig fritidsbostäder. Den dubbla bosättningen som därmed uppstår ökar årligen med uppskattningsvis 30 000 enheter. Dessa nya fritidshus behöver inredas, vartill kommer förbättring av utrustningen inom det befintliga beståndet — ungefär 350 000 stugar.

Huvudgruppen domineras av möbler och hemtextilier, som sammanlagt svarar för drygt hälften av utgifterna. För möbler förutses en volymökning med 34 (41) %, för hemtextilier med 24 (31) %. För efterfrågan på köksutrustning — kastruller, matbestick, mindre apparater och andra redskap av metall, plast och trä — förutses något långsammare ökning, nämligen 19 (22) %.

Avsättningen av hushållsapparater har inte utvecklats enhetligt. Medan hushållens köp av dammsugare och på sistone även kylskåp har upphört att stiga, noteras stora ökningar för vissa nya

varor: frysboxar, tvättcentrifuger, tvättmaskiner, hushållsassistenter m. m. Utvecklingen av dessa och andra ännu knappast mer än påbörjade förlopp är mycket svår att förutse. Någon egentlig prognos har inte heller gjorts här, utan framskrivningen bygger på nu rådande trender.

Resor. Till resegruppen har förts konsumenternas alla utgifter i samband med fortskaffning. Hit hör dels köp av egna transportmedel och driftkostnader för dem, dels biljetter till kollektiva transportmedel: tåg, buss, spårväg, taxi, båt och flyg.

Detta är den av de åtta huvudgrupperna som under efterkrigstiden har stigit volymmässigt kraftigast. Så kommer det att bli även under prognosperioden, då den volymmässiga ökningen för resor beräknas uppgå till 34,6 (43,4) %. Utgiftsandelens — 13,1 % 1964 — kommer att stiga till 13,9 (14,4) % 1970.

Det relativa priset på resor beräknas sjunka som hittills. Nedgången har antagits bli starkast — 15 % — för flygresor. Även fordon beräknas bli relativt sett billigare, närmare bestämt 10 %. Det relativa priset på drift och underhåll av bilar liksom biljetter till kollektiva transportmedel har antagits bli oförändrad. Dessa antaganden betyder en 5-procentig nedgång i det relativa priset för resegruppen i dess helhet.

Delposternas volym kommer — liksom hittills — inte att följa något likartat utvecklingsmönster. Personbilarna svarar nästan helt för den förutsedda ökningen. Nedgång kan väntas för motorecyklar och mopeder, medan cykelköpen ser ut att hämta sig efter den tillbakagång som mopederna medförde.

Konsumenternas utgifter för kollektiva transporter beräknas inte undergå större förändringar totalt sett. Standardhöjningen medför dock att trans-

portarbetet fördelas om mellan olika typer av kollektiva fordon. En nedgång för vissa kort- och mellandistansresor kommer troligen att motvägas av en ökning i de långa resorna och i vissa typer av lokala resor i storstäderna. Dessa senare resetyper har också hittills hävdat sig bäst i konkurrensen med personbilarna.

Inriktningen mot högre kvalitet på resetjänsterna kommer att ge sig till känna på olika sätt. Motorcyklar ersätts med bilar och små bilar med större. Flygresornas snabba ökning kan kanske också ses som en övergång från lägre till högre kvalitet.

Utvecklingen inom svenskt inrikes linjeflyg har fram till 1960-talets början följt det amerikanska mönstret — med 17 å 18 års eftersläpning. Även om tillväxten i Sverige skulle bli något långsammare i fortsättningen än vad USA:s exempel indikerar, får man räkna med att den blir den snabbaste bland alla reseposter.

Med ledning av historiska efterfrågesamband har vi beräknat det framtida beståndet av personbilar. Vid utgången av 1970 skulle det — inkl. firma- och förvaltningsbilar — uppgå till 2 350 000 (2 490 000) mot 1 666 000 vid årsskiftet 1964/65. Ersättningsbehovet, mätt i antal utranteringar, var 1964 134 000 personbilar. Medellivslängden var samma år något över nio år. Vid nio års medellivslängd skulle 190 000 personbilar utranteras 1970. En kortare medellivslängd förefaller emellertid inte osannolik; i det högre prognosalternativet ingår ersättningsbehovet därför med 200 000 bilar. Dessa kalkyler i kombination med beståndets utveckling leder till en försäljning på 320 000 (360 000) nya personbilar under 1970. Prognosen i penningtermer bygger på dessa resultat, men dessutom har det ansetts rimligt att räkna med dels högre kvalitet

på nya bilar, dels en ökning av hushållens andel i bilbestånd och bilköp.

Rekreation. Prognosen för denna huvudgrupp totalt pekar på en volymökning — 27,9 (31,7) % — som är något snabbare än genomsnittet för övrig konsumtion. Här ingår inte mindre än 19 undergrupper. Utgifter för sport och friluftsliv, massmedia, nöjen, hobbies, musik och utbildning är de största posterna.

Särskilt expansiva undergrupper är sportartiklar, foto, nöjesbåtar och sommarstugor. I flera fall är det fråga om nya konsumtionsfält.

Utvecklingen under prognosperioden väntas i några avseenden skilja sig från förloppet under det senaste decenniet. Köpen av televisionsapparater och skivspelare ökade mycket kraftigt under senare hälften av 1950-talet för att sedan mattas. För TV-apparaternas del får man räkna med en viss återhämtning de närmaste åren. Särskilt mot slutet av prognosperioden torde ersättningsköpen bli en faktor att beakta. Biograferna drabbades hårt under de första TV-åren, men läget tycks nu ha stabiliserats.

»Levande» underhållning av typen teater och opera, konserter och idrottstävlingar väntas volymmässigt stagnera, bl. a. som en följd av stigande relativa priser. Det är svårt att här få till stånd en prissänkande stordrift i den utsträckning som mer industrialiserade massmedia kan. Dramaten får spela samma pjäs i flera år för att nå den publik-siffra som TV-teatern kanske kommer upp i med en enda föreställning.

Att böcker och tidningar framstår som relativt stagnerande grupper kan delvis vara en statistisk villa. Under efterkrigstiden har tidningarna i genomsnitt fått alltfler sidor. Eftersom prisindex, sådant det beräknas av statistiska centralbyrån, är baserat på exemplar påverkas inte volymuppskattningarna av

det större sidantalet. På bokområdet har böcker i fickformat fått en växande del av marknaden. Dessa böcker har bidragit till volymutvecklingen i förhållande till sitt lägre pris och inte i förhållande till mängden text eller antal sidor. Prisindex för posten böcker beräknas nämligen enbart på grundval av nyutkommen svensk skönlitteratur.

Under prognosperioden skulle enligt de antaganden som vi gjort i denna rapport arbetstiden ytterligare förkortas. Det finns dock ingenting som tyder på att arbetstidens längd i och för sig spelar någon större roll för konsumtionens inriktning. Däremot är det troligt att dess förläggning i tiden gör det. Lediga lördagar och längre semester gör fritiden mer sammanhängande, vilket torde stimulera till flera fritidshus och längre resor.

Sjukvård och hygien. Hela huvudgruppens volym har helt enkelt skrivits fram enligt de inkomst- och priselasticiteter som gällt för åren 1950—1962. Därvid har vi antagit att det relativa priset ökar med 6 %. Prognosen är starkt skönsmässig.

En betydande del av hushållens utgifter för hälsovård faller på medicin, sjukhusvistelse, läkar- och tandläkarbesök. Dessa utgifter har karaktären av komplement till den offentliga konsumtionen. Efterfrågan på sjukvård liksom på bostäder visar — vid gällande priser — ett överskott, som tar sig uttryck i köer. Detta gör det riskabelt att göra en prognos utan att ingående bedöma utbudet på detta område. Det är dock svårt att göra framtidsbedömningar beträffande offentliga åtgärders omfattning och inriktning, särskilt att förut säga tandvårdsreformens format.

Frisörtjänsternas volym väntas stagnera. Skönhetsmedlens däremot bedöms som klart expansiv.

Övriga varor och tjänster. Denna hu-

vudgrupp omfattar utgifter för porto, tele, tvätt, hemhjälp, daghem, lekskolor, rengöringsmedel, bank- och försäkrings-tjänster. Den förutsätts öka i volym något mindre än den totala konsumtionen, nämligen med 19,6 (22,8) %.

Utvecklingen för de olika undergrupperna framstår som mycket disparat. Delvis som en följd av väntade relativa prisstegringar kalkyleras för hemhjälp och lejd barntillsyn med en volymminskning på drygt 10 %. Postavgifterna väntas öka i volym med drygt 15 %, telefon, telegram och rengöringsmedel med 45—50 (50—55) %. Volymen för bank- och försäkringstjänster har vi skrivit fram enligt tidigare trend.

6.1.3 Några genomgående tendenser

I det föregående har vi redogjort för prognoser över den privata konsumtionen uppdelad på grupper av varor och tjänster. Det finns även andra sätt att ge en sammanfattande översikt av konsumtionens långsiktiga omvandling. Man kan t. ex. ta fasta på de drag som, ehuru i varierande utsträckning, går igen på de flesta områden. En dylik ansats presenteras nedan. I allmänhet är det fråga om tendenser som gjort sig gällande sedan länge tid.

Förändrat hemarbete. En självklar strävan är att utföra hemarbetet på bekvämast möjliga sätt. Efter råd och lägenhet kan hushållen lämna arbetet till utomstående för att därmed åstadkomma arbetslättnader.

Den dominerande formen för att lätta på hemmens arbetsbörda har förut varit att hushållen köpte arbetstjänster. De som hade råd anställde tvätterska, kokerska, informator, de vände sig till skraddaren, skomakaren etc. med olika arbeten.

I dag lättar hemmen sin arbetsbörda främst genom varuköp. I stället för att

anställa en tvätterska köper konsumenten tvättmaskin; i stället för att betala arbetslön till kokerskan köps förberedd eller färdiglagad mat och språklärarens arbete ersätts med språkskivor. Skräddarens arbete utförs av konfektionsfabriken och med nya hårvårdspreparat kan kvinnorna själva utföra hårfrisörskans arbete.

Denna process att tjänster ersätts med varor är en följd av prisutvecklingen. Arbetslönerna har under de gångna åren stigit kraftigt och har framtvingat en relativ fördyring av arbetsintensiva tjänster. Medan den allmänna prisnivån mellan 1950 och 1964 steg med 76 %, steg priset på hemhjälpstjänster med 167 %, på skrädderarbeten med 126 % och skoreparationer blev 116 % dyrare.

Hushållen som söker använda konsumtionsbeloppet mest ekonomiskt reagerar på denna prisutveckling genom att minska utgifterna på dessa fördyrade tjänster och söka täcka samma behov på billigare sätt. Under de senaste 15 åren sjönk konsumenternas utgifter för hemhjälp — i fasta priser räknat — med 22 %, medan köp av diverse köksapparater, dammsugare och tvättmaskiner ökade med 75 %. Efterfrågan på skrädderarbeten sjönk under denna 15-årsperiod med 22 % medan köp av färdiga plagg steg med ca 44 %.

Konsumenterna har valt att köpa varor i stället för tjänster, ty med rådande prisrelationer kan en större arbetsvolym övervältras genom köp av varor än genom köp av tjänster.

Samtidigt som hushållen via varuköp kan befria sig från viss del av hemarbetet på ett fördelaktigt sätt, medför prisutvecklingen på arbetstjänster att konsumenterna får mindre råd att betala för dessa. Hushåll som inte har råd att betala för fördyrade arbetstjänster får antingen avstå från tjänsten i fråga eller får själva utföra arbetet. Det pågår där-

för en process som medför en tendens till ökat hemarbete. De nya arbetsuppgifterna består ofta av arbeten som traditionellt har utförts utanför hemmen. Ett exempel är den redan nämnda hårvården, men det kan nämnas en rad underhålls- och reparationsarbeten. Dagens konsument målar, tapetserar och kemtvättar, reparerar sina inventarier i mycket större utsträckning än hushåll med motsvarande köpkraft gjorde tidigare.

Våra kläder, inventarier och bostäder utformas emellertid med tanke på konsumentens krav på lättskötthet. Dessutom finns det nya verktyg, rengöringsmedel, målarfärg som även icke-yrkeskunniga kan framgångsrikt använda. Högre standard ger möjlighet för hushållen att tidigare byta ut begagnade inventarier mot nya. Genom att förkorta varornas livslängd kan hushållen befria sig från en del underhålls- och reparationsarbeten.

Tendensen till ökat hemarbete försvagas därför som följd av produktutvecklingen och av standardförbättringen.

Rekreatiönsinslaget ökar. Konsumtionen av skor, underkläder och enklare köksredskap ökar långsamt i volym medan motorfordon, pälsar och sommarstugor ökar kraftigt. Denna utveckling brukar karakteriseras som en övergång från nödvändiga varor till mer umbärliga. Den anses vara en normal följd av den stigande inkomstnivån.

Eftersom synen på vad som skall förstås med nödvändighetsvaror förändras med tiden ter sig emellertid en annan terminologi önskvärd. Mer adekvat vore att säga att rekreatiönsinslaget i konsumtionen ökar. Vissa konsumtionsgrupper, såsom film, teater, musikinstrument, skivspelare och foto, faller praktiskt taget helt under rubriken rekreation. Adderas utgifterna för alla de

grupper — inkl. resor, tobak och alkoholdrycker — som konventionellt brukar ha anknytning till förströelse och avkoppling, blir summan ca en tredjedel av den totala privata konsumtionen. Därtill kommer de utgifter av rekreativskaraktär som återfinns inom praktiskt taget alla konsumtionsområden, men som är svåra att statistiskt särredovisa. Bland livsmedlen kan nämnas konditorivaror och delikatesser. Andra exempel är fritidskläder och hobbyverktyg.

Rekreativinslaget i konsumtionen är inte enbart representerat av varor och tjänster speciellt avsedda för förströelse och avkoppling. Det tar sig även andra uttryck. Allt större vikt läggs vid de estetiska aspekterna på heminredning och kläder. Husmanskosten blandas upp med nya rätter. Konsumenterna söker att överhuvud göra matsedeln mer omväxlande.

Allt större del av volymökningen är kvalitetsbetingad. Som tidigare visats har volymen av konsumerade varor och tjänster ökat både genom att folk köper större kvantiteter och högre kvalitet. Med kvalitet förstås då inte enbart driftsäkerhet, hållfasthet och liknande tekniska egenskaper utan alla nyttogivande inslag: förädlingsgrad, modevärde osv.

På område efter område har kvalitetsfaktorn kommit att svara för en växande del av volymökningen. Konsumtionen av många livsmedel mätt i kilo, liter eller kalorier stagnerar eller går tillbaka. Att volymen ibland ändå ökat har sin grund i att folk köper allt högre förädlade, vitaminrikare och smakligare livsmedel. Bostadsvolymens tillväxt beror inte bara på att lägenheterna blir större utan även på att deras kvalitet stiger. Kvalitetsfaktorn i form av vatten och avlopp, wc, badrum, kylskåp och mycket annat verkar inte

enbart via nyproduktionen utan även genom modernisering av äldre lägenheter. Exemplet skulle kunna mångfaldigas.

Introduktion av nya varor. Inom den privata konsumtionen pågår ständigt en mängd introduktionsförlopp. Det gäller såväl helt nya varor som nya varianter av redan etablerade. Exempel på det förra är simbassänger och avfallskvarnar, och på det senare bilar med automatväxel och plastbåtar.

Alldeles oberoende av vad slags nyhet det är fråga om följer introduktionen oftast ett ganska enhetligt mönster. Sedan nyheten lanserats på marknaden följer en period då köpen växer förhållandevis långsamt. Nästa period präglas av att nyheten »slår igenom». Därefter följer ett slags mättnadsstadium då köpen åter växer långsamt.

Förloppet skiftar naturligtvis från nyhet till nyhet. Viktiga faktorer som spelar in är sådant som tidpunkten för introduktionen och priset på nyheten under hela förloppet. Även om man kan skönja en viss lagbundenhet hos de flesta introduktioner är det därför mycket svårt att här göra prognoser för efterfrågan.

Viktiga varor och tjänster som nu håller på att slå igenom är fritidshus, diskmaskiner, hårtorkar, frysboxar och flygresor. För dem framstår alltså prognoserna som särskilt osäkra. Fram till 1970 torde man dock inte behöva räkna med att några nu helt okända eller förbisedda varor skall slå igenom i en sådan omfattning att prognoserna för konsumtionens huvudgrupper rubbas.

Appendix till avsnitt 6.1: Material och metoder för konsumtionsprognoserna

Det statistiska underlaget för prognoserna utgörs av de uppskattningar av den privata konsumtionen, som förekommer

i nationalräkenskaperna och som kompletterats av Industriens utredningsinstitut. Uppgifterna för 1963 och 1964 är preliminära. Konsumenternas utgifter är uppdelade på 84 undergrupper, som slagits samman till 8 huvudgrupper.

Genom de kompletteringar som skett är den totala privata konsumtionen i föreliggande beräkningar ca 3 % större än vad som framgår av nationalräkenskaperna. Denna skiljaktighet påverkar dock inga slutsatser, emedan beräkningarna används för olika ändamål. Och helt naturligt har de mer omfattande och detaljerade kalkylerna fått utgöra underlag för prognoserna över konsumtionens struktur.

Konstanterna i prognosmodellerna har vi i huvudsak uppskattat på grundval av ett studium av den tidigare utvecklingen. För tidigare perioder har vi sålunda gjort traditionella regressionsanalyser för de flesta undergrupper. I allmänhet har logaritmiskt linjära funktioner applicerats.

Av rent beräkningstekniska skäl måste antalet förklarande faktorer i modellerna starkt begränsas. I regel har vi betraktat inkomster och priser som de för efterfrågan dominerande faktorerna. Korrelationskoefficienter och residualvarianser ger en viss ledning när man vill bedöma hur god anpassningen i den historiska analysen — som ligger till grund för prognosmodellen — är mellan beräknad och faktisk utveckling. I de fall då den statistiska tillförlitligheten syns tillfredsställande har de historiska efterfrågesambanden efter eventuella justeringar fått gälla även för prognosperioden. De justeringar som förekommit har gjorts sedan regressionsanalysens resultat konfronterats med erfarenheter från tidsserieanalyser av tidigare perioder, budgetstudier och utländska erfarenheter. Då tidsserieanalysen inte givit användbara värden har

vi fått tillgripa andra prognosmetoder. I flera fall har därvid enkla framskrivningar av trender kommit till användning.

Många faktorer som kan antas ha påverkat efterfrågan har haft ett med inkomst- eller prisutvecklingen likartat förlopp. Det är därvid att märka, att realinkomsterna år från år stigit och att relativpriserna ofta har trendmässigt stigit eller sjunkit, vilket gör det svårare att värdera dessa två faktorerens inbördes styrka. I den mån efterfrågan påverkats av den växande andelen tjänstemän och pensionärer, inflyttningen till tätorterna, den stigande folkbildningen etc. är det svårt, för att inte säga omöjligt, att i en tidsserieanalys isolera och numeriskt precisera dessa effekter var för sig.

Inflytandet från utanför modellen stående faktorer med trendmässig utveckling innefattas i inkomst- och/eller pris-sambanden. Tidsserieanalysens inkomst- och/eller priselastisiteter blir följaktligen inte på något sätt »rena» eller »sanna» utan rymmer alltså även effekter från vissa andra faktorer. För den skull behöver emellertid inte resultaten utdömas. Den väsentliga frågan är om de i den historiska analysen funna sambanden kan antas gälla även i framtiden. Om så är fallet blir det just de »uppblandade» elasticiteterna som bör brukas i prognoserna.

Det är svårt att avge ett allmänt omdöme om hur tillförlitliga prognoserna kan vara. Industriens utredningsinstitut har emellertid tidigare gjort framtidsbedömningar av den privata konsumtionen. Något slutligt omdöme om hur de utfallit är det ännu inte möjligt att formulera. T. v. tycks det emellertid som om den använda tekniken gett hyggliga resultat.

6.2 Offentlig konsumtion

Med offentlig konsumtion menas statens och kommunernas löpande utgifter för de tjänster som produceras inom undervisningsväsendet, sjukhusen, rättsväsendet, försvaret, förvaltningen osv. Huvudparten av dessa utgifter, ca 70 %, är löner och arvoden. Återstoden faller på omkostnader, såsom lokalhyror, bränsle och lyse, livsmedel och utrustning (på sjukhus, fängelser osv.). Som offentlig konsumtion räknas endast den del av utgifterna som direkt hänger samman med ifrågavarande tjänsteproduktion. Vill man däremot se på verksamhetens totalutgifter måste också investeringsutgifterna räknas med. Transfereringsutgifter till den privata sektorn ingår inte i den offentliga konsumtionen. Utanför ligger också de verksamheter som bedrivs av statliga eller kommunala affärsverk.

I tabell 6.2: 1 visas hur de offentliga konsumtionsutgifterna fördelar sig på delområden. Där anges också konsumtionens volymförändringar.

Insamlade planer och bedömningar visar att olika statliga och kommunala myndigheter räknar med en fortsatt omfattande utbyggnad på praktiskt taget alla områden av sin verksamhet. Härigenom skulle den offentliga konsumtionen under andra hälften av 1960-talet komma att stiga med bortåt 6 % årligen. Den planerade ökningen är visserligen inte större än den som ägt rum 1960—1965. Dess realiserande skulle dock — med hänsyn till den långsammare tillväxten av BNP — innebära att andra områden med likaledes starka utbyggnadsbehov måste hållas tillbaka. Avvägningsfrågorna har diskuterats i avd. 4. I den kalkyl som vi enligt där gjorda överväganden valt för att illustrera den kommande utvecklingen har förutsatts att den offentliga konsumtio-

nens volymmässiga ökning fram till 1970 begränsas till 4,7 % per år. Vår kalkyl innebär således ganska väsentliga avvikelser från myndigheternas planer.

Den angivna ökningen är ungefär lika stor som noterats under perioden 1950—1965, då den offentliga konsumtionen i volym ökade med 4,5 % per år. Under 1950-talet uppgick den årliga ökningen till ca 4 %, och 1960—1965 som nämnts till närmare 6 %.

Under hela efterkrigstiden har den offentliga konsumtionen ökat snabbare än totalproduktionen; den offentliga konsumtionen har fått en ständigt stigande andel av BNP. Vid en beräkning av andelar — räknade i löpande priser — får hänsyn också tas till den relativa fördyring av offentliga tjänster som betingas av att allmänna lönestegringar enligt nationalräkenskapsens betraktelsesätt inte motsvaras av höjd produktivitet (se avsnittet om kraven på skattepolitiken i avd. 4). Detta medför att de offentliga konsumtionsutgifternas andel av nationalprodukten (räknat i löpande priser) kan väntas stiga med ca 0,3 procentenhet årligen 1965—1970, dvs. i ungefär samma takt som under första hälften av 1960-talet. Den offentliga konsumtionens procentuella andel av bruttonationalprodukten vid skilda tidpunkter anges i nedanstående tablå:

	1950	1955	1960	1965	1970
löpande priser	10,2	11,8	12,7	14,5	16,2
1964 års priser	12,7	13,7	13,8	14,3	14,6

Efterfrågetendenser på olika delområden

I det följande behandlas först utvecklingstendenserna på några större delområden. Myndigheternas planer för 1965—1970 presenteras där mot bakgrund av efterfrågans väntade utveckling. Därefter diskuteras avvägnings-

Tabell 6.2: 1. Offentlig konsumtion 1955—1970

	1965 Milj. kr.	Procentuell fördelning			Volymförändring i % per år			
		1955	1960	1963	1955— 1960	1960— 1965	1965—1970	
							Enl. myndig- heternas planer	Enl. LU:s kalkyl
Undervisning.....	3 900	25,8	27,1	27,0	+ 4,6	+ 4,9	+ 5	+ 4
Hälsa- och sjukvård.....	3 050	20,2	20,9	20,9	+ 4,1	+ 6,1	+ 8 ½	+ 7
Socialvård.....	1 150	7,3	7,0	7,9	+ 2,9	+ 10,5	+ 6 ½	+ 5
Försvar.....	2 050	17,7	15,9	14,0	+ 1,4	+ 2,9	+ 3 ½	+ 3 ½
Övriga områden.....	4 350	29,0	29,1	30,2	+ 3,5	+ 6,5	+ 5 ½	+ 4 ½
därav:								
polis- och rättsväsen samt kriminalvård.....	850	6,0	5,9	5,9	+ 3,1	+ 4,2	+ 3 ½	..
kyrklig verksamhet.....	450	3,6	3,3	3,0	+ 1,6	+ 2,1	+ 2	..
allmän förvaltning.....	1 800	10,3	11,0	12,3	+ 4,7	+ 8,7	+ 8	..
övrigt.....	1 250	9,1	8,9	9,0	+ 3,2	+ 6,8	+ 4 ½	..
Total offentlig konsumtion ...	14 500	100,0	100,0	100,0	+ 3,6	+ 5,7	+ 5,8	+ 4,7
därav: statlig.....	6 250	41,2	40,7	43,0	+ 3,5	+ 6,9	+ 5,4	+ 4,3
kommunal.....	8 250	58,8	59,3	57,0	+ 3,7	+ 4,8	+ 6,2	+ 5,0

Anm.: Statistik beträffande den offentliga konsumtionens fördelning på olika verksamhetsområden föreligger i. n. inte för senare år än 1964 för staten och 1963 för kommunerna. 1965 års värden har här erhållits genom att detta års totala statliga och kommunala konsumtion fördelats med hjälp av ovan nämnda års andelar.

frågorna inom det offentliga konsumtionsområdet.

Myndigheternas planer för de offentliga konsumtionsutgifternas utveckling 1965—1970 på olika delområden har ställts samman i tabell 6.2:1. Mera detaljerade uppgifter om planernas innehåll och om produktionsförhållanden inom dessa sektorer lämnas i avsnitt 7.12 och bilaga 6.

Undervisning är det största området. Där ingår förutom skolväsende, högre utbildning och forskning samt lärarutbildning även olika kulturaktiviteter såsom teatrar, arkiv, bibliotek, museer osv. Konsumtionsutgifterna för undervisning uppgick 1965 till ca 3,9 miljarder kr., varav drygt $\frac{4}{5}$ föll på skolväsendet. (Investeringsutgifterna uppgick 1965 enligt tabell 7.12:1 till 1,4 miljarder kr.)

Undervisningsväsendet har under senare år undergått en betydande expan-

sion och flera omfattande reformer har genomförts eller håller på att genomföras. Någon minskning har hittills inte märkts i efterfrågan vare sig på utbildning eller på utbildade. Efterfrågan på utbildning har stimulerats kraftigt genom att det studiesociala stödet byggts ut.

Antalet ungdomar i grundskoleåldern förutses minska något under de närmaste åren. Härigenom begränsas konsumtionsutgifternas stegring för grundskolans del till i genomsnitt knappt 1 % per år 1965—1970.

Enligt statsmakternas riktpunkter för de gymnasiala skolornas utbyggnad beräknas gymnasiefrekvensen, varmed avses andelen av 16-åringarna som påbörjar gymnasiestudier, stiga från drygt 25 % 1965 till 30 % 1970. Genom att befolkningsunderlaget minskar, väntas emellertid antalet gymnasieelever — ca 100 000 år 1965 — växa endast obetyd-

ligt. Antalet elever i den nya fackskolan beräknas enligt föreliggande planer stiga till ca 30 000 år 1970, en tredubbling i förhållande till 1965. Fackskolefrekvensen skulle därmed uppgå till inemot 20 %. Varannan 16-åring kommer följaktligen enligt dessa planer att bedriva gymnasie- eller fackskolestudier år 1970. Beträffande yrkesskolans framtida utformning föreligger ännu inga fastställda planer. I ecklesiastikdepartementets beräkningar har antagits att antalet heltidsläsande elever vid dessa skolor kommer att öka från ca 65 000 år 1965 till ca 85 000 år 1970. Därtill kommer i runt tal 100 000 deltidsläsande elever per år. Den planerade utbyggnaden av ovan nämnda gymnasiala skolformer innebär en höjning av ifrågavarande konsumtionsutgifter med ca 6½ % per år.

Den kraftigaste expansionen förutses äga rum inom den högre undervisningen och forskningen. Den planerade utbyggnaden på dessa områden har beräknats möjliggöra en så kraftig konsumtionsökning som 16 % per år fram till 1970. Planeringen utgår från att det totala antalet vid universitet och högskolor studerande i början av 1970-talet kommer att vara ca 87 000.

Med undervisningsväsendets omorganisation och expansion ändras också kraven på lärarutbildningens innehåll och omfattning.

De statliga insatserna för kulturella ändamål och folkbildning har ökat starkt under de senaste åren och anspråk på fortsatt ökning av det statliga stödet kan förutses även för kommande år. Bland skälen därtill märks den ökade fritid som följer av arbetstidsförkortningen och den ökade efterfrågan på kulturprodukter som den ekonomiska standardhöjningen medför.

För hela undervisningssektorn innebär planerna att konsumtionsutgifterna

skulle stiga med ca 5 % per år 1965—1970.

Hälso- och sjukvård är det näst största av offentliga konsumtionsområden. Konsumtionsvärdet uppgick 1965 till 3,0 miljarder kr. (Investeringsutgifterna uppgick under samma år till 0,9 miljarder kr.) Den volymmässiga uppgången har för 1955—1963 uppskattats till närmare 5 % per år. Ett annat mått på hur konsumtionen av sjukvårdstjänster utvecklats konstruerades av läkarprognosutredningen (SOU 1961: 8). Kvantitativa data om intagningar och vård dagar i sluten vård och antalet besök i öppen vård o. dyl. vägdes härvid samman till en totalindex. Det är alltså fråga om ett rent kvantitativt mått, som inte tar hänsyn till att kvaliteten höjts. Dessa beräkningar har nu förts vidare; de har visat att sjukvårdskonsumtionen ökat kvantitativt med ca 3½ % per år 1950—1963. Att man i den volymläsa beräkning som grundats på nationalräkenskaperna kommit till en något snabbare ökningstakt än enligt läkarprognosutredningen torde bl. a. återspegla kvalitetshöjningen i form av intensivare vård, dyrbarare läkemedel osv.

Trots att hälso- och sjukvårdskonsumtionen redan under en lång period kunnat öka betydligt är det klart att vi ännu befinner oss långt ifrån någon mättnadsgräns. Köerna talar här sitt tydliga språk. Till en del kan den ökade efterfrågan förklaras med förändringar i befolkningens numerär och de högre åldersgruppernas växande betydelse. Läkarprognosutredningen försökte också mäta vilken andel av konsumtionsökningen som kunde tillskrivas förändringar i befolkningens ålderssammansättning. När man för fram dessa beräkningar till 1963, visar det sig att medan den totala sjukvårdskonsumtionen ökat med 52 % sedan 1950, har kon-

sumtionen per capita ökat med 40 % och per konsumentenhet med 32 %. Konsumentenheter har beräknats så att individerna i de olika åldersgrupperna givits en vikt som svarar mot deras andel i sjukvårdskonsumtionen (de äldre har större sjukfrekvens osv.). Skillnaden mellan den totala ökningen och ökningen per konsumentenhet uttrycker den volymändring som betingas av att befolkningen vuxit och åldersstrukturen ändrats.

Fram till 1970 beräknas den totala befolkningen öka med 4 %. Uttryckt i för sjukvården relevanta konsumentenheter blir uppgången något större eller 5½ % (1 % per år). En ökning av sjukvårdskonsumtionen med samma procenttal är nödvändig enbart för att behålla oförändrad standard per sjukvårdskonsument. Om man därutöver vill åstadkomma en förbättring i samma takt som sedan 1950, skulle konsumtionsvolymen behöva stiga med sammanlagt 18 % 1965—1970 eller med 3,3 % per år. Dessa tal bör betraktas endast som räkneexempel. Det vanskliga i att bygga framtidsperspektivet på en projektion av efterkrigstidens tendenser framgår bl. a. därav, att vi inte vet hur stor konsumtionen skulle ha varit om det inte rått brist på både personal och övriga vårdresurser.

En rad andra faktorer är av betydelse för efterfrågans utveckling. Inget tvivel torde råda om att stigande inkomster haft och kommer att ha effekt på efterfrågans stegring. Efterfrågan har också i hög grad stimulerats genom statsmakternas åtgärder som haft samma verkan som en prissänkning. I övrigt torde främst förhållandena på utbudsidan vara av betydelse: efterfrågan påverkas av att allt större och bättre sjukvårdsresurser ställs till förfogande.

Även om effekten av de bakomliggande krafterna inte kan preciseras är

det uppenbart att man även under de närmaste åren kan räkna med starkt stigande anspråk på hälso- och sjukvården i vidaste bemärkelse — häri inbegripna förebyggande vård, rehabilitering, medicinsk forskning osv.

Insikten att stora krav kommer att ställas på sjukvårdens resurser återspeglas i de utbyggnadsplaner som insamlats från sjukvårdens huvudmän. Om de helt realiserades, skulle den offentliga konsumtionen av hälso- och sjukvårdstjänster ökas med ca 8½ % per år 1965—1970.

Offentliga konsumtionsutgifter för *socialvård* uppgick 1965 till ca 1,2 miljarder kr. Den volymmässiga ökningen av denna konsumtion 1955—1963 har uppskattats till 5½ % per år. Öknings-takten varierar emellertid mycket olika perioder emellan; den utgjorde endast 3 % per år 1955—1960 för att under åren 1960—1963 stiga till 10 % per år. Tyngdpunkten i dagens socialvård ligger på åldringsvården. Vid sidan av ålderdomshemmen har hemhjälp till åldringar, handikappade och barnfamiljer fått ökad betydelse.

Inkomsthöjningen och samhällslivets omdaning — med inkomstöverföringarna till eftersatta grupper — har påverkat både omfattningen och inriktningen av de tjänster som samhället tillhandahåller i form av socialvård. Behovet av vissa offentliga vårdtjänster har minskat. Samtidigt har emellertid den långsiktiga trenden inneburit att vårduppgifter flyttats över från den privata till den offentliga sektorn. Orsakerna är främst att söka i att den tidigare försörjningsgemenskapen splittrats till följd av ökad rörlighet och kvinnornas ökade benägenhet till förvärvsarbete utanför hemmet. Nya uppgifter har tillkommit genom ökad asocialitet och genom vidgad insikt om samhällets ansvar för vården av de asociala. Man kan

utgå från att alla dessa tendenser kommer att bestå även under de närmaste åren.

En genomgång av olika faktorer som påverkar efterfrågan på socialvård visar att ytterligare utbyggnad behövs. Den väntade kraftiga ökningen i antalet åldringar är här av stor betydelse. Enligt socialstyrelsens beräkningar skulle antalet platser på ålderdomshemmen behöva öka från ca 46 000 f. n. till drygt 61 000 år 1970, om man skall avskaffa den nuvarande bristen och hålla undan för åldringarnas ökning. Vid sidan av de direkta vårdbehoven förekommer det verksamheter av varierande karaktär, såsom hemhjälp, matdistribution, studieverksamhet osv. Det är här fråga om en höjd standard där behoven inte entydigt kan bestämmas. På hela socialvårdsområdet torde efterfrågan vara starkt avhängig av vilka avgifter som uttas som ersättning för tjänsterna.

Enligt myndigheternas utbyggnadsplaner skulle konsumtionen av socialvårdstjänster komma att stiga med $6\frac{1}{2}$ % per år 1965—1970.

Inom *övriga delområden* är detsvårare att annat än i mycket allmänna termer resonera kring de faktorer som påverkar efterfrågan och ställa den i relation till den konsumtionsökning som blir möjlig genom av myndigheter planerade utbyggnader. Beträffande dessa delsektors utbyggnadsplaner hänvisas till avsnitt 7.12. Det skall bara nämnas att beräkningarna angående försvaret gjorts under antagandet att den nu gällande försvarsöverenskommelsen tillämpas fram till 1970.

Långtidsutredningens kalkyl

I den utvecklingsbild som i vår kalkyl för 1965—1970 skisseras för den offentliga konsumtionens del har ganska väsentliga nedskärningar i förhållande till

myndigheternas planer blivit nödvändiga. Det har tidigare betonats att några värderingar om den från någon synpunkt lämpligaste resursallokeringen inte skall göras i denna utredning. Detta gäller givetvis också fördelningen inom det offentliga konsumtionsområdet. Det följande bör därför betraktas som en diskussion kring några för avvägningen relevanta frågor. I den siffermässigt genomförda kalkylen har de största nedskärningarna gjorts på de områden där det bedömts som osannolikt att planerna kan förverkligas.

Offentlig konsumtion representerar på samma gång en efterfrågan som täcks genom offentliga utgifter och en produktion som ombesörjs av offentliga organ. Genom att bestämma produktionen har de beslutande organen i vissa fall också fastställt efterfrågan. Så är det med sådan odelbar offentlig konsumtion som försvar, rättsväsen och allmän förvaltning. Något gap mellan efterfrågan och utbud kan här inte komma fram om man inte vill se saken ur en så svärmätbar synvinkel som väljarnas preferenser. För andra delar av offentlig konsumtion — sjukvård, högre undervisning etc. — knyts konsumtionen till vissa enskilda individer som efterfrågar dessa tjänster. Denna efterfrågan har i allmänhet stigit snabbare än vad som kunnat mötas av produktionen trots dess relativt kraftiga ökning. Resultatet har kommit till uttryck i olika slags köer. När det gäller att avväga mellan olika konsumtionsändamål bör man dock hålla i minnet att dessa köer inte utan vidare kan tas som ett mått på efterfrågan.

För nedanstående kalkyl har följande överväganden varit vägledande. Undervisning, hälso- och sjukvård, socialvård och försvar svarar tillsammans för drygt 70 % av den konsumtionsökning som enligt planerna skulle ske

fram till 1970. En begränsning av utbyggnadsplanerna måste tydligen till större delen drabba de nämnda områdena. Att en så stor nedskärning som här behövs — ca 1 miljard kr. i 1964 års priser — helt kunde åstadkommas genom att man stoppade utbyggnaden på mindre områden har inte bedömts vara realistiskt.

Det har vidare förutsatts att både försvarets och grundskolans framtida utveckling redan är bestämd genom statsmakternas beslut. Plansiffrorna har i dessa fall accepterats som givna variabler. Enligt denna elimineringsmetod återstår vårdområdena och den gymnasiala och högre undervisningen som de sektorer där möjligheter till begränsningar skall närmare undersökas. Av vikt är härvid under vilka förutsättningar planerna kan realiseras. Som framgår av det följande (samt av avsnitt 7.12) understiger tillgången på några klart avgränsade yrkeskategorier (lärare, läkare, sjuksköterskor) den efterfrågan som kommit till uttryck i dessa sektorer utbyggnadsplaner. En förutsättning för att planerna i detta läge skall kunna realiseras torde vara att de relativa lönerna inom offentlig sektor höjdes. För en närmare diskussion av denna fråga hänvisas till avd. 4.

Inom undervisningssektorn har behovet av personal av myndigheterna angetts öka med sammanlagt 18 000 från 1965 till 1970, varav ca 10 000 avser lärare. Några avstämmande beräkningar föreligger inte som skulle visa huruvida detta behov kan täckas. Nuläget kännetecknas emellertid av en besvärande brist på lärare inom både grundskolan och gymnasierna och katedrarna har måst fyllas med personal utan formell lärarkompetens. Också från universitetshåll understryker man svårigheterna att rekrytera kvalificerade befattningshavare och man befarar att läget

blir värre under senare delen av 1960-talet.

Mot bakgrund av att bristen inte synes komma att lätta påtagligt — vissa tecken tyder på att den tenderar att förvärras — har i denna kalkyl en avvikelse från utbyggnadsplanerna ansetts vara påkallad. Det antas här att medan grundskolan utvecklas enligt planerna, begränsas den årliga ökningstakten för andra områden sammantagna till 8 % (den planerade ökningen var på dessa områden 10 %). För hela undervisningssektorn skulle ökningstakten härmed minskas från 5 till 4 % per år 1965—1970.

Inte heller i fråga om hälso- och sjukvårdens samt socialvårdens utbyggnad är det realistiskt att räkna med att alla planerna kan förverkligas redan till 1970. Den viktigaste expansionsbegränsande faktorn är även här möjligheten att rekrytera personal. Genomgången av personalläget i avsnitt 7.12 visar att utsikterna för att snabbt avveckla dagens besvärande brist och därutöver öka antalet tjänster i sådan omfattning som framgår av huvudmännens kalkyler ter sig orealiserbara. Ett något bromsat program har därför förutsatts i denna kalkyl. Härigenom skulle konsumtionen av hälso- och sjukvårdstjänster komma att stiga med ca 7 % årligen 1965—1970 (enligt planerna skulle ökningen uppgå till 8½ % per år). För socialvårdens del har den årliga konsumtionsökningen antagits bli ca 5 % (mot 6½ % enligt planerna).

Ytterligare nedskärningar är emellertid nödvändiga för att den offentliga konsumtionens ökning skulle stanna vid 4,7 % per år. Antar man att försvarets utveckling är bestämd av planerna, måste ökningstakten inom övriga områden begränsas till ca 4½ % per år mot planerade 5½ %.

Kalkylen för den offentliga konsum-

tionens utveckling 1965—1970 sammanfattas i tabell 6.2: 1. Ännu en gång betonas att detta endast är ett exempel på en möjlig avvägning. Den siffermässiga presentationen bör emellertid underlätta diskussionen kring olika utvecklingsalternativ.

6.3 *Investeringar*

Enligt den kalkyl som vi valt för att illustrera de framtida avvägningsproblemen skulle investeringarna från 1965 till 1970 växa med 26 %, vilket innebär 4,7 % per år. Denna ökning är avgjort mindre än den som registrerades mellan 1960 och 1965 men är å andra sidan av ungefär samma storlek som mellan 1955 och 1960. Ökningstakten per år för tidigare perioder — från 1950 till 1955 etc. — var 3,4, 4,8 och 5,7 % per år. En något avvikande utvecklingsbild erhålls om man sätter de sammanlagda investeringarna under olika perioder i relation till varandra. I det nu aktuella fallet blir resultatet en årlig investeringsökning mellan 1951—1955 och 1956—1960 med 4,4 %, mellan 1956—1960 och 1961—1965 med 5,5 %. Under senare hälften av 1960-talet skulle investeringarna, mätta på detta sätt, öka förhållandevis mycket eller med 5,3 % per år. Den dämpning jämfört med utvecklingen tidigare under 1960-talet som dock skulle inträda kan huvudsakligen ses som en följd av att nationalprodukten i fortsättningen förutses öka långsammare. Investeringarnas andel av nationalprodukten skulle dock fortsätta att stiga: 27,3 % år 1950, 29,2 % år 1955, 31,2 % år 1960, 32,7 % år 1965 och enligt föreliggande alternativ 33,0 % år 1970.

Även om man ur den här synvinkeln inte kan beteckna investeringarnas förutsatta ökning som långsam, framstår dock de kalkylerade investeringarna som små i förhållande till föreliggande

behov och planer. Enligt dessa skulle investeringarna som framgått av avsnitt 3.2 öka med 5,3 % per år mellan 1965 och 1970. Någon diskussion — utöver den i tidigare avsnitt — skall inte här tas upp av de avvägningsproblem som uppträder då man skall bedöma möjligheterna och önskvärldheten av att realisera en sådan planerad ökning. Vi skall bara foga några kommentarer till plansiffrorna, särskilt om vad dessa innebär för olika investeringsområden.

Som närmare framgår av det följande har endast vissa områden berörts av den reducering av investeringarnas ökning som fordras enligt vår kalkyl för resursernas fördelning. Det är schematiskt uttryckt köområdena (bostäder, väg- och gatubyggnad, vatten- och avloppsanläggningar, offentliga tjänster) som drabbas. Övriga investeringar — inom jord- och skogsbruk, industri och kraftverk, samfärdsel och handel — får växa så som skisserats i planerna. Delvis följer detta av övervägandena rörande de krav som kan komma att ställas med hänsyn till internationell konkurrens och önskvärd tillväxt. I betydande utsträckning är den ensidiga reduceringen dock enbart statistiskt och redovisningstekniskt betingad och hänger samman med att dessa plansiffror är olika till sin karaktär.

De skillnader som här åsyftas kan åskådliggöras med å ena sidan industrin och å andra sidan bostäderna. Som vi mer ingående berör i avsnittet om industrin erhöles i enkäten till industriföretagen påfallande låga siffror för planerade investeringar. Erfarenheter från tidigare liknande undersökningar har visat att man vid sådana tillfällen klart undervärderar framtida investeringsbehov. Detta synes närmast kunna förklaras av att företagen har investeringsplaner utarbetade bara för de närmaste två å tre åren. För senare de-

len av en femårsperiod är planerna väsentligt mer ofullständiga. Med hänsyn härtill har plansiffrorna justerats upp på grundval av beräkningar av hur stora investeringar som bedömts erforderliga för att industrin med vissa tillskott av arbetskraft skall kunna genomföra en viss kalkylerad produktion. Det är de på så sätt reviderade investeringstalen som utgjort de tidigare återgivna plansiffrorna.

Liknande förhållanden gäller i stort även för sådana områden som varuhan- del och samfärdsel. Mot bakgrund av vad som anförts är det naturligt att det beräkningsalternativ för resursernas fördelning som här diskuteras inte rymmer några nedskärningar för industri, varuhan- del etc. Bl. a. på grund av att det kan bli nödvändigt att mer än som förutsatts ersätta arbetskraft med kapital kan det snarare antas att investeringsanspråken är för lågt uppskattade för att nationalprodukten skall kunna öka så som förutsatts.

För bostädernas del har plansiffrorna en annan karaktär. De har hämtats ur en centralt framställd efterfrågeprognos för hela landet. Då denna prognos grun-

dats på att inkomsterna hela tiden skall öka och att bostadsbristen så småning- om skall avvecklas, kommer givetvis inte någon försvagning av investerings- kurvan under senare delen av perioden där till synes. Förhållandena är med vissa avvikelser ungefär desamma för sådana områden som undervisningsvä- sen, sjuk- och hälsovård samt social- vård. Visserligen kan i de investerings- planer som samlats in från kommuner- na spåras en sjunkande tendens för prognosperiodens senare år. Denna ten- dens förtas dock — när man ser på perioden i dess helhet — av planernas karaktär av ett ambitiöst program att snabbt söka såväl avveckla köerna som tillgodose en normalt växande efter- frågan.

Vi har sagt att de nu berörda redo- visningstekniska olikheterna i planma- terialet är en av förklaringarna till att endast de investeringssiffror som berör köområdena har reducerats. Hur ned- skärningarna ter sig för olika delom- råden framgår av tabell 6.3:1. Som komplement till övervägandena i avd. 4 kommer i det följande att anföras nå- gra synpunkter på dessa reduceringar.

Tabell 6.3: 1. Bruttoinvesteringarnas volymmässiga utveckling 1965—1970

Jämförelse mellan LU:s kalkyl och insamlade planer. 1964 års priser

	1965 Milj. kr.	Enl. planer, expert- bedömningar m. m.		Enl. LU:s kalkyl	
		1970 Milj. kr.	Föränd- ring 1965 - 1970, % per år	1970 Milj. kr.	Föränd- ring 1965 - 1970, % per år
Totala bruttoinvesteringar <i>exkl.</i> repa- rationer och underhåll.....	24 669	32 900	5,9	31 700	5,1
Bostäder.....	5 629	7 900	6,9	7 200	5,1
Vägfart.....	3 131	4 400	7,1	4 200	6,2
Vatten och avlopp m. m.....	987	1 400	6,9	1 200	4,1
Offentliga tjänster (exkl. försvar)...	2 840	3 800	6,2	3 600	5,0
Övriga investeringsområden.....	12 082	15 400	5,0	15 400	5,0
Reparationer och underhåll.....	8 672	10 200	3,4	10 200	3,4
Totala bruttoinvesteringar <i>inkl.</i> repa- rationer och underhåll.....	33 341	43 100	5,3	41 900	4,7

Dessförinnan kan dock lämpligen en kort kommentar fogas till vad kalkylen i stort innebär i fråga om investeringsutvecklingen inom skilda områden.

Trots vad här anförts kan måhända det intrycket kvarstå att investeringarna inom »kömrådena» skulle komma att eftersättas i förhållande till andra. Så är dock ingalunda förhållandet. Kömrådernas investeringar skulle i det diskuterade alternativet öka något mer än investeringarna för industri, varuhandel, samfärdsel etc. Sålunda skulle den andel av bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) som faller på de förstnämnda områdena i stort sett bli oförändrad, nämligen 51,0 % 1965 och 51,5 % 1970. Om man ser på den genomsnittliga andelen för de två hälfterna av 1960-talet innebär kalkylen t. o. m. en markant uppgång; från 48,0 % till 51,1 %. En viss tveksamhet kan dock råda inför möjligheterna att genomföra så omfattande investeringar inom dessa sektorer. Här återkommer frågan huruvida den beräknade ökningen i investeringarna för de sektorer av ekonomin (industri, varuhandel etc.), som främst har att svara för att den totala produktiviteten stiger är tillräcklig med tanke på antagandet om nationalproduktens tillväxt. Då osäkerheten på denna punkt består skall här endast göras en allmän reservation beträffande möjligheterna att öka investeringarna för bostäder, vatten och avlopp, vägar, kommunal kollektivtrafik samt offentliga tjänster tillsammans i enlighet med kalkylen.

I tabellerna 5:8 och 5:9 i avd. 5 visas för skilda sektorer bruttoinvesteringarnas utveckling 1950—1970 i absoluta och relativa tal. Tabell 6.3:1 innehåller en jämförelse mellan den i denna rapport upprättade investeringskalkylen och de samlade investeringsplanerna. Slutligen redovisas i tabell

6.3:2 hur den totala investeringsvolymen fördelar sig på skilda sektorer. I de redogörelser för olika näringssektorer som finns i avd. 7 tas vidare investeringsfrågorna upp till behandling i sitt naturliga produktionsssammanhang. Närmast följer en redovisning med kommentarer av kalkylsiffrorna för olika investeringsområden.

Beräkningar över den framtida omfattningen av investeringar i *bostäder* finns i bostadsbyggnadsutredningens betänkande (SOU 1965:32). Bostadsbyggandet skulle enligt vår tolkning av denna utrednings kalkyler behöva öka med i genomsnitt 6,9 % per år mellan 1963 och 1975 för att bostadsbristen skulle kunna avvecklas till dess. Det nämnda procenttalet har i tabellerna här fått representera planerna för bostadsbyggandets årliga ökning fram till 1970. Om en sådan årlig tillväxt kunde realiseras, skulle det innebära att bostadsbyggandets andel av den totala investeringsvolymen gick upp med en procentenhet under perioden 1966—1970. Denna andel gick ned med en halv procentenhet under närmast föregående femårsperiod. Som framgått av den tidigare diskussionen kring avvägningsproblemen skulle inte med den begränsning av investeringsutrymmet som gäller i vår kalkyl en så snabb uppgång av bostadsinvesteringarna som planerats kunna genomföras utan att andra investeringsbehov måste starkt eftersättas. Här förutsätts därför att bostadsbyggandet 1966—1970 årligen får stiga med ett lägre procenttal (5,1). Mellan 1960 och 1965 noterades ett avgjort högre ökningstal, 8,0 %, men det berodde till stor del på att bostadsbyggandet tillfälligt gick tillbaka 1960.

Ser man i stället på hur dess andel av den totala investeringsvolymen utvecklas får man en något annan bild. Med den kalkylerade ökningstakten

Tabell 6.3: 2. Bruttoinvesteringarnas fördelning 1950—1970

Procent av totala bruttoinvesteringarna
Exkl. reparationer och underhåll

	1950	1955	1960	1965	1970	Genomsnittligt under perioden			
						1951 -	1956 -	1961 -	1966 -
						1955	1960	1965	1970
Jordbruk.....	5,9	3,7	2,8	3,1	2,6	4,8	3,0	3,0	2,7
Skogsbruk.....	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4	0,7	0,5	0,4	0,4
Fiske.....	0,3	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Industri och hantverk m. m.	26,5	19,4	21,5	20,8	22,6	20,4	20,0	22,1	21,9
Industri.....	25,0	18,3	20,3	19,6	21,3	19,3	18,9	20,9	20,7
Hantverk m. m.....	1,5	1,1	1,2	1,2	1,3	1,1	1,1	1,2	1,2
Kraftverk m. m.....	7,2	6,8	7,6	5,1	4,6	7,6	7,4	6,0	4,8
Samfärdse.....	17,5	20,0	21,0	18,7	18,8	20,9	20,0	18,7	19,1
Sjöfart.....	2,3	3,2	3,4	2,4	1,8	3,6	3,1	2,6	2,0
Handelsflottan.....	1,8	2,6	2,9	1,9	1,4	2,9	2,6	2,1	1,6
Hamnar m. m.....	0,5	0,6	0,5	0,5	0,4	0,7	0,5	0,5	0,4
Järnvägsfart.....	2,2	3,2	2,4	1,3	1,3	3,2	2,6	1,7	1,4
Luftfart.....	0,3	0,1	1,5	0,0	0,2	0,2	0,8	0,2	0,3
Vägfart.....	9,2	10,6	11,3	12,7	13,4	10,7	10,9	11,9	13,1
Yrkemässig biltrafik	4,8	4,9	4,9	5,7	5,5	4,9	4,7	5,3	5,5
Kommunal kollektiv-									
trafik.....	0,8	0,9	0,5	0,5	1,3	1,0	0,6	0,6	1,0
Vägar och gator.....	3,6	4,8	5,9	6,5	6,6	4,8	5,5	6,0	6,6
Post och tele.....	3,5	2,9	2,5	2,3	2,1	3,2	2,6	2,3	2,3
Post.....	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Tele.....	3,4	2,8	2,4	2,2	1,9	3,1	2,5	2,2	2,2
Varuhandel m. m.....	1,5	3,4	4,3	5,2	4,9	2,4	3,9	5,1	5,0
Bostäder.....	23,9	23,7	21,2	22,8	22,8	22,4	23,0	22,5	22,7
Vatten och avlopp m. m...	2,7	3,4	3,3	4,0	3,8	2,9	3,6	3,7	3,9
Offentliga tjänster.....	13,9	18,9	17,6	19,7	19,4	17,8	18,5	18,3	19,4
Civila tjänster.....	6,7	8,6	8,5	11,5	11,5	8,3	8,7	9,9	11,4
Undervisning m. m...	2,7	3,8	3,7	4,9	4,6	3,8	3,8	4,4	4,7
Hälsa- och sjukvård..	1,6	1,9	2,2	3,3	3,7	1,7	2,2	2,5	3,5
Socialvård.....	0,4	0,7	0,7	0,8	0,9	0,6	0,7	0,7	0,9
Övrigt.....	2,0	2,2	1,9	2,5	2,3	2,2	2,0	2,3	2,4
Försvar.....	7,2	10,2	9,1	8,2	7,9	9,5	9,8	8,4	8,0
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

skulle sålunda bostadsbyggandet 1966—1970 få en i jämförelse med 1961—1965 oförändrad eller något högre andel.

Vägar och gator, vatten- och avlopps-anläggningar är delvis följdinvesteringar till bostadsbyggandet. Vår kalkyl upptar för dessa delar en investeringsutveckling som bedömts stå i överensstämmelse med våra antaganden om bostadsbyggandet. Detta betyder en viss reducering av investeringarna i förhållande till planerna. Den ökningstakt

som vi kalkylerat för 1965—1970 (för vägar och gator 5,5 % per år och för vatten- och avloppsanläggningar 4,1 %) kan förefalla låg jämfört med den som gällt mellan 1960 och 1965 — 8,5 resp. 10,5 % per år.

Det bör dock framhållas att ökningstakten 1960—1965 starkt påverkades av en tillfällig nedgång i investeringarna 1960. Med beaktande av detta kan minskningen i utbyggnadstakten för senare delen av 1960-talet huvudsakligen

sågas vara en följd av att det totala investeringsutrymmet krymper. De under tidigare perioder snabbt stigande investeringsandelarna kommer sålunda 1966—1970 att öka i minst samma takt som under den föregående perioden. Väg- och gatuinvesteringarnas andel stiger från i medeltal 6,0 % 1961—1965 till i medeltal 6,6 % 1966—1970 och andelen för vatten- och avloppsanläggningar från 3,7 till i medeltal 3,9 %.

De investeringar som hänför sig till *civila offentliga tjänster*, dvs. undervisning, hälso- och sjukvård, socialvård, förvaltning, polis- och rättsväsen etc., har, som tidigare framhållits, i vår kalkyl upptagits till belopp som ligger lägre än plansiffrorna. Under senare år har investeringarna inom dessa områden snabbt skjutit i höjden och varit de som visat upp den kraftigaste expansionen. De senare årens uppgång kontrasterar här skarpt till utvecklingen i början av 1960-talet — en tillbakagång 1960 åtföljd av en svag investeringskonjunktur 1961—1962. De låga värdena 1960 i förening med de stora investeringssiffrorna för 1965 har resulterat i en mycket hög årlig ökningstakt 1960—1965, nämligen 13,2 %. I jämförelse därmed framstår den årliga stegringen om 5 % för 1965—1970 som ganska låg. Mäter man de sammanlagda investeringarna under perioden finner man dock att utbyggnaden 1966—1970 hävdar sig väl jämfört med föregående perioders. Investeringsandelen stiger från i medeltal 9,9 % 1961—1965 till i medeltal 11,4 % — motsvarande tal för den senare delen av 1950-talet var 8,7 %.

Investeringsutvecklingen kan väntas bli väsentligt olika för de skilda delområdena. Hälso- och sjukvårdens samt socialvårdens investeringar förutsätts öka i snabb takt. I likhet med vad som gällt under senare år skulle därvid

tyngdpunkten i utbyggnaden komma att ligga inom långtidssjukvården och åldringsvården. En snabb uppgång av investeringarna skulle även ske på den kollektiva barntillsynens område — barndaghem, lekskolor, som dock även med en beräknad stark investeringsökning skulle svara för en ganska liten del av hela sektorns investeringar.

Undervisningen, vars investeringar de senaste åren ökat i nästan samma takt som hälso- och sjukvårdens, skulle under återstoden av 1960-talet få en väsentligt lägre ökningstakt. Detta hänger samman med att grundskolan och gymnasiet som hittills under 1960-talet krävt betydande investeringar i fortsättningen inte har så omfattande utbyggnadsbehov. Visserligen ökar investeringarna kraftigt inom den högre undervisningen och forskningen, lärarutbildningen och fackskolan. Men för hela undervisningsområdet blir dock resultatet en minskande ökningstakt eftersom grundskolan och gymnasiet svarar för den större delen av investeringarna.

I fråga om de hittills nämnda områdena gäller att deras investeringar i vår kalkyl för 1966—1970 upptagits till lägre belopp än som angivits i planerna. Utvecklingen inom övriga investeringsområden, för vilka — av skäl som tidigare berörts — någon reducering av plansiffrorna inte har gjorts skall i det följande helt kort antydast.

Inom *jordbruket och fisket* skulle aktiviteten på investeringsområdet även i fortsättningen bli ganska svag, relativt sett. Detta beror främst på att jordbrukets maskininvesteringar skulle öka endast obetydligt. Byggnadsinvesteringarna beräknas däremot öka i växande takt. Investeringarna inom *skogsbruket* väntas öka i något snabbare takt än hittills. Sammanlagt betyder detta en fortsatt trendmässig nedgång av investe-

ringsandelen för dessa områden under 1960-talets båda perioder från i medeltal 3,6 till i medeltal 3,2 %.

Industrins investeringar har efter det kraftiga uppsvinget 1958—1961 stagnerat på en förhållandevis hög nivå. Det är först under 1965 som dessa investeringar åter börjat stiga och då ganska kraftigt. Den årliga ökningen mellan 1960 och 1965 blir ändå förhållandevis låg eller i genomsnitt 5,7 % per år. Medelnivån 1961—1965 har som nämnts varit hög och industrin har därför under denna period kunnat öka sin andel av investeringarna. Under den följande perioden beräknas däremot andelen bli något lägre — i medeltal 20,7 % mot tidigare 20,9 %. Genom att investeringarna trots allt var relativt låga 1965, vilket medverkade till att hålla den årliga ökningen mellan 1960 och 1965 nere blir nu i stället det räknemässiga utfallet för utvecklingen mellan 1965 och 1970 ganska gynnsamt — en årlig ökning om 7,0 %.

Kraftindustrins investeringar kommer enligt branschens egna bedömningar återigen att börja öka. Andelen av de totala investeringarna fortsätter dock att gå ned — under 1960-talets båda perioder från i medeltal 6,0 till i medeltal 4,8 %.

Samfärdselns investeringar utmärks inom flera områden av stora fluktuationer år från år. Ser man till hela sektorns investeringar kommer tillväxten att få en högre takt 1966—1970 än under föregående period och leda till stigande investeringskvot — en uppgång från i medeltal 18,7 % 1961—1965 till i medeltal 19,1 % under följande period.

Beträffande den yrkesmässiga biltrafiken redovisar vår kalkyl en måttlig uppgång.

Nationalräkenskapernas uppgifter över luftfartens investeringar har för 1960-

talet bedömts vara mindre tillförlitliga. För beräkningarna i avsnitt 7.7 har därför andra källor anlåtats och de uppgifter som där redovisas avviker från dem som återfinns i tabellerna 5: 8—9 och 6.3: 2.

Till *varuhandel m. m.* förs i statistiken byggnadsinvesteringar inom varuhandel, fristående kontorsbyggnader, hotell m. m. Vad varuhandeln beträffar skulle, enligt branschens egna bedömningar, efterkrigstidens utpräglade investeringskonjunktur ha nått en kulmen; investeringarna skulle 1966—1970 öka obetydligt över 1965 års nivå. För övriga investeringar förutsätts en utveckling som ger hela posten varuhandel m. m. en något minskande investeringskvot; denna har tidigare stigit snabbt. Mellan 1965 och 1970 skulle investeringarna genomsnittligt öka med 4,3 % per år mot 10,3 % mellan 1960 och 1965.

Försvarets investeringar 1966—1970 har beräknats som om 1963 års försvarsöverenskommelse vore i kraft hela tiden. Utvecklingen 1961—1965 har inneburit att försvarets andel av investeringarna minskat avsevärt. Även under nästa femårsperiod beräknas försvarets investeringar öka långsammare än andra, men skillnaden blir nu betydligt mindre än tidigare.

6.4 Utrikeshandel

6.4.1 Exporten

Marknadsstudien

Perspektiven för den svenska exporten 1965—1970 har kunnat belysas såväl genom att studera hur utlandets efterfrågan och import kan väntas gestalta sig (härefter benämnd marknadsstu-

dien) som genom att hämta in svenska företags planer och bedömningar (industrienkäten). Underlaget för en prognos har därmed påtagligt vidgats från tidigare långtidsutredningar, då endast företagens planer stått till buds.

Marknadsstudien, som finns utförligt presenterad i bilaga 1, har gått fram i etapper. Utgångspunkten utgjordes av prognoser för utvecklingen i OECD-länderna fram till 1970 av bruttonationalprodukt, konsumtion, investering m. m. samt undergrupper av dessa. Därefter studerades sambanden mellan dessa storheter och importutvecklingen för 11 varugrupper. Följande steg upptog en studie över hur stor andel av resp. lands import av de olika varorna som under föregående perioder täckts med export från Sverige. Med ledning därav bestämdes dessa andelars utveckling till 1970. Slutligen tillämpades de framräknade svenska exportandelarna på de enskilda ländernas beräknade import av de 11 varukategorierna och som resultat erhöles en uppskattning av den totala svenska exporten till dessa länder. Frånsett verkstadsprodukterna har exporten till världen utanför OECD-området uppskattats med ett betydligt enklare förfarande utan uppsplätning på varugrupper.

Beräkningarna bygger i avsevärd mån på schematiska antaganden. Exempel härpå är främst uppskattningen av den framtida utvecklingen inom industrin och dess delbranscher samt beräkningen av importutvecklingen i de olika länderna. På flera punkter har beräkningarna dock kompletterats eller ersatts med skönsmissiga uppskattningar. Antagandena rörande den framtida utvecklingen av den svenska exportens andel av olika länders import är det främsta exemplet härpå.

Möjligen kan resultatet av marknadsstudien för 1965—1970 betraktas som

något optimistiskt. Kalkylerna har nämligen i förekommande fall baserats på det högsta alternativet för tillväxten av ett lands bruttonationalprodukt. Bedömningen av verkstadsexporten, den största enskilda varugruppen, bygger nära nog genomgående på de mest optimistiska antagandena om avnämjarländernas import. Som framhålls i de avslutande synpunkterna kan vidare perspektiven för exporten till u-länderna anses väl ljust tecknade. Slutligen torde exportökningen under prognosperiodens första år, att döma av preliminära bedömningar, komma att bli lägre än den förutsedda genomsnittliga årliga tillväxttakten 1965—1970. Å andra sidan har prognoser för utrikeshandeln särskilt omfattande längre perioder, i regel underskattat ökningarna. Resultatet från industrienkäten talar också mot att ökningen enligt tabell 6.4:1 skulle behöva anses för hög.

Resultatet av marknadsstudien har vi i föreliggande rapport accepterat som prognos. Som framgår av tabell 6.4:1 skulle den totala exporten exkl. fartyg och vapen gå upp med 40 % i volym 1965—1970, vilket ger en genomsnittlig årlig stegring på 7 %. Antas exporten av fartyg förbli oförändrad medan utförseln av vapen tillväxer i samma takt som totala exporten (exkl. fartyg) reduceras ökningstalen till 37 resp. 6½ %. Prognosen innebär bl. a.:

- att exporten kommer att stiga snabbt, dock ej fullt så mycket som under de två föregående femårsperioderna
- att den del av totalproduktionen som avsätts utomlands stiger ytterligare (se diagram 4.1:1). Implikationerna för den ekonomisk-politiska handlingsfriheten av det tilltagande beroendet av utländska marknader berörs i annat sammanhang.

I avseende på utvecklingen inom de väsentligaste varukategorierna karak-

Tabell 6.4: 1. Sveriges varuexport 1955—1970

	Milj. kr. i 1963 års priser			Volymförändring, %		
	1963	1965	1970	1955 - 1960	1960 - 1965	1965 - 1970
Trävaror.....	1 166	1 213	1 329	-2	11	10
Massa och papper.....	3 648	4 134	5 524	39	31	34
Massa.....	1 953	2 156	2 729	32	19	27
Papper.....	1 695	1 978	2 795	51	47	41
Malm.....	1 003	1 140	1 481	26	35	30
Livsmedel.....	618	656	806	59	27	23
Metaller.....	1 506	1 800	2 587	71	57	44
Verkstadsprodukter ^{1 2}	5 248	6 568	10 062	72	57	53
Övriga varor ²	2 138	2 602	3 806	76	67	46
Övriga råvaror.....	394	452	580	28
Kemiska produkter.....	535	657	1 047	59
Textilier, kläder.....	346	421	637	51
Övriga färdigvaror.....	727	895	1 301	45
Summa export ³ exkl. fartyg.....	15 122	17 936	25 180 ⁴	46	43	40 ⁴
Fartyg.....	1 310	1 590	1 590	32	99	0
Total export.....	16 432	19 526	26 770	45	47	37

¹ Exkl. fartyg, vapen.

² Varugruppens omfattning skiljer sig något mellan 1955 - 1965 och prognosperioden.

³ Vapnen inkluderade. De antas utvecklas i samma takt som övrig export exkl. fartyg.

⁴ För 1970 överensstämmer totalsiffran inte med summan av delgrupperna utan med varugruppskalkylen enligt bilaga 1. Uppräkningen av bilagans tal för varugrupperna till total nivå gav nämligen ett något högre resultat. Skillnaden är enbart av beräkningsteknisk karaktär (exporten till området utanför OECD fördelar sig annorledes på varugrupper än exporten till OECD).

Källor: Åren 1955 - 1963: konjunkturinstitutets volymeräkningar.

Åren 1963 - 1970: uppgifter ur bilaga 1, uppräknade till total nivå.

teriseras exportprognosen av att halvfabrikaten och helfabrikaten ökar mer än den totala exporten samt att råvarorna således får en minskande andel av utförseln. Denna utveckling får ses i samband med att det främst är hel- och halvfabrikaten som berörts av handelns frigörelse och att tyngdpunkten i den svenska produktionsutvecklingen har legat på dessa varukategorier. Från en nivå av knappt $\frac{1}{2}$ år 1953 uppnådde dessa varuslag en andel av exporten 1964 om drygt $\frac{2}{3}$ och torde komma att närma sig $\frac{3}{4}$ år 1970. Andra sidan härav är att andelen livsmedel och råvaror minskat från drygt hälften 1953 till något över $\frac{1}{3}$ år 1964. Större delen av dessa förändringar ägde rum under åren t. o. m. 1958.

Industrienkäten

I ännu högre grad än marknadsstudien visar IUI:s industrienkät (bilaga 4) en stark uppgång för exporten. Enligt företagens planer och bedömningar skall den stiga med drygt 8 % om året från 1963 till 1970. Att detta är en optimistisk bedömning framgår av att exporten inte ökat så snabbt ens 1955—1960 och 1960—1965, då kvantitativa restriktioner avvecklats och tullar sänkts. Tas hänsyn till att exportens stegring 1963—1965 låg över det förutsedda genomsnittet minskas den återstående årliga uppgången 1965—1970 något, men faller likväl ej under 8 %. Bedömningarna av exporten har gått ut från en produktionskalkyl, vilken vilar på förutsätt-

ningen att industrins sysselsättning skall stiga med ca 125 000 1963—1970. Det osannolika i att detta kan förverkligas har, som vi belyst på annat håll, föranlett en sänkning av prognosen för produktionen. Frågan är i vilken mån en motsvarande sänkning behöver göras i exportsiffran. En fullständigt parallell nedskrivning skulle sänka ökningen i exporten till 6,6 % per år 1963—1970 och till 5,6 % 1965—1970. Kapacitetssituationen och utvecklingen av produktivitet och sysselsättningsbehov i exportindustrin i förhållande till de mera hemmamarknadsorienterade näringarna torde dock i regel vara sådana att en dylik nedskrivning blir orimligt stor. Antar man i stället att nedskärningen av den väntade produktionen föranleder en bara hälften så stor dämpning i exportens stegringstakt får man en total exportutveckling som tämligen nära överensstämmer med den som marknadsstudien pekar mot.

Jämförelse marknadsstudie—industrienkät

För några grupper av exportvaror samt total export ställs i nedanstående tablå

	Förändring i volym 1965—1970, %	
	Enligt okorrigerad industri- enkät ¹	Enligt marknads- studien
Massa och papper...	39	34
Malm.....	23	30
Järn och stål samt övriga metaller....	37	44
Verkstadsprodukter exkl. fartyg.....	78	53
Textilier, kläder....	70	51
Kemiska produkter..	40	59
Total export.....	46	37

¹ Efter avräkning för utvecklingen 1963—1965.

resultaten av marknadsstudien mot företagens bedömningar för 1965—1970 enligt den okorrigerade industrienkäten.

Totalt sett förefaller företagen inom den svenska industrin ha ungefär samma föreställning om utlandets framtida importutveckling och om de svenska marknadsandelarna som marknadsstudien. Noteras bör dock den avvikelse i detta avseende som framkommer i siffrorna för exporten av kemikalier och av malm. I enkäten har inte tagits med de stora petrokemiska företag som kommit igång efter 1964; marknadsstudiens siffra innebär att exporten av kemiska produkter skall fortsätta att utvidgas snabbare än den totala exporten och framstår som avgjort mer realistisk. I fråga om malm kan det finnas större anledning att reservera sig för de kapacitetsmässiga förutsättningarna att uppnå en så stor uppgång i exporten som kommit fram ur marknadsstudien.

Betydande avvikelser mellan marknadsstudien och enkäten framkommer även för textilier, verkstadsprodukter samt massa och papper. I dessa fall ligger dock enkätens siffror över marknadsstudiens. De förutser att tillväxten skall påskyndas från 1955—1960 och 1960—1965 medan marknadsstudien i och för sig höga ökningstal dock innebär vissa dämpningar. Beträffande textilierna kan anmärkas att redan marknadsstudien förutser en inte oväsentlig uppgång i de svenska exportandelarna på tungt vägande avsättningsområden — det kan vara anledning sätta frågetecken för möjligheterna att därutöver uppnå ytterligare förbättringar i den relativa marknadspositionen.

Enkätens uppgifter om den väntade verkstadsexporten förbluffar genom att något överträffa t. o. m. den höga stegringen 1955—1960 (tabell 6.4: 1), då det gynnsamma inflytandet av handelsliberalisering i Västeuropa bör ha varit

särskilt stort. Ett förverkligande av enkätens siffra skulle, vid antagen importutveckling i utlandet, kräva starka stegringar i de svenska marknadsandelarna. Marknadsstudien redovisar en ökning vilken bedömts (bilaga 1) ligga kring övre gränsen av den ram inom vilken stegringen i den svenska verkstadsexporten rimligtvis kan väntas falla.

Exporten av olika varor

Framställningen baserar sig i fortsättningen uteslutande på marknadsstudien (se tabell 6.4:1 och diagram 6.4:1). Här redovisar vi nu först en översikt av exportutsikterna varugrupsvis — för en mer detaljerad redogörelse hänvisas till bilaga 1.

Verkstadsexporten (exkl. fartyg) skulle om förutsättningarna bakom marknadsstudien infrias öka med 53 % 1965—1970, dvs. med 9 % per år mot 9,4 % 1960—1965 och 11,7 % 1955—1960. Tyngdpunkten i expansionen förutses liksom tidigare bli utförseln till OECD-länderna. Avsättningen av verkstadsprodukter till övriga länder (exkl. östblocket) väntas dock stiga så pass kraftigt som drygt 40 %, sålunda något snabbare än den samlade exporten. Verkstadsexporten till de utvecklade råvaruländerna beräknas gå upp kraftigt medan stegringen för u-länderna antagits stanna vid en tredjedel. Största intresset knyter sig till OECD-länderna, vilka 1964 tog emot drygt tre fjärdedelar av den svenska verkstadsexporten (exkl. fartyg) och därmed uppemot 30 % av den totala exporten.

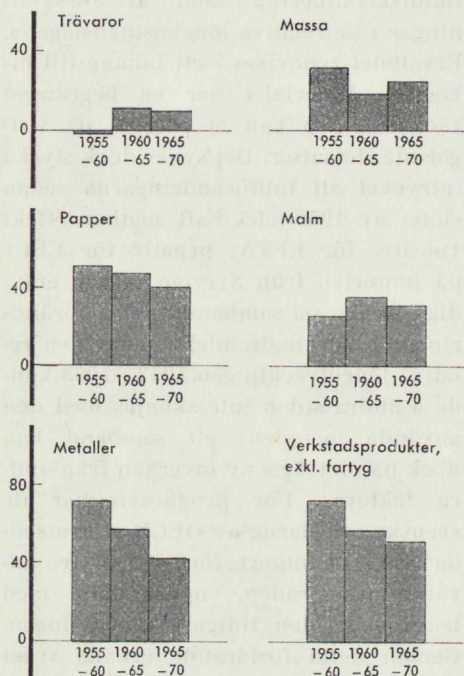
Vid beräkningen av OECD-ländernas sannolika verkstadsimport 1965—1970 har viss hänsyn tagits till att den tidigare mycket höga expansionstakten delvis berott på engångsartade förändringar i handelns villkor som liberalisering och upprättandet av frihandelsområden. Särskilda studier har verkställts

över hur de svenska andelarna i OECD-ländernas verkstadsimport kan ha förändrats till följd av tullpreferens resp. tuldiskriminering samt av förskjutningar i de relativa lönekostnadslägena. Resultatet redovisas i ett bihang till bilaga 1. Materialet har en begränsad räckvidd och kan ej pressas på vittgående slutsatser. Det synes dock styrka intrycket att tullförändringarna sedan slutet av 1950-talet haft mätbar effekt (positiv för EFTA; negativ för EEC) på importen från Sverige. Några entydiga tecken på samband mellan förändringar i marknadsandelar och i den relativa löneutvecklingen 1953—1963 kunde å andra sidan inte skönjas med den använda metoden; ett samband kan dock ha motvägts av inverkan från andra faktorer. För prognosen har de svenska andelarna av OECD:s förutsedda verkstadsimport, fördelad på tre användningsområden, uppskattats med ledning av den tidigare utvecklingen. Genom detta förfarande erhålls svagt sjunkande andelar i de flesta EEC-länder men påtagliga uppgångar visavi EFTA, i synnerhet Norden, samt Nordamerika. I ljuset av vad ovan sagts om engångseffekter är resultatet förmodligen något optimistiskt för EFTA:s del.

OECD-ländernas import av *trävaror* beräknas stiga med en fjärdedel 1965—1970, eller med förhållandevis måttliga 4,5 % per år. För Storbritannien förutses t. o. m. någon nedgång. Sveriges andel i importländernas försörjning med trävaror har successivt minskat under en lång följd av år, och denna tendens väntas bestå. Den sjunkande marknadsandelen torde återspegla bl. a. en hårdnande konkurrens från Östeuropa och utom-europeiska länder. Prognosen anger en ökning i den svenska exporten av trävaror med 9,6 % 1965—1970, svarende mot ett årligt genomsnitt på 1,8 %.

Diagram 6.4: 1. Exporten av skilda varor
1955—1970

Procentuell volymförändring



Även i fråga om *massa* har Sverige tappat terräng på OECD-marknaderna, och förutsätts göra så även under återstoden av decenniet. Ländernas samlade behov att importera massa anslås nämligen öka med 31 % medan stegringen i den svenska exporten beräknas stanna vid 27 %. Detta svarar mot en uppgång med i genomsnitt 4,8 % per år. Våra leveranser till Västtyskland och Storbritannien kan väntas stiga påtagligt medan utförseln till Förenta staterna torde falla kraftigt.

Behovet av importerat *papper* i OECD-området har beräknats tillväxa med en fjärdedel under prognosperioden. I motsats till trävarorna och massan innebär en utdragning av trenden för de svenska andelarna i pappersmarknaderna en viss uppgång. Den svenska

exporten till ifrågavarande länder skulle enligt kalkylerna stiga med 41 %, dvs. med 7,2 % i medeltal om året. Oförändrad svensk andel anges i den franska pappersimporten, stigande andel i den tyska samt måttligt sjunkande andelar visavi övriga EEC-länder. Även Sveriges andel i den brittiska pappersimporten tenderar att dra sig nedåt något. Däremot förutses förbättrade positioner på bl. a. de danska, schweiziska, österrikiska och amerikanska marknaderna.

Importen av *malm* till OECD-länderna emotses stiga med två femtedelar 1965—1970. Utvecklingen av de svenska andelarna i dessa marknader har inte visat någon entydig tendens. Om trenden i de svenska andelarna likväl utsträcks över prognosperioden erhålls en ökning i exporten med 30 %, svarande mot 5,2 % per år i genomsnitt.

Den aktuella ländergruppens import av *metaller* har i betydande mån bestämts skönmässigt då studier av trender och statistiska samband givit föga ledning. Prognosen om en importökning 1965—1970 om 30 % får därför betraktas som i hög grad tentativ. Med smärre undantag har i fråga om metaller importen från Sverige utvidgats snabbare än OECD-ländernas totala import. Andelsberäkningarna innebär att Sveriges betydelse som leverantör kommer att fortsätta tillta. Totalt uppskattas den svenska metallexporten — till 80 % järn och stål — expandera med 44 % 1965—1970, dvs. med 7,5 % per år.

Under inflytande av bl. a. innovationer har handeln med *kemiska produkter* mer än fördubblats 1957—1964. Återstoden av 1960-talet kommer sannolikt att utmärkas av fortsatt stark tillväxt, ehuru i långsammare takt än tidigare. OECD-ländernas import uppskattas sålunda stiga med 46 % i volym till

1970. De svenska andelarna har särskilt sedan 1960 visat uppgångar i flertalet betydande marknader exkl. EEC-ländernas, där en viss tillbakagång ägt rum. Vid bibehållande av dessa tendenser uppkommer en betydande nettoförbättring i Sveriges marknadsposition och exporten skulle då öka med 59 % eller 9,8 % i medeltal per år.

OECD-ländernas införsel av *textilier och kläder* har tilltagit kraftigt sedan 1957. Av prognoserna för importen att döma kan viss avsaktnings väntas 1965—1970; expansionen skulle likväl bli så pass omfattande som 43 %. Den svenska andelen förutsätts hålla sig relativt oförändrad i EEC-länderna utom för Frankrike där viss ökning emotes. För EFTA-länderna däremot beräknas marknadsandelen stiga avsevärt fram till 1970. De svenska andelarna är små utom i Norden. Genom gynnsam andelsutveckling på Danmark och Norge samt status quo på Västtyskland — våra främsta avnämare — skulle den svenska exporten öka så kraftigt som 51 % 1965—1970. Detta motsvarar en årlig ökning med 8,6 %.

Importbehovet av *livsmedel* är särskilt vanskligt att uppskatta, bl. a. med hänsyn till avnämarnländernas jordbrukspolitik. Med ledning av prognoser för konsumtionen och framskrivningar av trender har livsmedelsimporten till de 20 studerade länderna schematiskt antagits stiga med 20 % 1965—1970. De svenska marknadsandelarna är genomgående små och har visat stora svängningar. Västtyskland, Danmark och Storbritannien mottog 1963 inemot 65 % av den svenska livsmedellexporten och denna koncentrationsgrad väntas öka. Med reservation för de osäkra antagandena om Sveriges marknadsandelar beräknas exporten stiga med 23 %, dvs. med 4,2 % i medeltal per år. Denna ökning kan synas hög, men det bör be-

aktas att en betydande del av livsmedellexporten omfattar mer förädlade livsmedel. Möjligen kan denna del av exporten komma att expandera snabbare än de reglerade i huvudsak mindre förädlade varorna.

Importen till OECD-länderna av gruppen *övriga färdigvaror* förutses gå upp med 53 % 1965—1970. Den svenska exporten av denna heterogena kategori har ökat starkt, men inte tillräckligt för att hålla marknadsandelarna utanför Norden. Under antagande om fortsatt förmånlig andelsutveckling på Norden — här rör det sig i betydande utsträckning om såväl »nya» exportvaror som små exportörer varför marknadsnärlighet och lätthet att bearbeta är väsentlig — beräknas den svenska exporten stiga med 45 % motsvarande 7,8 % i genomsnitt per år.

Avslutande synpunkter

Expansionsutrymmet för den svenska exporten bestäms i avgörande grad av utvecklingen i de övriga industriländerna. Handeln med industriprodukter har ju expanderat betydligt snabbare än den totala världshandeln, vilket bl. a. återspeglats i en stigande svensk andel i världsexporten (tabell 6.4:2). Samma förhållande har yttrat sig i en stegring av OECD:s¹ betydelse som avsättningsområde för svenska produkter, från 78 % 1953 till 83 % 1964 (tabell 6.4:3). Den andel av Sveriges export av hel- och halvfabrikat som gick till EFTA och EEC vidgades under samma period från 56 till 68 %. Utvecklingen under återstoden av 1960-talet torde inte komma att medföra något brott i denna utveckling, även om förändringarna sannolikt inte blir så omfattande.

Den exportprognos som mera utförligt redovisas i bilaga 1 förutser emel-

¹ Inkl. Finland.

Tabell 6.4: 2. Sveriges andel av exporten till världen och europeiska OECD 1953—1965

År	Hela världens export ¹	Europeiska OECD:s export till		Sveriges export			Sveriges andel av		
		Europeiska OECD	Andra länder	Totalt	Till europeiska OECD	Till andra länder	Hela världens export ¹	Europeiska OECD:s export till	
								Europeiska OECD	Andra länder
Miljarder US-dollar, löpande priser							Procent		
1953	74,0	14,2	13,9	1,5	1,0	0,5	2,0	7,1	3,4
1954	76,8	15,5	14,7	1,6	1,1	0,5	2,0	7,2	3,2
1955	83,4	17,8	16,0	1,7	1,3	0,4	2,1	7,1	2,9
1956	92,8	19,5	17,6	1,9	1,4	0,5	2,1	7,0	3,3
1957	99,6	21,2	19,4	2,1	1,5	0,6	2,1	7,1	3,2
1958	95,0	20,6	19,8	2,1	1,4	0,7	2,2	6,9	3,4
1959	100,7	22,9	20,9	2,2	1,5	0,7	2,2	6,4	3,5
1960	112,6	27,4	22,6	2,6	1,8	0,8	2,3	6,4	3,6
1961	118,2	30,9	22,8	2,7	1,9	0,8	2,3	6,3	3,5
1962	124,4	34,1	22,5	2,9	2,0	0,9	2,3	6,0	3,9
1963	135,5	38,4	23,4	3,2	2,3	0,9	2,4	5,9	4,0
1964	151,9	43,4	25,6	3,7	2,6	1,1	2,4	6,0	4,3
1965	152,4 ²	46,8 ³	28,0 ³	4,0 ³	2,8 ³	1,1 ³	2,5 ²	6,1 ³	4,0 ³

¹ Exkl. östblockets.

² Första kvartalets export uppräknad till årsnivå.

³ Första halvårets export uppräknad till årsnivå.

Källor: OECD, Foreign Trade, Series A, October 1964 och Main Economic Indicators, August–September 1965.

lertid att vår utförelse till länderna utanför OECD till skillnad mot tidigare skall tillväxa praktiskt taget lika snabbt som exporten till länderna inom området. Tveksamt är om den uppskattade exportökningen till u-länderna kan förverkligas, då den synes förutsätta en avsevärd försämring i deras bytesbalans. Expertstudien som denna prognos vilar på anger ett gap mellan importbehov (vid givna prognoser för bruttonationalprodukten) och exportintäkter vilket från 4,65 miljarder dollar 1960 ungefär fördubblas till 1970. Om inte kapitalinflödet ökar i motsvarande omfattning så drabbas importen och därmed produktionsstegringsstakten.

U-länderna mottar numera inte mer än ca 10 % av Sveriges export. De direkta konsekvenserna för tillväxten i vår totala export av eventuellt ogynnsammare utveckling av importförmågan

än som förutsätts i prognosen torde därför bli förhållandevis måttliga. Andra länder, såsom Storbritannien, har emellertid en väsentligt större andel av sin export destinerad till u-länderna. I den mån ifrågavarande industriländer byggt sina prognoser för produktionen på alltför optimistiska kalkyler över u-ländernas importkapacitet kan emellertid även indirekta verkningar göra sig gällande, såväl via bortfall av efterfrågan som via hårdare konkurrens än eljest.

Vid sidan av den underliggande real-ekonomiska utvecklingen inom främst OECD-området och tillgången på produktionskapacitet inom landet påverkar en rad mer svårbelysta faktorer (allmän ekonomisk politik, handelspolitik, förskjutningar i kostnadsläget i förhållande till utlandet etc.) förutsättningarna för Sveriges export. Här må till sist endast erinras om att redan

Tabell 6.4: 3. Den svenska exporten fördelad på avsättningsområden 1953, 1960 och 1964

	1953	1960	1964
	Milj. kr.		
Total export.....	7 700	13 300	19 000
	Procent		
Därav till:			
EFTA inkl. Finland	36,5	38,6	41,4
Norden.....	15,1	19,9	24,0
Storbritannien ..	18,9	16,0	13,9
EEC.....	29,6	31,7	31,6
Västtyskland ...	11,5	15,2	14,3
Nordamerika.....	7,3	7,2	6,3
Oceanien och Japan	2,4	1,9	2,9
Östeuropa, Sovjet och Kina.....	4,7	4,8	5,0
Övriga länder.....	19,5	15,9	12,8
Totalt	100	100	100
varav:			
OECD ¹ och Finland.....	77,9	79,7	83,3
U-länder.....	14,3	12,0	10,2 ²
	Milj. kr.		
Export av hel- och halvfabrikat.....	3 700	8 400	13 000
	Procent		
Därav till:			
EFTA inkl. Finland	35,7	39,1	43,7
Norden.....	24,7	28,3	29,9
Storbritannien ..	8,0	8,8	9,6
EEC.....	20,0	23,3	24,3
Västtyskland ...	4,6	11,1	10,7
Nordamerika.....	6,3	8,9	..
Oceanien och Japan	3,0	2,6	..
Östeuropa, Sovjet och Kina.....	5,6	5,0	..
Övriga länder.....	29,5	21,2	..
Totalt	100	100	100
varav:			
EFTA, EEC och Nordamerika ...	62,0	71,3	75,8 ³

¹ Inkl. Japan.

² 1963.

³ För Nordamerika 1963 års andel.

Källa: SOS, Utrikeshandel.

i valet av beräkningsmetoder har marknadsstudien kunnat ta viss hänsyn till exempelvis förutsedda handelspolitiska effekter. Vid uppskattning av EEC-län-

dernas sannolika import av verkstadsprodukter har sålunda valts ett förfarande som innebär en sjunkande ökningstakt för importen vid oförändrad procentuell tillväxt i efterfrågan.

6.4.2 Importen

Hur mycket Sverige kommer att importera under resten av 1960-talet bestäms av en mångfald omständigheter — efterfrågans omfattning och inriktning, konkurrensläget i förhållande till utlandet m. m. För att få hållpunkter för en bedömning av framtiden har studerats vilken följsamhet importen tidigare visat i förhållande till utvecklingen av den ekonomiska aktiviteten inom landet (inkl. produktion för export). Undersökningar härav kan göras mer eller mindre ingående. För långtidsutredningen har analyserats dels hur total import och total produktion samvarierat, varvid importsnäla användningsområden (t. ex. tjänsterna) undantagits och lagren särskilts, dels hur tendenser inom skilda typer av produktion, konsumtion och investeringar återspeglats i importen för motsvarande ändamål (bilaga 1, del 2).

I båda fallen bygger beräkningarna på den grad av samvariation mellan inhemsk ekonomisk aktivitet och import som observerats under 1957—1964.¹ De anger behovet av varutillskott utifrån om den interna expansionen sker i enlighet med den kalkyl som lagts till grund för denna rapport och om sambanden mellan import och ekonomisk utveckling blir desamma som 1957—1964. En bedömning med denna innebörd bör lämpa sig som utgångspunkt för diskussion om den kommande importutvecklingen. Vid kontroll av hur

¹ Prognosen för icke varaktiga konsumtionsvaror grundar sig på förhållandena 1953—1964.

pass väl importen under förfluten tid skulle kunnat uppskattas på samma sätt har den enklare metoden givit bättre resultat än den detaljerade. De har emellertid givit i stort sett samma utslag för 1970. Överensstämmelsen bör inte tillmätas djupare innebörd än att förutsedda omfördelningar i efterfrågans inriktning vid givna antaganden om samband tar ut varandra med avseende på importen.

Beräkningarna ger en total import 1970 som med 29 resp. 32 % överstiger den uppskattade nivån för 1965. I båda fallen har införseln av fartyg, flygplan och vapen uppskattats schematiskt. Uppgången motsvarar en genomsnittlig årlig volymökning på 5,2 resp. 5,6 %. Den lägre ökningen har vi infört i kalkylerna över bytes- och försörjningsbalanserna med hänsyn till att den kommit fram genom den (enkla) metod som enligt vad som nyss sagts gett de bästa resultaten på det historiska materialet.

En sammanfattning av prognosen för olika varugrupper ges i tabell 6.4:4. Siffrorna har räknats fram med hjälp av den mer detaljerade metoden — vilken är den enda som ger fördelning på

Tabell 6.4: 4. Sveriges import 1955—1970

Ökning i volym, procent per år

	1955 - 1960	1960 - 1965	1965 - 1970
Varaktiga konsumtionsvaror	8,7	8,4	4,8
Icke varaktiga konsumtionsvaror	5,8	8,9	5,2
Kapitalvaror ¹	11,5	9,3	6,9
Konsumtionsindustriråvaror	6,5	4,5	3,7
Övriga industriråvaror	8,5	5,1	5,8
Byggnadsråvaror	8,4	5,1	5,7
Bränslen	3,7	6,6	5,1
Jordbruksråvaror	3,0	0,2	2,4
Totalt	7,4	7,2	5,2

¹ Exkl. fartyg, flygplan och vapen.

Tabell 6.4: 5. Importen till Sverige 1953, 1960 och 1964 fördelad på ursprungsråden

	1953	1960	1964
	Milj. kr.		
Total import	8 200	15 000	19 900
	Procent		
Däruv till:			
EFTA inkl. Finland	27,3	25,8	31,9
EEC	37,4	40,1	37,4
Nordamerika	8,3	13,1	9,6
Oceanien och Japan	1,8	1,5	1,6
Östeuropa, Sovjet och Kina	3,9	4,4	4,5
Övriga länder	21,2	15,1	15,0
Totalt	100	100	100
varav:			
OECD ¹ och Finland	75,5	81,5	82,9

¹ Inkl. Japan

Källa: SOS, Utrikeshandel.

olika varor — men har schematiskt stämts av mot utvecklingen av totala importen enligt den enklare metoden.

Det kan emellertid ifrågasättas om det är rimligt utgå från att ett visst tillskott i efterfrågan för konsumtion och investering i framtiden skall dra med sig import i exakt samma proportion som tidigare. Importen påverkas såväl av strukturella förändringar i produktion och efterfrågan — bl. a. i samband med den europeiska integrationen — som av eventuella förskjutningar i vår kostnadsnivå i förhållande till utlandet. Försök har gjorts att klarlägga de långsiktiga tendenserna i vårt beroende av import. Utvecklingsmönstret i olika utgiftskategoriernas importinnehåll under 1953—1964 har framskrivits till 1970, trots att de faktorer som styr importberoendet inte kunnat renodlas. I princip kan det dock vara lika godtyckligt att räkna med oförändrad nettoeffekt av dessa faktorer som att anta ett oförändrat importberoende. Ett för-

sök till tolkning av trendförändringarna redovisas i bilaga 1. Bakom skulle bl. a. kunna ligga avtagande importberoende för investeringsvarorna på grund av utbyggnaden av den svenska verkstadsindustrin. Ökningarna i förbrukningen av råvaror har i sjunkande grad dragit med sig import, medan motsatsen gällt för konsumtionen av icke varaktiga konsumtionsvaror. En fortsättning av dessa tendenser kan tänkas återspegla den svenska konsumtionsvaruindustrins ökande specialisering på förädling av inhemska råvaror i stället för på substitution av importerade färdigvaror. Resultatet av framskrivningen av trendförändringarna blir att den totala importen vid den givna efterfrågeutvecklingen skulle stiga ca 0,5 procentenhet långsammare per år räknat än enligt tabell 6.4: 4.

Effekten av den relativa prisutvecklingen på importen har vi inte kunnat beakta av det enkla skälet att vi saknat prognoser för prisförändringar. Inte

med något av de tillvägagångssätt som använts för att uppskatta importen 1970 har det för övrigt varit möjligt att renodla inverkan av förändringar i Sveriges kostnadsläge i förhållande till andra länders. Försök som gjorts att i efterhand påvisa samband mellan priset förskjutningar och importen kan knappast heller betecknas som framgångsrika.

6.4.3 Bytesbalansen

Föregående avsnitts prognoser för exportens och importens ökning har sammanställts i tabell 6.4: 6. Exporten skulle stiga med 7,8 miljarder kr. mot 6,6 miljarder för importen från 1965—1970. Handelsbalansen skulle därmed visa ett negativt saldo om ca 800 milj. kr. 1970, en förbättring på ca 1 200 milj. kr. jämfört med 1965 års osedvanligt höga underskott (rad 3 i tabell 6.4: 6).

Utvecklingen inom handelsflottan (se avd. 7.7) har uppskattats medföra att

Tabell 6.4: 6. Bytesbalansen 1965 och 1970

Milj. kr. i 1965 års priser
Avrundade tal

	1965 (prel.)	1970	Förändring 1965 - 1970	
			Milj. kr.	Procent
1. Export av varor, fob	20 750	28 550	+7 800	+38
därav:				
Fartyg	1 400	1 400	0	0
Totalt, exkl. fartyg	19 350	27 150	+7 800	+40
2. Import av varor, cif	22 750	29 350	+6 600	+29
3. Handelsbalans	-2 000	- 800	+1 200	.
4. Sjöfartsnetto	+1 600	+1 600	0	.
5. Övriga tjänster, netto	- 900	-1 500	- 600	.
6. Bytesbalans (enl. statistisk redovisning)	-1 300	- 700	+ 600	.
7. Korrektion för statistisk missvisning	+ 400	+ 400	0	.
8. Bytesbalans (efter korrektion) enl. ovanstående beräkningar	- 900	- 300	+ 600	.
9. Bytesbalans (efter korrektion) enl. målsättning ¹	- 900	+ 350	+1 250	.

¹ Se avsnitt 4.2.1.

Källa för 1965 års värden: Konjunkturläget, oktober 1965.

sjöfartsnettot grovt räknat förblir oförändrat eller i bästa fall stiger i mycket begränsad omfattning från 1965 till 1970 (rad 4). Denna stagnation skulle följa på en uppgång med ca 250 milj. kr. under föregående femårsperiod. Uppgången 1960—1965 ägde rum vid en tillväxt i tonnage — vilken för övrigt inträffade under de två första åren — som antas sakna motsvarighet under resten av 1960-talet. Marknadsstrukturen beräknas dessutom inte medge att övergången till alltmer effektivt tonnage leder till en i proportion därmed förhöjd förmåga att tjäna in valuta.

I fråga om gruppen »övriga tjänster» (turistresor, räntor, utdelningar, gåvor, licenser, försäkringar, royalties m. m.) antas rådande tendenser stå sig, vilket innebär ett tilltagande minussaldo. Underskottet på turismens konto torde sålunda svälla ytterligare som en följd av den fortgående höjningen av hushållens inkomster. För de andra i gruppen ingående posterna har utvecklingen också varit negativ, vilket åtminstone delvis antas bero på statistisk missvisning, vilken består i att betalningarna till Sverige redovisas i mindre utsträckning än de utgående betalningarna. En del av betalningsbalansens restpost (den s. k. förskjutningsposten) torde förklaras av denna skillnad. Totalt förutses underskottet på »övriga tjänster» öka med ca 600 milj. kr. (rad 5), varigenom förbättringen av handelsbalansen skulle till hälften motvägas.

Nettot av samtliga kända löpande betalningar mellan Sverige och utlandet (bytesbalansen enl. statistisk redovisning) skulle enligt dessa kalkyler visa ett underskott 1970 på ca 700 milj. kr. mot ca 1 300 milj. kr. 1965 (rad 6). Till bytesbalansen bör emellertid också föras en del av den restpost (förskjutningsposten) som uppkommer till följd av att Sveriges valutaställning i regel

utvecklas avsevärt gynnsammare än de kända löpande betalningarna skulle motiverat. (Restposten torde förutom ovan nämnda redovisningsbortfall härröra från tidsskillnader mellan handelsregistrering och betalningar, export av varor med utsträckt betalningsperiod, s. k. leasing, rabatter samt förskjutningar och redovisningsbortfall i samband med fraktlikvider, provisioner m. m.) Ifrågavarande andel av restposten har för såväl 1965 som 1970 anslagits till 400 milj. kr. (rad 7). Den på så sätt korrigerade bytesbalansen skulle 1970 visa ett underskott på 300 milj. kr. mot 900 milj. kr. i utgångsläget, dvs. förbättras med 600 milj. kr. (rad 8 i tabell 6.4: 6).

I det alternativ för utvecklingen som lagts till grund för denna rapport ingår en kalkylmässig målsättning för bytesbalansen. Denna innebär att bytesbalansens saldo mellan 1965 och 1970 skall förbättras med 1 250 milj. kr. De prognoser, för vilka nyss redogjorts, antyder att en så stor förbättring inte framkommer spontant. Detta problem diskuteras i avsnitt 4.2.1. Följande kommentarer ansluter sig till den bild av utvecklingen som tecknas i tabell 6.4: 6.

Bytesbalansen försämrades kraftigt 1965, främst till följd av en starkt ökad import. Enligt prognosen kommer som nämnts en förbättring att ske fram till 1970. Denna prognos utgår bl. a. från konstaterade samband mellan efterfrågan och import (importbenägenhet) under förfluten tid. En viktig fråga blir nu om utvecklingen 1965 inneburit ett trendbrott i fråga om importbenägenheten. Grunden skulle i så fall kunna ha ryckts undan för vår prognosmetod. Man kan då först konstatera att den kraftiga importökningen 1965 »förutsågs» av vår prognosmodell — med utgångspunkt från utvecklingen av efterfrågan på konsumtions- och invest-

ringsvaror etc. Importökningen skulle således av detta att döma ha varit »normal» med tanke på efterfrågan inom landet. Vissa *andra* förhållanden kan emellertid tyda på att importutvecklingen 1965 visat vissa »övernormala» drag. I vad mån så varit fallet och vilka åtgärder detta aktualiserar är ännu (november 1965) för tidigt att avgöra. Vissa aspekter på frågan behandlas i avsnitt 4.2.1. På grundval av det sagda har vi emellertid bedömt det vara möjligt att ta den utförda prognosen till utgångspunkt för vår diskussion om utrikesbalansen.

Att även förhållandevis måttliga avvikelser från de i tabell 6.4:6 intagna prognoserna för utrikeshandeln kraftigt påverkar perspektiven för balansen torde böra framhållas. Utgår man som ett alternativ från en sådan trendförändring som antyds i avsnitt 6.4.2 erhålls en importökning som med 0,5 % per år understiger den som figurerar i tabellen. Inverkan härav skulle vid i övrigt oförändrade prognoser bli att underskottet 1970 förbyttes i ett överskott på ca 400 milj. kr. Vid motsvarande avvikelse i motsatt riktning — som ett förverkligande av importprognosen enligt den mer detaljerade metoden skulle innebära (se avsnitt 6.4.2) — skulle däremot underskottet stiga till inemot 1 miljard kr.

Även om avvikelserna mellan prognoser och utfall tidigare i betydande mån tagit ut varandra, kan man givetvis inte förlita sig på att så skall ske i samma utsträckning i fortsättningen. Ett sämre läge kan t. ex. uppstå till följd av att förhållandet mellan export- och importpriser utvecklas i oförmånlig riktning. Under den förflutna delen av 1960-talet har bytesförhållandet i stort sett varit stabilt; en svag dragning nedåt framkommer ur de förhållandevis svårtolkade indexberäkningarna. Om priserna i

utrikeshandeln fortsätter att försämrats med t. ex. 0,2 % om året, så kommer bytesbalansens underskott 1970 vid antagna volymökningar att bli ca 300 milj. kr. större. Någon bedömning av hur bytesförhållandet kan komma att utvecklas har inte kunnat utföras. När det gäller priserna på råvaror finns knappast någon anledning förvänta mindre gynnsam utveckling för exportvarorna än för importvarorna. Prisutvecklingen för hel- och halvfabrikaten bestäms främst av konkurrensen mellan producentländerna och den handelspolitiska utvecklingen.

Utan att gå in på diskussion om storleken av Sveriges bistånd till u-länderna kan fastslås att en utvidgning av nu utgående bistånd accentuerar bytesbalansproblemen. Som berörs i avsnitt 4.2.1 måste biståndsviljan stödjas av en politik som tar sikte på att säkra ett erforderligt utrymme i bytesbalansen.

Beträffande u-ländernas förmåga att nyttiggöra sig bistånd under den aktuella perioden torde följande synpunkt ur den förra långtidsutredningen i huvudsak äga giltighet, särskilt som ansträngningarna i internationell regi att identifiera lönsamma projekt håller på att intensifieras. »Även om vår kapacitet för bilateralt tekniskt bistånd är begränsad, har vi räknat med att de andra kanaler som står öppna för vårt bistånd är så vida, att dess omfattning blir beroende av vår vilja att göra en ekonomisk upppoffring.» Man får dock räkna med att en väsentlig utvidgning av det multilaterala biståndet avhänger av vår och andra utvecklade länders möjlighet att ställa experter till förfogande.

Vårt betalningsmässiga utrymme för att vidga biståndet påverkas också av i vilken mån tidigare lämnade villkorliga utfästelser tas i anspråk. Staten hade t. o. m. mitten av 1965 lämnat ex-

portkreditgarantier till u-länder på 633 milj. kr., varav inemot en tredjedel avsåg rena u-landsgarantier. Fortsätter den ogynnsamma utvecklingen av u-ländernas betalningsläge kan dessa behöva infrias i allt större omfattning.

Det svenska biståndet till u-länderna har inte bundits till något program omspännande flera år, men relationen 1 % av bruttonationalprodukten är erkänd som ett mål. Om i ett räkneexempel förutsätts att biståndsandelen fortsätter att öka som under senare år, dvs. med 0,1 procentenhet per tvåårsperiod skulle 1 % nås 1980. År 1970 skulle vid en jämn utveckling andelen bli 1/2 %. Detta motsvarar ett belopp om ca 600 milj. kr. (1964 års priser) sistnämnda år. För att finansiera en sådan höjning av biståndet med bibehållen balans i betalningarna 1970 krävs ett överskott i bytesbalansen detta år av samma storlek.

Sammanfattning: Frågan om bytesbalansen har i våra kalkyler behandlats på följande sätt. Vi har uppskattat bytesbalansens underskott för utgångsåret 1965 till 900 milj. kr. (rad 9 i tabell 6.4: 6). Detta belopp har framkommit på så sätt att det statistiskt redovisade underskottet i bytesbalansen — preliminärt beräknat till 1 300 milj. kr. (rad 6) — minskats med en antagen statistisk missvisning på 400 milj. kr. (rad 7).

Fram till 1970 skulle enligt de prognoser som presenterats ovan »spontant» en förbättring ske med 600 milj. kr.; ett underskott på 300 skulle likväl kvarstå (rad 8). Vi har emellertid för vår del utgått från en målsättning om att bytesbalansens underskott måste utjämnas och därutöver ge ett visst överskott. I kalkylen har därför införts en målsatt förbättring av bytesbalansen 1965—1970 med 1 250 milj. kr. (rad 9), vilken alltså överstiger den ursprungliga prognosens förbättring (enl. rad 8) med 650 milj. kr. Bytesbalansen skulle

på så sätt ge ett överskott 1970 på 350 milj. kr. i 1965 års priser (rad 9).

Valutaläget bestäms förutom av bytesbalansens saldo även av kapitalrörelserna, vilka endast till en del är statistiskt redovisade. De *icke kända* kapitalrörelserna har under en följd av år varit positiva från svensk synpunkt sett och kan i genomsnitt för 1960—1964 uppskattas ha bidragit med ett årligt valutainflöde på i runt tal 300 milj. kr. Antas schematiskt ett lika stort inflöde framöver, och förutsätts vidare att nettot av posten *kända* kapitaltransaktioner blir noll, skulle det valutamässiga överskottet (betalningsbalansens saldo) 1970 uppgå till 650 milj. kr. Osäkerheten på det här området är emellertid stor och någon prognos skall inte göras. I princip kan ett valutamässigt överskott användas bl. a. till förstärkning av valutareserven eller till u-hjälp.

Man bör uppmärksamma att resone-mangen här utgår från belopp i 1965 års priser medan den sammanfattande försörjningsbalansen i tabell 5:1 är uttryckt i 1964 års priser. Detta har bl. a. till följd att det saldo för bytesbalansen som ingår där skiljer sig från det som använts här; förändringstalen är emellertid desamma.

6.5 Produktion och produktivitet inom olika näringsgrenar

I det föregående har vi redogjort för de förändringar som kan förutses för efterfrågan på varor och tjänster för konsumtion och investering samt för export. När efterfrågan ändras måste företagen lägga om sin produktion på olika sätt: en del varor får framställas i ökade mängder, medan andra minskar eller t. o. m. måste tas ur produktionen och ersättas med helt nya. Påverkan sker också i andra riktningen. Framsteg

på produktionssidan kan resultera i ändrad inriktning av efterfrågan: nya artiklar samt gamla i ny och bättre utformning lockar efterfrågan till sig; nya produktionsmetoder ändrar prisrelationerna, vilket i sin tur leder förbrukningen i nya banor.

Krafter och samband av här antytt slag kan förutses påverka även den framtida utvecklingen. Exempelvis kommer när inkomsterna stiger en allt mindre del av konsumenternas inköp att avse varor av nödvändighetskaraktär, medan mer umbärliga varor ökar sin andel av hushållens budget. I överensstämmelse härmed förutses enligt prognosen i avsnitt 6.1 konsumtionen av exempelvis livsmedel, skor, underkläder och enkla köksredskap öka långsamt. Detta får återverkningar för jordbruk och livsmedelsindustri, skofabriker och skoaffärer, textilindustri samt verkstäder för tillverkning av järnmanufaktur. Å

andra sidan förutses konsumtionen av exempelvis bilar och pälsar samt byggandet av sommarstugor öka kraftigt, med återverkningar för bl. a. bilfabriker, körsnärer och byggmästare.

Det är emellertid inte bara tillverkarna av konsumtionsvaror som berörs när efterfrågan ändras utan även leverantörerna av råvaror och halvfabrikat. Konsekvenser uppstår dessutom för producenterna av investeringsvaror inom maskinindustri och byggnadsverksamhet.

Det som nu nämnts är endast några drag i den allmänna interdependens som karakteriserar samhällsekonomin: det hela beror av delarna, liksom delarna av det hela, och delarnas utveckling är inbördes beroende. Syftet med den schematiska genomgången har varit att peka på några av de förbindelse-länkar som finns mellan å ena sidan den efterfrågeutveckling, som beskri-

Tabell 6.5: 1. Förändringen av produktionen inom olika näringsgrenar 1950—1970

Procent per år

	Andel av totala förädlingsvärdet (BNP) 1965, %	1950 - 1960	1960 - 1965	1965 - 1970
Jordbruk.....	4	- 1/2	- 1/2	- 1
Skogsbruk.....	4	3	4	2 1/2
Industri.....	33	4 1/2	6 1/2	5
Kraftverk m. m.....	3	6 1/2	6	6
Byggnadsverksamhet.....	8	4 1/2	6	5
S:a kraft- och varuproduktion.....	52	4	5 1/2	4 1/2
Samfärdsl.....	9	4	5 1/2	5
Transport.....	7	3 1/2	5	4 1/2
Post och tele.....	2	5	5 1/2	5 1/2
Varuhandel.....	14	2 1/2	4	4
Privata tjänster.....	7	2	3 1/2	3 1/2
Bostadsnyttjande m. m.....	6	3 1/2	4	4 1/2
Offentliga tjänster.....	12	3 1/2	4 1/2	4
Statliga.....	5	..	5 1/2	3 1/2
Kommunala.....	7	..	4	4 1/2
S:a tjänsteproduktion.....	48	3	4 1/2	4
Totalt	100	3 1/2	4,9	4,2

vits i avsnitten om investeringar samt privat och offentlig konsumtion, och å andra sidan utvecklingen av produktion och sysselsättning, som vi nu kommer in på.

Förhållanden av det slag som nu berörts väntas komma att föra med sig att olika näringsgrenar växer olika snabbt. Hur produktionen antagits komma att utveckla sig 1965—1970 enligt den kalkyl som lagts till grund för vår rapport framgår av tabell 6.5: 1. Vi vill först påminna om det grundläggande förhållandet att den totala produktionen (BNP) antagits öka med 4,2 % per år 1965—1970, vilket är 0,7 procentenheter långsammare än 1960—1965.

Man ser av tabellen att näringsgrenarna med en viss förenkling kan indelas i tre grupper, vilka karakteriseras av olika snabb tillväxt 1965—1970. Industrin, kraftsektorn, byggnadsverksamheten, samfärdseln och bostadsnyttjandet uppvisar en snabb produktionsökning. Varuhandeln och den offentliga tjänstesektorn ligger omkring genomsnittet för ekonomin. Jordbruk, skogsbruk och privata tjänster slutligen bildar en grupp, där produktionsutvecklingen sker långsammare.

Industriproduktionens årliga ökningstakt går ned från 6 å 7 % 1960—1965 till ca 5 % 1965—1970. Företagens planer är enligt industrienkäten mer expansiva. De överväganden som ligger bakom antagandet att dessa planer ej kommer att realiseras redovisas i avsnitt 7.4. Bland branscherna förutses järnverken, verkstäderna (utom varven), massa- och pappersindustrin samt den kemiska industrin liksom tidigare under efterkrigstiden få den största ökningen.

Kraftproduktionen väntas växa snabbt till följd av att samhällsutvecklingen kräver kraftigt ökade mängder elenergi. Byggnadsverksamheten expanderade

mycket kraftigt under första hälften av 1960-talet till följd av framför allt forceringen av husbyggandet; enligt kalkylen ökar denna sektor av ekonomin långsammare 1965—1970 än under föregående period, men dock snabbare än i genomsnitt för samtliga näringsgrenar. Transportarbetet har tidigare ökat något snabbare än produktionen. Vi räknar med att denna tendens skall fortsätta även 1965—1970. Bostadsnyttjandets snabba ökning hänger samman med det relativt omfattande bostadsbyggande som ingår i vår kalkyl.

Jordbruksproduktionen har sedan början av 1950-talet gått tillbaka något.

Tabell 6.5: 2. Produktion per sysselsatt inom olika näringsgrenar 1950—1970

Ökning per år, procent

	1950 - 1960	1960 - 1965	1965 - 1970
Jordbruk.....	4	5 ½	5 ½
Skogsbruk.....	2	7	7
Industri.....	4	4 ½	4 ½
Kraftverk m. m.....	5	6	6
Byggnadsverksamhet	2 ½	3	3 ½
S:a kraft- och varu- produktion.....	4	5	5
Samfärdsel.....	3 ½	4 ½	4 ½
Varuhandel.....	1	3	3
Privata tjänster.....	1 ½	2	2
Offentliga tjänster ¹ ..	(½)	(½)	(½)
S:a tjänstesektorer...	2	2 ½	2 ½
Samtliga näringsgre- nar.....	3	4	4

Produktion: förädlingsvärde (mätt som sektorprodukt till produktionskostnad) i fasta (1962 års) priser

Sysselsatta: antal förvärvsarbetande enl. folkräkningarnas definition, dvs. med minst halv normal arbetstid

¹ Någon beräkning i egentlig mening av vare sig produktion eller produktivitet har inte gjorts för denna sektor. Beräkningstekniskt framkommer en mindre ökning av produktiviteten, vilken införts i tabellen. Hänsyn till detta förhållande bör även tas vid en bedömning av produktivitetens utvecklingen för tjänstesektorerna totalt.

Variationer i årsväxten gör exakta jämförelser svåra men minskningstakten enligt tabell 6.5:1 med ca $\frac{1}{2}$ % per år torde vara representativ för den trendmässiga utvecklingen. Vi har i våra kalkyler räknat med att minskningen fortsätter. Jordbrukets andel av totalproduktionen skulle därmed minska till ca 3 %, vilket kan jämföras med 5 % 1960 och $7\frac{1}{2}$ % 1950. Jordbrukets tillbakagång relativt sett är utan tvivel det mest markerade draget i näringslivets strukturutveckling under denna tid.

Skogsavverkningarna förutses stiga till följd av utbyggnaden av skogsindustrin. På grund av att 1965 var ett särskilt bra år från drivningssynpunkt påverkas jämförelsetalen i tabell 6.5:1. Ett representativt tal för skogsbrukets utveckling 1965—1970 torde ligga någon procentenhet över tabellens $2\frac{1}{2}$. Skogsbruket torde vid mitten av 1960-talet ha gått ifatt jordbruket i betydelse som näringsgren (i meningen bidrag till BNP).

Den antagna utvecklingen av produktionen per sysselsatt inom olika näringsgrenar framgår av tabell 6.5:2.

6.6 Sysselsättningsutveckling

Arbetskraftstillgångens utveckling 1965—1970 har beskrivits i avsnitt 3.1.2 ovan. Denna skall nu jämföras med utvecklingen av efterfrågan, vilken här beräknas som summan av den arbetskraft som olika sektorer av ekonomin planerar att sysselsätta 1966—1970. För att ge en bakgrund till framtidstendenserna skall också — som en kort summering av i olika sektoravsnitt i avd. 7 redovisade uppgifter — sysselsättningsutvecklingen i förfluten tid inom de olika näringsgrenarna något beröras.

På grund av de olika produktionsbetingelserna inom de skilda näringsgrenarna och på grund av den underlig-

gande statistikens varierande utformning och omfattning är de sysselsättningsmått som används i sektoravsnitten ej direkt jämförbara med varandra. Sektoravsnittens sysselsättningsuppgifter måste därför omtolkas till ett enhetligt mått. Det mått som här valts är »antal förvärvsarbeteande enligt folkräkningarnas definitioner» (dvs. förvärvsarbeteande med minst halv normal arbetstid). Härigenom kommer de sifferuppgifter om sysselsättningen som redovisas här att ibland skilja sig från dem som redovisas i sektoravsnitten; avsikten är dock att de skall vara konsistenta med varandra. Det bör dock tilläggas att folkräkningsmättet inte ger en representativ bild av sysselsättningen inom alla sektorer. Som exempel kan nämnas skogsbruket, där folkräkningsveckan i oktober infaller under en period med jämförelsevis liten avverkning. Ett annat exempel är detaljhandeln, där en betydande del av arbetskraften har mindre än halv normal arbetstid och alltså inte kommer med i folkräkningen eller i dessa beräkningar.

Reservation måste göras för osäkerheten i det statistiska grundmaterialet samt för vissa — ibland ganska godtyckliga — antaganden som måst göras för att få till stånd den åsyftade jämförbarheten, dels mellan näringsgrenarna dels mellan hela efterfrågan och tillgången.

Tillgång och efterfrågan på arbetskraft 1965—1970

Den planerade eller förväntade sysselsättningsökningen finns beskriven i avsnitt 3.2 »Summering av anspråk» (se bl. a. tabell 3.2:1). Som där framhålls är en allmän expansionsvilja det mest kännetecknande draget i den planerade utvecklingen när de olika sektorstudierna sammanfogas. Några tecken till stagnation finns inte. Totalt sett plane-

ras sysselsättningen öka med ca 165 000 förvärvsarbetande 1965—1970.

I de insamlade planerna skulle — enligt våra givna förutsättningar — ingen hänsyn tas till en eventuell arbetstidsförkortning. Det är dock i viss mån osäkert hur uppgiftslämnarna gått tillväga för att beräkna arbetskraftsbehovet — åtminstone delvis kan beräkningsmetoderna ha inneburit att man räknat in en fortgående arbetstidsförkortning. Som beskrivits i avsnitt 3.1.2 ovan räknar vi kalkylmässigt med en arbetstidsförkortning med 2½ timmar till 1970 för de grupper som nu har en arbetsvecka om 45 timmar eller längre. Om uppgiftslämnarna inte alls räknat in någon arbetstidsförkortning måste till den planerade sysselsättningsökningen 1965—1970 läggas en ytterligare ökning av sysselsättningen för att kompensera förkortningen av arbetstiden. Den i ett sådant fall erforderliga uppjusteringen har uppskattats till ca 100 000 förvärvsarbetande. Den planerade ökningen av sysselsättningen skulle således uppgå till ca 265 000 förvärvsarbetande. I den grad arbetstidsförkortningen redan ingår i planmaterialet blir uppjusteringen mindre. Vi har inte ansett det möjligt och inte heller kanske erforderligt att göra en precisering, utan anger ökningen 1965—1970 av efterfrågan på arbetskraft (inkl. kompensation för arbetstidsförkortning) till mellan 165 000 och 265 000. Det bör här påminnas om att den antagna arbetstidsförkortningen enligt våra förutsättningar endast kommer att omfatta anställda med den längsta arbetstiden — något som kan visa sig vara helt orealistiskt.

Som framgått av avsnitt 3.1.2 väntas arbetskraftstillgången öka med ca 110 000. Häremot skall alltså ställas den framräknade ökningen av efterfrågan med 165 000—265 000. Man kan alltså

säga att långtidsutredningens grundmaterial antyder en ökning 1965—1970 av »arbetskraftsbristen» med 55 000—155 000 förvärvsarbetande. Planmaterialet för efterfrågan på arbetskraft och tillgångsberäkningen avseende ökningen av antalet förvärvsarbetande 1965—1970 kan sammanfattas i följande tablå (1 000-tal personer, avrundade tal):

	Förändring 1965 - 1970	
	Enl. ursprungliga planer	Inkl. kompensation för arbetstidsförkortning
Efterfrågan...	+ 165	+ 165 - 265
Tillgång,	+ 110	+ 110
»Brist»,	+ 55	+ 55 - 155

Skillnaden mellan ökningen av tillgången och ökningen av efterfrågan på arbetskraft får inte tas som något egentligt mått på »arbetskraftsbrist». Resultatet kan endast tjäna syftet att ange en tendens i planerna.

Det gap mellan tillgång och efterfrågan som vi här konstaterat för arbetsmarknadens del har sin motsvarighet även på andra marknader. Som tidigare konstaterats tillåter inte de samhälls-ekonomiska resurserna att planerna fullt ut realiseras. Inte minst gäller detta efterfrågan på arbetskraft. Den avvägning och därav följande reducering som fått göras har beskrivits i avd. 4. För utvecklingen av sysselsättningen inom de olika näringsgrenarna har den genomförda kalkylen fått följande konsekvenser.

Industrins sysselsättning ökar med det antal personer som krävs för att kompensera för arbetstidsförkortningen (45 000 förvärvsarbetande). Sysselsättningsvolymen uttryckt i timmar skulle därigenom bli ungefär oförändrad mellan 1965 och 1970. Planerna innebar en ökning under samma tid med 85 000, exkl. kompensation för arbetstidsför-

kortning (se vidare avsnitt 7.4). Sysselsättningsökningen inom *byggnads- och anläggningsverksamhet* stannar vid ca 30 000 förvärvsarbetande genom att byggnads- och anläggningsinvesteringarnas årliga ökningstakt reduceras till 4,8 % per år. Sysselsättningsökningen inom *den offentliga sektorn* beräknas bli begränsad till 90 000 förvärvsarbetande.

Sysselsättningsutvecklingen i olika sektorer

I tabell 6.6:1 visas i sammandrag förändringarna av sysselsättningen inom de olika näringsgrenarna sedan 1950. En utförligare redovisning finns i tabellerna 5:6 och 5:7 i avd. 5.

Ser vi först på de näringsgrenar som avlämnar arbetskraft (*jordbruk, skogsbruk och fiske*) finner vi att den årliga minskningstakten som under 1950-talet uppgick till 3,3 % accelererat till 5,5 % under 1960—1965 och väntas i stort sett bibehålla denna minskningstakt 1965—1970. Det är utvecklingen inom jordbruket som här är dominerande. Den årliga procentuella minskningen av antalet förvärvsarbetande inom jordbruket uppgick till 4 % under 1950-talet, men beräknas stiga till 6 % under hela 1960-talet. Den förutsatta minskningen av antalet förvärvsarbetande 1965—1970 blir totalt ca 27 %, vilket som framhålls i sektoravsnittet bl. a. innebär en högst betydande nedgång av antalet självständiga brukningsenheter. Även om beräkningarna är osäkra och bl. a. förutsätter i stort sett oförändrad jordbrukspolitik under perioden behöver man dock inte tänka sig att den antagna avgången är orealistisk eller ens ett maximum.

Sysselsättningen inom *industrin* som under 1950-talet per år ökade med 0,6 %, beräknas 1960—1965 ha ökat med 1,5 % per år. För 1965—1970 be-

räknas den årliga ökningen bli 0,8 %. En liknande utveckling väntas inom *byggnads- och anläggningsverksamheten*, där den årliga sysselsättningsförändringen accelererade från 1,7 % under 1950-talet till 2,9 % 1960—1965, och nu väntas sjunka till ca 1,8 %. Som visas i sektoravsnitten är det en förväntad höjning av produktivitetsökningen per år kombinerad med en minskning av produktionsökningstakten som ger detta utslag för 1965—1970.

För *tjänstesektorerna* är bilden delvis en annan. *Samfärdsel* och *privata tjänster* väntas öka sin sysselsättning i ungefär samma takt som 1950—1965 även under prognosperioden, dvs. för samfärdsel med ca 0,5 % per år och för pri-

Tabell 6.6: 1. Förändringar i antalet förvärvsarbetande 1950—1970, sektorvis

Procent per år

	1950-talet	1960 - 1965	1965 - 1970
Jordbruk.....	-4	-6	-6
Skogsbruk.....	+1	-3	-4
Fiske.....	-4 ½	-1 ½	-1
Summa jordbruk, skogsbruk, fiske...	-3 ½	-5 ½	-5 ½
Industri och hantverk m. m.....	+ ½	+1 ½	+1
Kraftverk m. m.....	+2	0	+ ½
Byggnads- och anläggningsv.....	+1 ½	+3	+2
Summa industri, kraftverk och byggnadsverksamhet...	+1	+1 ½	+1
S:a kraft- och varuproduktion.....	- ½	0	0
Samfärdsel.....	+ ½	+ ½	+ ½
Varuhandel.....	+1 ½	+1	+ ½
Privata tjänster inkl. bostadsförsörjning.	+1	+1	+1
Offentliga tjänster...	+3 ½	+4 ½	+3 ½
S:a tjänstesektorn...	+2	+2	+1 ½
Totalt ¹	+0,4	+1,0	+0,7

¹ Inkl. ej specificerad verksamhet.

Tabell 6.6: 2. Arbetskraftens procentuella fördelning på olika näringsgrenar 1950—1970

Med utgångspunkt från antalet förvärvsarbetande enl. folkräkningarnas definitioner

	1950	1960	1965	1970
Jordbruk.....	17,5	11,1	7,8	5,5
Skogsbruk.....	2,5	2,6	2,0	1,7
Fiske.....	0,5	0,3	0,3	0,2
Summa jordbruk, skogsbruk och fiske	20,4	13,9	10,0	7,4
Industri och hantverk m. m.....	31,7	32,0	32,9	33,1
Kraftverk m. m.....	0,9	1,1	1,0	1,0
Byggnads- o. anläggningsverksamhet	7,9	8,9	9,8	10,3
Summa industri, kraftverk och byggnadsverksamhet.....	40,5	42,0	43,7	44,5
Summa varor.....	61,0	56,0	53,7	51,9
Samfärdsel.....	8,1	8,0	7,8	7,7
Varuhandel.....	12,0	13,5	13,5	13,2
Privata tjänster inkl. bostadsförsörjning.....	8,8	9,5	9,5	9,7
Offentliga tjänster.....	9,5	12,7	15,1	17,1
Summa tjänster.....	38,3	43,7	45,9	47,8
Summa varor och tjänster ¹	100	100	100	100

¹ Inkl. ej specificerad verksamhet.

Anm.: Talen är avrundade varför summorna ej alltid stämmer.

vata tjänster med ca 1 % per år. Som framgått av avsnittet om *varuhandeln* väntas denna t. o. m. öka sin sysselsättning i avtagande grad 1965—1970 eller med 0,4 % per år mot 1,7 under 1950-talet och 0,9 % 1960—1965. Den utveckling som här skisserats innebär bl. a. att en eventuell arbetstidsförkortning inom de privata tjänstesektorerna helt måste kompenseras genom höjd produktivitet.

Sektorn *offentliga tjänster* slutligen är den som väntas expandera kraftigast under prognosperioden nämligen med ca 18 %. Per år blir detta 3,3 %, dvs. ungefär lika snabbt som på 1950-talet men något långsammare än 1960—1965, då den årliga ökningstakten var 4,5 %. I sektoravsnittet har redovisats de överväganden som föranlett en reduktion av den planerade sysselsättningsökningen med 20 000 à 25 000 förvärvsarbetande 1965—1970.

Sammanfattning. Förändringarna 1965

—1970 i absoluta tal har sammanfattats i nedanstående tablå (1 000-tal personer):

Nettoökning av antalet förvärvsarbetande i landet + 110
 Nettominskning inom jordbruk, skogsbruk och fiske + 85
 Summa ökning till förfogande för expanderande näringsgrenar + 195
 varav till:

Industri och byggnadsverksamhet + 75
 Handel, samfärdsel och privata tjänster + 30
 Offentliga tjänster + 90

Den utveckling som här angivits medför inte oväsentliga förändringar i arbetskraftens fördelning mellan olika näringar såsom framgår av tabell 6.6: 2 och diagram 6.6: 1. De största förändringarna i detta avseende har sedan 1950 främst berört jordbruk resp. of-

fentliga tjänster. Industrin och byggnadsverksamheten har något ökat sina andelar av den totala sysselsättningen. Handel, samfärdsel och privata tjänster synes i detta avseende redan ha passerat en vändpunkt och torde 1960—1970 sammanlagt ta i anspråk en minskande andel av den totala arbetsstyrkan. Totalt sett skulle tjänstesektorerna 1970 omfatta nästan hälften av alla förvärvsarbetande. Under perioden 1950—1970 skulle de öka sin andel från 38 % till 48 %.

Arbetskraftsproblem

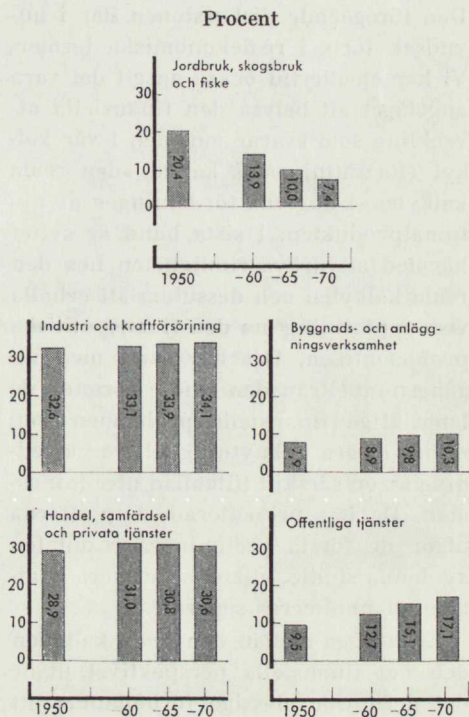
Uppenbart är att i den arbetskraftssituation som förutses kommer olika anpassningsproblem att inställa sig på arbetsmarknaden. I några korta punkter skall några sådana problem antydas:

1. Den möjliga nettoökningen av tillgången på arbetskraft med ca 110 000 förvärvsarbetande består nästan helt av gifta kvinnor. Ökningen torde endast kunna realiseras om det blir möjligt att undanröja de hinder som f. n. finns för gifta kvinnor att inträda på arbetsmarknaden. Det torde därvid vara nödvändigt såväl att en jämnare geografisk spridning av arbetstillfällen, vilka är attraktiva för kvinnor, kan åstadkommas som att den fortgående upplösningen av gränserna mellan »kvinnliga» och »manliga» arbetsuppgifter påskyndas. De gifta kvinnornas speciella önskemål om arbetstiden m. m. måste också beaktas. Barntillsyn, skattesystemets utformning etc. är andra frågor som blir av betydelse i sammanhanget.

2. En betydelsefull del av arbetskraftstillskottet kommer att bestå av invandrare från utlandet. Frågan om invandringspolitikens utformning kommer därför att vara aktuell.

3. Även om det är möjligt att öka arbetskraftstillgången med 110 000 perso-

Diagram 6.6: 1. Näringsgrenarnas andel av den totala sysselsättningen 1950—1970



ner torde det komma att uppstå problem då tillskotten på arbetskraften inte uppträder där efterfrågan ökar. Som berörts i avsnitt 3.1.2 och 4.2 står vi här inför svåra rörlighetsproblem, både geografiska och yrkesmässiga. Produktionsplanerna tyder t. ex. på en försvagning av arbetskraftsefterfrågan inom flera av de näringsgrenar som är viktiga för norra Sverige, där samtidigt en stor del av de arbetskraftsresurser som medräknats i tillgångsberäkningarna finns. Ett annat rörlighetsproblem uppstår genom de relativt kraftiga strukturförändringar i sysselsättningen som förutsatts i våra beräkningar. Även mellan de olika näringsgrenarna krävs rörlighet för att de tillgängliga arbetskraftsreserverna skall kunna utnyttjas.

6.7 Finansiell utveckling

Den föregående diskussionen har i huvudsak förts i realekonomiska termer. Vi har emellertid också ansett det vara angeläget att belysa den finansiella utveckling som svarar mot den i vår kalkyl (fortsättningsvis kallad »den reala kalkylen») angivna fördelningen av nationalprodukten. I sista hand är syftet härmed att pröva rimligheten hos den reala kalkylen och dessutom att erhålla viss uppfattning om den finanspolitiska problematiken. Det har skett med utgångspunkt från den studie rörande de långsiktiga finansiella problemen som utförs i nära anknytning till vår utredning av en särskilt tillkallad utredningsman. De här presenterade uppgifterna utgör de första preliminära resultaten av denna studie, vilken sedermera kommer att publiceras separat.

En brygga mellan den reala kalkylen och det finansiella perspektivet utgör det definitionsmässiga förhållandet att de samlade bruttointkomsterna i samhället (nationalinkomsten) är lika med bruttonationalprodukten. En utgångspunkt för den finansiella kalkylen är alltså att de totala inkomsterna i landet förutsätts stiga med 4,2 % per år i volym från 1965 till 1970. Även i övrigt hämtas väsentliga byggstenar från den reala försörjningsbalansen och dess delposter, vilka i sina huvuddrag finns presenterade i sammanfattningstabellerna i avd. 5. Därutöver måste emellertid en komplettering göras med ytterligare förutsättningar rörande bl. a. inkomstfördelning, sparandets storlek och kanalisering, kreditförmedling, övervältning av skatter, ATP-avgifter m. m.

I ett första avsnitt (6.7.1) skall vi ställa frågan om den ökning av den privata konsumtionen 1965—1970 som ingår i vår reala kalkyl svarar mot den konsumtionsefterfrågan som kan väntas

framkomma vid den förutsatta inkomstutvecklingen. I detta sammanhang diskuteras finanspolitik och sparandeutveckling.

I avsnitt 6.7.2 diskuteras sedan företagssektorns sparande och finansieringsbehov. Det är i detta sammanhang av särskilt intresse att komma fram till en uppfattning om det upplåningsbehov från olika sektorer som kan väntas föreligga till följd av den förutsatta investeringsutvecklingen.

Slutligen görs i avsnitt 6.7.3 ett försök att ytterligare konkretisera bilden av den framtida finansiella utvecklingen genom en bedömning av dels sparandets kanalisering till olika delar av kreditmarknaden och dels de anspråk som kan komma att ställas på olika typer av kreditutbud. En sådan bedömning kan nyttjas för en avstämning av efterfrågan och utbud på den organiserade kreditmarknaden.

6.7.1 Balansen mellan efterfrågan på privat konsumtion och den reala kalkylens utrymme härför

En första väsentlig fråga, som reses redan vid en blick på de procentuella ökningstalen 1965—1970 för BNP och dess komponenter, avser balansen mellan efterfrågan på privat konsumtion och det utrymme som i den reala kalkylen tillmätts denna. Att en spänning kan föreligga framgår redan därav att enligt försörjningsbalansen nationalinkomsten (BNP) skall öka med drygt 4 % per år under det att utrymmet för den privata konsumtionen anges till knappt 3½ % per år (se tabell 5:1 i avd. 5). Graden av spänning kan man emellertid inte realistiskt bedöma utifrån någon historiskt konstaterad »normal» samvariation mellan nationalinkomst och efterfrågan för privat konsumtion. För att kunna härleda den senare ur

den förra måste man i analysen introducera förutsättningar dels om inkomstfördelningen, närmare bestämt hushållens andel av nationalinkomsten, dels om hur denna andel påverkas av skatter och transfereringar och dels om fördelningen av hushållens disponibla inkomst mellan konsumtion och sparande — förutsättningar som i och för sig inte kan härledas ur den uppställda »reala» försörjningsbalansen.

Hushållens bruttoinkomst. Inkomstfördelningen är tyvärr högst otillfredsställande statistiskt belyst. Bl. a. av denna anledning är också vår kunskap om de faktorer som påverkar fördelningen alldeles otillräcklig för att med tillfredsställande grad av säkerhet tillåta några prognoser om den framtida utvecklingen i detta avseende. I förra långtidsutredningen användes som huvudalternativ att inkomstfördelningen 1965 skulle vara ungefär densamma som 1960. Denna förutsättning gavs den innebörden att företagen skulle övervältra ATP-avgifterna på hushållen. Dessa skulle »bära» ATP-avgifterna i den meningen att deras inkomster *inklusive* ATP-avgifterna skulle uppgå till ungefär samma andel av nationalinkomsten 1965 som 1960. Sätillvida förutsattes alltså införandet av ATP verka återhållande på tillväxten i hushållens kontanta inkomster och därmed även på deras sparande utanför ATP-systemet.

Det är som nämnts av statistiska skäl svårt att kartlägga inkomstfördelningen under perioden 1960—1965. Eftersom vidare ett flertal faktorer kan förutsättas påverka fördelningen är det ännu svårare att i efterhand klargöra den effekt på inkomstfördelning och sparande som införandet av ATP faktiskt kan ha haft. Tillgänglig statistik ger emellertid i grova drag följande bild av utvecklingen.

Hushållens inkomster i procent av

BNP till marknadspris *inklusive* arbetsgivarbidrag till social- och pensionsförsäkringen¹ synes i genomsnitt ha legat klart högre 1960—1964 än 1955—1959. *Exklusive* arbetsgivarbidragen synes hushållens inkomstandel ha stigit blott obetydligt mellan nyssnämnda perioder.

En liknande bild av utvecklingen får man om man (inom hushållssektorn) studerar förändringarna av enbart löntagarnas andel av BNP. Andelsökningen är i detta fall större än för hela hushållssektorn, såväl då avgifterna medräknas som då de är frändragna. Man har här att göra med en för frågan om övervältringen av ATP-avgifterna mer relevant grupp än »hushållen». Å andra sidan påverkas lönesumman av överflyttningar från gruppen enskilda företagare till löntagare; denna säkerligen mycket kraftiga omfördelningseffekt kan dock inte statistiskt särredovisas.

Jämförelser av detta slag måste alltid innehålla ett betydande mått av godtycke vid val av jämförelseperioder och jämförelseår under vilka andra effekter än de man vill studera kan ha påverkat utvecklingen. En möjlighet att i någon mån gardera sig häremot är att utsträcka jämförelsen till att avse även utlandet för att se hur löneandelen av BNP under den här studerade perioden varierat i länder som *inte* ökat »förmånsandelen»² i samma utsträckning som Sverige. För att »förmånseffekten» skall kunna särskiljas förutsätts att konjunkturella och trendmässiga faktorer inverkat i ungefär samma utsträckning här som i utlandet. Man finner att löneandelen stigit mellan de aktuella perioderna inte bara i Sverige utan även i övriga industriländer för vilka jämförbar statistik föreligger. Konstaterandet

¹ Enligt FN:s och OECD:s definitioner.

² Med »förmånsandel» menas här den andel, som arbetsgivaravgifter för pensionering och försäkring utgör av BNP.

gäller såväl när förmånerna tagits med i jämförelsen som när de lämnats utanför. För några länder — Norge, Holland och Västtyskland — är andelsökningen av ungefär samma storlek som den svenska. För några andra länder — Storbritannien, Förenta staterna och Frankrike — är ökningen betydligt lägre. I de länder där andelsökningen varit störst har i regel också »förmånsandelen» ökat mest; å andra sidan har i dessa länder även löneandelen *exklusive* förmåner ökat kraftigast. Det är därför svårt att utifrån dessa jämförelser dra några slutsatser om det sätt på vilket »förmånsandelarnas» relativa storlek påverkat utvecklingen av löneandelen exkl. förmåner. Både vid jämförelser bakåt i tiden och med andra länder visar löneandelen jämförelsevis stora förändringar jämfört med »förmånsandelen». Detta skulle kunna tolkas så att andra och åtminstone på kort sikt mer betydelsefulla faktorer än arbetsgivaravgifterna för pensionering etc. påverkat kontantlöneandelens variationer. Arbetsgivarnas avgifter för pensionering och försäkring har på grund av stegringstakten i de övriga kostnaderna kommit att spela en relativt underordnad roll. Det verkar också t. ex. som om löneandelen — tvärt emot tidigare erfarenheter — konjunkturellt varierat på samma sätt som tillväxttakten, vilket i viss mån skulle kunna förklara skillnaderna mellan ovannämnda ländergrupper.

Man skulle kunna gå ner på industri- och industribranschnivå för att genom direkt analys av vinstmarginaler och kapitalavkastning söka få en uppfattning om tendenserna i inkomstfördelningen. Utvecklingen på dessa delområden är dock av relativt underordnad betydelse när det som här gäller att komma fram till en uppfattning om den framtida utvecklingen av den *totala*

hushållsinkomsten och konsumtionsefterfrågan. Dessa prognoser måste i första hand göras med utgångspunkt från nationalräkenskapernas totalkategorier, varför i detta sammanhang anledning saknas att gå in på utvecklingen på olika delmarknader.

Här har valts att i den fortsatta diskussionen utgå från två alternativ för inkomstfördelningen, som anknyter till läget under senare år. 1) I det ena alternativet (alternativ A) förutsätts att hushållens inkomstandel *inklusive* den privata sektorns ATP-avgifter 1970 kommer att ligga kvar på den 1964 uppnådda nivån (78 % av BNP till faktorpriser). I detta alternativ kommer alltså andelen *exklusive* ATP-avgifter (dvs. kontantlöneandelen) att sjunka i den takt som ATP-avgifterna stiger, dvs. med drygt 1 procentenhet räknat på hela 1970 års faktorinkomst. (Det har härvid förutsatts att ATP-uttaget ökar med $\frac{1}{2}$ procentenhet per år fram till 1970.) 2) I det andra alternativet (alternativ B) förutsätts hushållens inkomstandel *exklusive* den privata sektorns ATP-avgifter 1970 ligga kvar på den 1964 uppnådda nivån. Detta innebär alltså att andelen *inklusive* ATP-avgifter kommer att stiga i takt med dessas andel.

Utvecklingen under de senare åren 1962—1964 motsvarar närmast antagandet under alternativ B, dvs. exkl. ATP-avgifter har hushållens andel av BNP legat ungefär oförändrad. Å andra sidan bör man också räkna med möjligheten av en mindre gynnsam utveckling för hushållen i fortsättningen, dvs. en utveckling som närmare ansluter sig till alternativ A. 1960-talets första hälft har i Sverige liksom i utlandet karakteriserats av goda konjunktioner. Vid periodens början var vinstmarginalerna relativt höga men torde sedan på många håll ha pressats ihop i samband med den alltmer intensifierade kon-

kurrensen om arbetskraft. Utgångsläget borde därför vara mindre gynnsamt 1965 än 1960 för en fortsatt ökning av hushållsinkomsternas andel av totalinkomsterna. Att alternativet här knutits till den relativa ökningen av ATP-avgifterna innebär dock ej att något antagande gjorts om deras effekt på inkomstfördelningen — det framgår av det föregående resonemanget att detta knappast är möjligt. Ökningen av ATP-avgifterna har här i stället använts som ett rimligt uttryck för de förändringar i inkomstfördelningen som det kan bli fråga om under den närmaste femårsperioden. Samtidigt får man då också vid en jämförelse mellan de båda alternativens konsekvenser en illustration till storleksordningen av ATP:s betydelse i olika avseenden.

Inkomstöverföringar, skatter. I det föregående har tagits fram de två byggstenar som behövs för att beräkna hushållens bruttointkomster, nämligen totala nationalinkomsten och hushållens andel av denna. För att man skall komma fram till hushållens *disponibla* inkomster måste bruttointkomsterna ökas med inkomstöverföringarna och minskas med direkta skatter. Vid en beräkning av *inkomstöverföringar* kan man stödja sig på uppskattningar av antalet framtida utbetalningar av pensioner (antalet pensionärer) och barnbidrag (antalet barn under 16 år) samt liknande kalkyler som bygger på en framskrivning av befolkningen. Grunderna för utbetalningarna, dvs. de individuella beloppen för pensioner och barnbidrag, förutsätts vara de nu gällande med de framtida förändringar som redan beslutats eller planerats. Detsamma gäller beräkningen av de *direkta skatterna*. Vad beträffar den direkta statsskatten tillkommer emellertid den speciella komplikationen att utfallet inte är oberoende av prisutvecklingen. Ju större

prisstegringen är desto större blir på grund av progressiviteten i skalorna den del av hushållens inkomster som betalas i direkt skatt till staten. Det betyder att kalkylerna måste göras under hänsynstagande till prisutvecklingen.

Man kan a priori räkna med att utvecklingen tenderar mot ett »inflation-gap» i konsumtionssektorn om utrymmet för konsumtionen — som fallet är i vår kalkyl — blott tillåts stiga i en takt som väsentligen understiger tillväxten i nationalinkomsten och om ingen förändring i inkomstfördelningen sker. Frågan är i vad mån progressiviteten i skattesystemet, vid oförändrade skattesatser, kan utjämna detta latent inflation-gap.

»Inflation-gap» och »skattegap»

Tabell 6.7:1 ger en allmän uppfattning om de spänningar som realkalkylen implicerar under varierande förutsättningar beträffande prisutveckling och inkomstfördelning. För inkomstfördelningen har använts de två ovan nämnda alternativen, där hushållen i tidigare använd bemärkelse »bär» resp. »icke bär» ATP-avgifterna (alternativ A resp. B). Som prisalternativ har använts en årlig prisstegring 1965—1970 på resp. 0, 2 och 4 %. Tabellen anger de procentuella »reala» stegringarna inom hushållssektorn för bruttointkomster, direkta skatter, disponibla inkomster och den reala kalkylens »konsumtionsutrymme» 1964—1970.¹

De direkta skatterna stiger snabbare ju större prisstegringen förutsätts bli — skillnaderna i ökningstakt mellan alternativen kan sägas uttrycka prisstegringens progressiv effekt. Den förutsedda utvecklingen av inkomstöverföring-

¹ Det siffermaterial som utgör underlaget för denna och följande tabeller kommer närmare att beskrivas i utredningen om de långtidsfinansiella perspektiven.

Tabell 6.7: 1. Förändringar i hushållens inkomster, skatterna och den privata konsumtionen 1964—1970

Ökning i procent

	Alternativ A vid årlig prisstegring med			Alternativ B vid årlig prisstegring med		
	0 %	2 %	4 %	0 %	2 %	4 %
	A: 0	A: 2	A: 4	B: 0	B: 2	B: 4
Bruttoinkomst.....	37	37	37	40	40	40
Direkta skatter.....	44	51	59	49	56	64
Disponibel inkomst.....	35	33	31	38	36	34
Konsumtionsutrymme.....	31	31	31	31	31	31

Anm.: Förändringar 1964 - 1965 i löpande priser, därefter i »konstanta» priser, varvid de direkta skatterna fastprisberäknats enligt resp. prisantaganden.

arna (ej särredovisad) drar upp hushållens disponibla inkomster, som likväl även i fallen med oförändrade priser stiger långsammare än bruttoinkomsterna. I prisstegringsfallen blir skillnaderna i ökningstakt ännu större.

I de flesta fall föreligger en betydande skillnad i ökningstakten mellan disponibel inkomst och »konsumtionsutrymme». Endast i alternativ A: 4 blir ökningstakten ungefär densamma under det att i det andra ytterlighetsfallet B: 0 ca 7 (38 minus 31) procentenheter skiljer mellan ökningen av disponibel inkomst och konsumtionsutrymme.

Hushållens disponibla inkomster och efterfrågan på konsumtionsvaror förändras normalt ungefär parallellt. Det förhållandet att de disponibla inkomsterna enligt vad tabellen visar ökar snabbare än konsumtionsutrymmet indikerar således alltefter förutsättningarna varierande »inflationsgap». Uppskattningen av dessa »inflationsgap» kan emellertid i viss mån påverkas av graden av balans under basåret (1964). För att undvika denna svårighet kan efterfrågan på konsumtionsvaror beräknas direkt för 1970 genom att på den (i milj. kr.) beräknade disponibla inkomsten för detta år direkt applicera ett erfarenhetsmässigt bestämt samband

med konsumtionen.¹ Man kan nu beräkna den höjning av de direkta skatterna som erfordras för att de disponibla inkomsterna skall reduceras tillräckligt för att jämvikt skall uppnås mellan efterfrågan på konsumtionsvaror och det givna konsumtionsutrymme. Tabell 6.7: 2, rad 1, visar den erforderliga höjningen — »skattegapet» — i resp. fall, uttryckt som procent av hushållens bruttoinkomst. Tabellen visar vidare de direkta skatterna i procent av inkomsterna under förutsättning av dels icke tillslutet »skattegap» (rad 2), dels tillslutet »skattegap» (rad 3).

I alternativ A: 4 uppkommer ett negativt »skattegap», dvs. ett deflationsgap på konsumtionsvarumarknaden.² Härvid bemärkes dock att skatterna på grund av skatteprogressiviteten redan förts upp på en hög nivå. I vartdera alternativen A och B är den erforderliga totala skattenivån dock densamma vid

¹ Konsumtionsefterfrågans storlek kan tänkas vara beroende inte bara av den disponibla inkomsten utan (bl. a.) även av prisutvecklingen. Regressionsanalys visar ingen påtaglig signifikans för prisvariabeln.

² Detta deflationsgap uppkommer trots att disponibel inkomst och konsumtionsutrymme stiger parallellt (jämför tabell 6.7: 1), eftersom den marginella sparkvoten ligger betydligt över den genomsnittliga.

Tabell 6.7: 2. »Skattegap» och skatter i procent av hushållens bruttoinkomster 1970

	Alternativ A vid årlig prisstegring med			Alternativ B vid årlig prisstegring med		
	0 %	2 %	4 %	0 %	2 %	4 %
	A: 0	A: 2	A: 4	B: 0	B: 2	B: 4
1. »Skattegap».....	2	1	-½	3½	2½	1
2. Direkta skatter (icke slutet »skattegap».....	26	27	28½	26	27	28½
3. Direkta skatter (slutet »skattegap») (2 + 1).....	28	28	28	29½	29½	29½

samtliga prisantaganden, nämligen 28 resp. 29½ %. (År 1964 utgjorde de direkta skatterna omkring 24 % av hushållens bruttoinkomster.) Bruttoinkomsternas stegring förutsätts ju vara densamma för de tre prisstegringsfallen inom vardera alternativet A resp. B och därmed också det »skattegap», som skulle uppkommit utan progressiv-effekt. Men ju större prisstegringen förutsätts vara desto mera fylls »skattegapet» ut av progressivitetsfaktorn och dess mindre blir den erforderliga ytterligare höjningen av skattenivån.

Räknat i 1965 års priser utgör det största »skattegapet» omkring 3 miljarder kr. (Alt. B: 0). Dess eliminering skulle kräva en höjning med nära 11 % av den genomsnittliga direkta skattenivån. Som upplysning kan nämnas att drygt detta belopp skulle kunna erhållas genom en höjning av omsättningsskatten med 1 procentenhet årligen 1966—1970. Av samma storleksordning är också den ökning av kommunernas skatteintäkter som skulle krävas för att deras finansiella sparande (vid oförändrade statsbidrag) ej skulle komma att försämrans mellan 1965 och 1970 med de i den reala kalkylen givna förutsättningarna. Detta skulle innebära en höjning av utdebiteringen från 1965 års genomsnitt på 17:25 kr. till omkring 21 kr.

6.7.2 Företagssparande och investeringsfinansiering

Diskussionen i föregående avsnitt avsåg balansen mellan hushållens konsumtionsefterfrågan och realkalkylens utrymme härför. En analog konsistensprövning avser balansen mellan realkalkylens företagsinvesteringar och det »finansiella utrymmet» för dessa.

På papperet kommer även denna balans att på ett avgörande sätt påverkas av de antaganden man gör om inkomstfördelningen mellan hushåll och företag. Denna fördelning kan i och för sig tänkas påverkas av det sätt på vilket »skattegapen» inom hushållssektorn sluts i de olika prisalternativen. Det kan vidare tänkas att det i vissa lägen är omöjligt att över huvud taget sluta »skattegapet» med en realistisk skattepolitik. Om »realkalkylens» förutsättningar likväl skall realiseras sker det via en efterfrågeinflation och ett tvångssparande, som i sin tur kommer att påverka inkomstfördelningen mellan hushåll och företag på ett sätt som avviker från den här antagna. Tills vidare skall emellertid grundalternativen för inkomstfördelningen bibehållas och konsekvenserna härav för företagssparandet närmare illustreras.

I nationalräkenskaperna inkluderas bostadsbyggandet och försäkringsbola-

Tabell 6.7: 3. Investering och sparande i procent av BNP

Alt. A med justerade priser och slutet »skattegap»

	Offentlig sektor	Bostadssektor	Offentliga försäkringsanstalter	Enskilda försäkringsanstalter	Övriga företag	Hushåll	Summa
1. Investering							
1964.....	12,1	6,8	—	—	14,3	—	33,2
1970.....	12,5	6,9	—	—	14,5	—	33,9
2. Sparande							
1964.....	11,8	2,8	2,7	1,5	8,1	6,2	33,1
1970.....	12,3	2,9	4,1	1,1	7,3	6,4	34,1
3. Finansiellt sparande (2-1)							
1964.....	-0,3	-4,0	2,7	1,5	-6,2	6,2	-0,1
1970.....	-0,2	-4,0	4,1	1,1	-7,2	6,4	+0,2

gen i företagssektorn. På grund av dessa posters stora betydelse för totala finansiella efterfrågan resp. utbudet har de i följande tablå brutits ut ur företagssektorn och särredovisats. Därvid har en del av bostadsbyggandet, efter samma principer som hittills, förutsatts bli finansierat med offentliga medel och belasta budgeten. Bidrag till bostadsfinansieringen har också beräknats tillkomma från amorteringar och kontantinsatser. ATP-uttagen har förutsatts öka med 1/2 procentenhet varje år och för räntas efter 4 %. För den privata pensions- och livförsäkringsverksamheten beräknas fondbildningen fram till 1970 bli ganska stabil, varvid mot ett något minskat försäkringsnetto står något ökade ränteinkomster. Sedan »bostadssektorn» och »försäkringssektorn» utbrutits kvarstår en sektor »övriga företag», vars sparande är restpost.¹

Tabell 6.7: 3 visar för åren 1964 och 1970 sektorernas investeringar och sparande i procent av bruttonationalprodukten för resp. år. För varje år anges också det finansiella sparandet dvs. sparandeöverskottet (sparandeunderskottet), som i princip skall motsvara ett nettoutbud (en nettoefterfrågan) på kreditmarknaden. Summan av de positiva

och negativa finansiella sparandeposter är ungefär lika med noll, eftersom det för 1970 i realkalkylen förutsatts approximativ balans vad beträffar transaktionerna med utlandet — sådan balans förelåg även 1964. Kalkylen avser enbart det ovan diskuterade alternativet A för inkomstfördelningen.

Relationstalen för sektorinvesteringarna har direkt härletts från den reala kalkylen.² Den offentliga sparandebalansen ligger på ungefär samma nivå 1964 som 1970 — skatteintäkterna växer snabbare än BNP, men det har också i realkalkylen den offentliga konsumtionen förutsatts göra. I själva verket låg den offentliga sektorns sparande räknat på »kassabas» för 1964 särskilt lågt, eftersom det detta år förelåg en betydande skatteeftersläpning för företagssektorn. Omvänt förklarar denna asymmetri en del av nedgången av andelssiffran för företagssparandet mellan 1964 och 1970. Den största förändringen

¹ Ur denna sektor har även utbrutits de offentliga företagen som förts till den offentliga sektorn.

² BNP har dock beräknats i »justerade» priser varvid hänsyn tagits till lönehöjningar inom den offentliga sektorn (jämför avd. 5). Motsvarande justeringar har även gjorts i kalkylen för inkomstfördelningen i föregående tabeller.

avser de offentliga försäkringsanstalterna, vars sparande ökar från 2,7 % 1964 till 4,1 % av BNP, dvs. svarar för mer än hela uppgången i sparkvoten.

Enligt tidigare antaganden påverkas spar fördelningen inte av variationer i pridförutsättningar, eftersom inkomstfördelningen antagits konstant för vardera alternativ A och B. Företags sparandet är därmed givet, och oavsett skattegapets storlek äger en och samma inkomstfördelning rum mellan hushållen och det offentliga om än proportionerna mellan skatteindragning medelst progressivitetsautomatik och autonoma skattehöjningar varierar. Däremot kommer i alternativ B det offentliga sparande att öka med omkring 1 procentenhet och företagssektorns att sjunka ungefär motsvarande jämfört med alternativ A. Enligt alternativ B utvecklas ju inkomstfördelningen mellan företag och hushåll förmånligare för de senare än i alternativ A. Företagssparandet minskar därför i alternativ B. »Skattegapet» växer emellertid i hushållssektorn och därmed den för balans nödvändiga inkomstöverföringen från hushåll till det offentliga. Den senare sektorns sparande ökar och den förras förblir oförändrad i alternativ A jämfört med B.

Även i det för företagssektorn gynnsamma fördelningsalternativet kommer det finansiella sparandet — skillnaden mellan investering och sparande — att uppvisa en betydande försämring mellan 1964 och 1970 beroende dels på att investeringarna stiger snabbare än bruttonationalprodukten, dels på att sparandeandelen tenderar att falla. I den senare är också inlagt en effekt som egentligen föregriper resultatet av kalkylen över finansieringsbehovet, nämligen företagssektorns räntebörda på den kumulerade upplåningen. Eftersom denna upplåning — med givna antagan-

den — skulle komma att växa relativt snabbt, växer räntebördan och minskar sparandeandelen. (Häremot svarar bl. a. ökade ränteintäkter för AP-fonden.) I alternativ B blir sparandeunderskottet ytterligare en procentenhet större.

Räknat i procent av bruttoinvesteringarna steg företagssektorns sparande från ca 70 % 1955 successivt upp till ca 100 % 1959. Därefter sjönk procenttalen kraftigt, delvis dock beroende på exceptionellt höga lagerinvesteringar. Sparandet i procent av fasta bruttoinvesteringar låg 1963 på blott omkring 60 % — 1959 och 1963 är jämförbara ur synpunkten av att i bägge fallen lagerinvesteringarna var svagt negativa. År 1970 när lagerinvesteringarna förutsätts vara av ungefär samma omfattning som 1964 skulle sparandetäckningen komma ner på 50 % i alternativ A och 42 % i alternativ B jämfört med 56 % för 1964. Det skulle alltså bli fråga om en signifikativ nivå-sänkning utöver den som redan ägt rum under 1960-talets första hälft. Därvid bör också bemärkas att utgångsläget för en sådan nivå-sänkning såtillvida försämrats, som företagssektorn under senare år dragit ner sin »reala» likviditet och därför, även vid oförändrad sparandetäckning, skulle kunna tvingas ner till en lägre grad av självfinansiering.

Resonemanget ovan har gällt företagssektorn i dess helhet. Det är självklart att både vad gäller den historiska utvecklingen och framtidsperspektiven har man att räkna med avvikelser mellan olika näringsgrenar, branscher och företagsstorlekar från de här använda totalgenomsnittet.¹ Som exempel kan nämnas den i andra sammanhang

¹ Industrins investeringsfinansiering intar med hänsyn till dess betydelse för den yttre balansen en särställning. Dessa problem skall närmare belysas i ovan nämnda utredning om långtidsfinansiella perspektiv.

diskuterade risken att exportföretagen än mer än hittills kommer att utsättas för stigande kostnader och hårdnande utlandskonkurrens och därför krympande vinstmarginaler. Ett fullföljande av ambitiösa investeringsprogram för att genom produktivitetshöjningar möta kostnadsstegringarna skulle då förutsätta en stigande grad av upplåning. Om incitamenten till investering likväl skall bli tillräckligt starka och möjligheterna till finansiering över huvud taget skall tillgodoses ökas då kraven på en fungibel kreditmarknad ytterligare utöver vad som redan kan utläsas av de här diskuterade grova exemplen.

6.7.3 Balansen på kreditmarknaden

När man skall försöka översätta beräkningarna för det finansiella sparandet inom olika sektorer till utbud och efterfrågan på kreditmarknaden tar man ytterligare ett långt steg ut i det statistiskt okända. Redan i det historiska materialet ställer det sig mycket svårt att identifiera t. ex. nationalräkenskapsens hushållssparande i kreditmarknadsstatistikens uppgifter över inlåningsräkningar, obligations- och aktieinnehav etc. Detsamma gäller sambandet mellan å ena sidan det upplåningsbehov som framkommer ur inkomst-

och utgiftsstatistiken för företagssektorn och de offentliga sektorerna och å andra sidan den på kreditmarknaden faktiskt registrerade upplåningen. Det föreligger oförklarade skillnader (restposter) mellan national- och finansräkenskaperna. Av dessa är »förskjutningsposten» i utlandssektorn den mest uppmärksammade — men ingalunda den största. Det är välkänt att svårigheterna att tolka förändringar i »förskjutningsposten» också försvårar prognoseringen av valutautvecklingen utifrån givna prognosvärden på övriga poster i betalningsbalansen. Analogivis föreligger sådana svårigheter också vid övergången från övriga sektors finansiella sparande till en bedömning av utvecklingen på den inhemska kreditmarknaden.

Tabell 6.7:4 visar efterfrågan och utbudet på den organiserade kreditmarknaden 1964. På efterfrågesidan återfinns de sektorer med negativt finansiellt sparande enligt tabell 6.7:3. Förekomsten av oförklarade restposter gör att motsvarande kreditmarknads-siffror inte är helt jämförbara. Dessutom tillkommer det förhållandet att vissa sektorer uppträder både som låntagare och långgivare i balansen, dvs. både på efterfråge- och utbudssidan. Upplåningen för t. ex. företagssektorn blir större (mindre) än ett givet fi-

Tabell 6.7: 4. Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1964

Upplåning	Milj. kr.	%	Utlåning	Milj. kr.	%
Offentlig sektor.....	1 700	15,5	Riksbanken.....	800	7,2
Bostadssektor.....	4 400	40,0	Affärsbanker.....	3 600	32,7
Företag.....	3 800	34,5	Andra banker.....	2 300	20,9
Hushåll.....	200	1,8	Enskilda försäkringsanstalter.....	1 100	10,0
Utlandet.....	900	8,2	Offentliga försäkringsanstalter.....	2 400	21,8
	11 000	100	Obligationsmarknaden...	400	3,6
			Aktiemarknaden.....	400	3,6
				11 000	100

nansiellt sparande anger i den mån sektorn även ökar (minskar) sin likviditet — i en prognos för upplåningsbehovet måste alltså sistnämnda faktor särbedömas. Hushållens positiva finansiella sparande består likaledes av en positiv och en negativ komponent — den senare i form av konsumtionskrediter.

På utbudssidan återfinns de enskilda och offentliga försäkringsinrättningarna. I övrigt har utbudet redovisats enligt det sätt på vilket sparandet kanaliseras via olika kreditinstitutioner och den organiserade kreditmarknaden utanför dessa. Här ingår alltså på ett icke identifierbart sätt förändringarna i hushållens och företagens banktillgodoavanden och innehav av aktier och obligationer. I utbudet ingår även kreditinstitutens vinster.

Man kan nu söka konstruera en analog balans för 1970 med utgångspunkt från de beräkningar för det finansiella sparande som redovisats i tabell 6.7: 3. Härvid tillkommer som nämnts de svårigheter som avser dels tolkningen och framskrivningen av de statistiska restposterna dels godtyckligheten i valet av antagande beträffande framförallt företagssektorns framtida likviditetspreferens. Med ledning av de historiska trenderna för nämnda faktorer kan emellertid, som ett räkneexempel, kalkylen för det finansiella sparandet för de olika sektorerna omsättas i upplå-

ningsbehov på den organiserade kreditmarknaden.¹

Det totala belopp som framkommer på upplåningssidan används som utgångspunkt för en beräkning av utlåningssidan i balansen på kreditmarknaden.² Härvid kan man som utbudsfaktorer direkt insätta det finansiella sparandet för de enskilda och offentliga försäkringsinrättningarna. Övrig utlåning bildar restpost i kalkylen och har förutsatts bli fördelad på samma sätt som 1964 mellan olika slags banker och marknader. Tabell 6.7: 5 anger den procentuella fördelning av upplåning och utlåning som därvid erhålls. Exemplet avser det förut använda alternativet A för inkomstfördelningen.

Kalkylen har gjorts under förutsättning av att »skattegapet» slutits — därför uppvisar också den offentliga sektorn ett jämfört med kreditmarknadsbalansen för 1964 blygsamt upplåningsbehov. I stället har företagssektorns andel av upplåningen stigit kraftigt och ligger nu avsevärt högre än för bostäderna. (Vid beräkningen av upplåningsbehovet har hänsyn tagits till en trendmässig ökning av företagssektorns likviditet.) Hushållens konsumtionskrediter

¹ Även dessa beräkningar kommer att redovisas mer utförligt i utredningen om långtidsfinansiella perspektiv.

² Förfarings sättet är i stort sett detsamma som i föregående långtidsutredning (SOU 1962: 10, sid. 194 - 208).

Tabell 6.7: 5. Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1970

Procentuell fördelning

Upplåning	%	Utlåning	%
Offentlig sektor.....	1,8	Riksbanken.....	4,8
Bostadssektor.....	36,2	Affärsbanker.....	27,8
Företag.....	56,0	Andra banker.....	22,9
Hushåll.....	1,2	Enskilda försäkringsanstalter .	8,4
Utlandet.....	4,8	Offentliga försäkringsanstalter	30,1
		Obligationemarknaden.....	2,4
		Aktiemarknaden.....	3,6
	100		100

har förutsatts ligga kvar på en oförändrad absolut nivå.

Kalkylen antyder behovet av en viss omstrukturering av utlåningssidan för att »realkalkylen» skall kunna realiseras. Å ena sidan minskar relativt sett upplåningsbehovet på den »långa» marknaden, dvs. för den offentliga sektorn och bostadsinvesteringarna, medan företagssektorns anspråk ökar i motsvarande grad. Å andra sidan ökar utbudsandelen för AP-fonden som traditionellt förlagt den övervägande största delen av sin utlåning till den långa marknaden. För att balans skall uppnås på delmarknaderna skulle det alltså behövas att AP-fonden omriktar sin utlåning från den långa marknaden. En annan utvecklingsmöjlighet är att marknaderna för aktier och industriobligationer expanderar på bekostnad av inlåningen till de på lång kreditgivning huvudsakligen inriktade »andra» bankerna. Här kommer frågan om prisalternativen åter in i bilden. Ju högre takt i prisutvecklingen dess mindre attraktiv bör inlåningen på långa sparräkningar te sig — här bortses då från möjligheten av olika slags värdesäkringsarrangemang — och desto mer attraktiv placering i aktier. Ju snabbare prisstegring desto större bör andelen korta räkningsinnehav för transaktionsbehov också i och för sig bli. Det kan av denna anledning med andra ord uppträda förskjutningar även mellan affärsbankerna och »övriga banker» som, i likhet med en breddning av aktiemarknaden, tenderar att gå i riktning mot en anpassning mellan upplåningsbehov och utlåningskapacitet på den långa och korta marknaden var för sig.

Resonemanget har i hela detta avsnitt förts under det måhända orealistiska antagandet att »skattegapet» på konsumtionsvarumarknaden slutits genom finanspolitiska åtgärder. Prisstegrings-

alternativen har med andra ord avsett en från kostnadssidan genererad utveckling. Det har under sådana förutsättningar ansetts rimligt att utgå från en inkomstfördelning, som för företagssektorns del inte nämnvärt förbättras jämfört med utgångsläget åren 1962—1964. I kreditmarknadskalkylen har därför å ena sidan företagssektorns upplåningsbehov legat på en relativt hög och den offentliga sektorns på en relativt låg nivå. Spänningarna i »realkalkylen» såsom dessa kommer till uttryck i »skattegapen» kan emellertid eventuellt bedömas vara så pass stora att det inte är praktiskt-politiskt möjligt att helt sluta den. Den offentliga sektorns upplåningsbehov blir då i motsvarande mån större medan å andra sidan inkomstfördelningen kan komma att förskjutas till förmån för företagssektorn i den mån prisstegringarna får karaktären av efterfrågeinflation. Sätillvida skulle alltså de här i tablåerna angivna exemplen representera ytterlighetsfall för fördelningen av det finansiella sparandet mellan företagssektorn och den offentliga sektorn. Det torde emellertid vara ganska meningslöst att här införa ytterligare en serie alternativ för de grundläggande förutsättningarna, vars sannolikhet endast kan graderas utifrån en bedömning av den ekonomiska politikens framtida utformning.

De här återgivna preliminära resultaten från den särskilda finansiella långtidsstudien torde i och för sig inte påkalla någon revidering av de reala kalkylerna. På det stadium, där denna undersökning f. n. befinner sig, kan inte några slutsatser dras om de speciella kreditmarknadsproblem som kan komma att anmäla sig och vad detta innebär för den ekonomiska politiken. I detta hänseende får här en hänvisning göras till den rapport som publiceras senare.

AVDELNING 7

Näringsgrenarnas utveckling

7.1 Jordbruk

Av allt att döma står det svenska jordbruket inför en omfattande strukturomvandling vars inriktning till väsentlig del torde komma att påverkas av den nya jordbrukspolitik som förbereds inom jordbruksutredningen. De beräkningar som redovisas i det följande har emellertid närmast karaktären av trendframskrivningar. Det har sålunda inte varit möjligt att beakta inverkan av den nya jordbrukspolitiken eller av i framtiden ändrade prisrelationer. Beräkningarna bygger snarast på den förutsättningen att de faktorer, som varit avgörande för jordbrukets utveckling under närmast föregående perioder, kan förväntas komma till uttryck med likartad styrka även under tiden 1965—1970. Detta innebär att det inte förutsatts inträffa några tvära brott i utvecklingen av exempelvis jordbrukets reala produktpriser eller i fråga om övriga näringars dragningskraft på sådan arbetskraft som kan lämna jordbruket. I stort sett kan den tillämpade beräkningsmetoden anses innebära att man bortser från möjligheten av en så genomgripande och snabb strukturomvandling att den före 1970 medför ett brott i utvecklingstrenden. Utvecklingen under 1970-talet kan komma att medföra en mer radikal strukturförändring av jordbruket.

Sedan början av 1950-talet har den

totala jordbruksproduktionen i Sverige — bortsett från variationer i årsväxten — stagnerat eller kanske snarast minskat något. Mjölproduktionen har under denna tid visat betydande nedgång medan däremot kött- och fläskproduktionen ökat. Samtidigt har sysselsättningen sjunkit. Produktionsvolymen per arbetstimme beräknas sedan 1950-talets början ha stigit med ca 5 % per år, medan förädlingsvärdet — eller annorlunda uttryckt jordbrukets bidrag till bruttonationalprodukten — per år och arbetstimme räknat ökat någon procentenhet mindre till följd av ökade inköp av handelsgödsel och drivmedel m. m.

Inom 1960 års jordbruksutredning har utarbetats prognoser över jordbruksproduktionens storlek 1975. Det egentliga syftet med dessa prognoser har inte varit att söka fixera produktionens storlek och sammansättning just 1975 utan snarare att söka ge en uppfattning om utvecklingstendenserna på rätt lång sikt vid oförändrad jordbrukspolitik och inverkan av andra jordbruksekonomiska miljöfaktorer. Till grund för prognoserna har lagts två olika antaganden om den brukade åkerarealens omfattning 1975. Denna beräknas av olika skäl bli mindre än för närvarande. Samhällsutvecklingen innebär ett ökat behov av mark för bostäder, industrier, vägar, flygfält, fritidsbebyggelse etc. Vidare förutses att åkerarealen kommer att minska till följd av att jord

som är dåligt belägen eller av dålig kvalitet överförs till bete eller skogsmark eller lämnas helt outnyttjad. Enligt ett alternativ skulle åkerarealen, som 1961 utgjorde 3,3 milj. ha, 1975 ha nedgått till 2,65 milj. ha, enligt ett annat alternativ skulle nedgången bli mindre och resultera i en åkerareal på 2,9 milj. ha.

I anslutning till dessa båda alternativ har utarbetats två skilda produktionsprognoser. Den väsentliga skillnaden mellan dessa ligger däri att tillgången på fodersäd och grovfoder förutsätts bli mindre i det lägre arealalternativet, varvid animalieproduktionen tänkes anpassad till en lägre tillgång på fodermedel. Nettoimporten av foder antas nämligen i båda fallen bli oförändrad. Den totala jordbruksproduktionens volym beräknas 1964—1975 enligt det högre alternativet sjunka med någon procent och enligt det lägre alternativet med ca 8 %. Produktionsnedgången hänför sig i första hand till mjölkproduktionen och dess underlag inom växtodlingen. Ehuru prognoserna tekniskt sett är baserade på de alternativa antaganden som gjorts beträffande åkerarealen bör produktions faktiska beroende av den framtida åkerarealens storlek inte överbetonas. Ett högre produktionsalternativ skulle således tekniskt kunna vara förenligt också med det lägre arealantagandet. En produktion — och självförsörjningsgrad — som ligger väsentligt under det lägre alternativet torde däremot förutsätta att den brukade arealen 1975 blir betydligt mindre än 2,65 milj. ha. Det bör slutligen understrykas att de anförda produktionsprognoserna inte bör uppfattas som av jordbruksutredningen övervägda mål för jordbrukspolitiken.

Vi har i våra fortsatta beräkningar utgått från en produktionsutveckling 1964—1970 som relativt nära ansluter

till det lägre av de båda produktionsalternativ som utarbetats inom jordbruksutredningen. Jordbrukets totala produktionsvolym beräknas sålunda 1964—1970 avta med i genomsnitt $1\frac{1}{2}$ % årligen, medan jordbrukets bidrag till bruttonationalprodukten — till följd av ökad insats av förnödenheter köpta från andra näringar — kan antas sjunka med ca $1\frac{1}{2}$ % årligen.

Jordbruksproduktionens sammansättning 1964 och 1970 framgår av tabell 7.1:1, där värden för olika avsaluprodukter och inköpta förnödenheter erhållits genom interpolation i förhållande till de inom jordbruksutredningen för 1975 utförda beräkningarna. Då det totala avsättningsutrymmet för jordbruksprodukter till människoföda med hänsyn till befolkningstillväxten och andra omständigheter kan beräknas stiga 2 à 3 % fram till 1970 är det tydligt att självförsörjningsgraden torde komma att sjunka — räknat i kalorier dock endast med ett par procentenheter. I fråga om mjölkproduktionen pekar kalkylerna på en avsevärd nedgång som marginellt beräknas medföra en betydande minskning av smörproduktionen. Med hänsyn till nuvarande tendenser till snabb stegring av avkastningen per ko kan tveksamhet råda om nedgången för mjölk och mejeriprodukter kommer att bli fullt så stor som tabell 7.1:1 anger.¹ Vid sidan av matfett torde det främst vara beträffande nötkött som nedgången i självförsörjningsgrad kommer att ge sig till känna och detta synes gälla oavsett om nötköttsproduktionen i sin utveckling närmast kommer att ansluta sig till den

¹ Eftersom den snabba tillväxten i fråga om avkastning per ko sammanhänger med en ökad insats av kraftfoder skulle en upprevidering av mjölkproduktionen även återverka på den beräknade kraftfoderförbrukningen. Någon justering av jordbrukets beräknade nettoproduktion skulle däremot inte vara motiverad.

Tabell 7.1:1. Jordbrukets produktion 1964—1970

Milj. kr. i 1959 års mittpriser; avrundade tal

	1964		1970	Förändring 1964 II-1970, %
	I Faktisk produktion	II Beräknad normal- produktion		
Brödsäd.....	350	279	278	
Övrig spannmål.....	110	95	93	
Potatis och sockerbetor.....	342	321	304	
Oljeväxter.....	159	117	139	
Spånadsväxter.....	3	3	3	
Köksväxter.....	47	51	54	
Summa vegetabilier (I).....	1 011	866	871	+ ½
Mjök och mejeriprodukter.....	1 593	1 614	1 492	
Ägg och slaktfjäderfä.....	329	313	342	
Slaktdjur m. m.....	1 567	1 534	1 501	
Förändringar i kreaturskapitalet ...	- 148	- 20	- 30	
Summa animalier (II).....	3 348	3 440	3 306	- 4
Summa slutprodukter (I + II)....	4 359	4 306	4 177	- 3
Avgår:				
Handelsgödsel.....	341	321	348	
Köpfodermedel.....	470	480	457	
Diverse förnödenheter ¹	445	414	512	
Summa avdrag (III).....	1 256	1 216	1 317	+ 8 ½
Återstår: Jordbrukets förädlingsvärde (bidrag till BNP) (I + II - III).	3 103	3 090	2 860	- 7 ½

¹ Driv- och smörjmedel, elektricitet, frakter m. m.

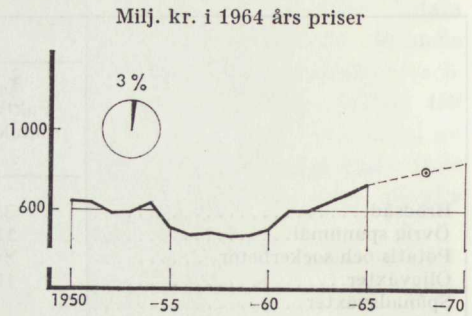
högre eller den lägre av de produktionsprognoser som utarbetats inom jordbruksutredningen. Av dessa innebär det högre alternativet i stort sett oförändrad produktion av nötkött 1975. Det kan nämnas att en inom Sveriges slakteriförbund uppgjord prognos för tiden fram till 1970 synes ligga i linje med detta högre alternativ. Kombinationen av en vikande mjölkproduktion och en hävdad nötköttsproduktion skulle bl. a. förutsätta att »kalvreserven» praktiskt taget helt utnyttjades för uppfödning av ungdjur till slakt. Utsiktorna för köttproduktionen blir givetvis även beroende av hur producentpriserna på nötkött kan komma att utvecklas i förhål-

lande till priserna på övriga jordbruksprodukter.

Under första hälften av 1960-talet har den inom näringsgrenen sysselsatta arbetskraften minskat i snabb och närmast tilltagande takt. Vi har under sådana förhållanden funnit det rimligt att förutsätta att arbetsvolymen under senare hälften av 1960-talet skall minska med 6 % per år. Detta var genomsnittet för åren 1960—1964 men utgör knappast något maximiantagande för perioden 1965—1970. Det innebär emellertid att antalet förvärvsarbetande inom jordbruket skulle sjunka från ca 265 000 1965 till omkring 195 000 1970. Produktionen (förädlingsvärde)

per arbetstimme skulle samtidigt behöva stiga med ca 5 % per år om den antagna produktionsutvecklingen skall förverkligas. En så kraftig minskning av sysselsättningen måste även innebära högst betydande nedgång av antalet företagare samt självständiga brukningsenheter inom jordbruket — uppskattningsvis med ca 50 000 fram till 1970. För att jordbrukets produktionsförmåga skall bli den förutsatta måste en del av den åkerareal som tillhör nedläggningsjordbruket tillföras de bestående enheterna. Den genomsnittliga åkerarealen per företagare kan härigenom tänkas stiga till kanske 18 à 20 ha 1970 mot ca 15 ha 1965. Vidare måste mekaniseringen inom jordbruket fortsätta. De beräkningar som kunnat utföras beträffande den sannolika utvecklingen av maskininvesteringarnas volym pekar emellertid på en i stort sett oförändrad nivå mellan 1965 och 1970. Jämfört med genomsnittsläget för perioden 1961—1965 är det dock fråga om en betydande uppgång. Åtminstone i fråga om traktorer och skördetröskor synes en viss mättnad i relationen maskinbestånd/åkerareal vara förestående. Beträffande jordbrukets investeringar i byggnader och anläggningar finns det däremot anledning att räkna med en mera markerad tillväxt. Nybyggnadsverksamheten (exkl. bostäder), som för närvarande är väsentligt lägre än vad som på lång sikt krävs för att vidmakthålla beståndet, beräknas från 1965 till 1970 öka från ca 100 till ca 150 milj. kr. (i 1964 års prisläge), men skulle likväl inte uppgå till ens 1 % av det s. k. begränsade återanskaffningsvärdet. Den väntade uppgången i nybyggnad får även ses mot bakgrunden av att sammanslagning av brukningsenheter mot slutet av 1960-talet kan komma att ske i snabbare tempo. För de totala bruttoinvesteringarna (exkl. reparatio-

Diagram 7.1: 1. Jordbrukets investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970



Anm.: Investeringarnas medelnivå för 1966—1970 enligt vår kalkyl är markerad med en ring. Svart sektor inom cirkel anger resp. näringsgrens andel av de totala investeringarna (exkl. underhåll) 1965.

ner och underhåll) inom jordbruket blir resultatet en förutsedd uppgång med ca 10 % 1965—1970.

I den framlagda prognosen har som påpekades inledningsvis hänsyn inte kunnat tas till verkningarna av en ny jordbrukspolitik. Särskilt 1970-talets jordbruksutveckling kan i hög grad påverkas av ändringar i jordbrukspolitiken. Härav kommer bl.a. att bero vilka avsättningsvillkor som kommer att råda för det svenska jordbruket. Undantag behöver härvid göras endast för det fall att den internationella prisutvecklingen för jordbruksprodukter skulle komma att utvecklas så att tillfredsställande villkor för den svenska produktionen uppnås utan särskilt prisstöd. Med reservation för denna eventualitet — som vi inte betraktar som näraliggande — blir det självfallet av största betydelse för den fortsatta utvecklingen vilken produktionsnivå jordbrukspolitiken kommer att inriktas på att upprätthålla och vilka prisreglerande åtgärder som i anslutning därtill kommer att tillämpas. För den samhällsekonomiska långtidsplanering-

en är det emellertid inte enbart utvecklingen av jordbrukets totala produktionsvolym som är av intresse. Det gäller också att bedöma vilken insats av produktionsfaktorer och speciellt arbetskraft som kan komma att framstå som sannolik eller ofrånkomlig. Härvid kommer inte minst företagsstrukturens utveckling att bli av betydelse eftersom den arbetskraft som kan lämna jordbruket nu främst utgörs av brukare. Nuvarande ägoförhållanden kännetecknas i stor utsträckning av att brukningsenheterna är för små för att arbetskraft och maskiner skall kunna utnyttjas effektivt. Det blir därför i hög grad beroende av takten i strukturomvandlingen med åtföljande sammanslagning till större brukningsenheter i vilken utsträckning det vid en viss förutsatt utveckling av den totala produktionsvolymen kan friställas arbetskraft från jordbruket. Om vi däremot utgår från en viss given utveckling av tillgången på arbetskraft inom jordbruket kan det i stället bli beroende av takten i strukturomvandlingen i vad mån den förutsatta utvecklingen av produktionen kommer att förverkligas.

7.2 Skogsbruk

Avverkning och tillväxt

Den totala skogsavverkningen i landet låg, om man räknar genomsnittligt för tioårsperioder, under första hälften av 1900-talet med mycket små variationer kring en nivå på drygt 50 milj. skogskubikmeter (m³sk) per år. Från ett lågläge vid mitten av 1950-talet har avverkningen haft en stigande trend, vilket framgår av tabell 7.2:1. Ökningen i avverkningarna, som skett snabbare i södra än i norra Sverige, har varit särskilt markerad under senare år. För närvarande synes det år-

Tabell 7.2:1. Årlig skogsavverkning
1952/53—1963/64

Enligt skogshögskolan. Milj. m³sk

Avverkningsperiod	Norrland	Övriga Sverige	Hela riket
1952/53 – 1955/56	19,6	25,4	45,0
1956/57 – 1959/60	21,8	27,7	49,5
1960/61 – 1963/64	23,1	31,8	54,9
1960/61	21,9	29,2	51,1
1961/62	26,7	33,5	60,2
1962/63	20,9	30,9	51,8
1963/64	22,8	33,5	56,3

Anm.: Beräkningarna är utförda på grundval av stubbinventeringen i samband med riksskogstaxeringen. Till följd av dess karaktär av stickprovsundersökning är uppgifterna behäftade med visst medelfel, som för enskilda år kan uppgå till 4 å 5 %.

liga skogsuttaget ligga på en 25—30 % högre nivå än vid mitten av 1950-talet.

Denna utveckling är i första hand resultatet av den kraftiga kapacitetsutbyggnad av den svenska skogsindustrin, främst massaindustrin, som ägt rum sedan slutet av 1950-talet. Förbrukningen av massaved har således under den senaste tioårsperioden stigit med ca 50 %. Under samma tid kan även en mindre ökning konstateras för förbrukningen av sågtimmer medan användningen av brännved fortsatt att minska. De senaste åren har över hälften av avverkningen avsett massaved, nära 4/10 sågtimmer och mindre än 1/10 brännved och husbehovsvirke.

En bidragande orsak till att den totala avverkningen ökat har varit det faktum att den fortgående minskningen för brännved i lägre grad än under mellankrigstiden och slutet av 1940-talet motvägt den fortsatta expansionen för industrivirket. Även stegrad efter-

	Årlig tillväxt	Årlig avverkning	Avverkning i % av tillväxt
Norrland	32,6	21,4	66
Svealand	21,6	14,4	67
Götaland	23,5	13,1	56
Hela riket	77,7	48,9	63

frågan på rundvirke från grannländerna har under de senaste åren i någon mån spelat in.

En ökning har även skett av skogstillsväxten. Den har nyligen av skogshögskolan på grundval av resultat från den pågående riksskogstaxeringen beräknats till i medeltal ca 78 milj. m³sk per år under perioden 1953—1962, vilket kan jämföras med ca 63 milj. m³sk årligen för tiden 1938—1952. En stor del av ökningen av tillsväxten kan tillskrivas förbättrad skogsvård — bl. a. har träd med låg eller ingen tillväxt gällrats bort i större utsträckning än tidigare. Särskilt i södra Sverige har dessutom bestånd i de mest produktiva åldrarna en stark övervikt. I ovanstående tablå, grundad på de senaste resultaten från riksskogstaxeringen, visas en jämförelse mellan tillväxt och avverkning under 1953—1962 för olika regioner av landet (milj. m³sk).

Det här angivna tillväxttalet på 78 milj. m³sk är betydligt högre än det som använts i de senare årens skogspolitiska diskussion. Man har där närmast utgått från tidigare preliminära beräkningar, som angav tillsväxten 1953—1957 till ca 68 milj. m³sk per år.

Man ser av tablå att tillsväxten vida överskridit avverkningen. Det måste dock understrykas att de i tablå givna tillväxttalen ej ger uttryck för att en avverkning av motsvarande storlek varit skogsekonomiskt motiverad. Hänsyn måste i dessa sammanhang tas bl. a. till skogens åldersfördelning och till icke avsättningsbar skog, något som gäller framför allt för de fyra nordligaste

länen. Med beaktande av sådana faktorer torde man kunna hävda att ett betydande virkesöverskott förelegat i södra Sverige, medan jämnare förhållanden mellan tillgång och uttag rått i Norrland samt västra Svealand.

Det konstaterade virkesöverskottet har varit en av förutsättningarna för de betydande utvidgningar av produktionskapaciteten som gjorts inom den svenska skogsindustrin och som planeras för närmaste femårsperiod. Den fortgående kapacitetsutbyggnaden talar för en fortsatt betydande avverkningsökning. Den prognos för den totala avverkningens omfattning 1970 som återfinns i tabell 7.2:2 utgår i första hand från den produktion och råvaruförbrukning som enligt IUI:s industrienkät planeras inom massa- och wallboardindustrin (se avsnitt 7.4). Under förutsättning av ett 90-procentigt kapacitetsutnyttjande i genomsnitt inom dessa industrier 1970 samt av att användningen av massaved och sågverksavfall ökar parallellt skulle behovet av massaved komma att öka med drygt 25 % 1965—1970. Förbrukningen av sågtimmer torde 1970 inte komma att mera väsentligt överstiga 1965 års anmärkningsvärt höga nivå. Om användningen av brännved och övrigt rundvirke fortsätter att minska trendmässigt skulle totala rundvirkesförbrukningen komma att öka med ca 14 % 1965—1970. För 1970 har vi dessutom förutsatt att inga lagerförändringar sker samt att utrikeshandeln med rundvirke ger ett exportöverskott av samma storlek som under 1965. Stegringen av de

Tabell 7.2:2. Prognos för skogsavverkningen 1970

Milj. m³sk

	1965 ¹	1970	Förändring 1965 - 1970	
			Milj. m ³ sk	%
Förbrukning av rundvirke.....	62	70	+9	+14
Massa- och boardved.....	32	41	+9	+26
Sågtimmer.....	24	25	+1	+5
Brännved och övrigt virke.....	6	4	-2	-25
Exportöverskott.....	2	2	0	0
Lagerförändring.....	+1	0	-1	.
Avverkning.....	64	72	+8	+12

¹ Uppskattning som bygger på uppgifter från statistiska centralbyrån, konjunkturinstitutet och skogsstyrelsen.

sammanlagda skogsavverkningarna skulle i så fall komma att uppgå till ca 12 % från 1965 till 1970 (ca 2½ % per år). Ökningstalet påverkas något av att 1965 var ett utpräglat högkonjunkturår för skogsbruket. Räknat från 1964 blir den årliga ökningen fram till 1970 ca 3½ %, räknat från 1963 ca 4½ %. Då utbyggnaden av skogsindustrin väntas ske snabbare i södra än i norra Sverige torde huvuddelen av avverkningsökningen falla på denna del av landet.

Mot den i tabell 7.2:2 angivna efterfrågan på virke 1970 bör från råvarusidan ställas de kvantiteter, som vid denna tid kan bedömas vara avverkningsbara i ett uthålligt skogsbruk. Virkesbalanser för olika delar av landet upprättas för närvarande inom virkesbalansutredningen. Beräkningar av de ekonomiskt avverkningsbara kvantiteterna för tiden fram till 1977 utförs lärvid av skogshögskolan men är ännu inte avslutade.

Enligt skogshögskolans tidigare beräkningar, återgivna bl. a. av jordbruksutredningens skogsbruksgrupp i SOU 1963:63, skulle den tillgängliga avverkningsbara kvantiteten i landet (inkl. tillgångar av lövvirke och visst klenvirke) uppgå till ca 69 milj. m³sk årligen under perioden 1965—1974. Dessa kalkyler anses dock bygga på väl

försiktiga antaganden om bl. a. slutavverkningarnas storlek.

Ett medelalternativ i högskolans nya beräkningar, som förutsätter en viss intensifiering av skogsskötseln, torde ge en kvantitet som med klar marginal överskrider det ovan för 1970 beräknade avverkningsbehovet. Om detta således i en kalkyl för landet i dess helhet ej skulle komma att överstiga virkestillgången kommer dock möjligen att regionalt uppstå vissa problem i fråga om virkesbalansen. För de nordligaste länen liksom för västra Svealand är således vid nuvarande intensitet av skogsskötseln en tilltagande virkesknapphet ej utesluten. En utbyggnad av skogsindustrin i dessa områden torde kräva en intensifiering av skogsdrivning och skogsvård.

Tillväxtöverskotten kan till större delen beräknas återfinnas inom privat-skogsbruket. Till följd av att småskogsägarnas virkesutbud även torde påverkas av andra faktorer (bl. a. beskattning) än virkespriser och driftkostnader är det inte osannolikt att det kommer att uppvisa en trögrörlighet i förhållande till det växande virkesbehovet. Anpassningen kan dock i någon mån komma att underlättas genom den ökade samverkan som f. n. äger rum inom småskogsbruket.

För en beräkning rörande avverkningarnas storlek under 1970-talet och på än längre sikt måste en rad svårbedömbara faktorer beaktas inte minst efterfrågan på den svenska skogsindustrins produkter. Långsiktiga studier av skogstillgångarna kommer att utföras av skogshögskolan för virkesbalansutredningens räkning. Skogens nuvarande åldersfördelning med hög andel i produktiv och avverkningsmogen ålder torde ge gynnsamma värden för tillväxt och avverkningsmöjligheter under de närmaste åren. För utvecklingen på litet längre sikt utgör den låga andelen ungskog en negativ faktor. Allmänt anses dock att skogens avkastning kan höjas betydligt genom att skogsförädling, skogsvård och inte minst skogsgödning intensifieras. Enligt vissa expertbedömningar skulle den årliga tillväxten kunna höjas till inemot 100 milj. m³sk. Då denna högre nivå ej torde kunna uppnås förrän mot slutet av detta sekel, skulle följderna bli måttligt ökande avverkningsmöjligheter år från år. Man kan förmodligen anta att 1950- och 1960-talens snabba expansion av skogsuttagen kommer att följas av en period med något lugnare utveckling.

Rationalisering och arbetskraft

Närmare en tredjedel av de totala svenska exportintäkterna härrör från skogssektorn, vars produktion till över hälften avsätts i utlandet. Sveriges roll som skogsvaruexportör på världsmarknaden har dock relativt sett kontinuerligt minskat under efterkrigstiden. Inom Västeuropa, numera huvudmarknaden för svensk och skandinavisk skogsindustri, väntas inom den närmaste tioårsperioden konsumtionen av skogsprodukter öka mycket snabbt. Emellertid kan en fortsatt stigande konkurrens emotses från i första hand Nordamerika,

där för närvarande betydande utvidgningar av skogsindustrin genomförs, med en fortsatt minskning av Sveriges marknadsandelar som följd. Innebörden av den ökande konkurrensen är även att Skandinavien alltmer kommer att förlora sin prisledande position och följaktligen i allt högre grad får anpassa sig till priser bestämda av andra länders utbud. Mot bakgrund av ovanstående och med tanke på de internationellt sett höga virkeskostnaderna framstår en intensiv rationalisering av skogsavverkning och virkestransporter som nödvändig för att stärka den svenska skogsnäringens konkurrenskraft på världsmarknaden. Rationaliseringsmöjligheterna inom transportsektorn liksom inom skogsindustrierna behandlas i andra sektoravsnitt.

För skogsbrukets del har en markant höjning av rationaliseringstakten ägt rum i början av 1960-talet. Enligt arbetsmarknadsstyrelsen har arbetsåtgången per avverkad kvantitet hittills under 1960-talet minskat med 5 à 6 % per år. Antalet dagsverken per avverkad m³sk beräknas ha gått ned från ca 0,5 1960 till under 0,4 1965. Enligt arbetsmarknadsstyrelsen torde arbetsåtgången vara inte obetydligt lägre inom storskogsbruket än inom det övriga skogsbruket och likaså lägre i norra än i södra Sverige.

Jämförelser med tidigare perioder är svåra att göra. Det är emellertid sannolikt att mekaniseringen och rationaliseringen fram till 1960-talet gått relativt sakt och i lägre takt än exempelvis inom jordbruket. Jordbruksutredningens skogsbruksgrupp har beräknat, att arbetsåtgången per avverkad kvantitet under de senaste 30 åren minskat med i genomsnitt ca 1 % per år. Under 1950-talet torde den årliga minskningen ha uppgått till 2 à 3 %.

Längst har rationaliseringen drivits

i fråga om transporter, genom att bilvägnätet i skogen har utbyggt starkt. Avverkningsarbetet har effektiviserats främst genom motorsågen. Under första hälften av 1960-talet har dessutom en omfattande besparing av arbetskraft uppstått genom att den manuella barkningen till stor del ersatts med maskinell, i ökande utsträckning vid fabriker. F. n. torde uppskattningsvis endast någon tiondel av barkningen utföras för hand mot förmodligen över hälften 1960. Allmänt gäller att till inte oväsentlig del har rationaliseringen av virkeshantering uppnåtts genom överflyttning av arbetsmoment till de högre mekaniserade transport- och industrileden.

För den närmaste femårsperioden kan en fortsatt utbyggnad och förbättring av bilvägnätet i skogen väntas, bl. a. till följd av den fortsatta nedläggningen av flottleder. Större betydelse från rationaliseringssynpunkt torde emellertid en mekanisering av terrängtransporterna få genom övergång till skogstraktorer. Barkningen väntas bli ytterligare mekaniserad. Under prognosperioden kan en begynnande högmekanisering av fällning och kvistning med särskilda avverkningsmaskiner komma att sätta in. Även inom skogsodlingen torde maskiner komma att användas i större utsträckning. Inte minst står dock rationaliseringsvinster att vinna genom en produktion i större skala, dvs. genom att avverkningarna utförs på större behandlingsytor och i form av slutavverkningar, vilket även utgör en förutsättning för en intensivare mekanisering av drivningsarbetet.

Ett hinder för utvecklingen härvidlag är emellertid skogsmarkens dåliga arrondering samt dess starka splittring på små enheter. Skogens fördelning mellan olika ägarekategorier framgår av följande tablå (procent).

	Värde	Areal
Privata ägare.....	59	50
Bolag.....	23	25
Domänverket.....	12	20
Övriga allmänna ägare.....	7	6
	100	100

Stor andel av skog med svag tillväxt i Norrland ger till värdet en lägre andel för domänverket, medan en dominerande andel av södra Sveriges snabbväxande skog ger en värdemässigt högre andel för de privata skogarna. Några nämnvärda förskjutningar i ägostrukturen har om man ser till arealen inte skett under senaste halvsekel och väntas ej heller inträffa under kommande femårsperiod. Den nya jordförvärvslagen kan emellertid antas få gynnsamma effekter på struktur- och arronderingsrationaliseringen. För att belysa omfattningen av bristerna i fråga om arrondering kan nämnas, att enligt en 1957 företagen inventering behövde ca 5 milj. ha omarronderas, dvs. drygt $\frac{1}{3}$ av den totala skogsmarksarealen.

Den privatägda skogsmarken är enligt senaste beräkningar, grundade på RLF-registret 1962—1964, fördelad på ca 265 000 brukningsenheter. Av dessa har mer än hälften — 152 000 — en areal mindre än 26 ha. En förändring mot färre men större enheter pågår. Medelarealen för brukningsenheterna torde från 1956 ha stigit med drygt 10 %, från ca 40 till ca 45 ha.

För att minska de olägenheter för ett rationellt och mekaniserat skogsbruk, som ägosplittringen inom privata skogarna orsakar, har under de senaste åren en ökad samverkan mellan de mindre skogsbruken kommit till stånd, främst genom s. k. skogsbruksområden. Vid slutet av 1965 hade inemot 300 sådana områden bildats, omfattande ca 15 % av den totala privatägda skogsarealen. Utvecklingen mot ökad sam-

Tabell 7.2:3. Behov av arbetskraft inom skogsbruket 1965—1970

	1965	1970	Förändring 1965 - 1970, %	
			Totalt	Per år
Avverkning, milj. m ³ sk	64	72	+12	+2,4
Arbetsåtgång, dagsverken/m ³ sk	0,36	0,27	-25	-5,5
Arbetskraft, milj. dagsverken	23,0	19,4	-16	-3,3

verkan antas bli snabbare under kommande femårsperiod.

En bedömning av utvecklingen under perioden fram till 1970 beträffande arbetsvolym och rationaliseringstakt har gjorts för vår räkning av experter inom jordbruksdepartementet, arbetsmarknadsstyrelsen samt Industriens utredningsinstitut. Expertgruppen har räknat med en minskning av arbetsåtgången per m³sk med 4—6 % per år. Vi har i våra kalkyler räknat med 5 1/2 % årlig nedgång, vilket torde nära ansluta sig till utvecklingen 1960—1965. Sammanställt med den ovan antagna ökningen av totala avverkningen innebär detta en minskning av arbetskraftsbehovet räknat i dagsverken med ca 3 % per år (tabell 7.2: 3).

Skogsarbetet har traditionellt kännetecknats av att det förekommit stora säsongvariationer och av att den övervägande delen av arbetsvolymen utförts av tillfällig arbetskraft (främst av jordbrukare under vinterhalvåret). Den tilltagande mekaniseringen i skogsbruket ökar betydelsen av att ha tillgång till utbildad och yrkesskicklig, helårsarbetande personal. Särskilt inom storskogsbruket men även inom skogsbruksområdena anlitar man i stigande grad året-runt-sysselsatta. År 1970 beräknar arbetsmarknadsstyrelsen sålunda att 60—70 % av arbetsvolymen kommer att utföras av under hela året arbetande mot ca 25 % för 1960. Det medför en utjämning av säsongvariationerna och bidrar till att antalet friställda kan väntas bli avsevärt större än vad nedgång-

en av arbetskraftsbehovet i antalet dagsverken räknat anger. På basis av ovan nämnda expertprognos kan de med skogsarbete huvudsakligen sysselsatta (med fler än 100 dagsverken per år) antas uppgå till ett oförändrat antal 1970, dvs. uppskattningsvis ca 90 000. De med skogsarbete tillfälligt sysselsatta (med mindre än 100 dagsverken per år) beräknas vid mitten av 1960-talet ha uppgått till ca 120 000. Dessa skulle däremot till följd av den snabba rationaliseringen och förskjutningen mot helårsarbete komma att gå ned med in emot 80 000. Sammanlagt skulle alltså antalet personer som under någon tid av året är sysselsatta inom skogsbruket minska från ca 210 000 1965 till ner emot 130 000 1970¹. En stor del av de friställda torde vara identiska med de yrkesutövare inom jordbruket som beräknas lämna detta under prognosperioden.

Eftersom avverkningarna väntas öka mindre i norra Sverige, och då mekaniseringen samt utvecklingen mot helårsanställning dessutom tycks gå snabbare där, kan man anta att huvuddelen av minskningen i behovet av skogsarbetare kommer att vara lokaliserad till denna del av landet.

Investering

Den tilltagande mekaniseringen avspeglar sig liksom intensifieringen av skogsvärden i investeringsutvecklingen. Un-

¹ Av beräkningstekniska skäl anger tabellerna 5: 6 och 5: 7 i avd. 5 helt avvikande sysselsättningsstal.

der senaste tioårsperiod har investeringarna inom skogsbruket (inkl. underhåll) enligt nationalräkenskaperna stigit med ca 20 %, i fasta priser räknat.

På basis av en prognos från jordbruksdepartementet har vi i långtidsutredningens kalkyl beräknat att skogsbrukets investeringar exkl. underhåll (till ca fyra femtedelar utgörande skogsvägsnybyggnad) kommer att öka från nära 100 milj. kr. 1965 till ca 115 milj. kr. 1970 och inkl. underhåll (dvs. medräknat bl. a. skogsvårdsåtgärderna) från ca 260 till ca 320 milj. kr., allt angivet i 1964 års priser. Kalkylen anknyter till nationalräkenskaperna, som är ofullständiga för denna sektor. Huvuddelen av de kraftigt ökande maskininvesteringarna (alla utom domänverkets) faller nämligen såväl för 1965 som för 1970 utanför dessa beräkningar.

7.3 Fiske

Struktur och utvecklingstendenser

Den samlade fångstmängden inom det svenska yrkesfisket¹ har kvantitativt nära nog fördubblats under den senaste tioårsperioden. Den starka fångstökningen har skett jämsides med att antalet fiskare minskat betydligt. Sedan mitten av 1950-talet har sålunda antalet yrkesfiskare enligt den officiella statistiken gått ned från i runt tal 11 000 till f. n. ca 8 000. För binäringsfiskare redovisas under samma tid en minskning från knappt 8 000 till inte fullt 7 000. Den starkt stegrade fångstmängden per fiskare som följaktligen skett under senare år har främst varit följden av en omfattande förnyelse och effektivisering av fiskeflottan samt av en specialisering inom fisket, i första hand på massfångst av sill.

Inom fiskeflottan har sedan slutet

av 1950-talet en snabb förskjutning mot större båtar med starkare motorer ägt rum. Därjämte har modern navigationsutrustning tagits i bruk och bättre fiskeredskap samt effektivare fångstmetoder kommit till användning framför allt inom trålfisket. Resultatet har blivit ett fiske bedrivet i allt större skala. F. n. torde omkring hälften av den totala fångstmängden falla på i runt tal 300 trålare av en fiskeflotta, där enbart de däckade båtarnas antal uppgår till ca 2 400. För de största trålfartygen ligger fångsten per år och fiskare närmare 100 ton.

Utvecklingen mot trålfiske i stor skala har i första hand gällt sillfisket, i ökad utsträckning bedrivet på fångstfält i Nordsjön. Sedan mitten av 1950-talet har fångsten av sill (inkl. s. k. skrapfisk) mer än fördubblats och utgör nu kvantitativt ca $\frac{3}{4}$ och värdemässigt ca $\frac{1}{2}$ av totala fångsten. Ökningen har till övervägande del avsatts direkt i utländska hamnar, främst i Danmark. Huvudparten av den utrikes ilandförda svenskfångade sillen har avsatts på den västtyska marknaden. Samtidigt har den svenska sillexporten till Östtyskland och andra öststater, tidigare vår viktigaste marknad, stagnerat till följd av strävandena mot ökad självförsörjning. Till skillnad mot förhållandena i andra länder (bl. a. i Norge och Danmark) har det ökade svenska sillfisket gällt fångst av sill till människoföda. Under 1964 och 1965 märks dock en markant uppgång i fångsten av s. k. skrap- eller industrifisk, dvs. fisk (huvudsakligen sill) avsedd för tillverkning av fiskmjöl och sillolja. Jämte sillfisket har även räkrålfisket på västkusten — helt inriktat på hemmamarknaden — ökat

¹ Härmed avses i detta avsnitt saltsjöfisket. Insjöfisket har stadigt minskat i omfattning, och torde f. n. inte sysselsätta fler än i runt tal 500 yrkesfiskare.

starkt under senare år och intar nu andra platsen efter sillfisket i ekonomisk betydelse.

Västkustfiskets dominans har genom ovan skisserade utveckling ytterligare förstärkts medan fisket på syd- och ostkusten gått tillbaka, för ostkustens del såväl relativt som i absoluta tal. Västkustfiskets andel av den totala fångsten uppgick 1964 kvantitativt till omkring 85 % och värdemässigt till ca 75 %. I samtliga områden har kust- och skärgårdsfisket minskat i betydelse. Denna utveckling i förening med övergången till större båtar och långdistansfiske med krav på större hamnar och bättre service i fråga om förnödenheter och reparation av båtar och redskap har bidragit till en koncentration av fiskarbefolkningen till ett mindre antal platser.

Specialiseringen inom det svenska fisket har, samtidigt som den lett till en ökad exportinriktning, inneburit en minskande försörjningsandel beträffande den mångsidigt sammansatta hemmakonsumtionen av fisk och fiskprodukter. I själva verket har — om förädlade fiskprodukter medräknas — importen inom fiskesektorn till värdet ökat snabbare än exporten. Exportöverskottet från början av 1950-talet har härigenom förbytts i ett växande importöverskott. I första hand har den ökade importen gällt frysta filéer.

Utvecklingen 1965—1970

För vår räkning har en översikt av fiskets utveckling under kommande femårsperiod utarbetats inom jordbruksdepartementet med anlitan av experter från jordbruksnämnden och fiskeristyrelsen. Dessutom har representanter för Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund hörts. I det följande sammanfattas dessa experters bedömningar.

De utvecklingstendenser som rätt un-

der senare år torde i huvudsak komma att fortsätta även under närmaste femårsperiod. En fortsatt kvantitativ ökning — om än i något avmattad takt — av den svenska fiskfångsten synes sannolik. En fångst av storleken 500 000 ton 1970 anses därvid inte orimlig.

Fångstökningen väntas även i fortsättningen huvudsakligen komma att falla på västkustfiskarnas exportinriktade sillfiske. Avsättningsförhållandena torde dock medföra att sillfisket mer inriktas på fångst av råvara till fiskmjöls- och silloljefabriker. För sådan prisbilligare vara torde det såväl på hemmamarknaden, där en betydande utbyggnad av denna gren av fiskförädlingsindustrin planeras, som på exportmarknaden finnas ett ökande avsättningsutrymme.

Möjligheterna för en ökad avsättning av sill för människoföda förefaller något mer ovissa, i synnerhet inom landet. Den inhemska konsumtionen av fisk väntas kvantitativt tillväxa endast obetydligt snabbare än befolkningen. Samtidigt torde en fortsatt förskjutning ske mot frysta och beredda varor av annan fisk än sill, i huvudsak importerade.

På den västtyska marknaden, som numera är vår viktigaste, förefaller en mindre ökning av avsättningsutrymmet möjlig under förutsättning av fortsatt nedgång av det inhemska sillfisket. Å andra sidan kan utformningen av EEC:s fiskepolitik komma att innebära ökade hinder för export till denna och övriga marknader inom EEC. Hittills har svensk sill som avsatts i Västtyskland fritagits från den tull som redan införts. Ytterligare en negativ faktor i bilden utgör den subventionering av fisket som gör sig gällande i flera länder. I Östtyskland och andra östländer torde utvecklingen gå mot fortsatt självför-

sörjning med fisk. En viktig förutsättning för en fortsatt export av nuvarande omfattning till dessa marknader torde vara att exporten mer inriktas på beredda varor.

På produktionssidan är förutsättningarna för ökade fångster gynnsamma. Den fortsatta utbyggnaden av den svenska trålfloTTan bidrar till att öka fångstkapaciteten. Tillgången på sill väntas därtill bli tillräcklig. Bestånden i Nordsjön och angränsande vatten har under senare år ökat.

Räkfiskets hittillsvarande expansion antas komma att mattas. Bl. a. är en ökad importkonkurrens att vänta samtidigt som räkbestånden på västkusten ej synes öka i tillräcklig omfattning. Fångstområden längre västerut torde emellertid få stigande betydelse.

Fångstutvecklingen för syd- och ostkustfisket är svårare att bedöma. Syd-kustfisket, som huvudsakligen är inriktat på fångst av torsk och sill, väntas inte kunna öka mera väsentligt. Torsk-tillgångarna i Östersjön har under senare år minskat. Härtill kommer att andra Östersjöstater numera bedriver ett omfattande torskfiske i detta fångstområde. För sillfisket föreligger avsättningssvårigheter och även här kan en viss övergång komma att ske till fiske för leverans av råvara till fiskmjöls- och silloljefabriker. För ostkustfiskets del, där strömmingsfisket dominerar, har totalfångsten visat en fallande tendens trots trålfiskets genombrott under 1950-talet. Man torde kunna räkna med en i huvudsak oförändrad fångstkvan-titet under prognosperioden.

Inom fiskarkåren är en fortsatt syster-sättningsminskning att vänta bland såväl yrkesfiskare som binäringsfiskare till följd av strukturu-mvandlingen och fortsatt produktivitetsförbättring. Antalet yrkesfiskare förutses gå ned med ca 500 fram till 1970. Liksom under senare

år torde minskningen komma att falla på kategorin kust- och skärgårdsfiskare, för vilka medelåldern är hög och rekryteringen liten. För de fiskare som ägnar sig åt industrialiserat havsfiske och som fångstmässigt dominerar, väntas snarare en ökning än en minskning. Regionalt sett torde nedgången i antalet yrkesfiskare även i fortsättningen bli större på ost- och sydkusten, där fisket har en mera utpräglad karaktär av kust- och skärgårdsfiske, än på västkusten.

Den upprustning av fiskeflottan som inleddes i slutet av 1950-talet avspeglas i en markant ökning av investeringarna under 1960-talets första hälft. Fram till 1970 antas investeringarna bli av ungefär oförändrad omfattning. I våra beräkningar har därvid 60 milj. kr. angetts som ett årligt genomsnitt för investeringarna (inkl. reparationer och underhåll) under perioden 1966—1970. Nyanskaffningar av båtar och motorer har under senare år avtagit något och kan antas ligga kvar på denna lägre nivå. I gengäld förutses investeringarna i navigationsapparatur och fångstutrustning öka något.

Den fortskridande tekniska utvecklingen väntas bidra till ytterligare effektivisering av fångsten. För närvarande är en övergång till fiske med s. k. ringnot och kraftblock aktuell. Skulle ringnotsfisket få en större omfattning under prognosperioden, vilket inte är uteslutet, torde det medföra en höjd investeringsnivå och ökade fångstmängder.

7.4 Industri

Liksom fallet var vid föregående långtidsutredning har även denna gång Industriens utredningsinstitut (IUI) fått i uppdrag att göra en specialundersökning av utvecklingstendenserna inom

industrin. Uppdraget omfattade dels en enkät om företagets planer fram till 1970, dels en analys av förutsättningarna för den industriella utvecklingen på längre sikt. Undersökningen kommer senare att publiceras separat såsom bilaga 4. De resultat som där redovisas bildar utgångspunkten för vår bedömning av den framtida utvecklingen av svensk industri.

7.4.1 Enkätens uppläggning

I enkäten tillfrågades hösten 1964 ett representativt urval om ca 1 800 företag om sina planer fram till 1970 beträffande produktion, behov av arbetskraft, investeringar, export m.m. Som urvalsram användes statistiska centralbyråns företagsregister. Samtliga företag som bedrev tillverkning i anläggningar med mer än 150 anställda ingick i enkäten. För de mindre företagen varierade urvalets storlek mellan branscherna; på begäran av branschorganisationerna tillfrågades samtliga företag — oavsett storlek — inom gruvindustrin, järn- och stålindustrin samt massa- och pappersindustrin; inom övriga branscher vände man sig till varierande andelar av de mindre företagen.

Som framgår av det följande medtogs småföretagen mest i experimentsyfte. Det väsentliga intresset var knutet till de större företagen. Frågan om ett företag skulle anses som »större» eller ej avgjordes från bransch till bransch.¹ I inget fall medtogs dock företag med färre än 40 anställda i gruppen »större» företag, medan alla med fler än 150 anställda hänfördes dit.

Antalet tillfrågade enheter i gruppen 150 och fler anställda var 799 stycken, varav 582 inkom med användbara svar. Svarsfrekvensen i denna grupp var således i det närmaste 75 %. I gruppen 600 och fler anställda var antalet till-

frågade enheter 198, varav 85 % inkom med användbara svar. Bortfallsprocenten får betraktas som normal för en enkät av den här typen.

Svarsprocenten i det extraurval som gjordes av de mindre företagsenheterna var som väntat låg. I gruppen 1—40 anställda svarade sålunda endast 32 % av de tillfrågade. De slutsatser som kan dras av ett material med så stor bortfallsprocent är givetvis starkt begränsade. De siffror som redovisas i det följande har därför baserats endast på svaren från de företag som definierats såsom »större».

De företag som besvarat enkäten svarar tillsammans för ca 60 % av samtliga anställda och omkring $\frac{2}{3}$ av industrins totala förädlingsvärde. De svarande »större» företagen representerar ca 85 % av den totala sysselsättningen inom motsvarande storleksgrupper.

Frågorna gällde som nämnts företagets *planer* fram till 1970. Erfarenheten säger, att de större företagen i stor utsträckning verkligen har en planering på längre sikt och man kan utgå ifrån att dessa planer är så genomtänkta och har sådan fasthet att de kommer att utgöra riktpunkten för handlandet under de närmaste åren. De existerande planerna är dessutom ofta ganska starkt bindande för handlandet genom att anläggningsarbeten påbörjats, kontrakt ingåtts etc. I den meningen kan man säga att de existerande planerna ger en god bild av utvecklingstendenserna under de närmaste åren. Givetvis kan dock oförutsedda förändringar inträffa i de »yttre förhållanden» som påverkar företagets handlande och sådana förändringar kan leda till ändringar i planerna.

¹ I företag med tillverkning inom två eller flera branscher har varje bransch behandlats som en separat enhet och betraktats som ett »företag».

Det som nu sagts gäller de stora företagen. För de små är situationen en annan. Man kan inte utgå ifrån att flertalet småföretag har en genomarbetad planering på längre sikt, och inte heller ifrån att den planering som eventuellt förekommer skall vara bindande på samma sätt som när det gäller stora företagen. De små företagen har nämligen mycket lättare att plötsligt ändra sina planer och att inom kort tid också ändra kapacitet, produktion etc. inom vida gränser. För en ägare till en liten verkstad med några få anställda är det t. ex. fullt möjligt att »över natten» besluta om en fördubbling av produktionskapaciteten. Denna lätthet att anpassa sig är ju en av småföretagens starka sidor.

Om enkätresultat beträffande företagens planer på ett meningsfullt sätt skall kunna utnyttjas som byggstenar i den typ av långtidsutredningar som förekommer i vårt land, måste man utgå ifrån att de existerande planerna är någorlunda fasta och att företagen verkligen kommer att försöka realisera dem. Av nyss nämnda skäl har man anledning ställa sig ytterst tveksam till det meningsfulla i att över huvud taget tillfråga småföretagen om deras planer. Att IUI nu ändå har tagit med några är huvudsakligen att betrakta som ett experiment för att få reda på vilken typ av svar man då får.

Det framhålls i redogörelsen i bilaga 4 att svaren *inte* kan anses representativa för småföretagen. Trots det anser man sig kunna »räkna upp» plansiffrorna till branschnivå. Motiveringen är följande: mindre företag är ofta underleverantörer till större och i dessa fall kan man räkna med att de i stort sett kommer att utvecklas likadant som de stora. De senare kommer givetvis att bli ledande. Vidare kan man räkna med att marknaden inom varje bransch ut-

vecklas någorlunda likartat för stora och små; detta bidrar till samma tendens. Till detta kommer att småföretagen inom flertalet branscher endast representerar en relativt liten del av produktionen, sysselsättningen etc. och att mer betydande fel i uppskattningarna kan uppkomma endast om småföretagens utveckling radikalt skiljer sig från de större företagens. Att den bristfälliga informationen om småföretagen medför viss osäkerhet kan dock inte förnekas.

En brist i det statistiska materialet härrör från det relativt stora svarsbortfallet. Det kan inte helt uteslutas att de företag som svarat av någon anledning är mer expansiva än de som underlåtit att göra det. Det kan t. ex. tänkas (låt vara inte bevisas) att stagnerande eller tillbakagående företag inte ansett sig ha samma intresse av att delta i undersökningen som expanderande kolleger.

Ett speciellt problem uppkommer därigenom att enkätmaterialet endast omfattar sådana företag som existerade 1962. Givetvis har nya startats sedan dess och flera kommer till mellan 1965 och 1970. Förhållandet innebär uppenbarligen en tendens till underskattning av produktion, sysselsättning m. m.

Erfarenheterna från tidigare enkäter av samma slag — liksom också uttalanden från företagarehåll — ger vid handen att företagens planer beträffande produktion och sysselsättning är någorlunda realistiska i den meningen, att de i stort sett förverkligas om inte helt oväntade situationer uppstår. När det gäller investeringarna är förhållandet ett annat. All erfarenhet säger att de uppgifter som lämnas om investeringsbehoven innebär en stark underskattning. Orsakerna kan vara flera. Den viktigaste torde vara, att de planer som anges huvudsakligen är sådana som redan beslutats eller som åtminstone

befinner sig i ett ganska långt framskridet planeringsstadium. I många fall torde det röra sig om sådana investeringar som på ett eller annat sätt är hopkopplade med produktionens utveckling under samma period. Däremot torde de investeringar *inte* komma med som kommer att beslutas och även att påbörjas inom perioden men som leder till ökad kapacitet först efter dess utgång. Uppenbarligen kan förhållanden av detta slag leda till att enkätsvaren systematiskt underskattar de framtida investeringarna.

Enkätens resultat bör således tolkas försiktigt. Materialet lider av vissa genomgående brister och dess kvalitet växlar mellan olika branscher.

Det siffermaterial som kommit fram genom IUI:s enkät är avsett att uttrycka de planer och bedömningar, som nu är aktuella inom industrin. Det må betonas, att sammanställningen av sådana plansiffror *inte* utgör en prognos. Det är ju ingalunda säkert att företagen kommer att kunna förverkliga sina planer. Man bör därför närmare undersöka förutsättningarna för att de skall kunna göra det. Man kan fråga sig hur planerna passar in i den allmänna samhällsekonomiska utvecklingen under 1960-talets senare hälft, särskilt huruvida industrin kan tänkas dra till sig så mycket arbetskraft och kapital som fordras för att förverkliga planerna. Man kan också fråga sig om industrin har utsikter att finna avsättning för den ökande produktionen. Det kan vidare diskuteras huruvida företagens finansiella situation tillåter en expansion i den takt som planerna indikerar. Bilaga 4 innehåller en diskussion av dessa frågor, och till den redogörelse för enkätens resultat som nu följer kommer att fogas de viktigaste punkterna i denna diskussion.

7.4.2 Utvecklingen inom industrin som helhet 1965—1970

De svar som företagen lämnat på enkäten tyder på en betydande optimism och expansionslust inom svensk industri. Industrin som helhet planerar att öka sin produktion med drygt 60 % från 1963 till 1970, vilket innebär drygt 7 % i genomsnitt per år (se tabell 7.4: 1). Den årliga produktionsökningen under den senaste femårsperioden hade just denna storlek — en utveckling som dock låg klart över trenden under 1950-talet, då industrins produktion, enligt statistiska centralbyråns produktionsindex, steg med inte mer än ungefär 3½ % per år.¹

Den industrienkät som utfördes i samband med föregående långtidsutredning visade en planerad produktionsökning på 5 % per år mellan 1959 och 1965. Denna gång är den förutsedda ökningen således betydligt större.

Under de två senaste åren beräknas industriproduktionen ha ökat med totalt 16 %. Detta innebär, att produktionsökningen 1965—1970 behöver bli ca 7 % per år för att den för 1970 planerade produktionsnivån skall uppnås.

För sysselsättningen ger industrins sammanräknade planer en ökning på 13 %, dvs. 2 % per år, fram till 1970. Räknat i årsarbetare blir detta 125 000 personer för hela perioden. Även 1960 års enkät visade en planerad ökning på ca 2 % per år och den ökningen torde ha överträffats något.

När det gäller investeringarna visar sig planerna vara mycket moderata. Medelnivån 1966—1970 för bruttoinvesteringar är ca 10 % per år.

¹ Siffran 3 1/2 % är sannolikt för låg. Många tecken tyder på att produktionsökningen inom verkstadsindustrin underskattats. Enligt beräkningar gjorda inom IUI synes produktionen i själva verket ha ökat med något sådant som 4 1/2 % per år.

Tabell 7.4:1. IUI:s enkät rörande industrins planer 1963—1970

Bransch	Årlig ökning 1963—1970 i %			Bruttoinvestering 1966/70 (1964/65 = 100)	Ökning av antalet anställda 1963—1970
	Pro- duktion	Syssel- sättning	Export		
Gruvindustri	6	— 1	6	83	— 500
Järn- och metallverk	9	2	8	120	9 500
Järn- och metallmanufakturverk	9	4	13	120	23 000
Maskinindustri	7	2	10	97	28 000
Elektroindustri	10	3	15	97	17 500
Transportmedelsindustri	7	3	12	97	12 000
Bilreparationsverkstäder	6	3	—	..	5 200
Varv	2	— 1	2	121	— 1 500
Jord- och stenindustri	7	2	10	108	5 300
Träindustri	6	0	3	106	800
Massa-, pappers- och wallboardin- dustri	8	— 1	7	127	— 2 400
Pappersvaru- och grafisk industri	6	2	8	93	6 700
Livsmedelsindustri	4	4	— 3	..	3 000
Textilindustri	5	0	10	96	200
Konfektionsindustri	5	2	11	90	5 800
Sko- och läderindustri	3	1	7	75	800
Gummivaruindustri	9	5	10	105	5 100
Kemisk industri	11	3	11	..	6 000
Hela industrin	7	2	8	106	125 000

¹ Siffrorna baseras ej på enkätsvar utan har uppskattats inom IUI.

teringarna (inkl. reparationer och underhåll) har angivits bli endast 6 % högre än nivån 1964—1965. Som nämnts torde dock denna siffra innebära en väsentlig underskattning. I 1960 års enkät översteg de planerade investeringarnas årsgenomsnitt — egendomligt nog — också basårets (1959) nivå med 6 %. Såvitt man i dag kan se har detta inneburit en underskattning med ca 20 %. Någon större vikt kan därför inte fästas vid den erhållna totalnivån för investeringarna. Fördelningen mellan branscherna är dock av intresse.

För exporten anger planerna en total ökning på 75 % 1963—1970, ca 8½ % per år. Motsvarande årliga ökning för perioden 1959—1965 enligt 1960 års enkät var 7½ %. Den överträffades dock av verkligheten; 1959—1965 har exportvolymen ökat med genomsnittligt 9 % per år.

Från 1963 till 1965 beräknas exporten ha stigit med 20 %. För att den skall stiga så mycket som planerats till 1970 behöver den under den återstående femårsperioden öka med 46 % — det blir i genomsnitt 8 % per år eller något långsammare än enligt planerna för hela sjuårsperioden.

Den speciella exportstudien som utgår från utvecklingen av de svenska exportmarknaderna slutar på en genomsnittlig ökning med 6½ % per år mellan 1965 och 1970 (se avsnitt 6.4). Denna ökning är alltså något lägre än vad som svarar mot företagens planer.

För att få en uppfattning om industri-företagens förutsättningar att förverkliga dessa planer har vi anledning att i första hand ta upp frågan om den framtida tillgången på arbetskraft och kapital. Avsättningsförhållandena på exportmarknaderna kommer att behandlas

senare i samband med de olika branschernas utveckling.

Som framhållits i avsnitt 3.1 finns anledning förvänta att arbetsmarknaden under 1960-talets senare del kommer att karakteriseras av en hård konkurrens om arbetskraften. Resultatet för industrins del är inte möjligt att bedöma med någon större säkerhet. Så mycket torde dock kunna sägas som att industrins möjligheter att enligt planerna öka sin sysselsättning förefaller ytterligt små. Den planerade sysselsättningsökningen kan sannolikt inte uppnås utan att löneläget drivs upp och medför en dämpning av efterfrågan på arbetskraft, dels via ökad substitution av arbetskraft med kapital, dels genom sänkt aktivitet inom de utlandskonkurrerande industrierna förorsakad av försämrad internationell konkurrenskraft. Därtill kommer att — som senare skall motiveras — förutsättningarna för industriföretagen att finna avsättning för hela den planerade produktionsökningen förefaller tvivelaktiga, även helt bortsett från den speciella lönehöjande effekt som vid en stor sysselsättningsökning kan väntas komma från efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden. Detta gör att vi för industrins del inte förväntar någon mer betydande sysselsättningsökning. I varje fall förefaller inte en större ökning vara att vänta än vad som behövs för att uppväga arbetstidens förkortning. I våra kalkyler har vi räknat med detta maximalalternativ, vilket således innebär oförändrad arbetsvolym. Räknat i antal arbetande innebär det emellertid en ganska stor ökning, omkring 45 000 personer.

Från sysselsättningsynpunkt skulle det således finnas skäl anta att föreliggande produktionsplaner inte realiseras. Kan man trots detta tänka sig att dessa planer förverkligas? Det skulle i så fall ske genom att investeringarna ökades

utöver vad som planerats och att en sådan ökning kunde uppnås med upprätthållande av den internationella konkurrenskraft som från avsättningsynpunkt är erforderlig. För att besvara frågan skulle man behöva veta dels hur stora investeringar som behövs för att vid oförändrad sysselsättning öka produktionen med 7 % per år, dels huruvida samhällsekonomiskt utrymme kan beredas för dessa investeringar.

Att ens någorlunda exakt svara på frågan hur stora investeringar som behövs inom svensk industri för att vid oförändrad arbetskraftsvolym ge en årlig produktionsökning fram till 1970 på 7 % är knappast möjligt. De erfarenheter vi har om sambandet mellan produktion, sysselsättning och realkapital tyder dock på att behovet skulle bli utomordentligt stort. Överslagsberäkningar ger vid handen att man fram till 1970 skulle behöva åtminstone fördubbla den nuvarande investeringsnivån. Det står utan vidare klart att samhällsekonomiskt utrymme inte kan beredas för en så explosionsartad utveckling. Det förefaller därför helt osannolikt att den ökning i sysselsättningen som företagen planerat skall kunna kompenseras av en så stor kapitalbildning att den tilltänkta produktionsökningen på 7 % per år realiseras.

Enligt kalkyler inom IUI skulle den totala industriproduktionen i landet vid oförändrad arbetskraftsvolym kunna stiga med endast omkring 4½ % per år, om investeringarna bibehålls på nuvarande nivå under de kommande fem åren. För en större produktionsökning krävs en höjning av investeringarna; 5½ % i årlig produktionsökning kräver kanske att investeringarna höjs med 50 %. Dessa siffror får dock inte uppfattas som annat än grova indikationer.

Industrin intar en nyckelställning inom samhällsekonomin. En snabb ökning

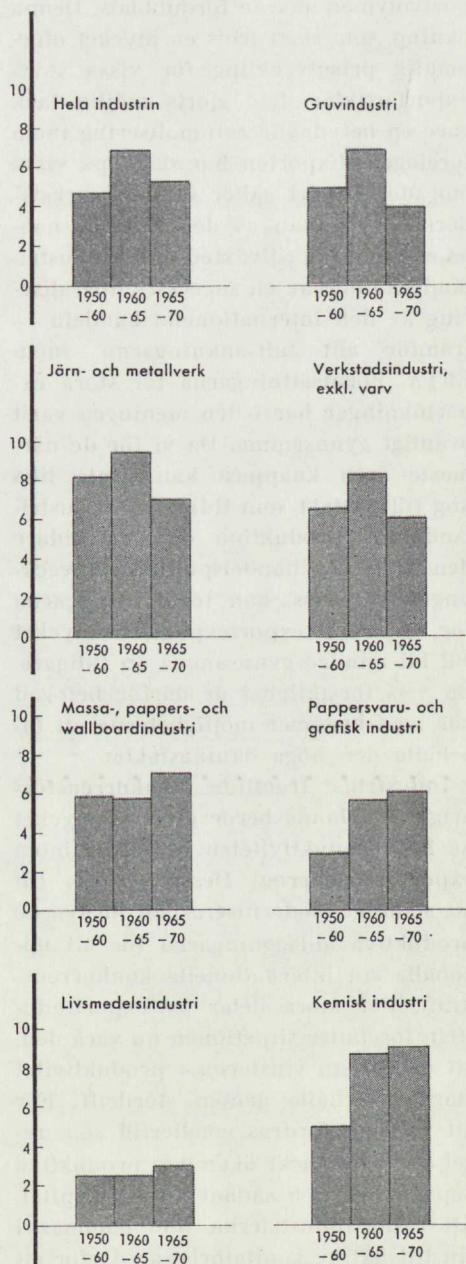
av dess produktion är nödvändig, om en någorlunda hög tillväxttakt i samhällsekonomin skall kunna uppehållas. Det är därför ytterst angeläget att så mycket utrymme bereds åt industrins investeringar att dess expansionskraft i möjligaste mån består. Knappheten på kapital — i främsta rummet manifesterad genom svårigheten att erhålla långfristiga obligationslån — har redan berett industriföretagen betydande problem och de nyss angivna siffrorna visar att betydligt mer kapital måste ställas till deras förfogande för att expansionstakten inte skall sjunka alltför mycket.

Att öka investeringarna är dock angeläget inte endast inom industrin utan även inom flertalet andra näringsgrenar. Då samtidigt det totala utrymmet är begränsat ställs den ekonomiska politiken inför svåra avvägningsproblem. Av skäl som berörts tidigare i denna rapport har vi räknat med en successiv höjning av industrins investeringar från 4,8 miljarder kr. 1965 till 6,8 miljarder 1970. Den utvecklingen skulle enligt ovan redovisade beräkningar möjliggöra att industrins produktion ökade med genomsnittligt 5 å 5½ % per år. Detta innebär en väsentligt lägre utvecklingstakt än den som företagen planerat.

Det som nu sagts innebär att företagen inte förefaller ha möjligheter att förverkliga de i enkäten redovisade planerna på grund av den begränsade tillgången på arbetskraft och kapital. Som tidigare nämnts har man också anledning att betrakta efterfrågesidan och fråga sig hur förutsättningarna ter sig för företagen att finna avsättning för den planerade produktionen. Den frågan kommer att diskuteras i det följande avsnittet, där de olika industribranscherna behandlas separat. Det kan emellertid vara motiverat att dessförinnan göra några generella reflexioner

Diagram 7.4: 1. Industriproduktionen totalt och inom vissa industrigrupper 1950—1970

Årlig procentuell ökning



om förutsättningarna för en fortsatt expansion av svensk export.

Vår industri har under efterkrigstiden haft betydande framgångar på de internationella marknaderna (se avsnitt 6.4). Under de senaste tio åren har exportvolymen mer än fördubblats. Denna ökning, som skett trots en mycket oförmanlig prisutveckling för vissa stora exportartiklar, har gjorts möjlig tack vare en betydande rationalisering inom företagen. Exporten har dock på vissa områden — det gäller särskilt verkstäderna — gynnats av den mycket snabba ekonomiska tillväxten inom industriländerna och av en successiv liberalisering av den internationella handeln — framför allt tullsänkningarna inom EFTA. Förutsättningarna för stora exportökningar har i den meningen varit ovanligt gynnsamma. Då vi för de närmaste åren knappast kan vänta lika hög tillväxttakt som tidigare i industriländernas produktion och då vidare den framtida handelspolitiska utvecklingen är ovisst, kan förutsättningarna för en stark exportexpansion mycket väl bli mindre gynnsamma än tidigare. En viss försiktighet är därför befogad när man bedömer möjligheterna att bibehålla den höga ökningstakten.

Industrins framtida konkurrensförmåga utomlands beror givetvis mycket på hur produktiviteten utvecklas inom exportbranscherna. Dessa tvingas till att ständigt modernisera och förnya de produktiva anläggningarna för att uppehålla sin internationella konkurrenskraft. För stora delar av exportindustrin förefaller situationen nu vara den, att de största vinsterna i produktivitet står att erhålla genom stordrift. För att nå dem fordras emellertid som regel att man starkt ökar den produktiva kapaciteten, och sådant kräver kapital. Att exportindustrierna inte hämmas i sin tillväxt av kapitalbrist är därför ett

av villkoren för att den internationella konkurrenskraften inte skall gå förlorad.

Det säger sig självt att exportindustrins möjligheter härvidlag är avhängiga av hur lönerna kommer att utvecklas i vårt land i jämförelse med andra länder. Den situation som är att vänta på arbetsmarknaden inger vissa betänkligheter. Särskilt med tanke på de tendenser till att skärpa kontrollen av priser och kostnader, som gör sig gällande i Västeuropa, är det angeläget att kostnadsnivån i exportindustrierna inte drivs upp av inflationsartade lönehöjningar.

7.4.3 De olika industribrancherna 1965—1970

Gruvor

För gruvindustrin som helhet planeras en produktionsökning mellan 1963 och 1970 på 53 %, drygt 6 % per år i genomsnitt. Dessa siffror domineras givetvis av utvecklingen inom järnmalmsgruvorna; kapaciteten där väntas stiga med omkring 6½ % per år. Norrbottensgruvorna rapporterar större öknningar än Bergslagens.

Jämför man planerna fram till 1970 med den gångna utvecklingen, visar det sig att de innebär en ökning av den tidigare utvecklingstakten. Produktionen ökade nämligen mellan 1950 och 1963 med i genomsnitt ungefär 4,5 % per år.

Från 1963 till 1965 beräknas produktionen av järnmalm ha stigit med 25 %. Det innebär att den genomsnittliga stegringen 1965—1970 inte behöver bli större än 5 % per år för att den planerade kapaciteten för 1970 skall kunna utnyttjas helt.

År 1963 bröts 24 miljoner ton järnmalm, 1965 uppskattningsvis 29 miljoner. Hur mycket som planeras för 1970 ger det samlade materialet inte någon

definitiv uppgift om. Det hänger samman med att den avsedda ökningen skulle försiggå samtidigt med att förädlingsgraden steg genom fosforrening, kulsintring m. m. Man torde dock kunna räkna med att planerna motsvarar en kapacitet på 35 à 36 miljoner ton år 1970.

Antalet sysselsatta inom gruvindustrin steg under hela 1950-talet. Omkring 1960 bröts emellertid trenden, och under de senaste åren har sysselsättningen sjunkit. Enligt enkäten avser företagen att ytterligare minska antalet anställda.

Huvuddelen av den svenska järnmalm exporteras. Denna post väntas öka med 54 % under sjuårsperioden. Mellan 1963 och 1965 beräknas exporten ha stigit med 25 %. För att planerna fram till 1970 skall realiseras krävs därför att exporten ökar med totalt 23 % ytterligare, dvs. med 4 % per år. Enligt den speciella exportstudien skulle det vid oförändrad konkurrenssituation finnas utrymme för en 30 %-ig ökning.

Konkurrensen på den internationella malmmarknaden har under de senaste tio åren skärpts betydligt. Den viktigaste anledningen är att utbudet av högvärdig malm ökat utomordentligt starkt genom att nya gruvor öppnats i Kanada, Sydamerika och Västafrika. Därtill kommer att transportkostnaderna har sjunkit radikalt, vilket minskat det fraktskydd mot producenter i andra världsdelar som de svenska gruvorna tidigare haft. Båda faktorerna har lett till betydande prisfall — sedan 1957 med omkring 25 %. Flera av de kontinentala gruvorna har tvingats lägga ner driften.

Denna utveckling är med all sannolikhet inte avslutad. Inom de närmaste åren har vi att räkna med ytterligare stora utbudsökningar. Då därjämte världens efterfrågan på järnmalm sannolikt kommer att stiga relativt lång-

samt, har man ingen anledning tro att konkurrensen skall lätta.

För de lappländska gruvornas del har den fallande prisnivån givetvis påverkat lönsamheten. Tack vare produktionens storlek, de gynnsamma brytningsförhållandena och malmens höga järninnehåll har emellertid dessa gruvor kunnat hålla undan för den transoceaniska konkurrensen, och det torde de kunna göra även under kommande år. De torde därför ha relativt goda utsikter att förverkliga den planerade expansionen.

För de mellansvenska gruvorna ter sig situationen annorlunda. Deras möjligheter att öka sin export har starkt begränsats av den hårdnande konkurrensen från transoceaniska länder. Möjligheter till fortsatt export, särskilt av specialkvaliteter, torde väl finnas men någon större kvantitativ ökning är knappast sannolik. Kalkyler pekar emellertid på att dessa gruvor har en betydande fördel i fraktavseende vid leverans till stålverken i Bergslagen, vilket gör dem konkurrenskraftiga på den svenska marknaden. De mellansvenska stålverkens malmbehov torde därför bli avgörande för bergslagsgruvornas expansionsmöjligheter.

Bergslagsgruvornas planer rymmer oförändrad export fram till 1970, vilket i kombination med en planerad produktionsökning på 22 % skulle innebära att leveranserna till hemmamarknaden gick upp 50 %. Den siffran går väl ihop med den ökning man kan vänta i efterfrågan från de mellansvenska stålverken. Enligt en inom Jernkontoret utförd enkät skulle dessas malmbehov stiga med 60 % under samma tid. Möjligheterna att avyttra den planerade produktionen vid gruvorna ter sig således någorlunda gynnsamma.

Den knapphet på arbetskraft som med all sannolikhet kommer att uppstå

	Produktion (Milj. ton)			Årlig procentuell ökning	
	1960	1964	1970	1960—64	1964—70
	Tackjärn.....	1,5	2,2	2,9	9 ½
Götstål.....	3,2	4,4	6,5	8 ½	6 ½
Handelsfärdigt stål.....	2,2	3,1	4,7	8 ½	7 ½

torde bli jämförelsevis lite kännbar för gruvindustrin, i varje fall gäller det lapplandsgruvorna. För bergslagsgruvorna kan kanske vissa svårigheter uppkomma men de torde inte bli större än för övriga delar av industrin. Inte heller av arbetskraftsskäl torde därför gruvindustrins planer råka i fara. På det hela taget har man således anledning tro att de kan förverkligas.

Järn- och metallverk

Den planerade produktionsökningen mellan 1963 och 1970 inom gruppen järn- och metallverk uppgår till närmare 85 %, dvs. ett årligt genomsnitt på 9 %. Förädlingsvärdet som siffrorna avser väntas öka mer än saluvärdet, vilket är en följd av att man ämnar successivt gå över till mer förädlade produkter.

Den årliga produktionsökningen uppgick under 1950-talet till i genomsnitt 8 %. Under femårsperioden 1960—1965 steg produktionen med drygt 9 % per år i genomsnitt. Den planerade ökningen överensstämmer således ganska väl med den långsiktiga trenden.

Mellan 1963 och 1964 beräknas järn- och metallverkens produktion ha stigit med 15 % och mellan 1964 och 1965 med 8 %. Till 1970 skulle den därför inte behöva öka med mer än ungefär 8 % per år för att det planerade resultatet skall nås.

Vid 1960 års enkät sade sig företagen i branschen ämna öka sin produk-

tion med i genomsnitt 9,6 % per år mellan 1959 och 1965. Av allt att döma har denna siffra överträffats.

Sysselsättningen i branschen väntas stiga med 2 % per år, vilket för hela perioden betyder 9 500 personer. I förening med produktionens ökning betyder detta att produktiviteten förbättras med 6,5 % per år.

Till järnverken har Jernkontoret riktat en enkät över planerad produktion 1970. Resultaten framgår av tablan ovan. Enligt denna är ökningstalen för 1960-talets senare del något lägre än de som kommit fram vid IUI:s enkät. Det behövs dock inte tyda på någon motsägelser utan står i full samklang med vad som nyss sagts om ökad förädlingsgrad; siffrorna ovan avser produktionen i ton medan IUI:s siffror gäller produktionsvärdet (fasta priser).

Siffrorna ovan tyder på en viss brist på balans mellan de olika produktionsstadierna; götstålet ökar mer än tackjärnet. En utveckling enligt planerna förutsätter därför en betydande ökning av tackjärns- och/eller skrotimporten.

Under de senaste fem åren har exporten av järn och stål stigit med i genomsnitt 12 % per år. Enligt planerna skall exporten mellan 1963 och 1970 öka med genomsnittligt 9 % per år. Eftersom ökningen 1963—1965 beräknas ha uppgått till 33 % innebär planerna en ökning på genomsnittligt 7 % 1965—1970. Den siffran stämmer ganska väl med den speciella exportstudien, som ger siffran 7,5 % per år under samma

tid. Däri ingår dock även andra metaller än järn.

Den inhemska förbrukningen av handelsfärdigt järn och stål, mätt i ton, beräknas stiga med omkring 3 % per år fram till 1970. Om man går ut ifrån att så sker och att de planerade produktions- och exportökningarna verkligen kommer till stånd, kan följande försörjningsbalans för handelsfärdigt järn och stål ställas upp (miljoner ton):

	1964	1970
Produktion.....	3,1	4,7
Import.....	1,2	0,6
Summa tillgång.....	4,3	5,3
Inhemska förbrukning ..	3,2	3,8
Export.....	1,0	1,5
Lagerförändring.....	0,1	-
Summa användning....	4,3	5,3

En sådan utveckling skulle uppenbarligen innebära att vårt land under de kommande åren från att ha varit nettoimportör skulle gå över till att bli nettoexportör av handelsfärdigt järn och stål. Importen skulle sjunka till hälften av den nuvarande nivån, vilket skulle kraftigt bryta den nuvarande trenden. Ett frågetecken kan sättas för möjligheten av en sådan utveckling.

Den internationella marknaden för handelsfärdigt järn och stål har under 1960-talets första hälft starkt påverkats av ett betydande kapacitetsöverskott. Detta har lett till utomordentligt hård konkurrens med åtföljande prissänkningar. Under de senaste fem åren har pristrenden varit klart nedåtriktad. I all synnerhet har marknaden för ordinarie stål varit pressad. För specialstålet har situationen tätt sig något gynnsammare.

De stora industriländernas förbrukning av stål växer nu relativt långsamt, bl. a. beroende på att stål ersätts med

plast och på att stålkonstruktionerna görs allt smäckrare, med mindre åtgång av material. Detta i förening med kapacitetsöverskottet och den omfattande utbyggnad av stålindustrin som alljämt pågår gör att man får räkna med starkt pressade priser även under de kommande åren. De svenska verkens internationella konkurrensförmåga torde därmed komma att sättas på hårda prov. Den export av ordinarie stål som planerna för år 1970 förutsätter lär möta betydande svårigheter, inte minst på grund av det oförmånliga kostnads-läge ur transportsynpunkt som de svenska inlandsverken har vid exportleveranser. Utsikterna för export av specialstål förefaller något ljusare.

Järn- och metallverken har en mycket kapitalintensiv tillverkning. Produktionsanläggningarnas kapitalvärde per anställd är inom denna bransch mer än dubbelt så högt som inom industrin som helhet. Den planerade produktionsökningen fordrar därför mycket stora investeringar. De låga vinstmarginaler som industrin nu har gör det inte möjligt att självfinansiera dessa. Huruvida planerna skall kunna förverkligas beror därför mycket på de kreditmöjligheter som står till buds.

Järn- och metallverken besväras av en viss brist på arbetskraft. Med tanke på den utveckling som väntas på arbetsmarknaden förefaller det troligt att de även i framtiden kommer att få sådana svårigheter. Man kan därför tveka om deras möjligheter att öka sin sysselsättning så mycket som planerna anger.

Verkstadsindustrin

Under den senaste femårsperioden har produktionsvolymen inom verkstadsindustrin vuxit med genomsnittligt 8 % per år. Under 1950-talet var tillväxttakten lägre — hur mycket lägre kan man inte någorlunda säkert säga. Enligt det

officiella produktionsindextalet var ökningen endast 4 % i genomsnitt per år. Tecken tyder emellertid på att den siffran är för låg. En inom IUI utförd alternativ kalkyl, baserad på en deflatering av saluvärdet, ger till resultat att det i stället skulle ha rört sig om ett årsgenomsnitt på 6 %. Kalkylen är emellertid mycket osäker.

Enligt enkäten planerar verkstadsindustrin att mellan 1963 och 1970 öka sin produktion med nära 70 %, vilket innebär ett årsgenomsnitt på drygt 7 1/2 % (8 exkl. varven). Det skulle uppenbarligen innebära en fortsättning på den senaste femårsperiodens höga takt.

Inom verkstadsindustrins delbranscherna föreligger betydande skillnader i utvecklingsplanerna mellan å ena sidan varven och å andra sidan grupperna järn- och metallmanufaktur, maskinindustri, elektroindustri och transportmedelsindustri. Med den låga siffran 2 % per år i beräknad produktionsökning intar varven en särställning. De övriga fyra branscherna visar alla starkt expansiva planer med årliga uppgångar på mellan 7 och 10 %. De fyra branscherna visar också höga öknings-tal för exporten, i genomsnitt nära 12 % per år.

Produktion och export av verkstadsprodukter (utom fartyg) kan beräknas ha stigit med i genomsnitt 8 resp. 12 % per år mellan 1963 och 1965. Dessa siffror ligger båda ungefär i jämnhöjd med motsvarande genomsnitt för perioden 1963—1970 enligt planerna. För att de för år 1970 planerade siffrorna skall förverkligas, fordras därför bara en likartad utvecklingstakt under de kommande fem åren: produktionen måste stiga med 8 och exporten med drygt 11 1/2 % per år.

Enligt den speciella exportstudien kommer exporten av verkstadsprodukter (utom fartyg) att stiga med genom-

snittligt 9 % per år mellan 1965 och 1970. En betydande skillnad mellan planer och prognos föreligger sålunda.

Den för varven förutsedda produktionsökningen mellan 1963 och 1970 torde i själva verket ha uppnåtts redan 1965 och den förutsedda exportökningen har sannolikt redan överträffats. Om de siffror som angetts för 1970 års produktion är realistiska skulle det innebära att ingen produktionsökning kommer till stånd under de närmaste fem åren och att exporten kommer att minska något.

För varvens del räknar man visserligen med att sysselsättningen minskar men inom verkstadsindustrin i övrigt beräknas antalet anställda öka med 3 % per år i genomsnitt. För hela verkstadsindustrin uppgår den planerade ökningen i sysselsättning till ca 80 000 man.

Tillsammans med vissa schematiska prognoser kan planerna över produktion och export forma en försörjningsbalans för verkstadsprodukter (utom fartyg). En sådan redovisas i bil. 4. Den är baserad på antagandet att nationalinkomst, industriproduktion etc. kommer att utvecklas enligt långtidsutredningens slutliga kalkyl. Balansen har konstruerats på så sätt att siffrorna för produktion och export har erhållits från enkätmaterial och siffrorna för inhemsk förbrukning genom prognoser, medan siffran för import bildar en restpost. Som jämförelse ges siffror för export och import för år 1970 erhållna från den speciella exportstudien. En alternativ siffra för produktion 1970 har framräknats som en restpost på grundval av exportstudiens data över utrikeshandeln.

Sammanställningen visar att den planerade exporten är väsentligt större än den som exportstudien ger vid handen. Vidare är den import, som räknats fram på grundval av planerna för produk-

tion och export, väsentligt mindre än den som prognosen visar. Enligt den gjorda kalkylen skulle en utveckling av produktion och export i enlighet med planerna förutsätta att importens andel av den inhemska förbrukningen minskade. Man kan säga att de gap som visar sig mellan planer och prognoser pekar på att planerna kan förverkligas endast om den svenska verkstadsindustrins internationella konkurrenskraft klart förbättras.

Verkstadsindustrin (utom varv och bilverkstäder) avsätter ungefär 60 % av sin produktion på hemmamarknaden. Dessa leveranser täcker den inhemska förbrukningen till ungefär 60 %; resten importeras, huvudsakligen från Västtyskland, Storbritannien och USA. Exporten av verkstadsprodukter sträcker sig till praktiskt taget alla jordens länder, men den dominerande delen går till de nordiska grannländerna, Västtyskland, Storbritannien samt USA.

För framtiden har man anledning räkna med att efterfrågan på verkstadsprodukter ökar starkt; förbrukningen växer snabbt med stigande välstånd och vi kan utgå ifrån att tillverkningen koncentreras till industriländerna. Sedan flera decennier har där verkstadsindustrin varit en av de mest expansiva branscherna. Man kan säga, att ett av de karakteristiska dragen i det »normala» utvecklingsmönstret i dessa länder är att denna bransch växer åtskilligt snabbare än industrins totala produktion. Den utomordentligt långt drivna differentieringen inom verkstadsindustrin gör det vidare troligt att den internationella handeln med denas produkter kommer att växa snabbare än produktion och förbrukning. I så måtto ter sig alltså den svenska verkstadsindustrins möjligheter till export gynnsamma. Samtidigt måste man emel-

lertid räkna med att importen ökar betydligt. Med all sannolikhet torde dess andel av den inhemska förbrukningen stiga. Den utveckling mot sjunkande importandel, som planerna över produktion och export skulle innebära, förefaller inte trolig.

En förutsättning för att verkstäderna skall kunna utnyttja de möjligheter till expansion som efterfrågan i och för sig sannolikt erbjuder är givetvis att de kan uppehålla sin internationella konkurrenskraft. Under efterkrigstiden har de lyckats hävda sig väl — låt vara ibland på bekostnad av att lönsamheten försämrats betydligt — men det är en öppen fråga hur det kan bli i framtiden. I jämförelse med övriga svenska exportbranscher är verkstadsindustrin arbetsintensiv; dess konkurrensförmåga är i högre grad än någon annan exportindustris avhängig av löneutvecklingen. Om den väntade knappheten på arbetskraft leder till större lönehöjningar än i andra länder, kan följderna bli mycket allvarliga.

Den tekniska utvecklingen går mot alltmer mekaniserad och kapitalkrävande produktion. De kostnadsfördelar, som står att vinna genom ökad skiftgång för att därmed utnyttja det produktiva kapitalet bättre, är redan i dag mycket stora och torde bli än större. I andra industriländer utnyttjas maskinparken vanligen mer intensivt än vad som nu är möjligt i Sverige. Ett ökat utnyttjande av flerskift är ett mycket starkt önskemål inom branschen och vore givetvis ägnat att stärka dess internationella konkurrenskraft. Kanske är det t. o. m. nödvändigt för att bibehålla den nuvarande konkurrensförmågan.

Av utomordentlig vikt för verkstädernas möjligheter att i framtiden hävda sig internationellt är vidare den handelspolitiska utvecklingen. Dagens tullmurar är mycket svåra att forcera för

svenska verkstadsprodukter och den höjning av tullnivån i vissa EEC-länder som är aktuell kan bli mycket besvärande.

Bristen på arbetskraft är också starkt kännbar och lär så förbli, bl. a. på grund av verkstadsindustrins jämförelsevis stora koncentration till de större städerna. Att branschen skulle kunna dra till sig så mycket arbetskraft som planerats förefaller föga troligt.

Såväl utsikterna att vinna avsättning som utsikterna att rekrytera arbetskraft ter sig således sådana att man starkt kan tvivla på verkstadsindustrins möjligheter att realisera sina produktionsplaner.

För *varven* är såväl dagens situation som framtidsutsikterna väsentligt anorlunda än för övriga delar av verkstadsindustrin. Genom den utomordentligt stora utbyggnaden i Japan under de senaste tio åren har ett betydande kapacitetsöverskott uppstått i världens varvsindustri. Med de japanska varven som ledare har detta lett till en priskonkurrens som för de europeiska varven fått närmast katastrofala följder. Åtskilliga av dem har lagts ner — det gäller framför allt i Storbritannien — och för de återstående har lönsamheten pressats till det yttersta.

De svenska varven har i denna situation lyckats hävda sig förhållandevis väl *kvantitetsmässigt* sett och har i stort sett behållit sin andel av världsproduktionen. Detta har emellertid fått ske till priset av en så stark försämring i lönsamheten att industrin kan sägas befinna sig i en akut kris. Ett utmärkande drag för det nuvarande läget är att långfristiga fartygskrediter kommit att bli ett allmänt använt konkurrensmedel. De svenska varven har därigenom tvingats till en mycket omfattande kreditgivning, vilket medfört avsevärda finansieringsproblem. De har

tvingats till en mycket stor upplåning, såväl inom som utom landet.

För den europeiska varvsindustrin är utsikterna såtillvida föga ljusa som man inte kan hoppas på att efterfrågan på tonnage skall växa i kapp den nuvarande produktionskapaciteten. Världens varv har för närvarande en kapacitet som är tillräcklig för att täcka tonnageefterfrågan under flera år än. Å andra sidan förefaller en försiktig optimism vara befogad med tanke på att de japanska varven kan få svårt att i längden fortsätta sin nuvarande prispolitik.

Den överkapacitet som för närvarande finns inom världens varvsindustri gör att utsikterna för de svenska varven ter sig osäkra. Det finns dock ingen definitiv anledning tro att företagen ej skulle kunna upprätthålla den nuvarande produktionsnivån fram till 1970. Planerna synes därför ej realistiska.

Skogsindustrier

Produktionsplanerna för *massa-, pappers- och fiberskiveindustrierna* anger en ökning från 1963 till 1970 på 66 %, dvs. 7½ % per år i genomsnitt. Då produktionen mellan 1963 och 1965 kan beräknas ha stigit med 15 % skulle därmed ökningen mellan 1965 och 1970 behöva bli 44 %, dvs. 7½ % per år.

Under den senaste tioårsperioden har massa- och pappersindustrins produktion stigit med genomsnittligt något mer än 6 % per år. Den beräknade ökningstakten för 1960-talets senare del är således något högre.

Sysselsättningen inom branschen beräknas minska något. Den beräknade produktionsökningen kräver därför att produktiviteten ökar med i genomsnitt 8 % per år. Det är en anmärkningsvärt hög siffra, betydligt högre än för andra branscher. För den senaste tioårsperioden beräknas produktivitetsökningen ha uppgått till ca 4½ % per år.

Exporten av massa, papper, fiber-skivor och pappersvaror väntas stiga i volym med 63 % från 1963 till 1970. Med hänsyn till utvecklingen 1963—1965 betyder detta en ökning för resten av perioden på ca 47 %, dvs. 8 % per år. Den siffran ligger högre än vad som anges i den speciella exportstudien. Där räknas med 33½ %.

Under hela efterkrigstiden har produktionen av papper och papp stigit snabbare än produktionen av massa. De nu redovisade planerna tyder emellertid inte på att denna trend skulle fortsätta; enkätens ökningstal är lika stora för bägge grupperna. Därav följer emellertid inte att massaproduktionen i ton kommer att stiga lika snabbt som pappersproduktionen. Det kan nämligen vara så att man inom massaindustrin mer och mer höjer förädlingsgraden, bl. a. genom ökad blekning, medan pappersindustrin i allt större utsträckning koncentreras på bulkvarorna, framför allt tidningspapper, kraftpapper och kraftkartong.

Kapaciteten i världens massaindustrier har under de senaste åren ökat mycket starkt, vilket trots snabbt stigande efterfrågan lett till en viss överkapacitet och starkt pressade priser. Från 1955 till 1964 sjönk t. ex. exportmedelpriset på blekt sulfitmassa med omkring 16 %. De svenska företagens lönsamhet har därmed försämrats betydligt. Med undantag för vissa perioder, under vilka de skandinaviska massaproducenterna frivilligt begränsat sina utbud för att stabilisera priset, har dock massaindustrin utnyttjat sin kapacitet i det närmaste helt.

Huvudparten av vårt lands export av papper och massa går till Västeuropa. Prognoser pekar på att efterfrågan där kommer att stiga snabbt, t. o. m. så snabbt att en allt större del av förbrukningen kommer att behöva importeras

från andra delar av världen. I så måtto ter sig förutsättningarna för svensk export gynnsamma. Problemet är emellertid att man samtidigt kan vänta en mycket betydande ökning i utbudet av massa och papper inte bara från Skandinavien utan även från Nordamerika. Den rikliga tillgång man där har på billig vedråvara ger i konkurrensen på den europeiska marknaden betydande kostnadsfördelar, ägnade att ytterligare pressa prisnivån. Ännu en osäkerhetsfaktor av stor betydelse för marknadsutvecklingen utgör de framtida utbudet från Sovjetunionen.

Ungefär hälften av vårt lands pappersexport går till EEC-området. De höga tullar som möter där innebär en stor belastning för de svenska företagens lönsamhet och konkurrenskraft, i all synnerhet som hela tullen träffar förädlingen från massa till papper — massa kan nämligen införas tullfritt. Detta hämmar givetvis möjligheterna att öka exporten och innebär också risker för en på lång sikt olycklig geografisk fördelning av de produktiva resurserna.

Pappers- och massaindustrierna är extremt kapitalkrävande. De produktiva anläggningarnas kapitalvärde per anställd är inom dessa industrier tre à fyra gånger så stort som inom industrin som helhet. De investeringar som behövs för att åstadkomma den planerade produktionsökningen är därför mycket stora. Med nuvarande låga vinstmarginaler är det med all sannolikhet inte möjligt att på långt när självfinansiera dem. Massa- och pappersindustriernas förutsättningar att förverkliga sina planer torde därför — liksom vad gäller järn- och metallverkens — vara starkt beroende av de möjligheter kreditmarknaden erbjuder.

För *träindustrins* del planeras en produktionsökning mellan 1963 och 1970 på 50 %. Mellan 1963 och 1965 kan

uppgången beräknas till 23 %, vilket innebär att den under de kommande fem åren skulle behöva uppgå till endast 4 % i genomsnitt per år.

Träindustrins delbranscher visar stora olikheter i sina expansionsplaner. Möbelindustrin och snickerifabrikerna tänker sig att öka produktionen mycket kraftigt, medan siffrorna för exportsågverkens del är så låga, att den för 1970 planerade produktionsnivån torde ha nåtts redan 1965.

Att i enkätmaterialiet direkt utläsa den planerade produktionen av sågade och hyvlade trävaror går inte, eftersom företag med integrerad sågverks- och snickeritillverkning inte differentierat sina uppgifter mellan dessa två verksamheter. Därtill kommer att svarsprocenten för de mindre, fristående sågarerna är låg och siffrorna för deras del mycket osäkra. Man kan emellertid utgå ifrån att exporten av sågade trävaror kommer att förbli i stort sett oförändrad fr. o. m. 1965 och en analys av tendenserna i den inhemska förbrukningen visar att denna skulle stiga med drygt 35 % mellan 1963 och 1970. En sammanvägning av exportens och den inhemska förbrukningens ökningstal ger en total siffra på omkring 25 %. Produktionen skulle då bli 2,3 milj. standards 1970 mot 1,9 milj. 1963. Den planerade ökningen i Möbelindustrins och snickeriernas produktion behöver inte åtföljas av en lika stor ökning i deras förbrukning av sågade och hyvlade trävaror. En betydande del av produktionens ökning torde i själva verket bero på ökad förädlingsgrad.

Exporten av träindustrins produkter väntas enligt enkäten stiga med 21 % mellan 1963 och 1970. Då ökningen från 1963 till 1965 kan beräknas till omkring 13 %, skulle uppgången mellan 1965 och 1970 behöva bli endast 7 %. Den stämmer ganska väl med vad som förut-

ses i den speciella exportstudien. Där räknar man med en ökning på 10 %.

Som redan nämnts lider enkätmaterialiet beträffande träindustrin av betydande svagheter. Branschen består till stor del av småföretag och svarsprocenten är låg. Siffrorna måste därför tas med betydande reservation.

Om skogsindustrierna skall kunna förverkliga sina planer, måste givetvis virkesförbrukningen i landet öka betydligt. I avsnitt 7.2 redovisas en kalkyl över hur stor denna ökning blir och hur den fördelar sig mellan olika användningsområden. Den slutsats som dras där är att den tillgängliga avverkningskvantiteten i landets skogar kommer att med klar marginal överstiga virkesförbrukningen totalt sett. Detta betyder dock inte att råvarusituationen är problemfri. Tillgångens och efterfrågans geografiska fördelning är ojämn; man har anledning vänta sig knapphet på skog inom vissa områden — främst i Norrland — och god tillgång inom andra. De nuvarande ägare- och arronderingsförhållandena gör det vidare svårt att rationellt utnyttja hela skogskapitalet. Dessa omständigheter gör att såväl avverknings- och transportkostnaderna som rotpriserna kan komma att stiga vid ökande avverkning.

Några större problem med att rekrytera arbetskraft behöver skogsindustrierna — på grund av sin geografiska belägenhet — knappast vänta.

Sammanfattningsvis bör alltså läget i fråga om arbetskraft och råvaror inte bereda några särskilda bekymmer. Avsättningsförhållandena — liksom också finansieringen — kan dock vålla vissa problem, särskilt för massindustrin, när det gäller att förverkliga produktionsplanerna. Några avgörande skäl att betrakta planerna såsom orealistiska synes dock ej föreligga.

Jord- och stenindustri

Jord- och stenindustrin svarade 1963 för knappt 5 % av förädlingsvärdet inom den egentliga industrin i Sverige. Under 1950-talet kännetecknades branschen av en moderat produktionsökning, 4 % per år, samt minskande sysselsättning. Vid 1950-talets slut skedde emellertid ett markant brott i den tidigare trenden. Under den senaste femårsperioden har produktionen stigit med inte mindre än 9 % per år, samtidigt som sysselsättningen ökat. Den snabba produktionsökningen under denna tid har i främsta rummet burits upp av cementvaru- och betongvaruindustrin.

Enligt enkäten planeras en produktionsuppgång på 63 % från 1963 till 1970. Det innebär en årlig ökning med drygt 7 %. Då produktionen beräknas ha stigit med 27 % mellan 1963 och 1965 är en uppgång med omkring 5 % per år under de kommande fem åren tillräcklig för att den planerade produktionsnivån 1970 skall kunna nås.

Sysselsättningen skall enligt enkäten stiga 12 % under perioden 1963—1970, vilket i absoluta tal innebär en ökning med 5 300 personer.

Cementfabrikerna samt cementvaru- och betongvaruindustrin har sedan mitten av 1950-talet expanderat snabbt; produktionsökningen har uppgått till i genomsnitt 8 % per år. För närvarande svarar dessa grupper för över 40 % av branschens totala produktion. För perioden 1963—1970 planeras en höjning av produktionen med drygt 60 %, vilket innebär en årlig ökning med 7 %. Den planerade expansionstakten är således något lägre än den faktiska under den föregående tioårsperioden. Sysselsättningen väntas enligt enkäten öka med 24 % under perioden, vilket innebär en årlig uppgång med 3 %.

Den kraftiga expansionen för cement- och betongvaruindustrin har till stor del gått ut över tegelbruken, som under senaste delen av 1950-talet minskade sin produktion. I början av 1960-talet steg produktionen åter måttligt. För perioden 1963—1970 planeras en produktionsökning med 11 %. Sysselsättningen beräknas under samma period minska 20 %.

Glasindustrins produktion skall enligt planerna stiga mycket snabbt, 13 % per år fram till 1970. Porslinsfabrikerna planerar under perioden 1963—1970 en årlig produktionsökning med i genomsnitt 6 1/2 %. Glasindustrin och porslinsfabrikerna svarar tillsammans för 1/3 av branschens produktion.

Jord- och stenindustrin är till helt dominerande del en hemmamarknadsindustri. Såväl exporten som importen är jämförelsevis liten och består till stor del av glas- och porslinsvaror. Branschens avsättningsmöjligheter kan därför betraktas såsom främst beroende av den inhemska efterfrågeutvecklingen.

Den dominerande delen av jord- och stenindustrins produkter finner sin avsättning inom byggnads- och anläggningsverksamheten. Hur avsättningsmöjligheterna inom branschen kommer att utvecklas är därför huvudsakligen beroende av byggnads- och anläggningsverksamhetens framtida utveckling. Då vi kan vänta en fortsättning på den tidigare trenden mot en successiv överflyttning av arbetsmoment från byggnadsplats till byggnadsämnesindustri, har vi anledning räkna med att produktionen inom denna senare kommer att växa snabbare än produktionen inom byggnadsindustrin.

Enligt våra kalkyler kommer investeringarna såväl i bostäder som i övriga byggnader och anläggningar att stiga med drygt 5 % per år under perioden 1965—1970. En sådan utveckling

kommer med all sannolikhet att medföra att efterfrågan på jord- och stenindustrins produkter kommer att öka med åtminstone 5 % per år. Några svårigheter att finna avsättning för den inom branschen planerade produktionsökningen fram till 1970 torde därför inte uppkomma. Snarare kan man vänta en något snabbare produktionsökning.

Pappersvaru- och grafisk industri

Pappersvaru- och grafisk industri svarade 1963 för 6 % av förädlingsvärdet inom den egentliga industrin i Sverige. Av branschens två delar är den grafiska industrin dominerande. Den svarar för mer än 80 % av såväl förädlingsvärde som sysselsättning.

Produktionsvolymen inom pappersvaru- och grafisk industri steg under 1950-talet med i genomsnitt 3 % per år. Under de senaste fem åren har dock ökningen varit åtskilligt snabbare och den beräknas ha uppgått till 5½ %.

För perioden 1963—1970 planeras inom branschen en höjning av produktionen med 54 %, vilket betyder en genomsnittlig årlig ökning med närmare 6½ % per år. Expansionstakten under de två senaste åren har emellertid inte varit högre än 4½ % per år. En årlig uppgång med 7 % fordras därför mellan 1965 och 1970 för att den planerade produktionsnivån skall nås.

Av de två delgrupperna har den grafiska industrin sedan 1950-talets början expanderat betydligt långsammare än pappersvaruindustrin och planerna tyder inte på någon förändring av detta förhållande. Medan den grafiska industrin för perioden 1963—1970 planerar en ökning med 47 % räknar man inom papp- och pappersvaruindustrin med att under samma period höja produktionsvolymen med 88 %. Detta betyder en årlig ökning för den förra gruppen med

drygt 5½ % och med 9½ % för den senare. För båda delbranscherna innebär detta en snabbare utveckling än den som kommit till stånd under den senaste femårsperioden. Mellan 1960 och 1965 kan den årliga produktionsökningen beräknas ha uppgått till 5 % inom den grafiska industrin och till drygt 7 % inom pappersvaruindustrin.

Antalet anställda inom branschen beräknas stiga med i genomsnitt 2 % per år mellan 1963 och 1970. En sådan utveckling skulle innebära en fortsättning på den tidigare trenden.

Den grafiska industrin har ingen nämnvärd export och importkonkurrensen på den inhemska marknaden är jämförelsevis ringa. Pappersvaruindustrin däremot har viss importkonkurrens och en icke helt obetydlig export. För båda branscherna torde dock den inhemska efterfrågans utveckling vara av helt dominerande betydelse för de framtida expansionsmöjligheterna.

Konsumtionen av den grafiska industrins basprodukter, böcker och tidningar, vilka tillsammans utgör ungefär ⅓ av branschens produktion, kommer enligt IUI:s konsumtionsprognoser att stiga ganska långsamt. Vid oförändrade prisrelationer beräknas ökningen uppgå till 3 % per år. Mot den bakgrunden förefaller det osäkert att branschens totala produktion skall stiga i den takt som planerna anger. Därtill kommer, att erfarenheterna från andra länder ger vid handen att produktionen inom den grafiska industrin »normalt» tillväxer i långsammare takt än den totala industriproduktionen. Det finns därför all anledning ställa sig tvivlande till branschens möjligheter att öka sin produktion så mycket som planerna anger.

Pappersvaruindustrins produktion har stigit snabbt under hela efterkrigstiden. Det gäller inte endast i vårt land

utan även i andra industriländer. Med all sannolikhet torde efterfrågan på branschens produkter stiga snabbt även i framtiden och därmed ge utrymme för en betydande produktionsökning. Huruvida avsättningsutrymmet kommer att växa så mycket att det kommer att medge den stora produktionsökning, som planerna anger, är däremot svårt att säga. En viss tveksamhet i det avseendet kan kanske vara motiverad.

Livsmedelsindustri

Livsmedelsindustrin (inkl. dryckesvaru- och tobaksindustrin) svarade år 1963 för 10,5 % av industrins totala förädlingsvärde. Den är därmed en av de största industribranscherna.

För perioden 1963—1970 planeras en total produktionsökning på 34 % vilket ger en årlig ökning på 4½ %. En utveckling i enlighet med planerna skulle medföra ett trendbrott. Såväl under 1950-talet som under 1960-talets första hälft uppgick den årliga produktionsökningen till endast 2½ à 3 %.

Från 1963 till 1965 steg produktionen med 2 % per år. För att företagens planer skall uppfyllas återstår under perioden 1966—1970 en ökning på 29 %, vilket motsvarar nära 5 % per år.

Som framgår av nedanstående tablå är produktionsökningen något olika för de redovisade delgrupperna.

Livsmedelsindustrins export är av storleksordningen 400 milj. kr. Enligt planerna beräknas den minska med ungefär 15 % fram till 1970. Åren 1963—1965 sjönk exporten med 3 %, varför minskningen behöver bli totalt 12 % under åren 1966—1970 för att utvecklingen skall följa företagens planer. Nära ¾ av livsmedelsexporten består av slakteri- och mejeriprodukter. Då den internationella handeln med dessa varor i hög grad påverkas av närings- och handelspolitiska faktorer, är exportplanerna förenade med stor osäkerhet. Stora skillnader föreligger dessutom mellan företagens planerade export och beräkningarna i den särskilda exportstudien. Den sistnämnda ger till resultat en ökning av livsmedelsexporten med 23 % under åren 1965—1970.

Kvarnarna, mejerierna och slakterierna räknar med att minska antalet anställda fram till 1970. För övrig livsmedelsindustri anger däremot planerna en ökad sysselsättning. Totalt skulle detta betyda en ökning av sysselsättningen med 3 000 personer.

Den nämnda produktionsökningen inom kvarn-, mejeri- och slakteriindustri avser förädlingsvärdet. Detta ökar

Produktionsutvecklingen inom livsmedelsindustrin

Delgrupp	Genomsnittlig årlig ökning i %		
	1950—1960 1	1960—1963 2	1963—1970 3
Kvarnar, mejerier och slakterier	2	3 ½	4
Övrig livsmedelsindustri	2	3 ½	4 ½
Dryckesvaru- och tobaksindustri	3	2	4
Totalt	2 ½	3 ½	4 ½

¹ Källa: KK och SCB

² Källa: SCB

³ Enligt företagens planer

⁴ Åren 1960—1965: 3 % per år.

emellertid snabbare än saluvärdet på grund av att planerna innebär en höjd förädlingsgrad. Enligt planerna skulle saluvärdet stiga med endast 5 %. Vid en bedömning av avsättningsmöjligheterna för denna produktion kan man utgå ifrån den prognos för den privata konsumtionen 1965—1970, som utarbetats inom Industriens utredningsinstitut. Enligt denna väntas konsumtionen av varor från kvarnar, mejerier och slakterier öka med endast 3 % fram till 1970. Konsumtionen väntas således stiga långsammare än saluvärdet. Här föreligger alltså en motsättning mellan produktionsplaner och konsumtionsprognos. En liknande motsättning gäller för gruppen övrig livsmedelsindustri. Konsumtionsprognosen ger en ökning på 11 %, medan saluvärdet enligt planerna skulle stiga med 33 %.

Konsumtionen av malt- och läskedrycker väntas stiga med knappt 4 % fram till 1970. Den siffran överensstämmer relativt väl med den planerade produktionsökningen, även när denna mätes i saluvärde. Det talar i och för sig för att planerna på detta område skulle vara någorlunda realistiska. Därvid förutsättes dock en oförändrad importandel. Vidare bör påpekas att såväl konsumtionsprognosen som produktionsplanerna är åtskilligt osäkra på grund av svårigheten att förutsäga det utökade maldryckssortimentets effekt på efterfrågan.

Som framgått av det föregående skulle ett förverkligande av livsmedelsindustrins planer fram till 1970 innebära ett klart brott i tidigare trender. Det skulle också innebära en utveckling, som står i kontrast mot branschens tidigare utveckling i de avancerade industriländerna. En ökning av livsmedelsindustrins produktion med mer än 5 % per år i genomsnitt under en femårsperiod har förekommit endast i vissa

enstaka fall. Den bristande överensstämmelsen mellan planer och prognoser samt mellan planer och tidigare utveckling ger anledning till att betvivla livsmedelsindustrins möjligheter att uppnå den för 1970 planerade produktionsnivån.

Textil- och konfektionsindustri

Under större delen av 1950-talet uppvisade varken textil- eller konfektionsindustrin någon stigande produktions-trend. År 1958 låg produktionen inom båda branscherna under 1950 års nivå. Ett omslag skedde emellertid 1959 och fram till 1961 steg produktionen snabbt; över 20 % på tre år i båda branscherna. Sedan har produktionsuppgången fortsatt men i avsevärt långsammare takt.

Enligt IUI:s enkät planeras såväl inom textil- som inom konfektionsindustrin produktionsökningar på 35 å 40 % mellan 1963 och 1970, dvs. en årlig ökning på drygt 4½ %. Då produktionen inom de båda branscherna beräknas ha stigit med 5 % mellan 1963 och 1965 skulle den årliga ökningen för den resterande delen av 1960-talet behöva uppgå till 5½ % per år för att den planerade produktionsnivån 1970 skulle kunna uppnås.

Exporten av textilvaror har stigit starkt under de allra senaste åren och uppgår f. n. till omkring 400 milj. kr., varav ca 100 milj. kr. konfektionsvaror. För framtiden planeras en mycket kraftig ökning av exporten, drygt en fördubbling från 1963 till 1970, dvs. en ökning på mer än 10 % per år i genomsnitt. Då exportökningen mellan 1963 och 1965 beräknas ha varit just så stor skulle ett förverkligande av planerna fordra en fortsättning av denna ökningstakt. Den speciella exportstudien ger en något långsammare utveckling, 8½ % per år i genomsnitt.

Ända sedan 1950 har sysselsättningen inom de båda branscherna sjunkit. Enligt planerna skulle fram till 1970 sysselsättningen förbli oförändrad inom textilindustrin men stiga något inom konfektionsindustrin. Ett förverkligande av planerna skulle således vad sysselsättningen beträffar innebära en utveckling, som stod i motsats till tidigare trender.

Erfarenheten säger oss, att förbrukningen av textilindustrins produkter, svenska och importerade, i stort sett stiger i takt med den privata konsumtionen. Med utgångspunkt från att den privata konsumtionen stiger med 3,4 % per år, kan vi därför räkna med att den totala inhemska förbrukningen av textilvaror kommer att stiga med 18 % mellan 1965 och 1970. För att de redovisade planerna beträffande produktion och export skall förverkligas måste därför den svenska textilindustrins avsättning på den inhemska marknaden samtidigt stiga med omkring 25 % under femårsperioden i fråga. Då denna ökning är större än den beräknade ökningen i den inhemska förbrukningen skulle en sådan utveckling innebära en sjunkande importandel.

En liknande försörjningsbalans kan uppställas för konfektionsindustrin. Enligt IUI:s konsumtionsstudier ökar efterfrågan på konfektionsvaror i takt med hela den privata konsumtionen eller möjligen något långsammare. För åren 1965—1970 kan därför den inhemska förbrukningen av konfektionerade kläder väntas stiga med högst 18 %. Om en sådan utveckling skall gå ihop med de för konfektionsindustrin angivna planerna för produktion och export måste importen förbli i stort sett oförändrad under hela återstoden av 1960-talet eller t. o. m. minska något. Givetvis skulle det innebära en betydande minskning av importandelen.

Den speciella marknadsstudiens prognos för tiden 1965—1970 anger för textil och konfektion tillsammans en ökning av importen på 42 %, vilket skulle innebära en successivt stigande importandel. En utveckling i den riktningen förefaller i själva verket mera sannolik än den utveckling mot sjunkande importandelar, som enkätplanerna förutsätter. I branscher med så utomordentligt differentierad tillverkning som textil- och konfektionsindustrierna är det i högt industrialiserade länder naturligt att den internationella arbetsfördelningen drivs allt längre och att den importerade delen av det totala sortimentet stiger mer och mer.

Textilindustrin arbetar i en mycket hård internationell konkurrens inte endast på exportmarknaden utan även på den inhemska marknaden. Branschens produktion utgörs alltså till stor del av standardvaror, som i långa serier tillverkas i många andra länder och som är lätta att transportera över långa avstånd. Dessutom är tullskyddet i vårt land jämförelsevis lågt, vilket gör att den svenska marknaden ligger ganska öppen för import. Under efterkrigstiden har textilimporten stigit snabbt och tagit en allt större del av marknaden i anspråk. För närvarande utgör importen ungefär hälften av den totala förbrukningen.

Då textilindustrins produktionsteknik är i stort sett densamma i alla industriländer utgör givetvis det höga löneläget i vårt land ett besvärande handikapp i konkurrensen med dessa länder. Vad som under de senaste åren dock kanske mer än något annat skapat problem för den svenska textilindustrin är den växande importen från utomeuropeiska låglöneländer och från europeiska öststater. Denna import av lågt prissatta produkter har haft en starkt pressande effekt på prisnivån och lett till en bety-

dande försämring av lönsamheten inom branschen.

Även konfektionsindustrin arbetar i internationell konkurrens, men dess marknad är dock inte i samma utsträckning som textilmarknaden öppen för import. Konfektionsindustrin har i själva verket ett icke obetydligt gränsskydd genom nationella olikheter i mode och smak, olikheter i storleksurval, fördelar av marknadsnärhet m. m. Därigenom har de svenska företagen, trots det stora handikapp de i denna extremt arbetsintensiva bransch har av det höga löneläget i vårt land, lyckats behålla den dominerande delen av den svenska marknaden. Importen har emellertid sedan länge varit i starkt stigande och trots att dess andel av marknaden för närvarande totalt inte uppgår till mer än ca 15 % är den på vissa områden, speciellt då »enkla» plaggtypen, mycket betydande och t. o. m. dominerande. Den utländska konkurrensen utgör därför ett mycket allvarligt problem för vissa av de svenska företagen. Inte minst gäller detta den inte obetydliga importen från utomeuropeiska låglöneländer och europeiska öststater.

Även om det kan tyckas att de i enkäten redovisade exportförväntningarna hos textil- och konfektionsindustrierna är väl optimistiska, finns det dock knappast underlag för att betrakta dessa planer som helt orealistiska särskilt med hänsyn till utvecklingen av den nordiska marknaden. Som nyss nämnts förefaller dock de båda branschernas planer orealistiska i den meningen att produktions- och exportplanerna såvitt man kan se förutsätter sjunkande importandelar. Det förhållandet gör att man har anledning ställa sig tvivlande till de båda branschernas möjligheter att förverkliga sina produktionsplaner. Ett ytterligare skäl till tvivel i detta avseende utgör de svårigheter de båda branscher-

na kan väntas möta vid rekryteringen av det planerade antalet anställda.

Sko-, läder- och gummivaruindustri

För sko- och läderindustrin uppgår den planerade produktionsökningen mellan 1963 och 1970 till totalt 24 %, dvs. till drygt 3 % per år. Ökningen är ungefär lika stor för skofabriker som för läderindustrin. Mellan åren 1963 och 1965 synes produktionen ha minskat. Ökningen fram till 1970 behöver därför uppgå till nära 5 % per år för att de redovisade produktionsplanerna skall kunna förverkligas. En sådan utveckling skulle innebära en markant skillnad mot efterkrigstidens trend. Under hela 1950-talet låg produktionen på nära nog konstant nivå och under första hälften av 1960-talet uppgick produktionsökningen till endast ca 2 % per år.

Gummivaruindustrin har under efterkrigstiden varit en av de mest expansiva industribranscherna. Under 1950-talet uppgick produktionsökningen till nära 6 % per år och under första hälften av 1960-talet till drygt 7½ % per år. De redovisade planerna anger för 1970 en produktionsvolym som med 79 % överstiger 1963 års nivå. Detta motsvarar en årlig ökning av 8½ %. Under 1964 och 1965 har produktionen ökat i betydligt högre takt eller med totalt 27 %. För att uppnå den för 1970 planerade produktionsvolymen behöver därför ökningen under senare delen av 1960-talet bli drygt 7 % per år. Detta motsvarar ungefär trenden under första hälften av 1960-talet.

Sysselsättningen inom sko- och läderindustrin har minskat under hela efterkrigstiden. År 1963 låg den 26 % under 1950 års nivå. Planerna för 1970 redovisar en ökning med totalt 5 % i förhållande till 1963 års nivå. Skofabri-

kerna visar därvid en något kraftigare ökning än läderindustrin. Gemensamt för båda grupperna är emellertid att den tidigare trenden mot minskad sysselsättning bryts.

Gummivaruindustrin hade under åren 1950—1958 en mycket måttlig sysselsättningsökning. Därefter ökade antalet anställda kraftigt fram till 1961, som markerar efterkrigstidens topp. En viss minskning ägde sedan rum 1962 och 1963. Sistnämnda år låg sysselsättningen 38 % högre än 1950. Enligt enkäten skulle sysselsättningen öka med totalt 41 % från 1963 till 1970, eller med 5 % per år. Detta är en avsevärt högre siffra än genomsnittet för hela industrin och motsvarar i absoluta tal ca 5 000 personer.

Produktivitetens utvecklingen har under de senaste åren varit gynnsam för såväl sko- och läderindustrin som för gummivaruindustrin. Den uppgick under perioden 1959—1963 för båda branscherna till 4 à 4½ % per år. Om produktionen och sysselsättningen utvecklas enligt enkätens planer kommer produktivitetens ökning i framtiden att bli lägre. För åren 1963—1970 skulle ökningen för sko- och läderindustrin stanna vid 2½ % per år och för gummivaruindustrin vid 3½ %.

Exportens andel av produktionen har alltid varit låg inom sko- och läderindustrin, även om garverierna traditionellt haft en viss export. Enligt planerna väntas emellertid en icke obetydlig ökning av exportvolymen. Enkäten anger en ökning på totalt 63 % mellan 1963 och 1970 vilket ger en siffra på drygt 7 % per år.

Sedan mitten av 1950-talet har exportandelen ökat kraftigt inom gummivaruindustrin, från 7 % av produktionen 1955 till 21 % år 1963. Planerna tyder på fortsatt exportexpansion. Enligt dessa skulle exportvolymen 1970 ligga

92 % högre än 1963, vilket motsvarar en genomsnittlig ökning av 10 % per år.

Den svenska skoindustrin har sedan flera år tillbaka arbetat under tryckta ekonomiska förhållanden. Konsumtionen av skor, räknad i par, har visserligen stigit med ca 4½ % om året sedan 1959, men produktionen har ökat endast obetydligt. Importens andel av den totala skokonsumtionen har successivt ökat. Detta gäller speciellt för damskor, för vilka importandelen under senare år uppgått till mellan 40 och 50 %. Denna import har till stor del varit modebetonad med Italien som viktigaste exportland.

Löneandelen är hög inom sko- och läderindustrierna. Möjligheterna att radikalt mekanisera tillverkningen förefaller små. Då det knappast är troligt att vårt relativa kostnadsläge gentemot utlandet i framtiden kommer att förbättras för denna bransch, får man sannolikt räkna med fortsatt hård importkonkurrens för de svenska tillverkarna. Mot denna bakgrund förefaller en produktionsutveckling fram till 1970 i enlighet med enkätens planer knappast trolig.

För gummivaruindustrin är läget betydligt gynnsammare. Produktionen av bildäck svarar för en betydande del av branschens produktionsvärde och den produktionen kan väntas fortsätta att expandera i hög takt. En annan stor produktgrupp utgör gummivaror för industriellt bruk. Även här torde man kunna räkna med god efterfrågan även i framtiden. Trots att den planerade produktionsökningen är mycket stor finns knappt anledning tro, att det skulle ligga utom möjligheternas gräns för gummivaruindustrin att förverkliga de redovisade produktionsplanerna för 1970. En reservation bör dock göras beträffande möjligheterna att uppnå den för 1970 planerade sysselsättningen.

Kemisk industri

Den kemiska industrin har sedan länge varit en starkt expansiv bransch. Under 1950-talet steg produktionen med genomsnittligt 5 % per år och under den senaste femårsperioden har den årliga tillväxten uppgått till 8%. Av delbranscherna har läkemedelsindustrin redovisat störst produktionsökning.

Enligt enkäten uppgår den planerade produktionsökningen mellan 1963 och 1970 till ca 110 %, vilket innebär ett årligt genomsnitt på drygt 11 %. Då produktionen inom branschen beräknas ha stigit med 21 % under de två senaste åren behöver den årliga ökningen under den resterande delen av 1960-talet uppgå till ca 12 % för att den för 1970 planerade produktionsnivån skall uppnås. Den planerade produktionsökningen påverkas i hög grad av de beslutade stora utbyggnaderna på västkusten.

Vid bearbetningen av enkätmaterialet indelades den kemiska industrin i följande fyra delgrupper: rent kemisk industri, läkemedelsindustri, petroleumindustri samt övrig kemisk industri. Till den förstnämnda har hänförs tillverkningen av kemiska basprodukter, medan den sistnämnda huvudsakligen innehåller tillverkningen av kemisk-tekniska produkter. Företag som framställer plastråvaror och halvfabrikat av plast har förts till gruppen rent kemisk industri. Den plastbearbetande industrin däremot har i enlighet med internationella klassificeringsnormer inte inkluderats i kemisk industri. Den har istället förts till gruppen järn- och metallmanufaktur.

Bland de fyra delbranscherna har petroleumindustrin de mest expansiva planerna. Även läkemedelsindustrin uppvisar höga ökningstal för produktionen, 12 % per år mellan 1963 och 1970. För rent kemisk industri och för

övrig kemisk industri är motsvarande siffror 9½ resp. 6½ %. Vad dessa ökningstal innebär för utvecklingen 1965—1970 går inte att säga, eftersom statistiskt material saknas för produktionsförändringen 1963—1965 inom delbranscherna.

Antalet anställda inom den kemiska industrin uppgick 1963 till 33 000. Planerna anger en ökning av denna siffra upp till 39 000 år 1970. Vad sysselsättningen beträffar är läkemedelsindustrin den mest expansiva av de fyra grupperna. Där förutses en årlig sysselsättningsökning på 5½ % medan de övriga grupperna räknar med ökning på 2 å 2½ %.

Exporten av kemiska produkter har stigit snabbt under de senaste tio åren. Från 1953 till 1964 ökade exportvolymen med genomsnittligt 17 % per år. För perioden 1963—1970 anger planerna en ökning på knappt 11 % per år. Under de två senaste åren har exporten stigit i ungefär denna takt. För att exportplanerna skall kunna förverkligas behöver ökningen under de kommande fem åren bli 10 å 11 % per år. Denna ökning överensstämmer väl med resultatet i den speciella exportstudien.

Efterfrågan på den kemiska industrins produkter har sedan flera decennier tillbaka varit i starkt stigande i världens alla länder. Samtidigt har de tekniska landvinningarna på kemiens område givit upphov till en ständig ström av nya produkter och produktvarianter, vilka skapat sin egen efterfrågan och medfört successiva nytillskott till avsättningsutrymmet för branschens produkter. Därigenom har förutsättningar skapats för en mycket snabb ökning av produktionen. Inom världens industriländer gäller som allmän regel att produktionen stigit snabbare inom den kemiska industrin än inom någon annan bransch. Vårt land utgör dock ett

av de få undantagen från denna regel. Visserligen har produktionen stigit relativt snabbt men vare sig under 1950-talet eller under 1960-talets första hälft har den kemiska industrin hos oss intagit tätplatsen bland branscherna. Även i ett annat avseende har vårt lands kemiska industri en särställning: branschens andel av den totala industrins förädlingsvärde är mindre än i flertalet andra industriländer.

Att den kemiska industrin i vårt land är jämförelsevis liten samt att branschens expansionstakt under 1950-talet varit jämförelsevis låg — mätt med internationella mått — kan inte betraktas som ett tecken på att förutsättningarna för kemisk industri skulle vara sämre i vårt land än i andra länder. Så är uppenbarligen inte fallet. Kemisk industri är tvärtom en bransch inom vilken ett högt utvecklat industriland som Sverige har speciellt goda förutsättningar att hävda sig internationellt. Branschen är extremt kapitalkrävande, vilket ger ett land med höga löner komparativa fördelar mot länder med lägre löner. Härtill kommer att den kemiska industrin ford- rar, kanske mer än någon annan bransch, ett intensivt utvecklingsarbete, vilket också bör ge vårt land med dess höga nivå vad forskning och tekniskt kunnande beträffar ett gott utgångsläge i den internationella konkurrensen.

Allt talar för att efterfrågan på den kemiska industrins produkter kommer att stiga snabbt även i framtiden. Då vi därjämte har anledning hoppas på att den svenska kemiska industrin kommer att kunna stå sig väl i den internationella konkurrensen, finns det knappast anledning vänta annat än att företagen kommer att kunna förverkliga de produktionsplaner, som redovisats i enkä- ten. Exporten av åtskilliga produkter — främst bulkvarorna — är dock mycket känslig för tullhinder. Den handelspoli-

tiska utvecklingen i avnämrländarna är därför synnerligen betydelsefull för branschens expansionsmöjligheter. För den kemiska industrin, liksom för övriga starkt kapitalintensiva branscher, utgör finansieringen av produktionsanläggningarnas utbyggnad ett betydande problem. Förutsättningarna att realisera planerna är därför beroende av den framtida situationen på kreditmarkna- den.

7.4.4 Sammanfattning av utvecklingen fram till 1970

Enligt IUI:s enkät uppgår den inom svensk industri planerade produktionsökningen mellan 1963 och 1970 till 60 % innebärande en genomsnittlig årlig ökning på drygt 7 %. Produktionsplanerna är mest expansiva inom den kemiska industrin, järn- och metallverken, verkstäderna — med undantag för varven — massa- och pappersindustrin samt gummivaruindustrin. Gruvorna, jord- och stenindustrin, pappersvaru- och grafisk industri, träindustrin, textil- och konfektionsindustrin samt livsmedelsindustrin intar en mellanställning, medan de lägsta produktionsökningstalen redovisas av sko- och läderindustrin samt varven.

Enligt planerna kommer den totala industriexporten att stiga med 75 % mellan 1963 och 1970. Flertalet branscher räknar med en snabbare utveckling av exporten än av produktionen. Skillnaden mellan export- och produktionsutveckling är särskilt framträdande inom verkstäderna samt inom textil-, konfektions-, sko- och läderindustrierna.

Totalt räknar industrin med en syster- sättningsökning på 125 000 personer. Verkstäderna svarar för ca 80 000 av dessa.

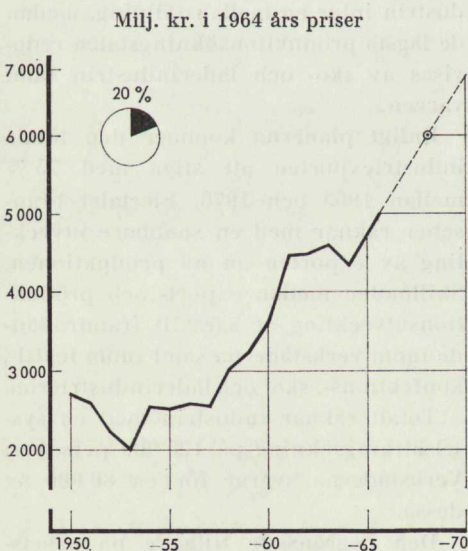
Den begränsade tillgång på arbets- kraft och kapital, som under de när-

maste fem åren kan tänkas stå till industrins förfogande, gör det ytterst osannolikt att de i enkäten redovisade planerna skall kunna realiseras. Sysselsättningsökningen inom industrin 1966—1970 kan sannolikt inte bli större i antal räknat än vad som svarar mot den förkortning av arbetstiden, som är att vänta. I våra kalkyler har vi därför utgått från att arbetskraftsvolymen — mätt i antal arbetstimmar — inom industrin kommer att förbli oförändrad fram till 1970.

En ökning av industrins investeringar är angelägen för att produktionsvolymen trots stagnationen i sysselsättningen skall kunna stiga någorlunda snabbt och för att den svenska exportindustrin skall kunna bibehålla sin internationella konkurrenskraft. I våra kalkyler har vi räknat med en successiv ökning av investeringarna från nuvarande 4,8 miljarder kr. till 6,8 miljarder 1970.

Den knapphet på arbetskraft, som vi

Diagram 7.4:2. Industrins investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970



Se anm. till diagram 7.1:1.

kan förvänta för framtiden, kommer sannolikt att göra sig speciellt kännbar på orter med starkt differentierat näringsliv och särskilt då i storstäderna. Eftersom verkstadsindustrin är jämförelsevis starkt koncentrerad till de större städerna har man anledning räkna med att denna bransch får speciella svårigheter med rekryteringen av arbetskraft, i all synnerhet som planerna för 1963—1970 omfattar en så betydande sysselsättningsökning som 80 000 personer. Det är vidare troligt att rekryteringssvårigheter uppkommer för låglönebranscherna. Textil-, konfektions- och livsmedelsindustrierna är i det avseendet i en ogynnsam situation. Den förväntade utvecklingen på arbetsmarknaden ger oss därför anledning tro, att sistnämnda branscher samt verkstadsindustrin kommer att få svårigheter att realisera de angivna produktionsplanerna.

Genomgången i föregående avsnitt av de olika branschernas förutsättningar att i framtiden finna avsättning för den planerade produktionen gav vid handen, att en utveckling i enlighet med planerna beträffande produktion och export ter sig osannolik särskilt för verkstadsindustrin samt textil-, konfektions- och livsmedelsindustrierna. Det är här fråga om samma branscher för vilka man, som nyss nämnts, har anledning räkna med speciellt stora arbetskraftsproblem. Detta gör det givetvis än mer befogat att betvivla dessa branschers möjligheter att förverkliga sina planer. Genomgången av avsättningsutsikterna gav vidare vid handen, att ett visst frågetecken i det avseendet var motiverat vad beträffar järn- och metallverken, den grafiska industrin samt sko- och läderindustrin.

De planer, som företagen redovisat i enkäten, avser perioden 1963—1970. Med utgångspunkt från den produk-

Tabell 7.4: 2. Industrins produktions- och exportutveckling 1950—1970

Genomsnittlig årlig ökning i procent

	Produktion				Export 1965 - 1970	
	1950 - 1960	1960 - 1965	1965—1970		Enl. planer	Marknadsstudien
			Enl. planer	LU:s kalkyl		
Gruvindustri.....	4,9	7,1	4	4	3	5
Järn- och metallverk.....	8,1	9,4	8	7	7	8
Verkstadsindustri (exkl. varv).....	6,5	8,5	8	6	12	9
Varv.....	3,7	5,9	0	0	-2	0
Jord- och stenindustri.....	4,1	9,4	5	5	10*	-
Träindustri.....	1,5	7,4	4	4	1	2
Massa-, pappers- och wallboard-industri.....	5,8	5,2	8	8	} 8	} 6
Pappersvaru- och grafisk industri	2,9	5,6	7	5		
Livsmedelsindustri (inkl. dryckesvaru- och tobaksindustri).....	2,6	2,8	5	3	-2	4
Textilindustri.....	1,4	2,5	6	} 3	} 11	} 9
Konfektionsindustri.....	0,6	5,4	5			
Sko- och läderindustri.....	0,1	2,2	5	3	7*	-
Gummivaruindustri.....	5,8	7,7	7	7	10*	-
Kemisk industri.....	5,0	8,1	12	12	11	10
HELA INDUSTRIEN.....	4,7	7,0	7	5	8	7

Källa för 1950 - 1960: Kommerskollegium och statistiska centralbyrån; verkstadsindustrin enl. IUI:s beräkningar.

Källa för 1960 - 1965: Statistiska centralbyrån, konjunktursinstitutet och IUI.

*Avser åren 1963—1970.

tions- och exportökning, som enligt nu tillgängliga källor kan beräknas ha kommit till stånd från 1963 till 1965, är det givetvis möjligt att ange hur stora ökningarna som erfordras under femårsperioden 1966—1970 för att de redovisade planerna för 1970 skall förverkligas. I föregående avsnitts branschgenomgång angavs så framräknade siffror. För överskådlighetens skull har dessa siffror sammanställts i tabell 7.4: 2. I denna anges vidare, för jämförelsens skull, resultaten från den speciella exportstudien. Därjämte anges i tabellen en produktionsutveckling, som vi på grundval av ovan redovisade överväganden betraktar som ett möjligt utvecklingsalternativ.

7.4.5 Utvecklingen under 1970-talet

Utvecklingen på arbetsmarknaden intar en framträdande plats i den samhälls-ekonomiska problematiken rörande

1960-talets senare hälft. Stagnationen i antalet förvärvsarbetande personer i kombination med en förväntad minskning av veckoarbetstiden medför, att det totala arbetskraftsutbudet — mätt i antal arbetstimmar — kommer att successivt sjunka under de närmaste fem åren. De konsekvenser detta får kommer med all sannolikhet att ställa den ekonomiska politiken inför en rad svårösta problem.

Såvitt man idag kan se kommer den nämnda utvecklingen på arbetsmarknaden att karakterisera inte enbart 1960-talets senare hälft. Med all sannolikhet kommer situationen under 1970-talet att bli likartad.

Med utgångspunkt från dels att antalet årsarbetande i stort sett blir oförändrat under 1970-talet, dels att en arbetstidsförkortning i ungefär samma takt som under tidigare årtionden då kommer att ske, förutsätts i det räkne-

exempel som görs i avd. 8 att den totala arbetskraftsvolymen kommer att minska med 0,4 % per år 1971—1980. För industrins del skulle enligt denna kalkyl utvecklingsbilden bli ungefär densamma; antalet förvärvsarbetande skulle förbli ganska konstant under 1970-talet men en förkortning av arbetstiden skulle medföra en sänkning av arbetsvolymen. Därmed skulle en sådan lång tid tillbaka framträdande utvecklingslinje i vår ekonomi komma att brytas.

Genom den ovan nämnda arbetskraftsutvecklingen under 1970-talet skulle industrins andel av arbetskraften stagnera omkring 37 % eller möjligen sjunka något under denna siffra. Kan vi trots detta tänka oss att industrin produktionsmässigt kan uppehålla en lika hög expansionstakt som under 1960-talet? Det skulle då ske antingen genom en ökad takt i kapitalbildningen eller genom en ökad takt i det tekniska framåtskridandet. Förutsättningarna i dessa avseenden är det förvisso svårt att säga något bestämt om. Räkneexemplet i avd. 8 utgår från att av en antagen ökning av bruttonationalprodukten 1971—1980 om 4,5 % per år skulle för nyinvesteringar avsättas så stor del att dessa skulle kunna växa med ca 5 % per år.

Sannolikheten talar för att de olika näringsgrenarnas konkurrens om detta investeringsutrymme kommer att bli hård. Vad resultatet av den konkurrensen blir, är givetvis delvis beroende av den ekonomiska politikens utformning; statsmakterna har ju maktmedel att stimulera och begränsa investeringarna inom olika områden. Det är emellertid samtidigt klart, att den ekonomiska politikens aktionsmöjligheter är åtskilligt begränsade; det är svårt att i längden stå emot marknadens reaktioner. Man kan t. ex. inte skära ner bostadsbyggandets andel av investeringsbudgeten

mer radikalt utan att detta leder till en icke önskvärd situation på bostadsmarknaden; man kan inte skära ner väginvesteringarnas andel utan att detta leder till allvarliga konsekvenser för trafikapparaten i landet; man kan inte minska industriinvesteringarnas andel utan att detta medför ytterst menliga konsekvenser för landets ekonomiska framåtskridande etc. Som regel måste man vänta sig, att ett tillbakahållande av investeringarna på ett eller flera områden leder till en ackumulation av otillfredsställda behov, som förr eller senare tvingar sig fram. Genom restriktivitet ett år vinner man sålunda endast en temporär frist. Allt detta gör, att statsmakternas aktionsmöjligheter rörande investeringsfördelningen inte får överskattas när det gäller utvecklingen på längre sikt. Marknadens reaktioner torde vara det, som huvudsakligen är avgörande för investeringsfördelningen.

Det ekonomiska framåtskridandet skapar i sig självt ständigt nya investeringsbehov härrörande dels från konsumtionsutvecklingen, dels från produktionsutvecklingen, och det är uppenbart att de behoven delvis betingar varandra. Ju större investeringar som kommer industri, handel, transportapparat etc. till del desto snabbare blir det ekonomiska framåtskridandet och desto större blir också kraven på investeringar i bostäder, sjukhus, undervisningsanstalter etc. Detta gör att en viss balans alltid måste framtingas mellan de olika investeringsändamålen. Någon radikal förändring av industrins andel av det totala investeringsutrymmet skall man därför kanske inte räkna med.

Som ovan nämnts innebär den av oss uppställda kalkylen för utvecklingen under perioden 1966—1970 en ökning av industriinvesteringarna från 4,8 mil-

jarder kr. till 6,8 miljarder, dvs. med 7 % per år i genomsnitt. Med den investeringsutvecklingen har industriproduktionen beräknats kunna stiga med 5 å 5 1/2 % per år i genomsnitt, under förutsättning att arbetskraftsvolymen inom industrin förblir oförändrad. Då vi enligt vad som tidigare sagts för 1970-talet har att räkna med en minskning i arbetskraftsvolymen och om vi därjämte antar att investeringsutvecklingen blir ungefär densamma som under 1960-talet skulle förutsättningarna för produktionsökningar försämrats något. Kalkylerna i avd. 8, som är medvetet optimistiska, förutsätter dock att industriproduktionen under 1970-talet årligen skulle stiga med 5 %, dvs. i ungefär samma takt som under 1960-talet. I det följande skall vi anföra vissa synpunkter på hur denna totala produktionsökning kan komma att fördelas på olika branscher.

Branschutzvecklingen

Den branschutzveckling, som kommit till stånd i vårt land under efterkrigstiden, har stora likheter med den som ägt rum i andra länder. Internationella jämförelser ger vid handen, att produktionsutvecklingen inom de olika branscherna följer ett ganska ensartat mönster i industriländerna. De snabbast expanderande branscherna är nästan genomgående den kemiska industrin, metallindustrin samt verkstadsindustrin (exkl. varv). Även pappers- och massaindustrin samt jord- och stenindustrin uppvisar som regel jämförelsevis hög expansionstakt. Inom livsmedels-, textil-, konfektions-, sko- samt läderindustrierna går vanligen produktionstillväxten relativt långsamt.

Denna likhet i strukturutveckling industriländerna emellan sammanhänger givetvis med att förbrukningen av de olika branschernas produkter utveck-

las likartat i alla länder; vid ekonomisk tillväxt och tekniskt framåtskridande stiger förbrukningen av kemikalier och verkstadsprodukter snabbt medan däremot förbrukningen av livsmedel, textilier, kläder och skor växer relativt långsamt. Förekomsten av internationell handel gör visserligen att förändringarna i förbrukningsstruktur och produktionsstruktur ingalunda behöver bli och heller inte blir identiska. De skillnader däremellan, som export och import ger upphov till, är dock tydligen ganska begränsade, när det gäller branscher på den aggregationsnivå, som ovan betraktats. Ju längre branschuppdelningen drivs desto större blir dock skillnaden mellan förbrukningsstruktur och produktionsstruktur.

Då vi har anledning tro, att det allmänna utvecklingsmönster i förbrukningsstrukturen, som hittills framträtt i industriländerna, kommer att göra sig gällande även i framtiden, har vi också anledning tro, att produktionsstrukturens utvecklingsmönster kommer att bli i stort sett detsamma som hittills. Det innebär att vi för 1970-talet kan vänta oss att det blir den kemiska industrin och verkstadsindustrin — med ett frågetecken för varvsindustrin — som kommer att expandera fortast och att livsmedelsindustrin, textil-, konfektions- och läderindustrierna kommer att tillväxa långsammast. Tillväxtfakten inom övriga branscher skulle då komma att ligga någonstans mellan dessa ytterligheter.

En utveckling i enlighet med nu nämnda mönster skulle *i stort sett* innebära en fortsättning på tidigare trender. Detta betyder dock inte att vi för alla branscher kan tänka oss samma utvecklingstakt under 1970-talet som under innevarande decennium. För vissa branscher kan vi tydligt skönja kommande förändringar i trendutveckling-

en. Det gäller gruvorna, järnverken samt skogsindustrin. För de tre branscherna måste vi räkna med betydligt långsammare tillväxt under 1970-talet än under 1960-talet.

Det förmånliga kostnadsläget för lapplandsgruvorna kan synas berättiga till slutsatsen, att de skulle kunna fortsätta sin expansion även vid en relativt ogynnsam marknadsutveckling under 1970-talet. Ökningar utöver nu skönjbara kapacitetssiffror måste emellertid ske med hänsyn till malmareor samt de betydande investeringar som är nödvändiga icke endast för brytningen utan också i kvalitetshöjande anläggningar och transportanläggningar. Avsättningsförhållandena för fosforrik malm är på längre sikt svårbedömbara. Såväl tekniska som ekonomiska omständigheter gör det sannolikt, att ökningstempot under 1970-talet kommer att bli långsammare än under den senast gångna tioårsperioden.

För bergslagsgruvornas del torde den internationella konkurrensen inte medge någon nämnvärd ökning av exporten och de gruvornas expansionsmöjligheter begränsas därför till vad som svarar mot det sannolikt ganska långsamt stigande malmbehovet inom de mellansvenska stålverken. Såvitt man kan se kommer således brytningen under 1970-talet att öka relativt långsamt inom såväl lapplandsgruvorna som bergslagsgruvorna. För den totala produktionen kan man därför knappt räkna med en högre ökningstakt än 2 å 3 % per år, däri då inräknat en ökad förädlingsgrad.

För järnverkens del torde under 1970-talet avsättningsförhållandena bli den begränsande faktorn. Den ökning i stålproduktionen, som kommit till stånd under efterkrigstiden, har till större del kunnat avsättas på den inhemska marknaden genom att den inhemska

förbrukningen stigit snabbt och importen relativt sett trängts tillbaka. För framtiden måste vi emellertid räkna med en lägre ökningstakt för den inhemska förbrukningen. Även om man tänker sig att de svenska järnverken skulle konkurrera bort all import av järn och stål — vilket i och för sig inte förefaller sannolikt — skulle en expansion av produktionen i samma takt som tidigare därför kräva en utomordentligt stor ökning av exporten. Den ökning, som skulle fordras, är i själva verket så stor, att den mot bakgrunden av vad man kan bedöma angående de svenska verkens konkurrensförmåga ter sig orealistisk. En snabbare produktionsökning än 5 % per år torde man rimligen inte kunna räkna med för järnverkens del.

Det som gör att produktionsökningen inom massa- och pappersindustrin under 1970-talet med all sannolikhet kommer att bli lägre än under innevarande decennium är den begränsade tillgången på råvara. Skulle massa- och sågverksindustrin under 1970-talet fortsätta att expandera i samma takt som under innevarande decennium skulle det år 1980 kräva en avverkning nära dubbelt så stor som den nuvarande. Även med en optimistisk syn på vad som kan vinnas genom en förbättrad skogsvård, förbättrade arronderingsförhållanden etc. förefaller en avverkning av den storleksordningen inte vara realistisk.

Det som nu sagts innebär, att vi för gruvornas, järnverkens och skogsindustriernas del kan skönja kommande brott i utvecklingstrenden. För de övriga branscherna är det svårare att finna anledningar till framtida trendbrott. Det finns t. ex. ingen anledning tro, att de branscher, som hittills uppvisat jämförelsevis långsamma produktionsökningar — dvs. livsmedels-, tex-

til-, konfektiions-, sko- och läderindustrierna — under 1970-talet plötsligt skulle börja expandera i snabb takt. Det finns heller ingen anledning tro, att den kemiska industrin och verkstadsindustrin — med undantag för varven — inte skulle expandera snabbt även under 1970-talet.

Att idag förutsäga tillväxten i svensk industriproduktion under 1970-talet är givetvis utomordentligt vanskligt. Hur snabbt denna produktion kommer att stiga beror på en mängd förhållanden, såsom exempelvis den ekonomiska utvecklingen i andra länder, den ekonomiska politikens utformning, industrieföretagarnas initiativkraft och den internationella konkurrensförmågan. Att försöka göra prognoser över alla sådana förhållanden förefaller föga meningsfullt. I föregående avsnitt anfördes som en tänkbar möjlighet att svensk industriproduktion skulle kunna växa med omkring 5 % per år under 1970-talet. Om man utgår ifrån att detta inträffar kan man kanske spekulera något över hur de olika branschernas produktionsutveckling kommer att te sig.

Vid en femprocentig årlig ökning av industriproduktionen tillväxer produktionen inom verkstadsindustrin och den kemiska industrin »normalt» med 6 å 8 % per år. Med tanke på att övriga branscher sannolikt växer betydligt långsammare är det helt uppenbart, att en utvecklingstakt av den storleksordningen är nödvändig inom dessa båda branscher för att en femprocentig ökning av den totala industriproduktionen skall komma till stånd. Näst efter den kemiska industrin och verkstadsindustrin i tillväxttakt torde sedan jord- och stenindustrin, metallindustrin samt gummivaruindustrin komma. För de tre branscherna kan man kanske räkna med produktionsökningar på omkring 5 % per år. Livsmedels-

industrin och den grafiska industrin tillväxer normalt något långsammare än den totala industriproduktionen och vid en femprocentig ökning i denna senare kan utvecklingstakten för de båda branscherna tänkas bli 3 å 4 % per år. Det som ovan sagts om begränsningen i skogsindustriernas expansionsmöjligheter gör det motiverat att räkna med ungefär denna utvecklingstakt även för dessa. Det är inte otänkbart att också textil- och konfektiionsindustrierna kan expandera i denna takt. De senaste decenniernas erfarenheter tyder dock snarast på en något långsammare utveckling för dessa båda industrier. Produktionen inom gruvindustrin kommer troligen att öka med mindre än 3 % per år. För sko- och läderindustrin, slutligen, torde utvecklingstakten även under 1970-talet bli låg.

7.5 Energiförsörjning

7.5.1 Energibehov

Den ekonomiska expansionen kräver ökade mängder energi. I Sverige liksom i Västeuropa i övrigt har förbrukningen av energi hittills ökat något snabbare än BNP. I USA varade detta förhållande endast fram till 1910-talet. Sedan har energiförbrukningen där stigit inte oväsentligt långsammare än BNP.

Sveriges energisituation domineras av det starka behovet av import. Före det industriella genombrottet var försörjningen med energi väsentligen baserad på inhemska råvaror såsom brännved, träkol och drivkraft från vattendragen. I och med industrialiseringen uppstod ett stigande behov av först stenkol, sedan olja, som måste hämtas utifrån. Bland de inhemska bränslena har brännveden gått kraftigt tillbaka och både torven och oljeskiffern har visat sig vara hårdflirtad materia. Å andra sidan har vattenkraften byggts ut i stor om-

fattning. Detta har inte hindrat att vårt beroende av importenergi stadigt ökat. Man kan räkna med att produktionen inom landet vid mitten av 1960-talet täckte mellan 25 och 35 % av den totala tillförseln av energi (andelen varierar med det energivärde man ger vattenkraften). Bland importbränslena har stenkol och koks nästan helt trängts ut av olja. Till bilden hör också att förädling inom landet av oljeprodukter sker i förhållandevis liten omfattning. De svenska raffinaderierna svarade 1963 endast för ca 16 % av de totala leveranserna av förädlade oljeprodukter. Som framgår av avsnitt 7.4 väntas dock kapaciteten bli kraftigt utbyggd.

Den förutsedda samhällsutvecklingen kan väntas föra med sig att förbrukningen av energi ökar även i framtiden. Enligt gjorda prognoser kommer den totala ökningen under perioden 1963—1970 att uppgå till inte mindre än 6 % per år; uppgången förutses bli ungefär lika stor för såväl drivmedel som eldningsbränslen och elkraft. Ökningen av energibehovet påverkas av att produktionen inom bränslekrävande områden väntas stiga snabbt, men kan ändå enligt vår mening förefalla stor med tanke på avsaktningen i BNP:s tillväxttakt. Prognoserna, som utförts inom Vattenfall och överstyrelsen för ekonomisk försvarsberedskap, är preliminära. De kan komma att revideras i samband med att prognosarbetet nu förs vidare inom energikommittén.

Oljeprodukterna och elkraften konkurrerar med varandra, dock i varierande grad inom olika områden. Inom industrin, som förbrukar ungefär hälften av energin i landet, kommer sannolikt elenergi — även på lång sikt — att dominera som drivkraft, liksom naturligtvis när det gäller belysning; i fråga om lokaluppvärmning och värmeprocesser är fältet mera fritt för kon-

kurrens mellan elkraften och oljan.

Inom hushållen, som tar knappt $\frac{1}{3}$ av totala energin, är läget likt industrins. För belysning och för drift av hushållsapparater finns ingen nu känd energiform som kan konkurrera med elektriciteten. När det däremot gäller uppvärmningen av bostäderna föreligger en intressant konkurrenssituation i och med att elvärmens lanserats i större skala. Någon mer allmän övergång till eluppvärmning väntas dock inte under den här aktuella perioden.

Inom transportsektorn kan f. n. någon förskjutning mot nya energislag inte förutses. För järnvägarna gäller visserligen ute i världen att oljan genom dieseldrift mycket väl hävdar sig gentemot elkraften, men sedan huvud delen av vårt järnvägsnät elektrifierats torde även kraftiga förändringar i prisrelationerna mellan olja och elkraft sakna betydelse. För bilarna liksom för flyget är de tekniska förutsättningarna sådana att t. v. endast petroleumprodukter kommer i fråga, på bilområdet pågår dock ett utvecklingsarbete som så småningom kan resultera i konkurrenskraftiga elbilar. Försöken med atomdrift av fartyg tycks visa att någon övergång till denna driftform inte kan skönjas.

Den förutsedda utvecklingen av energiförbrukningen väntas dra med sig en ökning av importen av oljeprodukter från 17 milj. m³ 1963 till över 25 milj. m³ 1970 och omkring 35 milj. m³ 1975. Övergången från kol till olja beräknas nu som avslutad, varför ungefär oförändrade importkvantiteter fasta bränslen förutses. Kostnaderna för denna import framgår av avsnittet om utrikes-handeln (6.4).

7.5.2 Kraftverk och eldistribution

Det väntade behovet av elenergi kan i princip täckas på tre olika vägar: 1)

Tabell 7.5:1. Sveriges elproduktionsapparat 1965—1975

Effekt i 1 000-tals kW och energi under medelår i miljarder kWh

	1965		1970		1975	
	Effekt	Energi	Effekt	Energi	Effekt	Energi
Vattenkraft ¹	9 400	45,4	10 700	51,6	11 800	57,2
Värmekraft:						
vanlig oljekraft, atomkraft etc. .	1 400	0,6	2 500	4,4	4 700	15,3
mottryckskraft.....	1 000	3,0	1 600	6,0	2 000	8,0
Summa produktion.....	11 800	49,0	14 800	62,0	18 500	80,5
därav: prima kraft.....	.	44,8	.	60,0	.	80,0
sekunda kraft m. m.....	.	4,2	.	2,0	.	0,5

¹ Inkl. import av norsk kraft.*Förklaring:*

Under rubriken »vanlig oljekraft, atomkraft etc.» återfinns: 1) kondenskraft, alstrad i vanliga ångkraftverk eldade med främst olja men även kol, 2) kraft från gasturbiner och 3) atomkraft, dvs. värmekraft alstrad med kärnenergi.

Med »mottryckskraft» menas kraft som alstras dels inom industrin genom att utnyttja ånga som framkommer i samband med produktionsprocesser dels i städernas värmeverk. Eftersom bränslet även här oftast är olja är det också i detta fall fråga om »oljekraft».

genom att utnyttja våra återstående vattenfall (vattenkraft), 2) genom att bygga värmekraftverk drivna med olja (oljekraft) eller 3) genom att bygga värmekraftverk drivna med kärnenergi (atomkraft)¹. De tre kraftslagen har olika kostnadskaraktär:

— vattenkraften har en hög investeringskostnad men en bränslekostnad som är lika med noll;

— atomkraften har en tämligen hög investeringskostnad och en måttlig men inte obetydlig bränslekostnad;

— oljekraften har en förhållandevis låg investeringskostnad men i stället en hög bränslekostnad.

Atomkraften är således till sin kostnadskaraktär ett mellanting mellan vattenkraft och oljekraft. Som tumregel brukar anges, att investeringsutgiften per installerad effektenhet är ca 2 gånger så stor för vattenkraft som för oljekraft; kostnaden utjämnas dock delvis på grund av att vattenkraftverken har större livslängd än oljekraftverken. Bränslekostnaden i oljekraftverken upp-

går f. n. till ca 1 1/2 å 2 öre/kWh. Vid jämförelser får man dessutom ta hänsyn till att oljekraftverken kan förläggas närmare de orter där kraften förbrukas, vilket medför att kostnaderna för ledningar och överföringsförluster kan nedbringas.

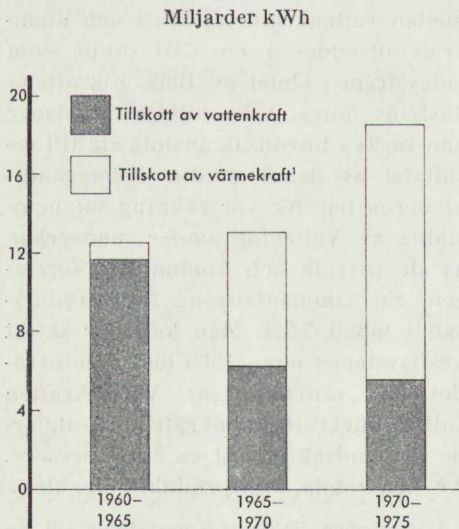
Samspelet inom kraftproduktionen mellan vattenkraft, oljekraft och atomkraft utreddes i en CDL-studie som lades fram i slutet av 1962. Elkraftsindustrins nuvarande utbyggnadsplaner kan sägas i huvudsak ansluta sig till resultatet av denna studie. Utbyggnadsplanerna har för vår räkning sammanställts av Vattenfall under medverkan av de privata och kommunala företagen. En sammanfattning finns redovisad i tabell 7.5:1. Man kan där se att kraftsystemet ännu 1965 helt dominerades av vattenkraften. Värmekraften (alltså oljekraft, atomkraft etc.) utgjorde i huvudsak endast en torrårsreserv. Av den totala kraftproduktionen detta

¹ Begreppen förklaras i anslutning till tabell 7.5:1.

år på sammanlagt i det närmaste 50 miljarder kWh svarade vattenkraften för ca 93 % och värmekraften för ca 7 %, varav ca 6 alstrades i samband med industriella processer och i kommunala värmeverk (mottryckskraft).

Den förutsedda utvecklingen innebär att vattenkraften byggs ut i reducerad takt. Vattenkraftens andel av totala krafttillskottet (under medelår), som 1960—1965 uppgick till över $\frac{9}{10}$, beräknas 1965—1970 ha sjunkit till $\frac{1}{2}$ och 1970—1975 till $\frac{1}{3}$ (se diagram 7.5:1). I stället väntas framför allt inslaget av värmekraft öka — mellan 1965 och 1970 huvudsakligen i form av oljekraft, därefter i stigande utsträckning genom introduktion av atomkraft. Ännu 1970 beräknas värmekraften ha huvudsaklig karaktär av kompletterande kraftkälla. Därefter ökar dess betydelse, men fortfarande 1975 kommer den svenska elproduktionsapparaten att ha sin tyngdpunkt på vattenkraften (drygt 70 % av den totala kraftproduktionen enligt här antagen utveckling).

Diagram 7.5:1. Elproduktionsapparaten tillväxt 1960—1975



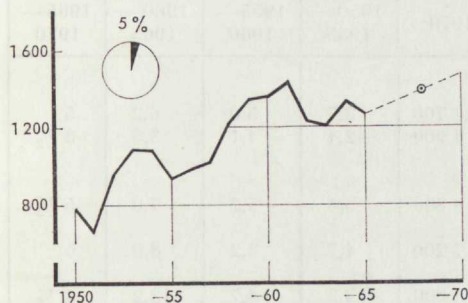
¹ Oljekraft, atomkraft etc.

Vattenkraftens starkt minskade betydelse i utbyggnadsprogrammet innebär att vi står inför avslutningen på en epok inom den svenska elkraftförsörjningen. Ännu återstår mycken outnyttjad energi i våra vattendrag. Någon genomarbetad beräkning därav finns inte men enligt en uppskattning skulle den totala energin i landets vattenfall, stora och små, kunna uppskattas till 200 miljarder kWh. Därav var ca 45 utbyggda 1965 och ca 57 beräknas vara det 1975. Av återstoden kommer det långt största flertalet säkerligen aldrig i fråga för utbyggnad. Det kan nämnas att den inventering av återstående vattenkraft, som gjordes i samband med CDL-studien 1962, inte omfattade mer än ca 30 miljarder kWh utöver de som beräknas vara utbyggda 1975. Om någon del av dessa kommer att utnyttjas beror på den framtida utvecklingen av priser etc. De vattenfall som inte ingår i föreliggande planer utgör under alla omständigheter en värdefull reserv om exempelvis konkurrensförmågan hos andra kraftslag ej skulle bli den förutsatta.

Investeringarna inom elkraftsektorn ökade snabbt under senare hälften av 1950-talet och början av 1960-talet i samband med att den tidigare eftersläpningen av kapacitet i förhållande till förbrukning inhämtades. Under senare år har investeringsvolymen minskat något. Investeringskostnaderna (exkl. reparationer och underhåll men inkl. vissa investeringar i värmeverk) för den planerade utbyggnaden av kraftverk och eldistribution förutses uppgå till ca 1 400 milj. kr. i genomsnitt per år under perioden 1966—1970 och 1 700 milj. kr. 1971—1975 (allt räknat i 1964 års priser). Det innebär enligt vad som framgår av diagram 7.5:2 att investeringskurvan åter böjer av uppåt, dock inte snabbare än att kraftindustrins

Diagram 7.5:2. Kraftindustrins investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1.

andel av de totala investeringarna fortsätter att krympa.

Man kan räkna med att såväl vatten- som värmekraftanläggningarna kräver minst fem år för domstolsbehandling, planering och byggande. Därav följer att utbyggnadsprogrammet i huvudsak är bundet fram till 1970. Det är för perioden därefter som planerna nu håller på att ta form. De viktigaste — och samtidigt de mest ovissa — momenten i avvägningen mellan de olika kraftslagen är förutom kraftbehovets ökning de framtida oljepriserna och atomkraftens tekniska och ekonomiska utveckling.

Ur ekonomisk-politisk synvinkel är det av vikt att man — som förra långtidsutredningen gjorde i anslutning till CDL:s optimalutredning — konstatera att »optimeringskurvorna inom aktuella områden är flacka». En förskjutning i proportionerna mellan de olika kraftslagen kan alltså på längre sikt ske med jämförelsevis obetydliga kostnadsförändringar för den samlade kraftproduktionen men med betydande konsekvenser för investeringar och import.

7.6 Byggnads- och anläggningsverksamhet

Byggnads- och anläggningsverksamheten omfattar tre ungefär lika stora grenar: bostadsbyggandet, övrigt husbyggande (som främst faller inom offentliga sektorn, industrin och handeln) samt anläggningsverksamheten (bl. a. vägar, kraftverk, vatten- och avloppsanläggningar).

Byggnadssektorn har varit en av de mest expansiva inom den svenska ekonomin under efterkrigstiden. Särskilt snabb har ökningen varit under den senaste femårsperioden. Investeringarna i byggnader och anläggningar — vilka utgör byggnads- och anläggningsverksamhetens samlade produktion (brutto) — har 1960—1965 ökat med drygt 6 % (inkl. reparationer och underhåll). Av tabell 7.6:1 framgår hur ökningen fördelat sig på investeringsområden. Tillväxttakten 1960—1965 överträffar klart den som noterades under 1950-talet. Denna uppdrivning av tillväxttakten var främst följden av en snabbare expansion av bostadsbyggandet och det offentliga husbyggandet samt av vatten- och avloppsarbeten. En oförändrat hög tillväxt uppehölls beträffande vägar samt affärs- och kontorshus, medan stegringstakten avmatades för byggandet inom industri- och kraftverksområdena. Totalt har 1960—1965 en klart snabbare tillväxt noterats för husbyggandet än för anläggningsverksamheten. Under 1950-talet var förhållandet det motsatta.

Den kraftiga expansionen inom byggnads- och anläggningssektorn under den gångna femårsperioden har varit förenad med vissa negativa utvecklingsdrag. Sålunda synes sektorns priser och löner ha ökat klart snabbare 1960—1965 än 1955—1960. För övriga delar av samhällsekonomin har genomsnitt-

Tabell 7.6:1. Byggnaderna totalt och inom olika områden 1950—1970

	Milj. kr. 1964 års priser		Volymförändring, % per år			
	1965	1970	1950— 1955	1955— 1960	1960— 1965	1965— 1970
Byggnads- och anläggningsin- vesteringar, totalt.....	19 300	24 700	3,7	5,0	6,2	5
Reparationer och underhåll.....	4 100	4 900	-2,4	4,1	3,3	3 ½
Byggnads- och anläggningsin- vesteringar exkl. reparationer och underhåll.....	15 200	19 800	6,5	5,2	7,0	5 ½
varav:						
Bostäder.....	5 600	7 200	4,7	3,2	8,0	5
Offentligt husbyggnad (exkl. försvarets) ¹	2 400	3 000	13,2	4,7	13,2	4 ½
Industri.....	1 500	2 300	1,2	8,6	2,5	9
Varuhandel m. m.....	1 300	1 600	22,8	10,6	10,3	4 ½
Vägar och gator.....	1 500	2 000	12,0	10,8	8,2	5 ½
Vatten och avlopp m. m.....	1 000	1 200	10,7	5,4	10,6	4
Kraftverk m. m.....	900	1 000	5,3	7,6	-2,9	3 ½
Övrigt.....	1 100	1 600	3,6	0,4	1,3	8
Summa husbyggnad.....	ca 11 000	ca 15 000	5,8	4,9	8,3	5 ½
Summa anläggningar.....	ca 4 200	ca 5 000	8,1	6,0	4,1	5

¹ Huvudsakligen undervisningslokaler, sjukhus, ålderdomshem och förvaltningsbyggnader.

ligt sett ingen sådan acceleration inträffat när det gäller priserna. I fråga om lönerna har ökningstakten stigit mer inom byggnadsverksamhet än inom egentlig industri i genomsnitt. (Se tabellerna 7.6:2 och 2.6:1 i avd. 2.) Beträffande löneutvecklingen kan vidare nämnas att timförtjänsten för vuxna manliga arbetare inom byggnadssektorn 1963 var ca 35 % större än inom egentliga industrin; motsvarande tal var 1955 ca 29 % och 1959 ca 30 %.

Den ökade takten i produktionstillväxten synes ha uppnåtts genom en snabbare ökning av arbetsinsatsen. I genomsnitt under 1950-talet ökade antalet sysselsatta inom byggnads- och anläggningssektorn med nära 2 % per år. Ökningen synes ha varit något mindre 1955—1960 än 1950—1955. För första hälften av 1960-talet pekar tillgänglig sysselsättningsstatistik på en stegring med närmare 3 % per år.

Med utgångspunkt från dessa syssel-

sättningstal kan man beräkna att produktiviteten mätt som bruttoinvesteringar i byggnader och anläggningar per sysselsatt ökat med 3 à 4 % per år både 1955—1960 och 1960—1965 jämfört med 1 à 2 % 1950—1955. Arbetsvolymen per sysselsatt torde dock ha minskat mer genom förkortningen av veckoarbetstiden under andra hälften av 1950-talet än genom förlängningen av semestern mot mitten av 1960-talet. Sistnämnda förhållande tyder på att produktiviteten, mätt som produktionen per arbetad timme, skulle ha ökat i något lägre takt 1960—1965 än 1955—1960. Denna grova produktivetsmätning utesluter bl. a. effekten av förändringar i prefabriceringsgraden i fråga om byggnadsvaror, vilken sannolikt stigit successivt under efterkrigstiden.

En fortsatt snabb tillväxt av produktionen av byggnader och anläggningar är att vänta under den närmaste femårsperioden. Enligt den kalkyl som

Tabell 7.6:2. Pris- och löneutvecklingen inom byggnads- och anläggningsverksamhet i jämförelse med vissa andra områden 1950—1964

	Ökning, % per år		
	1950 - 1955	1955 - 1960	1960 - 1964
Priser:			
1. Bruttoinvesteringar i byggnader och anläggningar.....	6,6	3,3	4,1
2. Bruttoinvesteringar i maskiner m. m.....	5,6	3,4	3,1
3. Privat konsumtion.....	5,7	3,6	3,3
4. Bostadsbyggande.....	6,8	3,2	4,2
5. Övrigt husbyggande.....	7,3	3,7	3,8
6. Anläggningsverksamhet ..	8,7	3,1	4,2
7. Byggnads- och installationsmaterial.....	5,9	2,9	4,0
Löner:			
8. Byggnads- och anläggningsverksamhet.....	11,6	6,8	8,6 ¹
9. Egentlig industri.....	11,1	6,4	7,8 ¹

¹ 1960 - 1963.

Källor:

Serierna 1 - 6: Nationalräkenskapernas deflateringsindex.

Serie 7: Byggnadskostnadsindex.

Serierna 8 och 9: Timförtjänster för vuxna manliga arbetare enligt den officiella lönestatistiken. Inkl. övertids- och skifttillägg, semesterlön m. m.

lagts till grund för denna rapport skulle bruttoinvesteringarna i byggnader och anläggningar (exkl. reparationer och underhåll) komma att öka med 5 1/2 % per år. Den förutsedda utvecklingen 1965—1970 för olika investeringsområden framgår av tabell 7.6:1. Kalkylen innebär att jämfört med 1960—1965 skulle ökningstakten sänkas för husbyggandet (5 1/2 mot 8 1/2 % per år) men höjas för anläggningsverksamheten (5 mot 4 % per år). Husbyggandet skulle dock fortfarande expandera något snabbare än anläggningsverksamheten.

Kalkylen förutsätter att husbyggandet skall öka långsammare inom framför allt den offentliga sektorn och handeln (4 1/2 mot 13 % per år resp. 4 1/2 mot 10 % per år); för bostadsbyggandet har kalkylmässigt upptagits en årlig tillväxt på 5 % 1965—1970 mot 8 % 1960

—1965. Byggandet inom industrin har antagits expandera betydligt snabbare än tidigare.

För anläggningsverksamheten förutsätts liksom för husbyggandet att expansionen skall fortsätta inom alla huvudområden, dock i långsammare takt än förut för vägar och gator samt vatten och avlopp; accelerationen för sektorn totalt bärs upp av den snabbare utvecklingen för kraftverken och inom övriggruppen.

Samtliga hittills angivna procenttal avser nybyggandet. Reparations- och underhållsarbetena faller enligt nationalräkenskaperna till över hälften på underhåll av anläggningar och till nära en tredjedel på bostadsunderhåll. För en bedömning av den framtida utvecklingen av denna post saknas säkrare planmaterial. Som även framgår av investeringsavsnittet har reparatio-

ner och underhåll antagits stiga i oförändrad takt med 3 1/2 % per år 1965—1970. Med detta antagande skulle bruttoinvesteringarna i byggnader och anläggningar (inkl. reparationer och underhåll) komma att stiga med ca 5 % årligen.

En stegring av byggnads- och anläggningsinvesteringarna med ca 5 % per år torde inte kunna realiserats utan en viss fortsatt sysselsättningsökning. Mot bakgrund av bl. a. den förutsedda arbetskraftssituationen i landet är emellertid kraven på en snabbare höjning av produktiviteten inom byggnadsområdet stora. För att något belysa möjligheterna till en sådan höjning skall vi i korthet beröra några olika effektiviseringsvägar.

Den största rationaliseringen under efterkrigstiden torde ha uppstått genom en mekanisering av arbetet. På husbyggnadsområdet har inte minst användningen av kranar och hissar effektiviserat arbetet. Även om mekaniseringsprocessen ej kan anses slutförd, talar många skäl för att den i fortsättningen kommer att ge allt mindre produktivitetsvinster. Inom anläggningsverksamheten, där produktivitetsökningen sannolikt varit större än på husbyggnadsområdet, anses möjligheterna till en fortsatt omfattande mekanisering som gynnsammare.

Under efterkrigstiden har även en industriell tillverkning av byggnadsdetaljer vuxit fram. Den har hittills huvudsakligen gällt inredningsdetaljer och stomkompletteringar. Fabrikstillverkning i stora serier av hela element till stombyggnaderna, vilket bedöms kunna ge stora arbetskraftsbesparingar, har däremot inte fått någon större betydelse för den svenska byggnadsverksamheten. Endast uppskattningsvis ca 3 000 av alla lägenheter i flerfamiljshus torde 1965 ha byggts med förtillverka-

de stomelement, f. ö. ungefär samma antal som i slutet av 1950-talet. Större vikt har dock elementbyggandet haft beträffande småhusbyggandet och inom industrin.

Utvecklingen mot ökat industrialiserat monteringsbyggande synes komma att gå i raskare takt särskilt i fråga om flerfamiljshus. Enligt inom byggindustrialiseringsutredningen utförda beräkningar, som utgår från kända utbyggnadsplaner inom betongelementindustrin, skulle en produktion av 25 000—30 000 elementbyggda lägenheter vara möjlig 1970. Erfarenheter från Danmark visar att åtgången av arbetskraft vid elementbyggande i större skala endast uppgår till hälften av den som erfordras vid byggande med traditionella metoder.

Genom kran- och transportteknikens samt byggnadsmaterialindustrins utveckling finns tekniska möjligheter för en omfattande industrialisering av byggnadsverksamheten. Hur utvecklingstakten blir torde emellertid avgöras av olika faktorer på organisations- och efterfrågesidan. För en tillverkning av byggelement i långa serier krävs en genomgripande måttsamordning och standardisering av produkterna. Bristande långtidsplanering, uppsplittring av produktionsförloppet på flera led, detaljreglering, små projekt och brist på kontinuitet i efterfrågan är exempel på andra faktorer som f. n. utgör hinder för industrialiseringen.

De ekonomiska fördelarna av att tillämpa industriella tillverkningsmetoder inom byggandet kan antas bli av större betydelse först på längre sikt. För sektorns produktivitetsutveckling under 1965—1970 har vi, efter sådana allmänna överväganden, i våra kalkyler antagit en något stegrad ökningstakt jämfört med 1960-talets första hälft. Tar man dessutom hänsyn till en viss fort-

satt arbetstidsförkortning skulle den årliga ökningen av antalet sysselsatta kunna uppskattas till ca 2 %. Detta innebär en ökning från ca 335 000 yrkesverksamma 1965 till ca 365 000 1970.

7.7 Samfärdsel

Vår bedömning av utvecklingen inom samfärdseln bygger direkt på en expertutredning som för vår räkning utarbetats inom kommunikationsdepartementet. Denna utredning finns redovisad i bilaga 5, vari även lämnas en bedömning för tiden efter 1970.

7.7.1 Utvecklingstendenser inom persontrafiken

Transporterna ökar inte oväsentligt snabbare än produktionen. Det gäller både person- och godstransporter. Persontrafikens utveckling framgår av tabell 7.7: 1. På grund av brister i kalkylmaterialet får tabellen endast anses teckna huvuddragen i utvecklingen.

Man ser av tabellen att de totala persontransporterna i landet kan beräknas ha ökat från ca 17 miljarder personkm 1950 till ca 61 miljarder 1964. Det innebär en ökning 1950—1964 med 9 å 10 % per år, vilket kan jämföras med tillväxten av BNP under samma tid med 3,7 % per år.

Persontransporterna är till övervägande del mycket korta. De torde f. n. till gott och väl $\frac{7}{10}$ hänföra sig till lokaltrafik, dvs. till avstånd om högst 49 km. Långa transporter (på avstånd om 300 km och däröver) kan beräknas svara för endast omkring 5 % av det inrikes persontransportarbetet. Den geografiska fördelningen ter sig så att en stor del av trafikflödet finns i närheten av de större orterna och mellan dessa; de mer långfärdsbetonade vägarna, där den lokala trafiken ofta är mindre, har vanligen en förhållandevis liten — men växande — trafik.

Det mest utmärkande draget i per-

Tabell 7.7: 1. De inrikes persontransporterna 1950—1970

Miljarder personkilometer

	1950	1960	1964	1970
1. Personbilar.....	5,6	33,2	50,5	73 å 79
2. Bussar.....	3,5	3,4	3,5	3,9 å 4
3. Spårväg, tunnelbana.....	1,2	0,9	1,3	ca 1,3
4. Järnväg.....	6,6	5,2	5,3	5,1 å 5,4
5. Sjöfart.....	0,2	0,1	0,1	ca 0,1
6. Flyg.....	0,0	0,2	0,3	ca 0,5
Totalt (1 - 6).....	17,2	43,0	61,0	84 å 90
Därav kollektivt (2 - 6).....	11,6	9,8	10,5	ca 11

Procentuell fördelning

	1950	1960	1964	1970
1. Personbilar.....	33	77	83	86 å 88
2. Bussar.....	20	8	6	ca 5
3. Spårväg, tunnelbana.....	7	2	2	1 å 2
4. Järnväg.....	39	12	9	6 å 7
5. Sjöfart.....	1	0	0	0
6. Flyg.....	0	0	1	ca 1
Totalt (1 - 6).....	100	100	100	100
Därav kollektivt (2 - 6).....	67	23	17	12 å 14

sontrafikens utveckling har varit privatbilismens starka frammarsch. Personbilarnas andel av den totala persontrafiken har enligt de beräkningar som återges i tabell 7.7:1 stigit från 33 % 1950 till 83 % 1964. Andra färdmedel sammantagna — den s. k. kollektivtrafiken — har under samma tid minskat i betydelse i motsvarande utsträckning. Bussarnas procentuella andel har sjunkit från 20 till 6, järnvägarnas från 39 till 9, spårvägarnas (inkl. tunnelbana) från 7 till 2 samt sjöfartens från ca 1 till mindre än 1/2. Flygets andel av persontransporterna har ökat, men uppgår f. n. ändå inte till mer än ca 1 %. De nämnda talen innebär att bilarna i mitten av 1960-talet betydde ungefär tio gånger så mycket för persontrafiken som järnvägarna och ungefär femton gånger så mycket som bussarna. Bilismens expansion har medfört att resandet i hög grad individualiserats.

Ökningen av persontrafiken liksom förskjutningen mellan olika färdmedel kan förutses fortsätta även i framtiden. Utvecklingen drivs fram inte bara av den allmänna välständsökningen utan även av andra förändringar i samhället av teknisk, ekonomisk och social art. Hit hör urbaniseringen, som också i fortsättningen väntas medföra en ytterligare koncentration av befolkning samt ekonomisk och annan verksamhet till tätorter och tätortsregioner. Som framgår av appendix B kommer sannolikt tätorternas invånarantal att ha stigit till bortåt 6 1/2 miljoner 1970 jämfört med ca 5 1/2 1960.

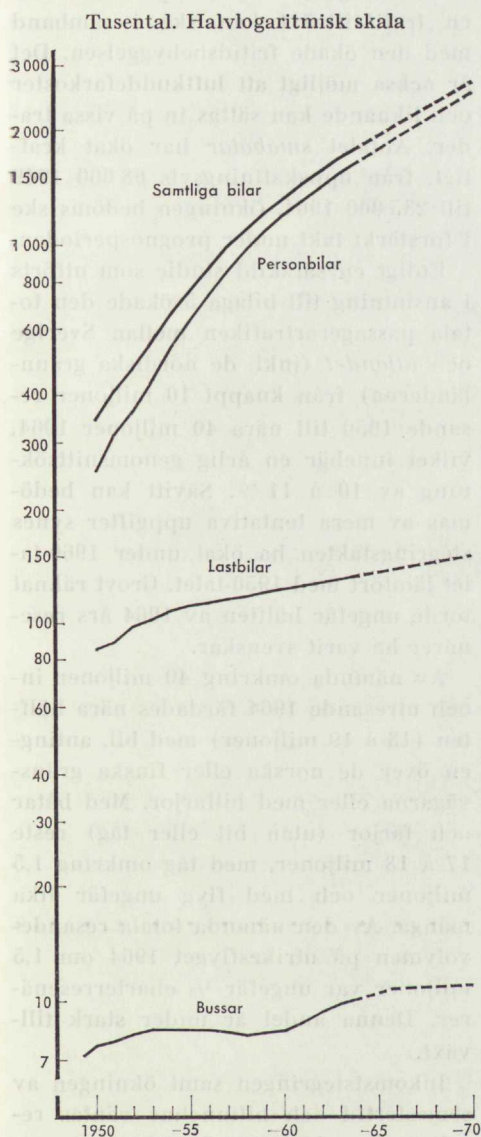
En allt större del av trafiken kan väntas försiggå inom tätorterna och i anslutning till dessa. Viktiga faktorer är därvid att de större orterna breder ut sig över allt större ytor, både totalt och per capita räknat, och att vi har en tendens mot stadslandskap, dvs.

grupper av tätorter som har intim anknytning till varandra, ex. gemensam arbetsmarknad. Enligt uppgifterna i bilaga 5 medför en årlig ökning av folkmängden i tätorterna med 1 1/2 å 2 % en tillväxt av tätorternas ytor med lägst 3 å 4 %. Orsaken till denna relativt kraftiga tillväxt av ytorna, som kan komma att förstärkas i framtiden, är bl. a. sänkt boendetäthet, ökad andel villor samt ett stigande antal industrier och lagercentraler byggda i ett plan, anpassade för modern hanteringsteknik. Vidare kräver trafiken ökat utrymme samtidigt som anspråken på olika slags fria ytor, bullerzoner o. dyl. växer. Denna process förlänger inte endast resorna utan gör också att investeringsbehoven för trafikapparaten växer snabbare än t. ex. bostadsbyggandet.

Persontrafikens utveckling framöver har i bilaga 5 beräknats med olika metoder. Resultatet har blivit att de totala inrikes persontransporterna 1970 skulle uppgå till mellan 84 och 90 miljarder personkm jämfört med som nämnts ca 61 miljarder 1964 (se tabell 7.7:1). Den lägre nivån innebär en årlig ökning med ca 5 1/2 % och den högre med ca 7 %.

Så gott som hela ökningen förutses komma att tas om hand av *personbilarna*. Inriktningen av bebyggelse och arbetsmarknad, produktions- och distributionsapparat, service- och fritidsanordningar förutsätter i allt högre grad bilism och speciellt då individuellt bilinnehav. Den ökade privatbilismen återverkar — särskilt i områden med folkminskning — negativt på den kollektiva trafiken med tur- och linjeindragningar som följd. Detta drar i sin tur med sig ytterligare ökad privatbilism. Av betydelse är också den påverkan på ungdomens vanor som kommer av att den växer upp i ett bilsamhälle. På grundval av beräkningarna

Diagram 7.7:1. Antalet person- och lastbilar samt bussar 1950—1970



förutses antalet personbilar öka från knappt 1,7 miljoner 1964 till 2,4 à 2,6 miljoner 1970 (se diagram 7.7:1). Det skulle således komma att finnas i det närmaste en bil på var tredje invånare mot f. n. en på var fjärde till femte.

Liksom varit fallet hittills torde trafikökningen på vägar och gator i stora

drag komma att följa ökningen av antalet bilar, dvs. öka med ungefär 6 % per år räknat från 1964 t. o. m. 1970. (Under det senaste tiotalet år synes trafikökningen ha uppgått till i medeltal ungefär 9 % per år.) Under prognosperioden torde den största trafikökningen komma att gälla infartslederna till de större tätorterna samt vägarna mellan dessa och andra expansiva orter. Föreliggande prognoser för t. ex. Storstockholms-, Göteborgs- och Malmöområdena anger trafikmängder 1970, som ligger 70 à 100 % över 1964 års medelnivå, vilket kan jämföras med den förväntade ökningen för den totala vägtrafiken i landet under samma period med knappt halva denna ökning. Utvecklingen synes allt mer gå i den riktningen att vi får en trafik med sina toppar under vissa tider på arbetsdagarna och en annan under veckosluten som följd av den dubbla bosättningen etc.

När det gäller den mera citybetonade biltrafiken torde det efterhand, enligt vad som sägs i bilaga 5, växa fram behov av en prisreglerande faktor, utöver förekommande parkeringsavgifter. En särskild avgiftsbeläggning av citybilismen kan dock knappast bli aktuell förrän in på 1970-talet. Man får ej heller förbise att den tekniska utvecklingen kan möjliggöra tillkomsten av andra biltyper än f. n., t. ex. små elbilar.

Den kollektiva trafikens volym, som minskade något under 1950-talet, har varit ungefär oförändrad under senare år. Under prognosperioden är en viss ökning inte osannolik främst på grund av en expansion för bussar och flyg.

Busstrafiken kan förutses börja växa igen, om än relativt långsamt, till följd av bl. a. tätorternas utveckling, skolväsendets centralisering och nedläggningen av spårvägar och järnvägar.

Med nuvarande biljettpriser, flyg-

och tåghastigheter samt vägstandard synes *flyget* vara konkurrenskraftigt gentemot andra färdmedel på sträckor om minst 300 km. De närmaste årens expansion torde i första hand komma till stånd genom trafikökning på de redan befintliga linjerna samt genom en utbyggnad av de s. k. anslutningslinjerna, vilka utgår från mindre flygfält och trafikeras med relativt små plan. I den investeringsplan för 1966—1975 som luftfartsstyrelsen lade fram 1965 anges ett 30-tal orter som kan komma i fråga för sådana anslutningslinjer. Man torde i framtiden få räkna med ett mer utgrenat nät av »tvärlinjer», vilka sammanbinder större orter direkt med varandra och inte — som hittills ofta varit fallet — endast via Stockholm. Den reguljära lufttrafiken inom landet beräknas öka med 8 å 9 % per år fram till 1970, dvs. i ungefär samma takt som under senare år. Dess andel av de totala persontransporterna skulle då öka från ca 0,5 % 1964 till 0,6 å 0,7 % 1970. Även affärs- och privatflyget förutses komma att utvecklas kraftigt. Enligt en bedömning kan man räkna med minst en fördubbling av antalet landningar med småflygplan under den kommande tioårsperioden. En ändrad, mer realistisk kostnadsfördelning inom det totala flygets ram än f. n. kan dock innebära en dämpning av denna trafiktillväxt.

Järnvägarnas persontrafik beräknas bli ungefär lika stor 1970 som 1964 totalt sett. Den kortväga trafiken — bortsett från lokaltrafiken kring de större tätorterna — förutses komma att minska kraftigt. På längre sträckor torde järnvägen kunna konkurrera med andra färdmedel, varför en inte obetydlig ökning kan väntas där fram till 1970 som följd av det successivt växande behovet av fjärrkontakter.

Sjöfartens roll i persontrafiken kom-

mer sannolikt att bli obetydlig även i fortsättningen, även om på vissa håll en trafiktillväxt kan ske i samband med den ökade fritidsbebyggelsen. Det är också möjligt att luftkuddefarkoster och liknande kan sättas in på vissa trader. Antalet *småbåtar* har ökat kraftigt, från uppskattningsvis 68 000 1949 till 235 000 1964. Ökningen bedöms ske i förstärkt takt under prognosperioden.

Enligt en särskild studie som utförts i anslutning till bilaga 5 ökade den totala passagerartrafiken mellan Sverige och *utlandet* (inkl. de nordiska grannländerna) från knappt 10 miljoner resande 1950 till nära 40 miljoner 1964, vilket innebär en årlig genomsnittsökning av 10 å 11 %. Såvitt kan bedömas av mera tentativa uppgifter synes stegringstakten ha ökat under 1960-talet jämfört med 1950-talet. Grovt räknat torde ungefär hälften av 1964 års resenärer ha varit svenskar.

Av nämnda omkring 40 miljoner in- och utresande 1964 färdades nära hälften (18 å 19 miljoner) med bil, antingen över de norska eller finska gränsvägarna eller med bilfärjor. Med båtar och färjor (utan bil eller tåg) reste 17 å 18 miljoner, med tåg omkring 1,5 miljoner och med flyg ungefär lika många. Av den nämnda totala resandevolymen på utrikesflyget 1964 om 1,5 miljoner var ungefär $\frac{1}{3}$ charterresenärer. Denna andel är under stark tillväxt.

Inkomststegringen samt ökningen av semestertid och bilinnehav väntas resultera i en fortsatt årlig ökning av utlandstrafiken av storleksordningen 7 å 10 %, vilket innebär en total trafikmängd 1970 över gränserna på 55 å 70 miljoner personer.

7.7.2 Utvecklingstendenser inom godstrafiken

Liksom persontrafiken ökar även godstrafiken snabbare än produktionen,

Tabell 7.7: 2. De inrikes godstransporterna (lastbil, järnväg och sjöfart) 1950—1970

Miljarder tonkilometer

	1950	1960	1964	1970
Lastbilstrafik, åkeri.....	1,1	3,6	5,1	ca 9
» övrig.....	1,6	3,3	4,8	ca 7
Lastbilstrafik, summa.....	2,7	6,8	9,9	ca 16
Järnväg, lapplandsmalm.....	1,8	2,4	3,0	4 à 4,5
» övrig.....	6,9	8,5	10,0	11,5 à 12
Järnväg, summa.....	8,6	10,9	13,0	ca 16
Sjöfart.....	2,4	2,2	2,7	ca 3
Totalt	13,7	19,9	25,6	ca 35

Procentuell fördelning

	1950	1960	1964	1970
Lastbilstrafik, åkeri.....	8	18	20	ca 25
» övrig.....	12	16	19	ca 20
Lastbilstrafik, summa.....	20	34	39	45 à 46
Järnväg, lapplandsmalm.....	13	12	12	11 à 12
» övrig.....	50	43	39	33 à 35
Järnväg, summa.....	63	55	51	45 à 46
Sjöfart.....	17	11	11	ca 9
Totalt	100	100	100	100

dock inte i samma utsträckning. De inrikes godstransporterna kan från 1950 till 1964 beräknas ha vuxit med ca 4 1/2 % per år, vilket kan jämföras med 3,7 % för BNP. Grovt räknat torde ungefär hälften av denna ökning ha berott på ökad godsmängd och ungefär hälften på längre transportavstånd.

Det totala inrikes godstransportarbetet 1964 kan skattas till bortåt 26 miljarder tonkm, varav järnvägarna svarade för ungefär 1/2, lastbilarna ca 4/10 och sjöfarten ca 1/10 (se tabell 7.7: 2). Exkluderas lapplandsmalmen, som utgör bortåt 1/3 av godset på järnvägarna, väger transporter på järnväg och lastbil ungefär jämnt f. n.

Även i fråga om godstransporterna är det bilarna som expanderat kraftigast. Omfördelningen mellan transportmed-

len har dock här ej gått lika snabbt som när det gäller personbiltrafiken. Lastbilarnas andel av de totala godstransporterna har stigit från 2/10 1950 till som nämnts ca 4/10 1964, medan järnvägarnas andel under samma tid sjunkit från drygt 6/10 till 1/2 och sjöfartens från något mindre än 2/10 till ca 1/10.

Godstransporternas framtida omfattning och inriktning påverkas av en rad faktorer av ekonomisk och teknisk art. Hit hör koncentrationen av den industriella verksamheten till allt större och färre anläggningar, varigenom uppsamlings- och distributionsytorna och därmed transportavstånden ökar. Ofta sker också en specialisering, vilket förstärker nämnda tendenser. Av vikt att framhålla är även den transportökning som inträder genom utveckling av un-

derleverantörsystem, filialbildning och uppdelning av industriell verksamhet genom partiell utflyttning. Sådana förändringar medför nämligen många gånger transporter mellan industriorterna. Vid samlad produktion höll sig dessa transporter kanske nästan helt på det interna området. Underleverantörsystem, filialbildningar och utflyttningar förekommer framför allt inom den expanderande mekaniska industrin. De nämnda förändringarna kan där sägas innebära att transportväsendets tjänster substituerar andra inte lika effektiva tjänster. Av betydelse är även tendenserna till breddning av produktregistret inom en del tyngre branscher. Effekten blir bl. a. att behovet av inrikes transporter ökar. Den längre drivna vidareförädlingen samt det förhållandet att köparens marknad alltmer synes råda medför i sin tur successivt stigande önskemål om snabba, kontinuerliga och säkra transporter, ofta av relativt små godspartier åt gången.

På varudistributionens område har vi liknande strukturförändringar i riktning mot en ökning av transportarbetet som ovan nämnts beträffande industrin. Ett begränsat antal stora lagercentraler med vidsträckta distributionsområden ersätter flera mindre, utspridda enheter.

Urbaniseringen bidrar också till en ökning av godstrafiken. De allt folkrikare och än mer vidsträckta tätortsområdena kräver bl. a. ökade trafikinsatser för distribution och renhållning.

Den framtida inrikes godstrafikens totala omfattning och fördelning på de tre trafikmedlen lastbil, järnväg och sjöfart har i bilaga 5 beräknats med flera olika varandra kompletterande metoder. Resultatet har blivit att de totala godstransporterna 1970 skulle uppgå till ca 35 miljarder tonkm jämfört med 25 å 26 miljarder 1964 (se ta-

bell 7.7: 2), vilket innebär en årlig ökning med i runt tal 5 %. Beräkningarna i bilaga 5 synes ge vid handen inte endast att godstransporterna ökar snabbare än BNP utan även att ökningstakterna står i ett bestämt förhållande, vilket kan exemplifieras sålunda: stiger BNP:s årliga ökningstakt med 1 procentenhet så höjs godstransporternas ökningstakt med 2 procentenheter; likaså omvänt: sjunker BNP:s ökningstakt så sänks godstransporternas ökningstakt än mer. I överensstämmelse härmed förutses nedgången i BNP:s årliga stegringstakt från 4,9 % till 4,2 % mellan perioderna 1960—1965 och 1966—1970 resultera i att godstransporternas ökning sjunker från ca 6 ½ % per år till som nämnts ca 5 % per år.

Av totala ökningen mellan 1964 och 1970 på drygt 9 miljarder tonkm väntas lastbilarna ta hand om ca 6, järnvägarna ca 3 och sjöfarten knappt ½. Ett resultat därav blir att lastbilarna 1970 skulle ha gått i fatt järnvägarna som godstransportmedel (se tabell 7.7: 2).

Lastbilar. Nya riktlinjer för den statliga trafikpolitiken antogs av riksdagen 1963 och från mitten av 1964 påbörjades en liberalisering på transportområdet. Syftet är att öka konkurrensen mellan trafikmedlen och därmed främja den tekniska och ekonomiska utvecklingen inom transportsektorn för att därigenom i sin tur sänka näringslivets transportkostnader. Liberaliseringen har inneburit dels en väsentlig uppmjukning av tillståndsgivningen, vilken tidigare verkade tillbakahållande på framför allt den tunga lastbilstrafiken, dels gjort att gränsen mellan yrkesmässig och övrig lastbilstrafik blivit flytande. Vidare har järnvägarna beträffande godstrafiken på affärsbanenätet erhållit vad man kan kalla en företagsekonomisk taxesättning, vilket innebär ett förbättrat konkurrensläge gent-

emot lastbilstrafiken på längre avstånd. I huvudsak torde emellertid en »naturlig» uppdelning av transportererna komma att bestå. Vad lastbilarna eventuellt förlorar i fråga om långdistansgods torde helt eller till väsentlig del kompenseras av en fortsatt övergång till lastbil vid de mera kortväga transportererna.

Man torde därför i framtiden böra räkna med att lastbilarnas uppgifter — liksom hittills — till alldeles övervägande del torde komma att hänföra sig till relativt kortväga transporter eller sådana mer långväga transporter där snabbhet, säkerhet och högt varuvärde utgör de avgörande faktorerna. Typiska kortväga lastbilstransporter skulle vara: körning av schaktmassor, sand och grus etc. inom byggnads- och anläggningsverksamheten; distribution av bränsle, livsmedel m. m.; uppsamling av produkter och avfall etc. inom tätorterna eller deras närmaste omgivning; forsling av virke och massaved från skogarna till fabriker. Till det som skulle transporteras över långa avstånd hör t. ex. ömtåliga livsmedel och verkstadsprodukter.

Järnvägar. Den angivna tillväxten av järnvägarnas godstransportarbete från ca 13 miljarder tonkm 1964 till ungefär 16 år 1970 innebär en årlig genomsnittsökning på gott och väl 3 %, dvs. ungefär samma takt som präglat hela perioden 1950—1964 men något lägre än vad som gällt under åren 1960—1964.

Järnvägarnas uppgifter kommer sannolikt alltmer att inriktas på masstransporter över längre avstånd — mellan orter med stort trafikutbyte. De kortväga godstransporterna beräknas successivt bli överförda till landsväg, utom i de fall de är standardbetonade såsom transporter av malm, slig, grus, massabalar, paketerat virke etc. I vissa fall torde järnvägarna kunna överta en del

uppgifter från flottningen till mycket låga frakter, eftersom det dels kan röra sig om stora koncentrerade godsmängder på relativt långa avstånd och dels i stor utsträckning berör glestrafikerade järnvägar med stor reservkapacitet.

Omfattande strukturförändringar har ägt rum under senare år inom den inrikes *sjöfarten*. Denna synes nu ha fått en mycket tydlig inriktning på ett fåtal bulkvaror — vissa byggnadsmaterial, sten, kis och olja — med ett modernt och till betydande del även specialiserat tonnage. Begränsningen av transportuppgifterna till i huvudsak dessa varukategorier, som synes följa den internationella bilden, väntas bestå.

Trafiken på utlandet. Ett markant drag i trafiken med utlandet har varit färje- och lastbilstransporternas kraftiga ökning. Denna utveckling är ett uttryck för landtrafikens ökade konkurrenskraft och betydelse, godsets allt högre förädlingsgrad och värde. Av betydelse har vidare varit tendensen mot mindre leveranspartier av t. ex. trävaror, massa och papper samt europahandelns ökade andel av den totala svensk-utrikeshandeln.

Förändringen väntas fortsätta även under prognosperioden. På längre sikt kan en fast förbindelse mellan Sverige och Danmark och mellan kontinenten och England innebära ytterligare övergång till landtransporter i vår utrikeshandel.

Samtidigt med att sådana tendenser som nu nämnts gjort sig gällande i varuutbytet med andra länder har sjöfarten ändrat struktur. Större och snabbare samt ofta specialiserade fartyg har satts in. De tidigare ofta förekommande täta hamnanlöpen har allt mer ersatts av koncentrerade anlöp i vissa hamnar, till vilka godset förs landvägen. En effektivisering av sjöfarten med-

för därför också en ökning av det inrikes transportarbetet på järnväg och landsväg. Sjöfartens svar på den ökade konkurrensen från landtransportmedlen i det utrikes varuutbytet har vidare varit användningen av behållare o. dyl. för att minska terminalkostnaderna och sänka riskerna för bräckage etc. En eftersläpande faktor i rationaliseringen inom sjöfartsnäringsen i dess helhet är dock — och bedöms komma att så förbli under prognosperioden — den bristfälliga organisationen av hamnrörelsen.

Uttryckt i bruttotonnage ökade den svenska handelsflottan under perioden 1950—1965 med ca 100 %. Samtidigt undergick den stora förändringar i fråga om fartygstyper, fartygsstorlekar, åldersstruktur osv. Ett särskilt påfallande drag var under 1950-talet tanktonnagets snabbt ökande andel, från 17 % 1950 till 35 % 1960. Denna utveckling har sedan hejdats och tankandelen var 1965 t. o. m. lägre än 1960. Den svenska handelsflottans andel av världstonnaget har 1950—1964 varierat mellan 2,4 och 3,0 % med en viss tendens till ökning, som dock brutits under de allra senaste åren.

Oceanfarten har kommit att sysselsätta en allt större del av den svenska handelsflottan och är nu av helt dominerande betydelse. I detta avseende kan inga mera genomgripande förändringar förutses. En tydlig tendens att till järnväg och landsväg överföra transporter främst av styckegods föreligger, och denna kan som redan påpekats väntas bli ytterligare accentuerad genom tillkomsten av broar och förbättrade färjeleder.

Vissa skäl finns, som talar för ökade svårigheter för ett tredje lands fartyg att göra sig gällande i internationell sjöfart. På många håll föreligger flaggdiskriminering i en eller annan

form, t. ex. den amerikanska 50-procentsregeln — som dock enligt en i september 1965 publicerad utredning föreslås bli successivt avvecklade — och vissa underutvecklade länders åtgärder för att bygga upp egna handelsflottor. Sjöfarten på Japan är av ökande betydelse, och den japanska handelsflottan har i denna fraktfart en gynnad position. Sovjetunionen har planer på en kraftig ökning av sin handelsflotta, som skulle ge denna en ökande andel av världstonnaget. Å andra sidan finns bl. a. i de europeiska industriländerna, som även i framtiden måste antas svara för en betydande del av den sjöburna handeln, ett motstånd mot diskriminerande åtgärder. Den svenska handelsflottan har en gynnsam åldersstruktur och de svenska redarna har visat sig ligga väl framme då det gäller att införa förbättrade fartygstyper, som bör ha ett gynnsamt konkurrensläge.

Ett rimligt antagande grundat på bl. a. diskussioner med fackfolk synes vara att storleken hos Sveriges handelsflotta inte kommer att undergå några radikala förändringar under en så pass kort period som fram t. o. m. 1970. Vi har därför i våra kalkyler räknat med en svängning kring nuvarande nivå av ungefär 4,1 à 4,3 miljoner bruttoregister-ton under åren 1966—1970.

Hamnarna i Sverige uppgår till i runt tal 200, varav ca 50 är handelshamnar och ca 150 s. k. lastageplatser. De sistnämnda ägs till stor del av industrin medan handelshamnarna vanligen är kommunala. Det kan beräknas att ungefär $\frac{3}{4}$ av den totala in- och utgående godskvantiteten sker över endast ungefär $\frac{1}{3}$ av de 200 hamnarna.

Tendensen under senare år synes vara, att vissa specialhamnar — t. ex. för malm, slig, kalksten, cement och liknande bulkvaror — haft en kraftigt växande trafik, som direkt kunnat här-

ledas ur industriell verksamhet i hamnorten eller dess närhet. Mekaniseringen av lastning och lossning (bandtransportörer, tryckluftdrivna hjälpmedel etc.) synes här ha nått relativt långt, åtminstone i de hamnar som svarar för merparten av godset. I åtskilliga fall har en koncentration av hamnrörelsen konstaterats.

När det gäller den betydande oljeimporten har däremot en decentralisering ägt rum under senare år genom att lagrings- och distributionsanläggningar tillkommit i ett rikt förgrenat nät av hamnar.

Beträffande skogssektorn gäller i stora drag alltjämt den gamla principen med decentraliserad lokal utlastning. En tendens till ändrade principer synes emellertid nu börja göra sig gällande. De nya massafabrikerna i Mörrum och Nymölla — båda i kustlägen — har således inga egna hamnar utan använder sig av de närbelägna handelshamnarna i Karlshamn resp. Sölvesborg. Cellulosabolaget planerar att för industrierna i Västernorrlands län slopa sin nu på ett flertal hamnar splittade utlastning och i stället koncentrera den till en enda stor, modernt utrustad »samlastningshamn» strax norr om Sundsvall till vilken godset går landvägen även från fabriker som ligger vid vatten.

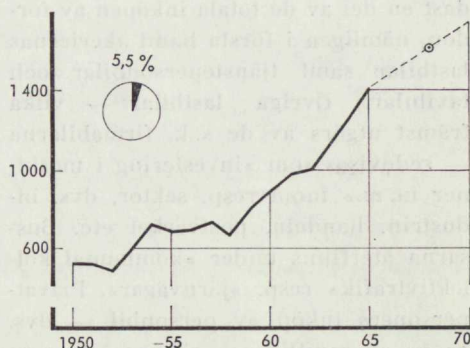
Stora samhällsekonomiska fördelar är förknippade med en koncentrerad, konkurrenskraftig hamnrörelse. Därför bör enligt bilaga 5 den fortsatta utbyggnaden inom hamnsektorn inriktas på ett fåtal, effektiva hamnar med tillräckliga utvecklingsmöjligheter och inte som hittills på ett stort antal hamnar, som ofta varit relativt små.

7.7.3 Investeringar i transportapparaten

Yrkesmässig biltrafik. Mot bakgrund av de förutsedda utvecklingstendenserna

Diagram 7.7:2. Den yrkesmässiga biltrafikens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1.

inom person- och godstrafiken har i bilaga 5 gjorts prognoser för fordonsbeståndet, vilka åskådliggjorts i diagram 7.7:1 i det föregående. Resultatet av dessa prognoser är i korthet följande:

— antalet personbilar, som uppgick till 1,3 miljoner 1960 och 1,7 miljoner 1965 förutses öka till ca 2 1/2 miljoner 1970; liksom tidigare skulle tillväxten ske i en successivt avtagande procentuell takt;

— antalet bussar väntas stiga från 10 100 till knappt 11 000;

— antalet lastbilar beräknas gå upp relativt långsamt från ca 135 000 1965 till bortåt 150 000 1970; lastbilarna förutses fortsätta att genomsnittligt sett bli allt större.

På grundval av dessa fordonsprognoser — och antaganden om medellivslängd, storlek m. m. — har en kalkyl för de framtida investeringsbehoven gjorts. Bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) i den yrkesmässiga biltrafiken kan enligt denna kalkyl väntas öka från ca 1 400 milj. kr. 1965 och i genomsnitt 1 150 milj. kr. under 1961—1965 till i medeltal

1 600 milj. kr.¹ under perioden 1966—1970 (diagram 7.7:2). I dessa belopp ingår — i överensstämmelse med nationalräkenskapernas indelning — endast en del av de totala inköpen av fordon, nämligen i första hand åkeriernas lastbilar samt tjänstepersonbilar och taxibilar. Övriga lastbilar — vilka främst utgörs av de s. k. firmabilarna — redovisas som »investering i maskiner m. m.» inom resp. sektor, dvs. industrin, handeln, postverket etc. Bussarna återfinns under »kommunal kollektivtrafik» resp. »järnvägar». Privatpersoners inköp av personbil — dvs. ca $\frac{3}{4}$ av samtliga — räknas inte som investering utan som konsumtion.

Vägar och gator. Väg- och gatubyggandet har ökat kraftigt under hela efterkrigstiden. Mellan perioderna 1951—1955 och 1961—1965 steg de genomsnittliga årliga investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) från ca 600 milj. kr. till ca 1 300 milj. kr. (1964 års priser). Detta innebär något mer än en fördubbling på tio år, vilket per år räknat betyder en ökning med 8 %. De totala investeringarna exkl. reparationer och underhåll i landet har under samma tid stigit med ca 6 % per år. Som ett resultat har väg- och gatuinvesteringarnas andel av de totala investeringarna ökat från 4,8 % 1951—1955 till 6,0 % 1961—1965. Bakgrunden till denna snabba utveckling för väg- och gatubyggandet är naturligtvis trafikens kraftiga expansion. Trafikvolymens ökning har varit något högre än väg- och gatuinvesteringarnas.

1957 års vägplan (SOU 1958:1) antogs i princip av 1959 års riksdag som ett program för upprustningen av landets vägnät. Beslutet innebar dock inte något definitivt ställningstagande till

den takt, vari planen borde genomföras. Frågan om de kommande årliga investeringarna skulle bedömas med hänsyn till bl. a. det samhällsekonomiska och statsfinansiella läget. För de år som vägplanen hittills omfattat (1958—1965) har de sammanlagda faktiska investeringarna varit något mindre än vad planen upptar.

Ett viktigt resultat av investeringsverksamheten har blivit att vägarnas bärighet ökats. År 1965 tilläts ett axeltryck av 8 ton på drygt 90 % av det allmänna vägnätet mot ca 50 % 1960 och endast ett par % 1950. Den andel av vägarna som tillät 10 tons axeltryck var dock ännu 1965 endast något över 10 %. Dessa storbäriga vägar är i huvudsak belägna i södra och mellersta Sverige. Norrlandslänen har en betydligt lägre andel, trots det större inslaget av tyngre trafik.

En annan viktig förändring har varit att en växande andel av vägarna försetts med varaktigare slitlager än grus. Av det allmänna vägnätet var 1965 ca 28 % belagda eller behandlade med oljegrus mot 12 % 1958 och 5 % 1948.

En effekt av vägnätets upprustning har blivit att större lastbilar kunnat komma till användning. De större lastbilarnas (med en maximilast på 5 ton och däröver) andel av hela vagnparken har vuxit från ca 13 % 1954 till ca 35 % 1964. Särskilt stark har stegringen varit bland de allra största bilarna (över 8 ton), vars andel ökat från ca 2 % 1954 till ca 11 % 1964. De mellanstora fordonen har däremot minskat kraftigt i betydelse. I de lägre viktklasserna slutligen finner man att de minsta bilarna (högst 1 ton) gått tillbaka medan de på 1—2 ton ökat.

Som en följd av dessa storleksförändringar har transportarbetet per lastbil och år mer än fördubblats mellan 1950 och 1964, för enbart åkeribilarnas

¹ Kostnaderna för högertrafikomläggningen ingår ej i beloppen i detta avsnitt; de inkluderas i reparationsposten.

del har ungefär en tredubbling skett.

Vad ökningen av vägarnas bärighet och fordonens storlek betytt för sänkningen av transportkostnaderna belyses i bilaga 5 med exempel från framför allt gruv- och skogssektorerna.

Väg och vatten har på grundval av gjorda inventeringar bedömt att över hälften av riksvägarna är i behov av ny- eller ombyggnad om bedömningen sker med utgångspunkt från dagens trafikvolym. Sett i förhållande till den växande trafiken, som bör vara utgångspunkten för vägplaneringen, stiger ny- och ombyggnadsbehovet ytterligare.

Man har i samband därmed pekat på de stora effektivitetsvinster som kan erhållas genom en fortsatt upprustning av vägnätet (se vidare bilaga 5).

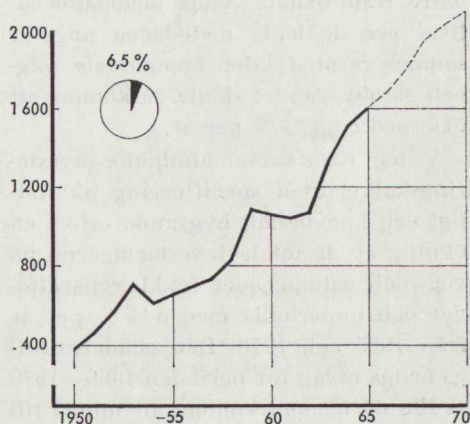
I tätorterna föreligger stora investeringsbehov till följd av bil- och trafikökningen samt urbaniseringen och den därmed sammanhängande bebyggelse-spridningen med dess förhållandevis allt längre väg- och gatunät.

Med vägplanen som bakgrund har inom olika områden utbyggnadsprogram för de närmaste åren gjorts upp. För den *statliga väghållningen* på landsbygd och i städer utgörs dessa program av Väg och vattens s. k. flerårs- resp. fördelningsplaner. De nu redovisade planerna innebär en total investering (exkl. reparationer och underhåll) under perioden 1966—1970 på sammanlagt ca 4 800 milj. kr., vilket i genomsnitt per år utgör ca 960 milj. kr. Därvid har förutsatts ett oförändrat inslag av beredskapsarbeten med ca 200 milj. kr. per år. Mellan 1965 och 1970 skulle investeringsnivån höjas med i medeltal ca 5 1/2 % per år.

Genom en enkät hösten 1964 insamlades planerna för det *kommunala väg- och gatubyggandet*. Resultatet av denna blev att de genomsnittliga investeringarna 1966—1970 skulle komma att lig-

Diagram 7.7:3. Väg- och gatuinvesteringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Anm.: Svart sektor inom cirkel anger resp. näringsgrens andel av de totala investeringarna (exkl. underhåll) 1965.

ga obetydligt över 1965 års nivå på 775 milj. kr. En granskning av enkätmaterialiet, verkställd i samråd med Väg och vatten samt representanter för några av de större städernas planeringskontor, har emellertid gett vid handen att de lämnade uppgifterna avser fullständiga planer endast för de närmaste åren. Materialet är däremot bristfälligt för prognosperiodens senare del, vilket sänkt medelvärdet. En mer realistisk investeringsnivå än den enkäten redovisar för periodens senare år har därför måst räknas fram. Två metoder, vilka finns närmare beskrivna i bilaga 5, har därvid använts. Den ena har inneburit att det kommunala väg- och gatubyggandet skrivits fram i samma takt som det statliga. Den andra metoden har bestått i att de kommunala investeringarna i vägar och gator antagits komma att utvecklas på samma sätt i förhållande till bostadsbyggandet 1966—1970 som de gjort under tidigare år; mot ett successivt ökat bostadsbyggande har

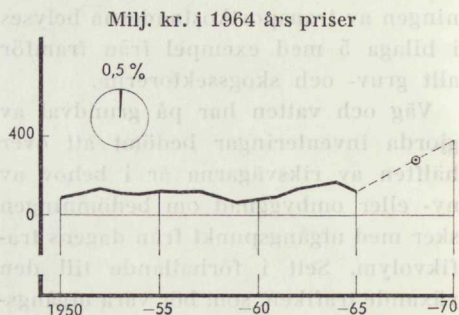
svarat en ännu kraftigare ökning av det kommunala väg- och vattenbyggandet. Med den senare metoden har tre alternativ framräknats. Väljs medelalternativet ger de båda metoderna ungefär samma resultat; det kommunala väg- och gatubyggandet skulle då komma att öka med ca $5\frac{1}{2}\%$ per år.

Vi har i vår sammanfattande investeringskalkyl utan specificering på statligt och kommunalt byggande infört en ökning av de totala investeringarna på väg- och gatuområdet (exkl. reparationer och underhåll) med $5\frac{1}{2}\%$ per år från 1965 och 1970. Den genomsnittliga årliga nivån för perioden 1966—1970 skulle därigenom komma att uppgå till ca 1 900 milj. kr. jämfört med ca 1 300 åren 1961—1965 (se vidare diagram 7.7:3).

Kommunal kollektivtrafik. I överensstämmelse med nationalräkenskaperna inräknas här kommunernas investeringar i den kollektiva trafikapparaten, dvs. i bussar, tunnelbanor, spårvägar m. m. Åren 1961—1965 uppgick de faktiska investeringarna till i genomsnitt ca 125 milj. kr.

Under prognosperioden beräknas investeringsbehoven bli mycket stora. Det gäller i första hand omfattande arbeten på tunnelbanor i Stockholmsområdet och snabbspårvägar i Göteborg men också betydande inköp av bussar samt ombyggnad av spårvägar i samband med övergången till högertrafik 1967. Enbart tunnelbanearbetena i Stockholmsområdet väntas enligt principbeslutet om utbyggnaden av det kollektiva trafiksystemet komma att uppgå till 1,6 å 1,7 miljarder kr., varav 1,25 miljarder 1966—1970. Totalt för den kommunala kollektivtrafiken innebär planerna investeringar (exkl. reparationer och underhåll) 1966—1970 på sammanlagt 1,4 miljarder kr., vilket utgör ca 290 milj. kr. i medeltal per år. Omfång-

Diagram 7.7:4. Den kommunala kollektivtrafikens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970



Se anm. till diagram 7.1:1.

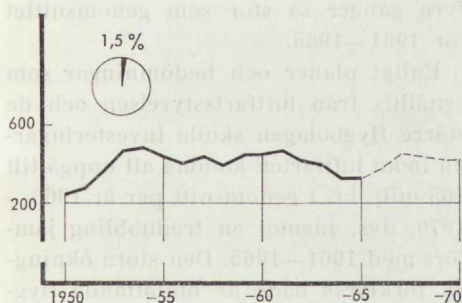
et skulle således mer än fördubblas jämfört med 1961—1965 (se diagram 7.7:4). Materialet tillåter ingen preciserad årsredovisning men synes ändå tyda på att nivån stiger relativt långsamt 1966 och 1967 för att under periodens senare del komma upp i 350 å 450 milj. kr. per år.

Järnvägar. I SJ:s planer ingår för persontrafikens del bl. a. spårarbeten för att höja högsta tillåtna hastighet på vissa linjer till 150 km/tim. och inköp av lok och vagnar för snabba tåg på fjärr- och medeldistanser. För godstrafikens räkning planeras ombyggnader så att ett högre axeltryck skall kunna medges samt anskaffning av kraftigare lok och större godsvagnar; ett antal större moderna godsterminaler i knutpunktstationerna liksom utökade rangerbangårdar finns också med i planerna. Betydande investeringar krävs i Malmbanan och dess rullande material. På huvudlinjerna fortsätter arbetena med att införa den arbetskraftsbesparande och kapacitetshöjande automatiska fjärrdirigeringen av tågen.

Planerna innebär att sektorns totala investeringar skall uppgå till ca 420 milj. kr. i genomsnitt per år under perioden 1966—1970, vilket innebär en

Diagram 7.7:5. Järnvägsfartens samt den statliga och privata bussfartens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.7:3.

viss höjning i förhållande till 1961—1965 men ungefär oförändrad nivå jämfört med 1956—1960 (se diagram 7.7: 5). I beloppen ingår i enlighet med nationalräkenskaperna förutom investeringarna i järnvägar dels de inköp av bussar, lastbilar och färjor som görs av järnvägsbolagen och deras dotterföretag, dels investeringarna i privata bussföretag och postverkets busstrafik. SJ och dess dotterbolag svarar för 85 å 90 % av sektorns investeringar.

Sjöfart. De faktiska investeringarna inom sektorn uppgick 1961—1965 till i medeltal ca 560 milj. kr. per år. Av dessa kom ca $\frac{4}{5}$ på rederierna för inköp av fartyg och inemot $\frac{1}{5}$ på kommunerna för ny- och ombyggnad av handelshamnar samt utrustning till dem; en mindre del avsåg slutligen statliga investeringar i farleder, fyrar och andra säkerhetsanordningar m. m. Utanför ligger bl. a. industrins, oljebolagens m. fl. investeringar i egna hamnar och lastageplatser.

Som nämnts torde den svenska handelsflottans storlek inte komma att undergå någon större förändring fram till 1970. Inemot $\frac{1}{3}$ av det nuvarande beståndet, dvs. ca $1\frac{1}{2}$ miljoner bruttoton

kan emellertid — på grundval av beståndets ålderssammansättning och registrerade trender under senare år — beräknas bli ersatt med nytt tonnage. Antas för nyförvärven samma sammansättning och prisnivå som gällt 1963—1964, erhålls att investeringar i handelsflottan 1966—1970 skulle komma att uppgå till i medeltal ca 450 milj. kr. per år, dvs. ungefär lika mycket som under den senaste femårsperioden.

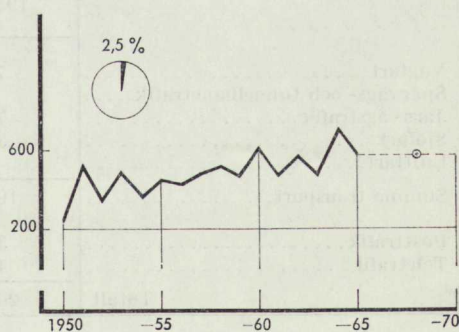
Kommunernas planer beträffande hamnarna har insamlats genom den förut nämnda kommunenkäten. Enligt detta material, vilket granskats och kompletterats inom sjöfartsstyrelsen, kommer de kommunala investeringarna i handelshamnar etc. att uppgå till i medeltal 90 milj. kr. per år under perioden 1966—1970. Därtill kommer ny- och ombyggnad av småbåtshamnar för minst 5 milj. kr. per år.

Statens investeringar i farleder, fyrar m. m. beräknas under samma tid bli ca 30 milj. kr. per år.

Totalt för hela sjöfarts- och hamnsektorn skulle enligt planer och bedömningar investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) 1966—1970 utgöra ca 580 milj. kr. per år, vilket är obe-

Diagram 7.7:6. Sjöfartens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser

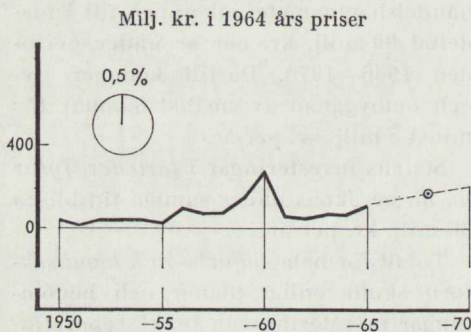


Se anm. till diagram 7.1:1.

tydligt mer än under närmast föregående femårsperiod (se diagram 7.7:6).

Luftfart. Investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) inom luftfarten uppgick enligt uppgifterna i bilaga 5 till i medeltal drygt 60 milj. kr. per år 1961—1966. (Nationalräkenskapernas investeringsuppgifter, vilka ligger till grund för tabellerna 5:8 och 5:9 i avdelning 5, utvisar på grund av andra statistiska avgränsningar m. m. en helt annan och betydligt lägre nivå.) Stora variationer är från år förekommer, vilket främst beror på att inköpen av flygplan är

Diagram 7.7:7. Luftfartens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970



Se anm. till diagram 7.1:1.
Källa: Luftfartsstyrelsen.

koncentrerade i tiden. På grund av de stora anskaffningarna av jetflygplan inom SAS var som man ser av diagrammet investeringsvolymen 1960 mer än fyra gånger så stor som genomsnittet för 1961—1965.

Enligt planer och bedömningar som erhållits från luftfartsstyrelsen och de större flygbolagen skulle investeringarna inom luftfarten komma att uppgå till 165 milj. kr. i genomsnitt per år 1966—1970, dvs. inemot en tredubbling jämfört med 1961—1965. Den stora ökningen förklaras både av omfattande flygplansköp och expansiva planer för flygplatserna, som bl. a. innefattar upprustning av säkerhetstjänsten och tillkomsten av vissa nya trafikflygfält. I våra sammanfattande tabeller och diagram har på grund av olikheterna i nivå luftfartens investeringar fått behandlas på följande sätt: genomsnittsvärdet för 1966—1970 har erhållits genom att på 1965 års nivå enligt nationalräkenskaperna kedja den relativa utveckling som redovisas i bilaga 5.

7.7.4 Transportsektorns arbetskraftsbehov

Av tabell 7.7:3 framgår att antalet förvärvsarbetande inom transportsektorn,

Tabell 7.7:3. Antalet förvärvsarbetande i samfärdsel 1950—1970

1 000-tal personer enl. folkräkningarnas definition

	1950	1960	1964 Skattning	1970 Prognos
Vägfart.....	74	82	85	90
Spårvägs- och tunnelbanetrafik....	7	6	5	5
Järnvägstrafik.....	71	59	54	47
Sjöfart.....	37	38	35	31
Luftfart.....	3	7	7	7
Summa transport.....	192	192	186	180
Posttrafik.....	31	35	43	52
Teletrafik.....	40	38	36	36
Totalt	263	265	265	268

Anm.: På grund av olika avgränsningar avviker talet för totalen något från det som finns infört i sammanfattningstabellen 5:6 i avd. 5.

som stagnerade under 1950-talet, torde ha minskat något under första hälften av 1960-talet. Tendensen mot minskning har bedömts hålla i sig även fram till 1970. Förändringen väntas dock komma att uppgå till endast några procent. Struktumvandlingen inom sektorn förutses avspegla sig i olika utvecklingstendenser för olika transportgrenar: Sysselsättningen ökar något om än måttligt 1965—1970 inom lastbilstrafik och luftfart, blir ungefär oförändrad inom spårvägs- och tunnelbanetrafik samt minskar för järnvägarnas och sjöfartens del.

7.7.5 Posttrafik

Under efterkrigstiden har posttrafiken utvecklats i något starkare takt än BNP. Det finns enligt poststyrelsens bedömningar anledning anta att den hitillsvarande kontinuerliga ökningen av posttrafiken kommer att fortsätta även framgent under överskådlig tid. Vid en årlig ökning av BNP med 4,2 % kan antalet postbehandlade försändelser (exkl. tidningar och tidskrifter) antas öka med 5 à 6 %. Antalet postbehandlade tidningar och tidskrifter förutses bli i stort sett oförändrat. Antalet omsättningar i postbanken (postgirot och postsparbanken) beräknas liksom hitills komma att öka med 3 à 4 % per år.

Liksom övriga trafiksektorer påverkas postverket starkt av den fortgående urbaniseringen och en omfattande utbyggnad måste ske av både postdistributionen och nätet av postkontor. Behovet av utbyggnad har förstärkts av att den förbättrade bostadsstandarden — större lägenheter och mindre antal boende per lägenhet — liksom den moderna stadsplaneringen medfört att tätortsbebyggelsen kommit att spridas över allt större arealer. Samtidigt som

en tilltagande del av befolkningen genom urbaniseringen sålunda blir delaktig av betjäningstandarden i tätorterna, vidtas en successiv förbättring av postdistributionen på landsbygden. Syftet är att i framtiden om möjligt nå samtliga hushåll längs farbar väg med postutdelning. Utbyggnaden av lantbrevbärningsnätet torde därför komma att fortgå i oförminskad takt. Av nämnda skäl torde en fortsatt ökning i behovet av postverkets tjänster utöver den som betingas enbart av posttrafikens ökning vara att motse.

En annan faktor, som redan i dagens läge påverkar efterfrågan på postverkets tjänster och sannolikt kommer att bli än mer märkbar i framtiden, är den snabbt tilltagande fritidsbebyggelsen. Genom denna måste — huvudsakligen under sommaren — redan existerande postutdelning byggas ut eller helt nyordnas utan att någon motsvarande minskning kan vidtas på andra håll. För betjäning av ett och samma hushåll kan således under viss del av året erfordras dubbla serviceanordningar.

Investeringarna inom postverket är av ganska ringa omfattning, ca 20 milj. kr. i genomsnitt per år 1961—1965. Enligt planerna väntas de ungefär fördubblas 1966—1970 bl. a. som följd av ökad användning av maskinella hjälpmedel.

Antalet sysselsatta inom postverket har ökat snabbt, särskilt under senare år. Personalen, som uppgick till ca 31 000 år 1950 och ca 35 000 år 1960, hade 1964 ökat till ca 43 000. Fram till 1970 räknar postverket med att personalbehovet skall stiga till 50 000 à 54 000 personer (hel- eller deltidanställda). Med hänsyn till förhållandena på arbetsmarknaden torde det kunna ifrågasättas om det kommer att bli möjligt att fylla detta behov, som jämfört med 1965 innebär en ökning på mellan 7 000 och 11 000. Intensifierade rationa-

liseringsåtgärder för att möta denna utveckling har aviserats från postverkets sida.

7.7.6 Teletrafik

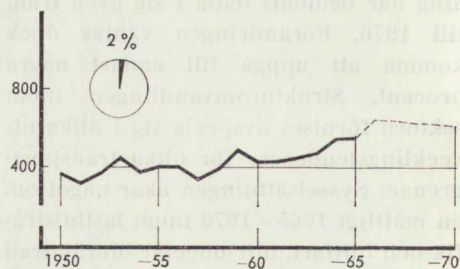
År 1965 uppgick antalet telefonapparater i Sverige till 3,4 miljoner och antalet huvudabonnemang till 2,7 miljoner. I båda fallen har som framgår av tabell 7.7:4 gott och väl en fördubbling skett sedan 1950. Televerket räknar med att den stigande inkomstnivån och den internationellt sett låga taxenivån på sikt kommer att medföra att praktiskt taget samtliga hushåll skaffar sig telefon, ett växande antal hushåll t. o. m. två eller flera telefoner. Fram till 1970 förutses antalet telefoner i landet växa till ca 4,5 miljoner och antalet abonnemang till ca 3,5 miljoner.

Antalet lokal- och närsamtal, som 1950 uppgick till 1,8 och 1965 till 3,0 miljarder, väntas öka till 3,9 miljarder 1970. Det innebär en något snabbare tillväxttakt under prognosperioden (4,5 % per år) än mellan 1950 och 1965 (3,3 % per år). Rikssamtalen förutses öka med 7 å 8 % per år från 1965 till 1970 och nå en nivå av 0,7 å 0,8 miljarder sistnämnda år. Antalet inländska telefonsamtal per invånare steg från knappt 300 år 1950 till 450 år 1965 och väntas 1970 uppgå till ca 600.

Av tabell 7.7: 4 framgår vidare att ut-

Diagram 7.7:8. *Televäsendets investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970*

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.7:3.

landstrafiken och telexverksamheten antas expandera mycket kraftigt under den framförliggande perioden. På något längre sikt får man räkna med en kraftig expansion av dataöverföringen.

Med utgångspunkt från bl. a. prognoserna för efterfrågeutvecklingen har de genomsnittliga årliga investeringarna inom televerkets område beräknats öka från ca 490 milj. kr. 1961—1965 till 630 milj. kr. 1966—1970 (se diagram 7.7: 8).

Främst tack vare automatiseringen har antalet anställda inom televerket kunnat minskas från ca 40 000 år 1950 till ca 36 000 år 1965. Automatiseringen är nu till stora delar genomförd; helt avslutad beräknas den bli i början av 1970-talet, då telefonister kommer att erfordras endast för teletjänst (num-

Tabell 7.7: 4. *Televerkets produktion 1950—1970*

	1950	1955	1960	1965	1970 prognos
Huvudabonnemang, miljoner	1,3	1,7	2,1	2,7	ca 3,5
Telefonapparater, miljoner	1,6	2,1	2,6	3,4	ca 4,5
Lokal- o. närsamtal, miljarder	1,8	1,9	2,1	3,0	ca 3,9
Inländska rikssamtal, miljarder	0,1	0,2	0,3	0,5	0,7 å 0,8
Utländska terminalsamtal, miljoner	1,9	2,8	4,9	7,7	ca 18
Inländska lyxtelegram, miljoner	4,2	3,5	2,9	2,8	ca 2,5
Telexabbonenter, tusental	0,01	0,7	1,8	3,3	6 å 7
Utländsk terminaltrafik per telegraf och telex, miljoner	3,3	4,1	6,0	9,0	ca 15

merbyrå, telefonvakt, SOS-tjänst etc.) samt vissa riks- och utlandssamtal. Fr. o. m. denna tidpunkt får man räkna med att den ökande trafiken drar med sig en ökning av antalet telefonister. Beträffande underhållspersonalen har man anledning vänta sig en viss utökning redan nu, främst till följd av anläggningarnas fortgående tillväxt men också på grund av strävandena att förbättra televerkets service. Den administrativa personalens numerär slutligen påverkas i minskande riktning av kontors- och annan rationalisering. Televerket räknar med att nämnda faktorer kommer att i stort sett balansera varandra fram till början av 1970-talet. Därefter förutses tendensen bli svagt uppåtående. Övervägandena leder till att man för 1970 torde få räkna med en personal av i stort sett samma storlek som f. n., dvs. omkring 36 000 personer.

7.8 Varuhandel

För att nå förbrukaren måste en vara sedan den lämnat tillverkningsstället eller importhamnen transporteras och försäljas. Dessa distributionsfunktioner handhas främst av transportsektorn, parti- och detaljhandeln samt reklamföretagen. Dessa delar av distributionsledet krävde länge en stigande andel av landets totala arbetsstyrka. På 1950-talet upphörde emellertid som framgår av föregående avsnitt transportsektorns andel att stiga. Under första hälften av 1960-talet har tecken på en trendförändring synts även för varuhandeln (här använt synonymt med parti- och detaljhandel). Som närmare utvecklas nedan torde även dess andel av den totala arbetskraften ha stagnerat. Detta får ses som ett resultat av den genomgripande omdaning av varuhandeln som inleddes på 1950-talet. Frågan om vad

som utlöste denna utveckling inom handeln är långt ifrån klarlagd. Den kraftiga fördyringen av arbetskraft jämfört med kapital, bruttoprisförbudet och frånvaron av restriktiv näringslagstiftning inom området torde dock kunna anses ha spelat den största rollen.

Omvandlingen av varuhandeln är inte avslutad utan står tvärtom mitt uppe i ett hektiskt skede. För att få underlag för en bedömning av utvecklingstendenserna inom denna näringsgren har en sektorstudie på vårt uppdrag utförts av Detaljhandels utredningsinstitut. Inom ramen för denna har en specialundersökning för partihandeln utförts av Grosshandels utredningsinstitut. Sektorstudien, som finns redovisad i bilaga 3, har baserats på ett omfattande material som insamlats genom direkta förfrågningar hos företag och organisationer.

Utvecklingstendenser inom detaljhandeln

Den pågående omdaning av detaljhandeln präglas i hög grad av en utveckling mot allt större butiker. Denna tendens till stordrift tar sig uttryck i tillkomsten av varuhus, stora självbetjäningssaffärer, hallbutiker och supermarkets. Samtidigt koncentreras handeln till tätorter. Denna strukturomvandling sker till stor del i samband med befolkningsomflyttningen. Utvecklingen förstärks emellertid genom den ökade rörligheten bland konsumenterna till följd av att allt fler skaffat sig bil. Av betydelse är därvid både de s. k. pendelresorna mellan hem och arbetsplats och de rena inköpsresorna in till tätorter. Även inom tätorterna sker en centralisering. Denna har hittills i Sverige ofta tagit sig den formen att varuhus och butiker av olika slag lokaliserats till orternas centrala delar, vilket ofta skett i samband med en långt gående omda-

ning av citykärnan. Delvis har dock handeln i de större städerna även sökt sig ut till ytterområden, där stormarknader och shoppingcentra med stora utrymmen för bilparkering byggts. En viss osäkerhet synes f. n. råda beträffande vilken väg utvecklingen kommer att ta, men mycket talar för att tyngdpunkten även fortsättningsvis i flertalet orter kommer att ligga på en utbyggnad inom orternas cityområden.

I och med tillkomsten av de nya attraktiva butikerna har konkurrensen inom detaljhandeln skärpts. Som en följd har ett stort antal äldre affärer fått läggas ned. Nedläggning i stor omfattning har dessutom orsakats av krympande kundunderlag inom utflyttningstriketen. Någon exakt statistik över nedläggningarna finns inte, men tillgängliga uppgifter tyder på att utvecklingen accelererat. Särskilt betydande har nedläggningarna varit inom livsmedelshandeln, där under vart och ett av de senaste åren inemot en tiondel av de butiker som fanns vid årets början torde ha försvunnit. En viss minskning synes också ha ägt rum inom textil- och beklädnadsbranschen, medan vissa specialbranscher — exempelvis foto- och radiohandeln — uppvisat ett något ökat butiksantal.

Trots den kraftiga strukturförändring som skett bedrivs dock detaljhandeln

fortfarande till övervägande del vid små arbetsställen. År 1964 hade endast ca 1 800 butiker eller drygt 2 % av totalantalet mer än 10 anställda. Vid ca 500 försäljningsställen, varav omkring hälften varuhus, uppgick antalet anställda till mer än 25. Det kan också konstateras att butiks nätet har en förhållandevis stark regional spridning. Av livsmedelsaffärerna låg 1964 något mer än hälften utanför de s. k. centralorterna.

Uppgjorda program för strukturrationalisering och rådande tendenser tyder på att antalet detaljhandelsbutiker kommer att fortsätta att minska kraftigt. Den kalkyl som gjorts i bilaga 3 pekar på att butiksantalet mellan 1964 och 1970 skulle komma att gå ned med omkring 1/4 från ca 70 000 till ca 52 000. Mer än halva nedgången hänförs sig till butiker med blott en eller två sysselsatta (se tabell 7.8:1). Nedläggningarna beräknas liksom hittills i särskilt hög grad beröra livsmedelshandeln, där mellan 1/3 och 1/2 av butikerna väntas upphöra under perioden.

Antalet varuhus uppgick 1964 till ca 300, varav 265 ingick i de tre stora varuhuskedjorna (konsumentkooperationen samt Epa och Tempo). År 1970 förutses antalet kedjeveruhus uppgå till 350, vartill sannolikt kommer ett femtiotal kollektiva köpmannavaruhus och andra privata varuhus.

Tabell 7.8:1. Antalet butiker inom detaljhandeln 1964—1970

	1964	1970	Förändring 1964—1970	
			Antal	Procent
Familjebutiker (1—2 sysselsatta) . . .	40 000	28 400	—11 600	—29
Mindre enskilda företag (3—9 sysselsatta)	20 500	16 400	— 4 100	—20
Större enskilda företag (minst 10 sysselsatta)	5 000	5 000	0	0
Konsumentkooperationen samt Epa, Tempo och NK	4 600	2 100	— 2 500	—54
Totalt	70 100	51 900	—18 200	—26

Storleksrationaliseringen har gått hand i hand med en övergång till självbetjäning. Livsmedelshandeln har gått i spetsen för denna utveckling och i mitten av 1960-talet var drygt 1/3 av dess butiker, vilka svarade för ca 2/3 av omsättningen, utrustade för självbetjäning. Man räknar med att på längre sikt, dock ej redan 1970, kommer i det närmaste alla inte specialinriktade livsmedelsbutiker att vara av självbetjäningstyp. Enligt uppgifterna från företagen väntas denna butiksform under de närmaste åren bli tillämpad i stigande utsträckning även inom andra branscher. Antalet självbetjäningsbutiker, som uppgick till 200 år 1950, 2 400 år 1955 och 5 500 år 1960, hade 1965 stigit till drygt 8 000. De väntas i fortsättningen netto räknat inte stiga nämnvärt i antal, men förutses komma att svara för en snabbt stigande andel av omsättningen.

Det främsta medlet att spara arbetskraft beräknas under den framförliggande perioden liksom hittills bli utvecklingen mot större butiker ofta utrustade för självbetjäning. Ökad mekanisering väntas emellertid också spela en viss roll. Någon tendens mot automatiserade butiker kan dock ej skönjas.

Utvecklingstendenser inom partihandeln

Man kan inom partihandeln iaktta två utvecklingslinjer som i flera avseenden omskapar denna sektor av varudistributionen. Den ena är en strukturuomvandling mot färre och större enheter och den andra en långtgående rationalisering av varuhanteringen.

Redan nu kännetecknas partihandeln inom flertalet branscher av en långtgående företagskoncentration. I stort sett saknas närmare uppgifter för en total belysning av branschrationaliseringens omfattning. För en bransch, som utmärkts av betydande strukturutveck-

ling, nämligen »kolonialvarupartihandeln», finns dock ett visst siffermaterial. Antalet enskilda kolonialgrossistföretag, som samarbetar inom AB Sveriges kolonialvarugrossister (ASK) har genom sammanslagning minskat från 91 år 1950 till 34 år 1963, medan omsättningen inom gruppen samtidigt mer än fördubblats.

Bl. a. genom vägnätets utbyggnad har det blivit möjligt att väsentligt minska antalet distributionscentraler. Sälunda förutser ASK att antalet grossistlager kommer att minska från 60 år 1963 till ca 25 år 1970. Under samma tid räknar ICA-företagen med att antalet distributionsenheter skall minska från 53 till 25. KF, som endast för några år sedan hade flera hundra lagerställen, har nu sammanfört partiförsäljningen till 32 lagercentraler, vilket antal beräknas ha gått ned till 16 år 1970. Längst i koncentration har Epa och Tempo gått genom att samla all egen partiförsäljning till ett centrallager för vardera koncernen.

Liknande tendenser finns även inom andra branscher.

I samband med dessa förändringar kommer även i fortsättningen en utflyttning av partihandelsföretag att ske från städernas centrala delar till städernas ytterområden. I innerstäderna finns sällan tomtmark för erforderliga lagerlokaler. Trafikförhållandena är också ytterst besvärande. Detta utgör ytterligare ett viktigt incitament för företagen att bygga nya lager som möjliggör ändamålsenliga transporter.

Jämsides med denna strukturrationalisering pågår också en effektivisering av varuhanteringen, som bl. a. tar sig uttryck i en relativt långtgående mekanisering.

Arbetskraftsbehov

Antalet yrkesverksamma inom varuhandeln uppgick enligt folkräkningen

1960 till 437 000 personer, varav drygt 300 000 eller ca 7/10 inom detaljhandeln och drygt 130 000 ca 3/10 inom parti-handeln. Folkräkningen omfattar emellertid inte sådana som har mindre än halv normal arbetstid. Tas även dessa med i beräkningen torde den totala sysselsättningen 1960 inom denna näringsgren kunna uppskattas till omkring 500 000.

Varuhandelns andel av totala arbetskraften hade enligt folkräkningarna stigit från 12,0 % 1950 till 13,5 % 1960. Inkluderas alla deltidsarbetande torde sektorns andelsökning ha varit något större. För senare år än 1960 föreligger inte motsvarande sysselsättningsuppgifter, men däremot finns inkomststatistiken tillgänglig t. o. m. 1964. I denna redovisas dock inte varuhandeln separat utan ingår i gruppen »Varuhandel m. m.» tillsammans med främst bank- och försäkringsbolag, hotell och restauranger, fastighetsförvaltning samt förmedlings- och reklamverksamhet. Gruppens procentuella andel av totala antalet inkomsttagare har utvecklats på följande sätt:

1950	1955	1957	1958	1959
$\frac{15,1}{18,0}$	$\frac{18,0}{18,5}$	$\frac{18,5}{19,1}$	$\frac{19,1}{19,3}$	$\frac{19,3}{19,6}$
1960	1961	1962	1963	1964
$\frac{19,4}{19,5}$	$\frac{19,5}{19,3}$	$\frac{19,3}{19,2}$	$\frac{19,2}{19,6}$	$\frac{19,6}{19,6}$

Andelsökningen, som gick snabbt under större delen av 1950-talet, började sakta av mot slutet av årtiondet. Utvecklingen under 1960-talet kan närmast karakteriseras som stagnerande. Omläggning av statistiken¹ och osäkra förhållanden i övrigt gör det svårt att dra säkra slutsatser. Vi har i våra kalkyler utgått från att övriga verksamhetsgrenar i gruppen »Varuhandel m. m.» ökat sin andel av totala arbetsstyrkan något mellan 1960 och 1965 och att varuhandeln enbart bibehållit sin andel.

Uppgifterna i inkomststatistiken tyder

alltså enligt vår tolkning på att varuhandeln genomfört omsättningsökningen i början av 1960-talet utan några mer betydande arbetskraftstillskott. Annorlunda uttryckt har varuhandeln uppvisat en kraftigt påskyndad produktivtetsökning jämfört med 1950-talet.

Vi räknar med att produktiviteten under återstoden av 1960-talet skall kunna ökas i åtminstone samma takt som uppnåddes 1960—1965. Motivet härför är främst den förutsatta snabba strukturalisering, vilken som nämnts består i att högproduktiva nya butiker tillkommer och mindre rationella läggs ned. En lägre nybyggnadstakt och en större tröghet beträffande nedläggningarna än som förutsatts skulle emellertid kunna minska produktivtetsvinsterna.

Det framtida arbetskraftsbehovet bestäms — förutom av produktivtetsutvecklingen — främst av förändringen i den distribuerade varuvolymen. En första utgångspunkt för beräkningen av denna har varit följande. Enligt vår kalkyl antas produktionen av varor och tjänster (BNP) — och därmed även förbrukning och inköp — öka långsammare från 1965 till 1970 än under närmast föregående femårsperiod; vidare förutses den privata konsumtionen av varor och tjänster stiga volymmässigt med ca 18 % 1965—1970 jämfört med ca 25 % 1960—1965; ökningen av den totala investeringsvolymen i landet väntas gå ned från ca 32 % 1960—1965 till ca 26 % 1965—1970. På grundval därav har vi gjort den bedömningen, att den volymmässiga omsättningen i parti- och detaljhandel kommer att öka högst väsentligt från 1965 till 1970, men ganska säkert något långsammare än från 1960 till 1965. Omsättningsökningen torde, som framgår av sektorstudien, bli inte oväsentligt större inom parti-

¹ Lägsta inkomstgränsen vid deklaration höjdes 1962 från 1 200 kr. till 2 400 kr.

handelsledet än inom detaljhandelsledet. Det föreligger nämligen en klar tendens mot att partihandeln övertar en del partihandelsfunktioner som tidigare utfördes av framförallt industrin. Leveranserna går i flertalet branscher i mindre utsträckning än tidigare direkt från tillverkare till detaljhandel.

Med utgångspunkt från det gjorda produktivitetsantagandet har vi i vår kalkyl räknat med att omsättningsökningen 1965—1970 skall kunna genomföras samtidigt som parti- och detaljhandelns sammanlagda behov av arbetskraft (i arbetstimmar räknat) blir oförändrat eller eventuellt minskar något. Antalet sysselsatta beräknas dock öka med några tusental till följd av arbetstidsförkortningen och det förhållandet att de deltidsanställdas andel av arbetsstyrkan förutses stiga. Vår kalkyl beträffande utvecklingen av arbetskraft och produktivitet ligger helt i linje med slutsatserna i sektorstudien (bilaga 3).

Investeringsutvecklingen

Arbetskraftsbesparingen har som förutsättning haft mycket omfattande investeringar. Vi vet inte exakt hur stora dessa varit eftersom uppgifterna om varuhandelns investeringar är ofullständiga. Följande överslagsmässiga kalkyl beträffande den hittillsvarande utvecklingen kan dock göras. I statistiken redovisas varuhandeln under rubriken »Varuhandel m. m.» tillsammans med främst banker, försäkringsbolag, hotell, restauranger och en del fristående kontorslokaler. Investeringar inom hela gruppen »Varuhandel m. m.» uppgick 1965 enligt preliminära uppskattningar till totalt närmare 1 300 milj. kr. i 1964 års priser (tabell 5: 8 i avd. 5). Ungefär hälften av detta investeringsbelopp torde ha hänfört sig till parti- och detaljhandeln.

Investeringarna inom hela gruppen »Varuhandel m. m.» ökade i volym med inte mindre än drygt 60 % från 1960 till 1965 jämfört med 37 % för de totala investeringarna (exkl. reparationer och underhåll). Ser vi till enbart parti- och detaljhandelns investeringar kan vi bl. a. av de uppgifter som finns i bilaga 3 dra den slutsatsen att även dessa synes ha vuxit betydligt under 1960-talets första hälft. Även om ökningen sannolikt ej varit lika snabb som genomsnittligt för hela gruppen »Varuhandel m. m.» torde den dock ha varit tillräcklig för att inte oväsentligt höja parti- och detaljhandelns andel av landets totala investeringsvolym.

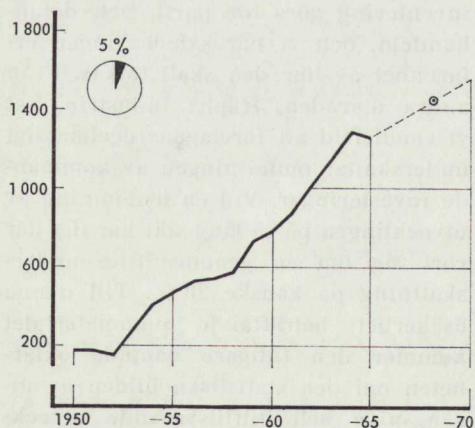
Det bör erinras om att de investeringsbelopp, som nu nämnts för »Varuhandel m. m.» ej inkluderar utgifter för: 1) reparationer och underhåll och 2) inredning och utrustning av parti- och detaljhandelns lokaler.

Uppgifter om företagens framtida investeringsplaner har erhållits genom enkäter och annat material i samband med sektorstudien. Som framhålls i bilaga 3 är emellertid planerna med nödvändighet osäkra, eftersom företagen har svårt att bedöma utvecklingen under en så lång tid som drygt fem år. Det är första gången som en sådan planinventering görs för parti- och detaljhandeln, och vi har således ingen erfarenhet av hur den skall tolkas. Från andra områden, främst industrin, vet vi emellertid att företagen regelmässigt underskattar omfattningen av kommande investeringar. Vid en bedömning av utvecklingen på så lång sikt har det där rört sig om en genomsnittlig underskattning på kanske 20 %. Till denna osäkerhet beträffande planmaterialet kommer den tidigare nämnda oklarheten om den statistiska bilden av utgångsnivå och hittillsvarande utveckling.

Vår bedömning av den framtida investeringsutvecklingen inom varuhandeln har därför fått ske på grundval av allmänna överväganden. Dessa har främst varit följande: antagandet om att varuhandelns behov av arbetskraft håller sig inom de ramar som angavs i det föregående förutsätter investeringar, vilka främst tar sig uttryck i tillkomsten av stora arbetskraftsbesparande försäljningsenheter. Enligt de okorrigerade uppgifterna i företagsenkäterna skulle detta program klaras med en något lägre investeringsvolym 1966—1970 än som nu uppnåts. I överensstämmelse med bedömningen i bilaga 3 har vi bl. a. med utgångspunkt från de nämnda erfarenheterna av enkäter inom andra områden ansett detta innebära en viss underskattning av de kommande investeringskostnaderna. Vi har i vår kalkyl räknat med en fortsatt investeringsökning inom varuhandeln under senare delen av 1960-talet. Ökningen från 1965 till 1970 har antagits bli begränsad till 10 %. Jämfört med tidigare perioder med deras mycket kraftiga ökning förutses

Diagram 7.8:1. Varuhandelns m. m. investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1

alltså ett trendbrott. Den kalkylerade utvecklingen kan sägas överensstämma med huvudtendenserna i enkätsvaren. På grund av att man nu kommit upp i en så hög utbyggnadstakt räknar exempelvis varuhusföretagen med att öppna ett konstant antal nya varuhus under åren fram till 1970. Kalkylens något stigande investeringsnivå skulle främst motiveras av större storlek på försäljningsställena.

För övriga investeringar i gruppen »Varuhandel m. m.» har antagits en större ökning, så att totalt för gruppen skulle stegringen 1965—1970 uppgå till något mer än 20 %. (Se diagram 7.8:1.)

7.9 Privata tjänster

Under rubriken »privata tjänster» har sammanförts bank- och försäkringsverksamhet, fastighetsförvaltning, uppdragsverksamhet, litterär och konstnärlig verksamhet, hotell- och restaurangrörelse, arbetshjälp i hemmet samt diverse personliga tjänster. Material som kan belysa dessa områdens produktions- och arbetskraftsutveckling under närmast gångna år föreligger endast i mycket begränsad omfattning. Enligt folkräkningarnas uppgifter skulle sektorn under 1950-talet ha ökat sin sysselsättning med ungefär 1,2 % per år (ca 2,5 % per år om arbetshjälp i hemmet ej medräknas) och skulle 1960 ha nått ett antal förvärvsarbetande på 310 000. Betydande skillnader i fråga om sysselsättningsförändringarna förelåg dock mellan de olika delområdena som framgår av tabell 7.9:1.

Då utvecklingen inom tjänsteområdena diskuteras pekas ofta på det paradoxala förhållandet att samtidigt som servicenäringarna tillväxer synes den personliga servicen i samhället minska. Det kan vara skäl att något beröra de

Tabell 7.9:1. Sysselsättningen inom sektorn »privata tjänster» 1950—1970

Antal förvärvsarbetsbetande med minst halv normal arbetstid

	1950	1960	1965	1970
Bank- och försäkring.....	31 000	45 000	49 000	54 000
Fastighetsförvaltning.....	12 000	15 000	17 000	18 000
Uppdragsverksamhet.....	19 000	34 000	42 000	50 000
Litterär och konstnärlig verksamhet	13 000	16 000	20 000	24 000
Arbetshjälp i hemmet.....	90 000	71 000	64 000	58 000
Hotell- och restauranger.....	67 000	70 000	74 000	77 000
Frisérsalonger, tvättinrättningar och div. andra personliga tjänster....	40 000	55 000	56 000	57 000
Ospecificerat.....	3 000	4 000	3 000	2 000
Totalt	275 000	310 000	325 000	340 000

tänkbara förklaringarna till dessa motstridiga tendenser. Först kan då framhållas att när inkomsterna stiger i samhället uppkommer därmed en tendens till ökad efterfrågan på olika tjänster. Detta kan även uttryckas så att då levnadsstandarden stiger i samhället vidgas kretsen av dem som efterfrågar tjänster av skilda slag. Nöjen, restaurangbesök, skönhetsvård nämns ofta som exempel i detta sammanhang. Med höjda inkomster följer även en ökad benägenhet att genom försäkringar täcka olika risker; ett ökat behov att anlita banktjänster för placering av sparmedel, i samband med köp av bil, eget hem etc. Nu kan dock de högre inkomsterna inte ensamma förklara en ökning av de privata tjänsterna. Ökade avstånd mellan hem och arbetsplats, en ökad förvärvsverksamhet bland gifta kvinnor etc. har gjort att man oftare äter ute. Ett mer komplicerat samhälle, en mer tekniskt avancerad och specialiserad produktion har skapat en vidgad marknad för konsultbyråer (patent-, ingenjör- och arkitektbyråer etc.) — en utveckling som närmast kan ses som en specialisering och utbrytning av vissa funktioner vilka tidigare tillgodosågs inom företagen. I andra fall har tekniska uppfinningar skapat nya arbetsuppgifter inom serviceområdet, t. ex. radio och television.

Om sådana olika förklaringsgrunder kan anföras till att tjänsteområdena tenderar att tillväxa inställer sig sedan frågan varför samtidigt den personliga servicen på varje enskilda område synes minska. Anledningen därtill är främst det samband som råder mellan inkomstökningar, prisutveckling och produktivitetsförändringar. De löneökningar som genom produktivitetsförbättringar totalt kan ske i samhället kan inte förbehållas den eller de sektorer där den ökade effektiviteten för tillfället uppnås. Genom marknadsförhållandena sprids lönestegringarna över hela fältet — här förutsätts alltså att de som arbetar inom tjänsteområdena i samma mån som övriga arbetstagare blir delaktiga av standardhöjningen i samhället. Detta gör att för exempelvis renodlade tjänster ett pris måste betalas som bestäms av de timförtjänster som i allmänhet utgår inom näringslivet i stort. Sker ingen som helst rationalisering av en tjänst leder dessa omständigheter till att priset på tjänsterna stiger i förhållande till priserna på varor, vars framställning man kunnat förenkla och förbilliga. Denna relativa priskörsökning återverkar efterhand på efterfrågan. Finns det en latent strävan att öka konsumtionen av tjänster då inkomsterna stiger kommer detta att dämpas och motverkas av prisuppgången.

Fördyringen utlöser nämligen försök att på olika sätt substituera tjänster mot varor eller att rationalisera och mekanisera tjänsterna.

De tjänsteområden som här närmast behandlas erbjuder flera exempel på processer av denna art. För t. ex. restaurangernas del är det påtagligt hur en relativ kostnads- och prisstegring och dess dämpande effekt på efterfrågan utlöst en växande strävan till rationalisering och mekanisering. Detta har kommit till uttryck på många olika sätt. En fortgående och ganska markant förändring i branschstrukturen äger rum; barer och självserveringar vinner snabbt terräng och delvis i samband därmed sker en omdaning av företagets storlek från små enheter till allt större företag, vilka besitter möjligheter att i högre grad använda centraliserade tillverkningsmetoder. En förhållandevis ganska snabb mekanisering av olika arbetsmoment i köks-, diskavdelningar etc. kan också noteras. Genom en arbetskraftsbesparande rationalisering i dessa och andra former har sysselsättningsökningen inom hotell och restauranger kunnat hållas tillbaka trots en inte oväsentlig stegring i efterfrågan på dessa tjänster. Under första delen av 1960-talet kan antalet anställda beräknas ha vuxit med endast några tusen.

Pris- och kostnadsförhållandena torde även för den följande femårsperioden komma att utöva minst samma och förmodligen en ökad press till förbättring av effektiviteten. Möjligheterna att uppnå detta genom en fortsatt omdaning av företagsstruktur och genom en rationalisering av hotellens och restaurangernas inre arbets- och produktionsförhållanden torde inte i några avseenden vara uttömda. En förutsedd ökad efterfrågan för detta tjänsteområde beräknas därför här till viss del kunna mötas genom produktivetsförbättring-

ar. I överensstämmelse därmed antas sysselsättningsökningen för hela perioden 1966—1970 bli begränsad till 4 å 5 %.

Ett område som i väsentligt mindre grad synes ha påverkats av det nyss berörda rationaliseringstrycket utgörs av gruppen hygien och diverse personliga tjänster. Den sysselsättningsmässiga expansionen var där relativt sett mycket stark under 1950-talet. Denna utveckling kan sättas i samband med den höga inkomstelasticitet som i konsumtionsundersökningar erhålls för skönhetsvård och hygien i olika former. Prisstegringarna på sådana tjänster, som varit förhållandevis stora, har inte i mer väsentlig mån hållit tillbaka tillväxten i efterfrågan. Olika tecken på prismotstånd har dock kunnat iakttagas, främst i form av ökade do-it-yourself-tendenser. Den stigande efterfrågan har sålunda i ökande grad kanaliserats mot köp av skönhetspreparat, torkhuvar etc. Huruvida dessa tendenser kommer att accentueras under den närmast följande femårsperioden kan inte bedömas. Här förutsätts blott att sysselsättningsökningen fortsätter i ungefär samma takt som tidigare. I ett längre perspektiv är det dock högst troligt att kostnads- och pridförhållandena pressar fram rationaliseringssträvanden i riktning mot ökad självbetjäning.

Inom litterär och konstnärlig verksamhet återfinns exempel på hur pris- och kostnadsförhållanden av delvis annat slag påverkat utvecklingen. Radio och television, vars anställda förs till denna grupp, kan sägas ha medfört en drastisk prissänkning på underhållning, föredrag, nyheter etc. Detta utlöste en stark volymmässig uppgång i efterfrågan på artisttjänster, föredrag etc. som det därvid är fråga om. I extrema fall, då en kombination av olika massproducerade och enhetsbilliga tjänster skett

såsom spelning av populära grammofonskivor i radio, kan det resultera i en synnerligen upphaussad efterfrågan på detta slags tjänster och starka inkomstökningar för ifrågavarande yrkesgrupper. Den andra sidan av denna utveckling har varit ett bortfall av efterfrågan på underhållning, föredrag etc. i mer traditionella former (biografer, föreläsningssällskapernas tjänster, konserter etc.). Vad nettoresultatet i sysselsättningshänseende blivit av detta kan inte bedömas. Spänningarna mellan omvandlingens positiva och negativa sidor på dessa områden torde inte avta under den närmaste framtiden och samma svårigheter att bestämma de sammanlagda sysselsättningseffekterna gäller också för framtiden.

Inom bank- och försäkringsverksamhet har ökade strävanden att uppnå en rationalisering av kontorsarbetet kunnat iakttagas. Beträffande banksektorn, för vilken vissa tentativa beräkningar gjorts, synes dock produktivitetsvinster under 1960-talets första hälft ha varit ganska blygsamma. Utgår man exempelvis från ett sådant mått som omslutningen per anställd inom affärsbankerna så har detta under de första åren av 1960-talet närmast varit sjunkande och har först i slutet av femårsperioden uppnått 1960 års nivå. En hård konkurrens om bankkunder, som tagit sig uttryck i öppnande av många småkontor och i ett växande antal kostnadsfria banktjänster har bidragit till denna utveckling. Genom stigande kostnader i förening med den ökade konkurrensen har vinstmarginalerna pressats och nettovinsten per anställd har varit sjunkande. Med en kvarstående hård konkurrens torde man ha anledning räkna med att affärsbankerna för att hålla en acceptabel vinstmarginal måste eftersträva starkare kostnadsbesparingar. Under den gångna delen av 1960-talet har

affärsbankerna börjat överföra manuell arbetsuppgifter till maskinell bearbetning. Preliminära studier antyder att övergången till ADB hittills inte inneburit några väsentliga produktivetsförbättringar. Den främsta anledningen härtill torde ha varit att en omläggning av arbetsuppgifterna i den omfattning som det här är fråga om kräver en förhållandevis lång inkörningsperiod under vilken systemets fördelar inte helt kommer till sin rätt. Under den kommande femårsperioden synes emellertid de produktivetsförbättrande effekterna böra ge utslag, vilket i sin tur kommer att påverka affärsbankernas behov av arbetskraft. I samma riktning torde även ett mera återhållet öppnande av nya kontor verka. Det är emellertid svårt att uttala sig om takten i dessa sannolika produktivetsförbättringar men uppskattningsvis kan antas att sysselsättningen inom affärsbankerna fram till 1970 därigenom kan begränsas till några tusen personer.

Inte heller för andra banker synes personalökningen fram till 1970 bli av större omfattning. Inom t. ex. sparbankerna kan sålunda den starka strukturrationalisering som där f. n. äger rum antas begränsa personalbehovet.

Till utvecklingen inom övriga till privata tjänster hörande arbetsområden — fastighetsförvaltning, uppdragsverksamhet och arbetshjälp i hemmet — skall inte här fogas några speciella kommentarer. Som tidigare framhållits är det uppgiftsunderlag som föreligger inte av sådan art att några mer bestämda och detaljerade bedömningar är möjliga. Vad särskilt arbetshjälp i hemmet beträffar kan dock i detta sammanhang göras en hänvisning till gjorda studier och prognoser för den privata konsumtionens utveckling. I dessa återkommer å ena sidan en fortgående volymmässig minskning av arbetshjälp i hemmet me-

dan å andra sidan en bestående stegring noteras för hemmens utrustning av maskiner och redskap, för färdiglagad mat, konfektionsvaror etc. Det bör dock framhållas att med den tidigare snabba reducering av sysselsättningen som skett har arbetsstyrkan börjat nå en nivå där den fortsatta avgången möter ett ökat motstånd. Under efterkrigstiden har sålunda nedgången av antalet sysselsatta skett i en för varje femårsperiod allt långsammare takt. Denna tendens antar vi kommer att bestå även under senare delen av 1960-talet.

För att slutligen lämna en sammanfattande siffermässig uppskattning av den framtida sysselsättningens utveckling inom sektorn kan först sägas att enligt olika beräkningar synes antalet sysselsatta 1965 uppgå till ca 325 000. Detta skulle innebära en ökning under den gångna femårsperioden med 15 000 personer eller med knappt 1 % per år (nära 2 % per år om arbetshjälp i hemmet ej medräknas). Den årliga förändringstakten skulle sålunda 1960—1965 ganska väl ha anslutit sig till den som observerades under 1950-talet. Mycket talar för att utvecklingen under senare delen av 1960-talet ungefärligen kommer att följa tidigare mönster. Av olika skäl — bl. a. prisförhållanden och den konkurrenssituation som kan komma att råda beträffande arbetskraften — kan dock ökningen av sysselsättningen inom denna sektor komma att dämpas.

Genom att emellertid nedgången av antalet sysselsatta i hemmen samtidigt antas bli av mindre omfattning än tidigare skulle för hela sektorn uppkomma en ökad sysselsättning fram till 1970 med ca 15 000 personer. Antalet sysselsatta 1970 skulle alltså därigenom bli ca 340 000 personer. Hur dessa beräknas fördela sig på de olika delområdena anges i tabell 7.9: 1.

7.10 Bostäder

Som framgått av avsnitt 6.3 har i vårt räkneexempel för den ekonomiska utvecklingen 1966—1970 intagits den förutsättningen att bruttoinvesteringarna i bostäder (exkl. reparationer och underhåll) 1966—1970 skall öka med ca 5 % per år. Ett par frågor inställer sig genast inför en sådan ökningssiffra: vad skulle ett nybyggande av den storleken betyda i fråga om ökad bostadskonsumtion och vad skulle därigenom hända med bostadsbristen? Med hjälp av schematiserade siffror och vissa förenklade antaganden skall vi här försöka något belysa dessa frågor. Några mer bestämda svar kan tyvärr inte ges. Trots att bostadsfrågorna så länge haft en central ställning i den ekonomiska politiken är bristen på väsentliga ekonomiska data frapperande.

Utgångspunkterna för våra beräkningar är följande. Siffrorna i de olika exemplen är ungefärliga men de ansluter sig i möjligaste mån till de faktiska förhållanden som kan antas komma att gälla.

1) Den antagna ökningen av bostadsbyggandet om ca 5 % per år kan i stort sägas motsvara en nybyggnad om 100 000 lägenheter genomsnittligt per år 1966—1970. Därvid gäller då att dessa lägenheter till rumsantal, yta per rum och kvalitet inte får skilja sig från de nybyggda bostäderna 1965. Vi förutsätter att de nybyggda lägenheterna under hela perioden kommer att i medeltal innehålla fyra rumsenheter (dvs. tre rum och kök som ett genomsnitt). Detta förutsatta rumsantal ligger kanske något för högt jämfört med de faktiska förhållandena 1965 och åren dessförinnan. Men denna överskattning torde neutraliseras av att vi i de följande beräkningarna inte medtar någon ökning

av ytan per rumsenhet fastän en sådan uppgång i verkligheten har skett.

Våra här gjorda antaganden betyder alltså att ökningen av bostadsbyggandet 1966—1970 (ca 5 % per år) genomsnittligt skulle medföra ett årligt bruttotillskott om 400 000 rumsenheter.

2) För att kunna bestämma vad en viss nybyggnation innebär i fråga om nettotillskott till lägenhetsbeståndet måste man ha siffror för det årliga bortfallet av lägenheter genom rivning, kontorisering och genom att bostäder överges. Inga sådana uppgifter finns om detta bortfall. Över rivningar förs viss statistik och i den anges för 1963 antalet rivningslägenheter till 8 850. Lägenhetsbortfallet av andra orsaker är troligen inte lika stort. Vi antar dock att den totala årliga avgången genomsnittligt 1966—1970 blir 20 000 lägenheter.¹ Antalet rumsenheter i rivningslägenheterna har vi satt till 2,5.

Enligt dessa olika antaganden skulle nettotillskottet av lägenheter genomsnittligt bli 80 000 per år. I fråga om rumsenheter skulle det genomsnittliga nettotillskottet uppgå till $(100\,000 \times 4 - 20\,000 \times 2,5)$ 350 000 per år.

3) Lägenhetsbeståndets storlek 1965 har vi här satt till 3 miljoner. Enligt bostadsräkningen 1960 fanns detta år 2 675 000 lägenheter. Med den nybyggnadsverksamhet som skett under första hälften av 1960-talet kan den nämnda siffran för beståndet 1965 inte innebära en avrundning av någon större storlek.

Vad beträffar rumsbeståndet så angavs detta i bostadsräkningen till 9 118 000 år 1960. En framräkning efter samma linjer som för lägenhetsbeståndet ger ett rumsbestånd 1965 om, grovt avrundat, 10,5 miljoner.

De här angivna beståndstalen innebär att det genomsnittliga antalet rumsenheter per lägenhet 1965 skulle vara ca 3,5.

4) Vad vidare beträffar lägenheternas kvalitet och skillnaden i detta avseende mellan olika lägenhetsårgångar föreligger inget material varigenom sådana kvalitetsolikheter närmare kan värde-mässigt bestämmas. Detta gör att någon säkrare beräkning av lägenhets- och rumsbeståndens värde inte kan göras. Vi måste därför här nöja oss med en schematisk uppskattning av detta värde. Vi antar sålunda att den genomsnittliga värdeskillnaden mellan olika årgångar ter sig på följande sätt: vi utgår från en värdeenhet om 1 för den sist tillkomna rumsenheten; för ett rum som är ett år gammalt sätts ett värde av 0,99; för ett två år gammalt rum värdet 0,98 etc. Det sjunkande värdetalet förutsätts åter-spegla såväl en lägre kvalitet genom förslitning som en med tidigare byggnads-år följande lägre standard i fråga om köksutrustning, badrum, golv etc. Under dessa förutsättningar blir lägenhetsbeståndets åldersfördelning i hög grad bestämmande för det totala värdet av beståndet. Med ledning av uppgifter i bostadsräkningen kan man uppskatta den genomsnittliga åldern för de 1965 befintliga lägenheterna till 25—30 år — ca 1/3 av lägenheterna i beståndet har byggts sedan 1950 och litet över 60 % har byggts efter 1930. Den nybyggnadsverksamhet som antas för 1966—1970 torde, under den rimliga förutsättningen att bortfallet av lägenheter kommer att i allt väsentligt hänföra sig till det äldre beståndet, medföra att genomsnittsåldern sjunker ned mot 25 år.

Vad sedan gäller genomsnittsåldern i rumsbeståndet kan man anta att det ligger något lägre. Det har ju nämligen funnits en tendens till ökning av antalet

¹ Särskilt stor osäkerhet råder beträffande i vilken omfattning bostäder överges i glesbygdsområden. En reservation för att våra siffror över avgången är för låga med hänsyn till att de även bör innefatta övergivna hus måste därför här göras.

rum per lägenhet. I de följande beräkningarna utgår vi från att rummens genomsnittsålder 1965 var 25 år. Med ett totalantal rumsenheter av 10,5 miljoner i beståndet skulle, med de förutsättningar beträffande värdeminskning och genomsnittsålder som här gjorts, rumsbeståndet 1965 representera 7,9 miljoner värdeenheter. För nybyggnationen skulle gälla att det årliga bruttotillskottet av rum motsvarade 0,4 miljoner värdeenheter. Det skulle då sedan återstå att bestämma ålder och antal värdeenheter för de 50 000 rum som försvinner genom rivning. Antas deras genomsnittsålder vara 70 år skulle antalet värdeenheter för rivningsrummen totalt uppgå till 0,015 miljoner.

Vad slutligen beträffar lägenhets- och rumsbeståndens genomsnittliga storlek och värde under perioden skulle utifrån de antaganden om nybyggnation, rivning och årlig värdeminskning som gjorts komma att gälla följande: lägenhetsbeståndet skulle genomsnittligt 1966—1970 bli 3,2 miljoner, rumsbeståndet 11,3 miljoner och rumsbeståndets värde 8,6 miljoner värdeenheter.

Efter denna genomgång kan vi återvända till den inledningsvis ställda frågan vilken ökning av bostadskonsumtionen som blir möjlig genom en stegring i bostadsbyggandet med ca 5 %. Med de förutsättningar som ovan angivits skulle resultatet bli följande.

Den volymmässiga ökningen av bostadskonsumtionen 1966—1970, mätt genom tillskottet till lägenhetsbeståndet (80 000 till ett genomsnittligt bestånd av 3,2 miljoner) skulle bli ca 2,5 % per år.

Mätt genom förändringen i rumsbeståndet blir bostadskonsumtionens ökning ca 3,1 % per år (350 000 till ett genomsnittligt rumsbestånd av 11,3 miljoner).

Uppgången i bostadskonsumtionen

blir, då även kvalitetsförändringarna i beståndet beaktas, årligen ungefär 4,5 % då rummens genomsnittsålder sättes till 25 år.

Vid beräkningen av de ovan angivna talen för bostadskonsumtionens ökning har inte någon hänsyn tagits till framtida rationaliseringsvinster inom bostadsbyggandet. Rimligen bör en sådan årlig förbättring av produktiviteten där kunna komma till stånd att exempelvis den angivna siffran för bostadskonsumtionens stegring om 4,5 % — som inkluderar såväl utrymmes- som kvalitetsförbättringar — kan höjas upp till närmare 5 %.¹

Den årliga ökning i bostadskonsumtionen som sålunda beräknas uppkomma vid en sådan stegring i bostadsbyggandet som förutsätts i våra kalkyler kan karakteriseras som ganska betydande mot bakgrund av att privat konsumtion totalt antas öka årligen med 3,4 %. Det kan för övrigt nämnas att bostadskonsumtionen är nästan den enda huvudgrupp inom privat konsumtion (ev. även rekreation) för vilken ökningen skulle ske snabbare 1966—1970 än under föregående femårsperiod.

Men hur ter sig då en sådan ur utbudssynpunkt möjlig konsumtionsökning om den ställs mot den efterfrågan som kan bedömas göra sig gällande under perioden 1966—1970. Att göra en meningsfull beräkning över efterfrågeutvecklingen är emellertid mycket vanskligt. Den brist på jämvikt som råder på bostadsmarknaden utgör därvidlag ett allvarligt hinder och vidare blir varje prognos utan en precise-

¹ Det ökningstal för bostadskonsumtionen som anges i avsnitt 6.1 är något lägre eller 4,5 % per år. Till viss del synes denna lägre siffra förklaras av bostadssubventionerna i nyproduktionen samt av hyresreglering och inflation i förening.

ring av efterfrågans prisberoende och prisernas utveckling — vilket för detta område inte så lätt låter sig göra — ganska bedräglig.

De prognoser för bostadsefterfrågans utveckling som presenterats i samband med tidigare långtidsutredningar inbjuder för övrigt inte heller till efterföljd.

Enligt en promemoria utarbetad inom bostadsstyrelsen för 1950 års långtidsutredning ansåg man att ett bostadsbyggande om 50 000 lägenheter genomsnittligt per år även i ogynnsammaste fall skulle skapa balans på marknaden fram till 1959. Under åren 1950—1959 byggdes i medeltal 55 000 lägenheter och trots det växte bostadsköerna.

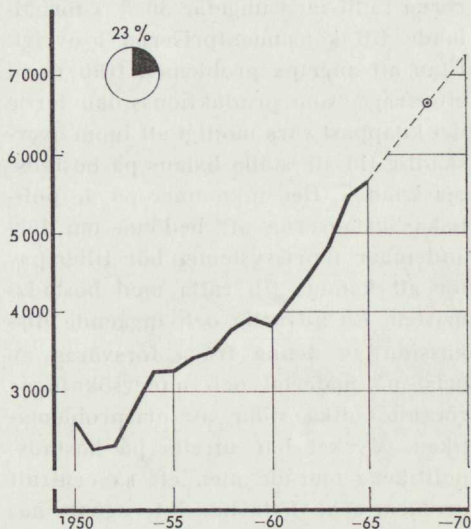
Bostadsstyrelsen beräknade i samband med 1955 års långtidsutredning att en byggnadsverksamhet om genomsnittligt 65 000 lägenheter skulle medföra balans på bostadsmarknaden fram till 1965. I stället för de 65 000 lägenheterna byggdes 73 000 i genomsnitt under åren 1956—1965 men likväl försämrades bostadssituationen.

1959 års långtidsutredning hade som utgångspunkt för sin diskussion av bostadssektorn bostadsbyggnadsutredningens prognos. Långtidsutredningen betonade att den där beräknade byggnadsverksamheten inte vid gällande hyresnivå var tillräcklig för att åstadkomma en eftersträvad jämvikt på marknaden. Enligt denna prognos skulle ett bostadsbyggande 1961—1965 om 78 000 lägenheter per år ge balans på marknaden. Det faktiska bostadsbyggandet blev ca 80 000 per år. Trots detta är nu jämviktsläget måhända än mer avlägset än tidigare.

I denna långtidsutredning skall vi avstå från att utifrån en prognos om efterfrågans utveckling söka ange storleken av det bostadsbyggande som skulle behövas för att vid rådande hyresrelationer skapa jämvikt på marknaden. Så

Diagram 7.10:1. Bostadsinvesteringarna (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. i diagram 7.1:1

mycket kan dock säkerligen sägas att det bostadsbyggande som förutsatts i våra kalkyler långt ifrån häver bostadsbristen fram till 1970. Det kan även bestämt hävdas att bristen med nuvarande subventionering och hyresreglering skulle bestå 1970 även om man väljer ett alternativ med en årlig ökning av privat konsumtion om 3 % och avdelar huvudparten av det därvid erhållna större resursutrymmet för bostadsbyggande.

Att bygga bort bostadsbristen under åren 1966—1970 skulle alltså med nuvarande prispolitik inte vara möjligt ens vid en mycket drastisk forcering av bostadsbyggandet — om nu en sådan forcering av institutionella skäl vore möjlig. De allvarliga sociala problem och de svåra hinder för en förbättrad effektivitet i ekonomin som följer av bostadsbristen skulle därmed bestå för lång tid framöver.

Klart är att bostadsbristen samman-

hänger med den prisbildning som tillämpas på bostadsområdet. Sedan regleringarna infördes har priset eller hyrorna fallit med ungefär 30 % i förhållande till konsumentpriserna i övrigt. Utan att angripa problemen från såväl efterfråge- som produktionssidan torde det knappast vara möjligt att inom över-skådlig tid återställa balans på bostadsmarknaden. Det ankommer på de politiska instanserna att bedöma om förändringar i prissystemet bör tillgripas för att komma till rätta med bostadsbristen. En allvarlig och ingående diskussion av denna fråga försvåras av brist på material och undersökningar rörande olika sidor av prisproblematiken. Mycket har utretts på bostadspolitikens område men ett så centralt problem som detta har inte ägnats någon egentlig uppmärksamhet i det offentliga utredningsarbetet. Vi har därför inte kunnat erhålla något material för att närmare belysa dessa frågor. Vi kan endast konstatera avsaknaden av informationsmaterial i denna för avvägningsproblemen så vitala punkt.

7.11 Vatten och avlopp

Efterfrågans utveckling

Vatten- och avloppssektorn har varit en av de mest expansiva under efterkrigstiden, vilket torde ha berott både på eftersläpningar från tidigare perioder och på successivt stigande behov. Efterfrågan på vatten har ökat kraftigt både totalt och per capita. Hushållen har förbrukat större mängder vatten inte bara i den permanenta bostaden utan i allt högre grad även i fritidsbostaden. Inom industrin, främst massa- och pappers- samt livsmedelsindustrin, har vattenbehovet per framställd varukvantitet ökat i samband med stigande kvalitetskrav och längre driven vidareförädling.

Inom den offentliga sektorn har förbrukningen vuxit inom bl. a. sjuk- och åldrvården.

Man räknar med att den totala vattenåtgången i landet i början av 1960-talet var gott och väl fyra gånger så stor som 1930 och dubbelt så stor som 1950. Den förbrukade kvantiteten 1965 kan beräknas ha uppgått till 4,3 miljarder m³, varav 1/5 kom på hushållen, den offentliga sektorn och jordbruket och ungefär 4/5 på industrin. Av industriförbrukningen gick ca 2/3 till massa- och pappersindustrin.

Behovet av vatten kan förutses komma att stiga snabbt även i framtiden. Senast gjorda prognoser (SOU 1965:8) anger att förbrukningen per dygn och capita för hushålls- och samhällsändamål i tätorterna kommer att öka från i runt tal 200 liter 1960 till ca 275 liter 1970, ca 350 liter 1980 och ca 450 liter år 2000. Man räknar vidare med att förbrukningen för industriändamål kommer att vara fördubblad 1980 och tredubblad år 2000. Det totala vattenbehovet kan därför, räknat från början av 1960-talet, väntas bli minst fördubblat fram till 1980 samt gott och väl fyrdubblat fram till år 2000. Den nu nämnda ökningen innebär en årlig tillväxttakt på ca 4 %.

Den nuvarande förbrukningen av vatten utgör endast ca 3 % av den nederbörd som skulle vara möjlig att nyttiggöra, varför någon brist på konsumtionsvatten ej behöver befaras om man betraktar landet som helhet. Däremot måste i framtiden vatten i stigande omfattning och sannolikt över allt längre avstånd överföras från överskottsområdena till de tätbefolkade bristområdena. På längre sikt kan Sverige också komma att leverera vatten till bl. a. Danmark.

Behovet av avlopp och rening av avloppsvatten har under senare år ökat

i minst samma takt som behovet av vatten. Under perioden 1945—1960 har andelen lägenheter försedda med modern vatten- och avloppsutrustning ökat från 65 till 90 % av totalantalet lägenheter. Alla nybyggda hus för permanent bruk — och i stigande omfattning även fritidsbostäder — förses nu redan från början med dylika anläggningar.

Tack vare Sveriges långa kustlinje, stora sjöareal och många vattendrag med god vattenföring har stora mängder industriellt och kommunalt avloppsvatten länge kunnat släppas ut utan rening eller efter endast enklare behandling. Många vattendrag har dock på grund därav blivit mer eller mindre skadade.

Antalet reningsverk ökade tämligen långsamt ända fram till en bit in på 1950-talet, då emellertid en kraftig utbyggnad började. Antalet anläggningar med höggradig rening har stigit från ca 20 år 1952 till 700 år 1965. Antalet betjänade personer ökade under samma period från 130 000 till ca 1,7 miljoner. Detta innebär dock att endast 20 % av Sveriges totala folkmängd och 30 % av tätortsbefolkningen f. n. har avlopp anslutet till höggradigt reningsverk. Ungefär 35 % av folkmängden i tätorterna betjänas av låggradiga reningsverk. Avloppsvattnet från återstående 35 % av folkmängden i tätorterna undergår inte någon rening alls. Dessa förhållanden är klart otillfredsställande.

I sektorn såsom den avgränsas i nationalräkenskaperna och därmed i våra tabeller ingår även kommunala investeringar dels i utrustning för *renhållning* o. dyl. (dvs. byggande och utrustning av destruktionsanstalter, inköp av bilar och kärl för sophämtning, etc.), dels *parker, badplatser, simhallar och idrottsplatser m. m.*, såvitt dessa poster inte ingår i kostnaderna för vägar och gator, bostäder eller skolor. Även här-

vidlag medför urbanisering och höjd levnadsstandard ökade behov. Bland andra faktorer som ökar anspråken på speciellt renhållning kan nämnas den ökade användningen av engångsembalage. Uppgifter från en del av landets större städer pekar på en ökning av mängden sopor med 2 å 3 % per capita och år. Investeringsmässigt svarar renhållningen och de nyss nämnda anläggningarna för rekreation och hygien för 10 å 15 % av hela sektorns behov.

Investeringar

Utbyggnaden av anläggningar för vattenförsörjning, avlopp m. m. är i första hand en kommunal angelägenhet; statsbidrag utgår dock i viss omfattning. I glesbygderna görs dessutom investeringar i privat regi. Dessa ingår inte i beloppen i detta avsnitt. Detsamma gäller de anläggningar som industrin svarar för.

Investeringarna i de kommunala anläggningarna för vatten, avlopp, renhållning m. m. har expanderat kraftigt. Ökningen i volym mellan perioderna 1951—1955 och 1956—1960 var närmare 10 % per år samt mellan 1956—1960 och 1961—1965 ca 7 % per år. Den senaste långtidsutredningen räknade med en ökning mellan sistnämnda perioder som var endast ungefär hälften så stor. Underskattningen beror sannolikt främst på att de behov, som föranletts av urbaniseringen och fritidsbebyggelsen, undervärderades i 1960 års prognosmaterial. En liknande underskattning gjordes också i 1955 års långtidsutredning.

Genom en enkät till landets kommuner insamlades hösten 1964 uppgifter om sektorns investeringar för 1963—1970, vilket material våren 1965 granskades och i viss utsträckning korrigerades av Väg- och vatten genom länsingenjörernas försorg. Om man ser till

antalet uppgiftslämnare har de erhållna uppgifterna en hög täckningsprocent — endast en mindre stad och sju mindre landskommuner har ej inlämnat uppgifter.

Enkäten gav till resultat att investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) i vatten- och avloppsanläggningar skulle uppgå till i medeltal 765 milj. kr. 1966—1970 (räknat i 1964 års priser). Lägg därtill investeringarna i renhållning m. m. på uppskattningsvis 80 å 100 milj. kr. per år erhålls ett totalt investeringsbelopp för sektorn på i runt tal 850 milj. kr. per år, vilket är endast obetydligt högre än den nivå som i genomsnitt uppnåddes 1961—1965.

Det bakomliggande beräkningsmaterialet torde emellertid vara något så när fullständigt endast för de två å tre närmaste åren. För de senare åren i prognosperioden kan man — i överensstämmelse med erfarenheterna från andra sektorer och från de tidigare långtidsutredningarna — misstänka att kommunernas planer är betydligt mer ofullständiga. Sannolikt har siffermaterialet därför luckor främst för 1968—1970, vilket drar ned medelvärdet för hela perioden 1966—1970. En detaljprövning av materialet för vissa kommuner har styrkt denna uppfattning. Särskilt synes en underskattning ha gjorts av kommuner som hittills haft relativt små investeringar men som torde få en tätortsutveckling som är snabbare än vad man vid tidpunkten för uppgiftslämnandet räknade med. Det nu sagda gäller även i vissa fall beträffande fritidsbebyggelse, där kraven på vatten och avlopp successivt torde komma att höjas.

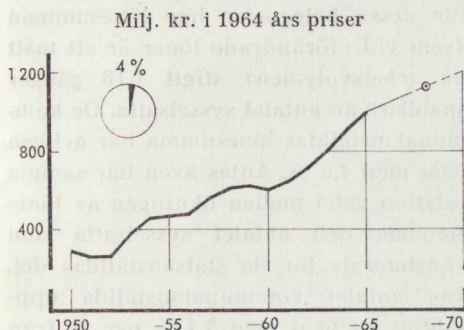
De pågående undersökningarna och utredningarna på vattenvårdens och vattenbehovens områden — t. ex. beträffande Mälaren, Vänern och Vättern — kan om några år mycket väl resul-

tera i skärpta krav på rening av avloppsvattnet från kommunerna vid dessa sjöar och vid vattendragen i anslutning till dem. Denna skärpning torde till stor del komma att gälla industrierna, varför effekten på investeringarna faller utanför här aktuell redovisning. Betydande investeringsbehov som ej medtagits i det ovan redovisade enkätmaterialet, kan emellertid också komma att uppstå för kommunernas del.

Med utgångspunkt från nämnda förhållanden har vi ansett att den direkt på kommunenkäten byggda uppskattningen av investeringsnivån utgör en klar underskattning av den kommande utvecklingen. Vår bedömning av investeringarna för *hela* perioden 1966—1970 har i stället grundats på en uppskattning med utgångspunkt från bostadsbyggandets utveckling. Man kan konstatera att investeringarna i vatten- och avloppsanläggningar ökat snabbare än bostadsbyggandet. Orsaken härtill torde bl. a. vara att tätorternas utbredning i yta som tidigare berörts växer snabbare än invånarantalet och att detta drar med sig allt längre ledningar i vatten- och avloppssystemet. Uttryckta i procent av bostadsbyggandet har investeringarna i vatten och avlopp ökat från 10,2 % 1951 till 15,5 % 1960 och 17,3 % 1965. Vi har utgått från att relationen kommer att visa samma trendmässiga utveckling 1965—1970 som 1951—1965. Resultatet har blivit att de totala investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) inom sektorn skulle komma att uppgå till i medeltal 1 110—1 220 milj. kr. per år 1966—1970. Mot bakgrunden av det relativt begränsade totala investeringsutrymmet i vår kalkyl har vi stannat för ett belopp som ligger i den nedre delen av det angivna intervallet, nämligen 1 120 milj. kr. (Se diagram 7.11:1.)

Det kan nämnas att en från ovan-

Diagram 7.11:1. Investeringar i vatten- och avloppsanläggningar (exkl. underhåll) 1950—1970



Se anm. till diagram 7.1:1

stående beräkningar helt fristående kalkyl, som gjordes inom Väg- och vatten våren 1965, visar på ett faktiskt investeringsbehov inom vatten- och avloppssektorn av 1 200 milj. kr. per år under perioden 1966—1970.

Aspekter på utvecklingen efter 1970

Inledningsvis pekades på de mycket stora framtida behov som gäller för vatten- och avloppssektorn. Att även för tiden efter 1970 omtolka dessa utvecklingsdrag i investeringsbelopp låter sig inte så lätt göra. Även om de tekniska framstegen skulle bli betydande på längre sikt — det gäller t. ex. avsättning av vatten, vilket bl. a. skulle kunna minska behovet av långa vattenledningar till kuststäderna, samt tillkomsten av torrrecipienter i bostäderna, vilket skulle kunna minska dimensionerna hos avlopps- och reningssystemen — får man räkna med förhållandevis stora investeringsbehov även efter 1970. Inga skäl synes f. n. tala för att dessa skulle komma att bli mindre än vad som ovan antagits för 1966—1970.

Många omständigheter pekar på att det i framtiden i ännu högre grad än f. n. blir fråga om att transportera vatten förhållandevis långa sträckor till de

allt större tätbebyggelseområdena. En utredning om en större vattenledning från bl. a. Bolmen eller Lagan till i första hand Skåne har nyligen framlagts (SOU 1965: 8) och en liknande utredning beträffande Vättern-Östgötästäderna pågår. Storleken av de erforderliga investeringarna enligt »Skåneutredningen» är 200 à 400 milj. kr. Några mer betydande investeringar för dessa ändamål beräknas dock inte bli erforderliga före 1975, utan huvuddelen av investeringarna skulle, om de grundläggande förbrukningsprognoserna visar sig realistiska, falla på åren kring 1980.

7.12 Offentliga tjänster

7.12.1 Sektorns omfattning och utvecklingen under senare år

Inom denna sektor behandlas den tjänsteproduktion som bedrivs av staten och kommunerna och som är avsedd för *offentlig* konsumtion (t. ex. undervisning, hälso- och sjukvård, försvar, förvaltning m. m.). Det bör observeras att sektorn inte omfattar all statlig och kommunal produktionsverksamhet. Som följer av definitionen ingår här inte de affärsdrivande verksamhetsområdena, vars tjänster avsätts på en *privat* marknad (t. ex. statens järnvägar, televerket, vattenfallsstyrelsen, de kommunala transportföretagen m. m.).

Enligt det system som används i nationalbokföringen mäts offentlig konsumtion med driftkostnader. Dessa utgörs av summa löner och arvoden till anställd personal och inköp av förbrukningsvaror. Lönedelen i offentlig konsumtion anger den offentliga tjänstesektorns förädlingsvärde eller bidrag till bruttonationalprodukten. År 1955 uppgick denna lönesumma till 4 miljarder kr.; detta år svarade de offentliga tjänsterna för 8 % av landets totala

varu- och tjänsteproduktion (BNP). För 1965 kan motsvarande tal uppskattas till drygt 10 miljarder kr. och drygt 10 %.

Elimineras lönestegringarnas effekt finner man att förädlingsvärdets volym ökat med 49 % från 1955 till 1965, dvs. med i genomsnitt 4 % per år. Enligt denna beräkningsmetod, som stämmer överens med nationalräkenskapernas, förutsätts att ingen produktivitetsökning sker inom offentlig tjänsteproduktion, vilket kan hävdas vara en realistisk underskattning. Frågan är om inte en omprövning av nationalbokföringens metod i detta hänseende snart bör aktualiseras. (Noga räknat innebär det nuvarande räknesättet att en mindre produktivitetsökning inkalkyleras genom att vissa överflyttningar till högre betalda tjänster kommer till uttryck som höjd produktion.)

Löpande statistik över i offentlig tjänsteproduktion sysselsatt personal saknas för kommunernas del. Beträffande statsanställda utarbetas sådan statistik av statistiska centralbyrån. Enligt denna uppgick antalet tjänstemän inom allmän civilförvaltning och försvarsväsende till 139 400 år 1964 mot 105 300 år 1955. Antalet har således ökat med i genomsnitt 3,2 % per år. Mellan samma

år steg de statsanställdas lönesumma, räknat vid oförändrade löner, med i genomsnitt 3,7 % per år. Man finner att för dessa kategorier har lönesumman (som vid oförändrade löner är ett mått på arbetsvolymen) stigit 1,16 gånger snabbare än antalet sysselsatta. De kommunalanställdas lönesumma har årligen ökat med 4,0 %. Antas även här samma relation gälla mellan ökningen av lönesumman och antalet sysselsatta som konstaterats för de statsanställdas del, kan antalet kommunalanställda uppskattas ha ökat med 3,4 % per år från 1955 till 1965.

Det totala antalet i offentlig tjänsteproduktion sysselsatta personer kan på det viset uppskattas ha ökat från ca 340 000 år 1955 till ca 470 000 år 1965, dvs. med 39 % (3,4 % per år). Osäkerheten i denna uppskattning framgår av den använda metoden. Med den omfattning som den offentliga sektorn numera har är det förvånande att inte bättre statistisk information över sysselsättningsförhållandena föreligger. (Av beräkningstekniska skäl förekommer en annan nivå i tabell 5.6 och i avsnitt 6.6.)

Som visats ovan har produktionen av offentliga tjänster expanderat snabbt och tagit i anspråk en allt större del av landets totala arbetsstyrka. Det är också

Tabell 7.12:1. Statens och kommunernas utgifter för offentlig tjänsteproduktion 1955—1965

Milj. kr.

	1955 i löpande priser			1965 i 1964 års priser		
	Drift- utgifter	Investe- rings- utgifter	Summa	Drift- utgifter	Investe- rings- utgifter	Summa
Undervisning.....	1 500	500	2 000	3 900	1 400	5 300
Hälsa- och sjukvård.....	1 150	250	1 400	3 050	850	3 900
Socialvård.....	400	100	500	1 150	250	1 400
Försvar.....	1 000	1 250	2 250	2 050	2 500	4 550
Övriga områden.....	1 700	250	1 950	4 350	750	5 100
Totalt	5 750	2 350	8 100	14 500	5 750	20 250

av intresse att undersöka hur utgifterna för denna verksamhet har utvecklats. En redovisning för åren 1955 och 1965 har sammanställts i tabell 7.12: 1. Det framgår att statens och kommunernas driftkostnader (dvs. offentlig konsumtion) i löpande priser ökat från ca 5,8 miljarder 1955 till 14,5 miljarder 1965. I fasta löner och priser blir ökningen 1955—1965 ca 58 % (4,7 % per år). Bland driftkostnaderna har olika omkostnader (mat och läkemedel på sjukhus, undervisningsmaterial osv.) ökat snabbare än personalkostnaderna.

Vill man se på verksamhetens totalutgifter, bör också investeringsutgifterna medräknas. Dessa uppgick i löpande priser 1955 till 2,4 miljarder och 1965 till 5,8 miljarder kr. I volym har investeringarna under samma tid ökat med 74 % (5,7 % per år). Statens och kommunernas totala drift- och investeringsutgifter för offentlig tjänsteproduktion har således ökat från 8,1 till 20,3 miljarder kr. 1955—1965. År 1955 tog de offentliga tjänsterna i anspråk 16,6 % av landets totalproduktion. År 1965 hade motsvarande andel stigit till 20,0 %.

I tabell 7.12:1 visas också hur utgifterna fördelat sig på olika delområden. De angivna utgifterna avser statens och kommunernas egen tjänsteproduktion. Transfereringar till privat sektor ingår inte i denna redovisning. I det följande kommer nu utvecklingstendenserna inom olika delområden av offentlig tjänsteproduktion att behandlas.

7.12.2 Undervisning

Under denna rubrik behandlas följande verksamheter: skolväsendet, den högre undervisningen och forskningen, lärarutbildningen och kulturområdet (bl. a. teatrar, bibliotek och museer). Som mått på de olika delområdenas omfattning lämnas här nedan uppgifter om driftkostnaderna under 1965:

	Milj. kr.	Procentuell andel
Skolväsendet.....	3 150	80,7
därav: grundskolor m.m. gymnasiala skolor.....	2 300	58,7
Högre utbildning och forskning.....	800	21,2
Lärarutbildning.....	350	9,3
Kulturområdet.....	150	3,6
	250	6,4
Totalt	3 900	100,0

Sektorns omfattning kan också beläggas med antalet sysselsatta personer. På grund av bristerna i statistiken kan dock ingen exakt redovisning ges, varför de följande talen bör betraktas som ungefärliga uppskattningar. Enligt ecklesiastikdepartementets beräkningar sysselsattes 1965 inom skolväsendet 118 000 personer, inom den högre utbildningen och forskningen 11 000, inom lärarutbildningen 2 000 och inom kulturområdet 14 000 personer. Sammanlagt beräknas således ca 145 000 personer ha varit verksamma inom undervisningssektorn 1965, varav ca 80 000 i olika lärarbefattningar. I antalet har också inräknats i enskild tjänst anställda och beträffande kulturområdet även fria yrkesutövare, vilket innebär en annan avgränsning än i tablån ovan.

Planer. I en redogörelse för utvecklingstendenserna inom undervisningssektorn måste huvudintresset av naturliga skäl knytas till skolväsendet samt den högre utbildningen och forskningen. De övriga två delområdena skall emellertid först beröras med några korta kommentarer. I nuvarande bristsituation är tillgången på lärare av central betydelse för skolans utvecklingsmöjligheter. Lärarutbildningen står f. n. inför en eventuell omläggning. I avvaktan på ställningstagande till organisationen har någon underbyggd kalkyl för den framtida utvecklingen inte kunnat göras. Ecklesiastikdepartementet har i sina

beräkningar antagit att de sammanlagda driftkostnaderna för lärarhögskolor och folkskoleseminarier fr. o. m. budgetåret 1967/68 förblir oförändrade, medan kostnaderna för yrkeslärarutbildningen kommer att öka relativt kraftigt. Sammanlagt skulle lärarutbildningens driftkostnader enligt denna beräkning öka med drygt 60 % i fasta priser mellan 1965 och 1970.

Också en bedömning av utvecklingen inom kulturområdet erbjuder stora svårigheter. Som en allmän utgångspunkt kan dock antas att efterfrågan på statens insatser för att stimulera aktiviteten på kulturområdet kommer att öka kraftigt. Som ett uttryck för denna uppfattning har ecklesiastikdepartementet räknat med en ökning av de offentliga kostnaderna på 70 % 1965—1970. I avsnittet om privata tjänster (7.9) berördes hur pris- och kostnadsförhållanden påverkat utvecklingen inom litterär och konstnärlig verksamhet. Den starka uppgången i olika massproducerade och enhetsbilliga tjänster har lett till ett bortfall i efterfrågan på underhållning, föredrag etc. i mer traditionella former (teatrar, biografier, föreläsningssällskapens tjänster, konserter osv.). Den planerade ökningen av statens aktivitet på kulturområdet kan till stor del ses som försök att dämpa de negativa verkningarna av denna utveckling. En fortgående vidgning av prispågat mellan mekaniserade och traditionella artist- och konstnärstjänster ställer ett kulturstöd med sådan inriktning inför ständigt vidgade anspråk för så vitt man inte kan finna sådana vägar för en rationalisering av dessa sistnämnda tjänster som framstår som acceptabla från kulturpolitisk synpunkt.

Utbildningens kvantitativa omfattning bestäms dels av antalet personer i de aktuella åldrarna, dels av den andel av dessa personer som söker sig till de

olika läroanstalterna (utbildningsfrekvens). I nedanstående tablå anges den beräknade folkmängden enligt statistiska centralbyråns befolkningsprognos (se avsnitt 3.1.1) för de i utbildningssammanhang relevanta åldersgrupperna (1 000-talet personer):

	1965	1970	1975	1980
7—15 år....	965	950	1 045	1180
16—19 år....	501	433	426	444
20—24 år....	607	627	552	541

För antalet ungdomar i åldern 7—15 år (dvs. i grundskoleåldern) förutses en mindre minskning mellan 1965 och 1970, varefter antalet kommer att stiga snabbt under hela 1970-talet. Också antalet ungdomar i åldern 16—19 år (mot svarande det gymnasiala åldersstadiet) väntas minska fram till 1970 för att därefter ligga på en i stort sett oförändrad nivå. Åldersgruppen 20—24 år beräknas kulminera under 1968, varefter den kommer att minska successivt.

För grundskolestadiets del (förutom grundskolor räknas hit nuvarande folkskolor, realskolor och flickskolor) bestäms elevantalets utveckling i stort sett helt av ovan angivna befolkningstal. Förutsättningen härför är att grundskolan också på högstadiet hinner bli genomförd till i början av 1970-talet. Beträffande de icke obligatoriska skolformerna — gymnasiet, fackskolan och yrkesskolan — har beräkningar av elevantalet grundats på av riksdagen fattade beslut angående dessa skolors framtida omfattning.

Det nya gymnasiet som införs med början läsåret 1966/67 kommer att avlösa det nuvarande allmänna gymnasiet, tekniska gymnasiet och handelsgymnasiet. Gymnasiefrekvensen, varmed här avses andelen 16-åringarna som påbörjar gymnasiestudier, beräknas stiga från drygt 25 % 1965 till 30 % 1970.

Genom att befolkningsunderlaget minskar väntas emellertid antalet gymnasieelever — ca 100 000 år 1965 — växa endast obetydligt. Det kan här påpekas att den påbörjade strukturförändringen i riktning mot ökat fackgymnasialt inslag kan väntas bli förstärkt under prognosperioden. För närvarande studerar 3/4 av gymnasieeleverna i allmänt gymnasium och 1/4 vid tekniskt gymnasium och handelsgymnasium. För 1970 räknar man med att inemot hälften av gymnasieeleverna skall ha valt teknisk eller ekonomisk gren.

Även för den nya fackskolans del har förutsatts en stark inriktning mot teknisk och ekonomisk utbildning. Antalet fackskoleelever, ca 10 000 f. n., beräknas enligt föreliggande planer stiga till ca 30 000 år 1970. Fackskolefrekvensen skulle därmed uppgå till inemot 20 %. Varannan 16-åring kommer följaktligen enligt dessa planer att bedriva gymnasie- eller fackskolestudier år 1970.

Yrkesskolans framtida utformning utreds f. n. Enligt ecklesiastikdepartementets beräkningar, grundade på uppgifter från förutvarande överstyrelsen för yrkesutbildning, antas antalet heltidsläsande elever vid dessa skolor öka från ca 65 000 år 1965 till närmare 85 000 år 1970. Därtill kommer i runt tal 100 000 deltidsläsande elever per år. Dessa beräkningar måste, i avvaktan på yrkesutbildningsberedningens förslag, betraktas som preliminära.

Elevantalets förutsedda utveckling inom skolväsendet sammanfattas i nedanstående tablå (antal elever i 1 000-tal).

Det bör betonas att den här förutsatta utbyggnadstakten för de gymnasiala skolorna återger statsmakternas riktlinjer. Det är således fråga om en utbudskalkyl. Det finns skäl att anta att efterfrågan på utbildning i dessa

	1965	1970	Förändring 1965— 1970
Grundskolor	962	947	—15
Gymnasiala skolor. därav: gymnasier och fackskolor	181	240	+59
yrkesskolor	105	141	+36
	63	85	+22
Totalt	1 143	1 187	+44

skolformer också 1970 överstiger det tillgängliga platsantalet. Utbyggnadstakten är enligt skolmyndigheterna motiverad av att grundskolans planenliga genomförande bör ges förtur.

Med utgångspunkt från elevantalets utveckling har antalet klasser beräknats. Inom grundskolestadiet har den genomsnittliga klasstorleken successivt minskat och en viss ytterligare nedgång har i ecklesiastikdepartementets beräkningar förutsatts äga rum även under andra hälften av 1960-talet. För de gymnasiala skolorna har klasstorleken antagits bli oförändrad. På grundval av det beräknade antalet klasser har sedan antalet erforderliga lärare kunnat beräknas. I grundskolan anges lärarbehovet öka från ca 60 000 år 1965 till drygt 63 000 år 1970. För de gymnasiala skolorna blir motsvarande tal ca 16 000 resp. närmare 20 000. Skolväsendets lärarbehov väntas således öka 1965—1970 med ca 7 000. För övriga befattningshavare anges ökningen till drygt 2 000 personer.

Också inom det högre utbildningsväsendet måste planeringen utgå från antaganden om antalet studerande. I prop. 1965:141 föreslås att den fortsatta planeringen av universitets- och högskoleorganisationen bör utgå från ett beräknat totalantal studerande i början av 1970-talet av ca 87 000. (Enligt preliminära siffror uppgick antalet studerande under höstterminen 1964 till ca

58 000.) I vilka former och på vilka orter den härför erforderliga utbyggnaden skall äga rum har utretts av 1963 års universitets- och högskolekommitté (U 63).

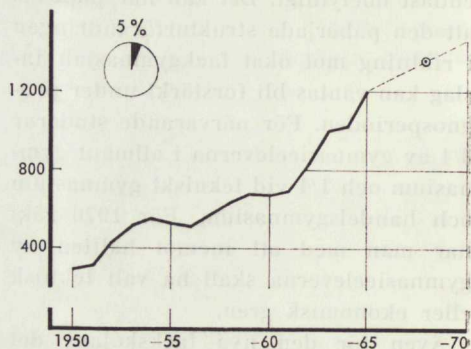
De resurskrav som den av myndigheterna planerade utbyggnaden av undervisningssektorn ställer kan sammanfattas på följande sätt: sektorns totala personalbehov skulle öka med sammanlagt 18 000 från 1965 till 1970, varav ca 10 000 avser lärare. Den erforderliga ökningen av personal skulle inom skolväsendet uppgå till ca 9 500, inom den högre utbildningen och forskningen till ca 5 500, inom kulturområdet till närmare 2 500 och inom lärarutbildningen till ca 500. Till följd av utbyggnaden skulle driftkostnaderna, räknade vid oförändrade löner och priser, komma att stiga med genomsnittligt 5 % per år 1965—1970. Stora olikheter kan härvid noteras för skilda delområden. Medan driftkostnaderna inom grundskoleområdet förutses öka med knappt 1 % per år, anges ökningen för de gymnasiala skolorna till 6½ % per år och för den högre utbildningen och forskningen till 16 % per år.

En summering av investeringsplanerna ger vid handen att sektorns investeringar (exkl. reparationer och underhåll) skulle öka från 1 200 milj. kr. 1965 till ca 1 500 milj. kr. 1970 (räknat vid oförändrad kostnadsnivå), en ökning med närmare 5 % per år. Den snabbaste expansionstakten har angetts för högre utbildning och forskning, där planerna innebär att investeringskostnaderna skulle fördubblas mellan 1965 och 1970.

Utredningens kalkyl. Som framgått av tidigare avsnitt kan inte alla de krav på realresurser som olika sektorer ställt bli förverkligade. I vår kalkyl för 1965—1970 har vi utgått från att offentlig tjänsteproduktion — och däribland också undervisningssektorn — inte kan

Diagram 7.12:1. Undervisningens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1.

komma att öka i fullt så snabb takt som förutsatts i myndigheternas planer. Som framgått av avsnitt 6.2 har vi antagit att den offentliga konsumtionen av undervisning kommer att öka med 4 % årligen 1965—1970 mot planernas 5 %. Enligt vår kalkyl skulle också undervisningssektorns investeringar öka något långsammare än enligt planerna, eller med närmare 4 % årligen 1965—1970. Utvecklingen av dessa investeringar sedan 1950 illustreras i diagram 7.12:1.

Väglädande vid dessa nedskärningar har i första hand varit personalsituationen. Den totala lärarbristen inom skolväsendet uppgick under läsåret 1964/65 till ca 7 000. Detta innebär att motsvarande antal tjänster innehades av personer som saknade föreskriven utbildning. Från 1965 till 1970 anges lärarbehovet öka med 7 000. För att erhalla kompetenta lärare till alla tjänster skulle följaktligen erfordras ett totalt nettotillskott av ca 14 000 lärare fram till 1970. Den nuvarande utbildningskapaciteten är klart otillräcklig för att tillgodose detta behov. Även vid universitet och högskolor föreligger stora svårigheter att rekrytera kvalificerade be-

fattningshavare till topptjänster, särskilt inom vissa samhällsvetenskapliga, naturvetenskapliga och tekniska ämnen och man befarar att svårigheterna kommer att accentueras under framförhållande år. På lång sikt medför en utbyggnad av universitetsorganisationen ett ökat utbud av lärare. På kort sikt råder emellertid det motsatta sambandet: universitet och högskolor måste för att klara en ökad tillströmning av studerande ta i anspråk en hög andel av de personer som avlägger akademiska examina. En utbyggnad av skolväsendet enligt de fastställda planerna och en expansion av det högre utbildningsväsendet enligt den av universitetsmyndigheterna angivna takten skulle med andra ord kunna få till följd att lärarbristen inom skolsektorn skulle kvarstå under återstoden av 1960-talet.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att återge vad statistiska centralbyrån anfört i sitt remissyttrande över universitets- och högskolekommitténs betänkande. I fråga om allokeringssproblem framför centralbyrån följande: det är ett i och för sig självklart faktum att utbildningsväsendet bör ses som en integrerad del av hela samhället och att dess värde i första hand ligger i att det ger utbildad arbetskraft till andra sektorer av näringslivet. I U 63:s betänkande utgår man från att viss utbildning fortsättningsvis — liksom hittills — skall vara reglerad antalsmässigt, medan viss annan utbildning skall vara fri. Bland de icke reglerade utbildningslinjerna återfinns samhällsvetenskaplig och humanistisk utbildning. Kommittén har beräknat att en mycket stor andel av de personer som under planperioden avlägger högre akademiska examina kommer att behövas som lärare för de tillkommande eleverna. Mest dramatisk är utvecklingen därvidlag för vissa av de samhällsvetenskapliga ämnena. Cen-

tralbyrån anser en passiv dimensionering av den högre utbildningen efter studerandetillströmning otillfredsställande och förordar att man i stället tillämpar den allokeringssprincip som ligger implicit i planeringen för de spärade utbildningsvägarna. Den andel personer med examen ovanför grundexamen som måste hållas inom utbildningssektorn skulle således inte få överstiga vissa kritiska värden eftersom andra avnämarsektorer av denna arbetskraft då ställs inför svårbemästrade bristsituationer. Denna andel blir då en planeringsparameter, bestämd av allokeringssavväganden mellan behovet i utbildningssektorn och det övriga näringslivet, varigenom sedan antalet studerande som kan utbildas blir direkt bestämt. Det är givetvis svårt att fastslå vilken andel som här är optimal. Fortsatt utredning av detta problem skulle behövas.

För att återgå till den aktuella utbildningskalkylen är det tydligt att det krävs omfattande rationaliseringsåtgärder för att man med den otillräckliga tillgången på lärare skall kunna klara av den förutsedda undervisningsökningen. I denna situation uppstår frågan om en minskning av lärartätheten är möjlig. Som tidigare nämnts har den genomsnittliga klasstorleken minskat under första hälften av 1960-talet. Detta kan bero på olika faktorer, förutom riksdagsbeslutet 1962 om mindre klasser, nämligen inflyttningen till tätorter — som medför nya klasser i tätorter medan antalet elever per klass minskar i glesbygden — och årskullarnas minskning, varvid tidigare klassanordning bibehålls men antalet elever per klass blir mindre.

I skolöverstyrelsens beräkning av antalet klasser har förutsatts en fortsatt minskning av medelantalet elever i klasserna fram till 1970. Mot bakgrunden av

att någon påtaglig lättnad i lärarbristen inte synes vara att vänta under de närmaste åren måste katedrarna i så fall också i fortsättningen fyllas med personer som saknar den stipulerade kompetensen. Man borde här enligt vår mening överväga om det inte vore bättre för undervisningsresultatet att låta mera erfarna lärare ta hand om ett något större elevantal. De snabba förändringarna i elevunderlaget i samband med befolkningsomflyttningar och till storlek varierande åldersgrupper kräver en smidig anpassning med hänsyn till lokalt rådande förhållanden.

I det dynamiska skede vari utbildningsväsendet befinner sig ter sig behovet av rationaliseringar som utomordentligt stort. Vilka möjligheter som kan tänkas föreligga för att höja produktiviteten och hålla tillbaka kostnadsstegringarna skall inte diskuteras här. En större satsning på ett systematiskt utvecklingsarbete än f. n. synes dock vara en klok investering. De statliga anslagen under rubriken Pedagogiskt utvecklingsarbete utgör f. n. endast 0,1 % av skolväsendets driftkostnader.

Vilka vinster samhället kan erhålla genom rationalisering och effektivisering av undervisningsväsendet framgår tydligt om man erinrar sig sektorns om-

fång. Antalet elever uppgår f. n. till ca 1,2 miljoner personer. Detta innebär att ungefär $\frac{1}{6}$ av landets befolkning befinner sig under utbildning av någon form. Därtill kommer i runt tal 130 000 personer sysselsatta som lärare eller på andra befattningar inom undervisningen.

7.12.3 Hälso- och sjukvård

Driftutgifterna inom denna delsektor uppgick 1965 till något över 3 miljarder kr. I volym har dessa utgifter sedan 1955 genomsnittligt ökat med ca 5 % per år. Sektorns kostnadsandel i all offentlig tjänsteproduktion har härmed stigit från ca 19 till 21 %. Också investeringarna har ökat kraftigt: den volymmässiga uppgången mellan 1955 och 1965 utgjorde 141 %.

I tabell 7.12:2 och i diagram 7.12:2 anges hur antalet vårdplatser utvecklats 1950—1964. Att antalet vårdplatser ökat betydligt långsammare än totala investeringar sammanhänger med att ombyggnad av föråldrade sjukhus och upprustning av ekonomiavdelningarna tagit en relativt stor del av resurserna. Något mer än hälften av det totala plats-tillskottet har gått till en uppbyggnad

Tabell 7.12:2. Förändringar i antalet vårdplatser inom sjukvården 1950—1970

	Antal vårdplatser 1964	Förändring per år		
		1950— 1960	1960— 1964	1964— 1970 enl. föreliggande planer
Kroppssjukvård exkl. långtidssjukvård men inkl. lasarettpsykiatri.	51 943	+ 135	+ 284	+ 950
Långtidssjukvård.....	22 517	+ 947	+ 968	+ 2 200
Mentalsjukvård exkl. lasarettpsykiatri.....	34 714	+ 471	+ 444	+ 250
Vård av psykiskt efterblivna, epileptiker och konvalescenter.....	15 705	+ 192	+ 354	+ 600
Totalt	124 879	+1 745	+2 050	+4 000

av långtidsvården, medan platsantalet vid övriga kroppssjukhus blivit i stort sett oförändrat. Det kan här nämnas att ovan lämnade siffror avser platsantalet brutto, medan antalet för vård tillgängliga platser varit något mindre på grund av reparationer, personalbrist osv. Andelen stängda platser har visat en tendens att stiga; 1950 utgjorde den vid lasaretten 2 å 3 % och 1962 ca 10 %.

Antalet för vård intagna har stigit betydligt snabbare än platsantalet, beroende på att vårdtiderna kunnat nedbringas. I sluten kroppssjukvård (exkl. vård av långvarigt sjuka) ökade antalet intagna från ca 820 000 år 1950 till ca 970 000 år 1962, en ökning med 18 % mot 4 % för motsvarande platsantal. Till viss del har härtill bidragit den betydelsefulla upprustningen av långtidsvården, varigenom en önskvärd avlastning för övriga kroppssjukhus kommit till stånd. Inom långtidsvården har antalet intagningar och antalet platser ökat i stort sett parallellt (med ca 120 % 1950—1962); antalet intagningar uppgick 1962 till ca 28 500. En mycket kraftig ökning i antalet intagningar har också ägt rum på mentalsjukhus (från 14 500 år 1950 till 31 400 år 1962) trots att antalet platser ökat med endast 12 %.

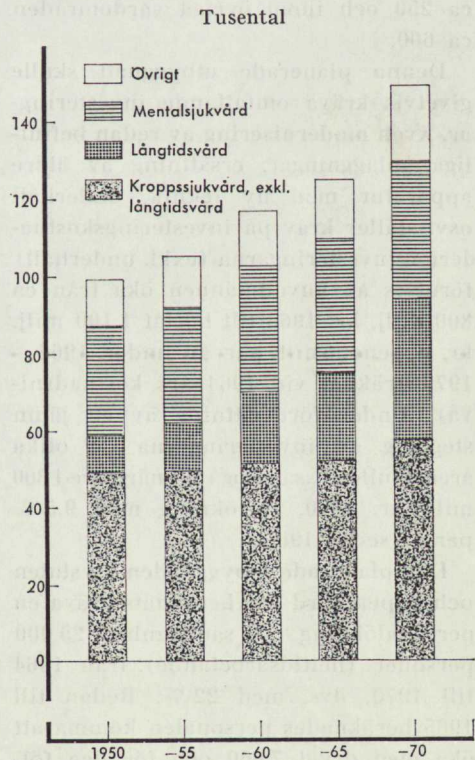
I avsnitt 6.2 lämnades vissa mått över hälso- och sjukvårdskonsumtionens utveckling under senare år. Där redogjordes också för efterfrågans förutsedda utveckling under 1960-talets andra hälft. Det konstaterades att man under de kommande åren får räkna med starkt stigande anspråk på hälso- och sjukvårdens tjänster.

Planer. För att få en överblick över de aktuella utbyggnadsplanerna har medicinalstyrelsen gjort en enkät till hälso- och sjukvårdsstyrelserna i landstingen och städerna utanför landsting. Uppgifter har också inhämtats från en rad andra institutioner såsom mental-

sjukvårdsberedningen, de statliga sjukhusen osv.

Den svenska sjukvårdens konstruktion med tyngdpunkten lagd på sluten vård innebär att vårdplatsutvecklingen har en avgörande betydelse när det gäller att bedöma kapacitetsutbyggnaden på sjukvårdens område. Utvecklingen av antalet vårdplatser är också utgångspunkten vid bedömningen av det framtida arbetskraftsbehovet och vid beräkning av driftkostnaderna. De till medicinalstyrelsen redovisade planerna visar att man förutser en mycket kraftig ökning av vårdresurserna fram till 1970. Det totala platsantalet i all sluten vård anges öka från ca 125 000 år 1964

Diagram 7.12:2. Antalet vårdplatser inom sjukvården 1950—1970



Anm.: Antalet vårdplatser 1970 enligt huvudmännens planer

till närmare 150 000 år 1970 (tabell 7.12:2 och diagram 7.12:2). Planerna innebär att man på sex år skulle försöka erhålla ett platstillskott ungefär lika stort som det som kommit till stånd under de fjorton åren sedan 1950. Den kraftigaste ökningen planeras i fråga om antalet platser för vården av långvarigt kroppssjuka, nämligen från 22 500 år 1964 till 35 800 år 1970. Detta innebär att av den totala ökningen med ca 4 000 platser per år mer än hälften (2 200) är avsedd för en förstärkning av långtidssjukvårdens resurser. Utbyggnaden av den lasaretsbundna långtidsvården beräknas härvid ske i långsammare takt medan vården på sjukhem expanderar. Det årliga platstillskottet inom annan kroppssjukvård skulle bli ca 950, inom mentalsjukvård ca 250 och inom övriga vårdområden ca 600.

Denna planerade utbyggnad skulle givetvis kräva omfattande investeringar. Även modernisering av redan befintliga anläggningar, ersättning av äldre apparatur med ny teknik, underhåll osv. ställer krav på investeringskostnaderna. Investeringarna (exkl. underhåll) förutses av huvudmännen öka från ca 800 milj. kr. 1965 till bortåt 1 100 milj. kr. i genomsnitt per år under 1966—1970 (räknat vid 1964 års kostnadsnivå). Under förutsättning av en jämn stegring av investeringarna de olika åren skulle dessa uppgå till närmare 1 300 milj. kr. 1970, en ökning med 9,5 % per år sedan 1965.

Den planerade utbyggnaden av slutet och öppen vård har beräknats kräva en personalökning om sammanlagt 25 000 personer (heltidsarbetande) från 1964 till 1970, dvs. med 22 %. Redan till 1965 beräknades personalen komma att öka med drygt 7 000 och för den följande femårsperioden angavs öknings-takten till 3 500 per år. Man torde kun-

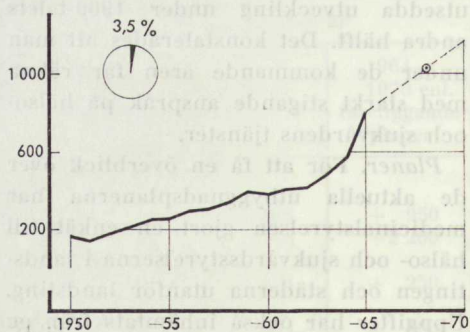
na utgå från att personaluppgifterna för 1965 och 1970 i regel avser antalet tjänster; ökningstalen i förhållande till 1964 inrymmer i så fall både vakansfyllnader och en planerad förstärkning med nya tjänster. Det är emellertid inte troligt att en så stark ökning som huvudmännen angav för 1964—1965 kommit till stånd (se nedan om vakansläget). Ökningen 1965—1970 i hälso- och sjukvårdens personalbehov enligt planerna har därför antagits uppgå till sammanlagt 20 000 personer.

Driftutgifterna har av huvudmännen beräknats stiga betydligt snabbare än personalen; ökningen 1965—1970 anges till 8,5 % per år. Detta tal representerar också den planerade volymökningen för offentlig konsumtion av hälso- och sjukvårdstjänster.

Utredningens kalkyl. Starka skäl talar för att hälso- och sjukvården byggs ut. Frågan är emellertid i vilken takt detta kan ske. I vår kalkyl har vi antagit att den offentliga konsumtionen av hälso- och sjukvårdstjänster kommer att öka långsammare än enligt huvudmännens planer, ca 7 % per år mot planernas 8,5 %. En nedskärning har

Diagram 7.12:3. Hälso- och sjukvårdens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1.

också gjorts i investeringsplanerna. Enligt vår kalkyl förutses hälso- och sjukvårdens investeringar exkl. underhåll öka med ca 7,5 % årligen mot planernas 9,5 %. Investeringsutvecklingen illustreras i diagram 7.12: 3.

Dessa nedskärningar måste ses mot bakgrunden av den förutsedda personaltillgången. De under senare år ökade rekryteringssvårigheterna har medfört att efterfrågan på personal (uttryckt i antal tjänster) har stigit snabbare än tillgången. I nedanstående tablå visas utvecklingen 1958—1963 på större kroppssjukhus.

Ökning av personalefterfrågan (= tjänster)

Sjuksköterskor	26 %
Vårdbiträden m. fl.	22 %

Ökning av personaltillgång (= tjänster minus vakanser utan vikarie)

Sjuksköterskor	19 %
Vårdbiträden m. fl.	20 %

Särskilt för sjuksköterskor framträder här en avsevärd skillnad mellan utvecklingen av tillgång och efterfrågan. För vårdbiträden har efterfrågeökningen varit svagare och platserna har i stort sett kunnat fyllas.

Medicinalstyrelsens undersökningar av personalläget hösten 1965 visar att 7,6 % av läkartjänsterna var vakanta utan vikarie. I absoluta tal betyder det ca 400 läkare. Bristen var störst vid mentalsjukhusen med närmare en femtedel av tjänsterna helt obesatta. Av provinsialläkartjänsterna var 12 % och av tjänsterna vid kroppssjukhus närmare 6 % vakanta utan vikarie. Totala andelen tjänster som inte uppehölls av legitimerade läkare utgjorde 17 %. Detta betyder att utöver de ca 400 helt obesatta tjänsterna ytterligare ca 500 inte kunnat besättas med behörig läkarpersonal. Bristen på sjuksköterskor angavs under våren 1965 för samtliga kroppssjukhus till drygt 950 eller 7,0 % av an-

talet tjänster. Även beträffande en rad andra personalkategorier redovisades betydande bristtal.

Man tvingas konstatera att utsikterna för att snabbt avveckla dagens besvärande brist och därutöver öka antalet tjänster i sådan omfattning som framgår av huvudmännens kalkyler är ganska mörka. Medicinalstyrelsen framhåller i denna fråga att med en vid nuvarande utbildningstakt beräknad tillgång på drygt 9 000 årsinsatser 1970 kommer efterfrågan på läkare inte att kunna tillfredsställas. Beträffande sjukskötersketillgången har denna av 1962 års utredning angående sjuksköterskeutbildningen vid en konstant intagning beräknats uppgå till 21 550 årsinsatser 1970. En jämförelse med föreliggande behov försvåras av att assistentutbildade konkurrerar om platserna vid laboratorier etc., men det synes ändå klart, att det med oförändrad utbildning fortfarande kommer att vara brist på sjuksköterskor 1970.

Som allmänt omdöme framhåller medicinalstyrelsen att en alltför stor optimism vad angår utbyggnadsplanernas tidsmässiga förverkligande och framför allt i fråga om möjligheterna att få fram sjukvårdspersonal synes framträda i sjukvårdshuvudmännens planering. Ett något retarderat program kan innebära en bättre personalsituation och förordas därför av styrelsen.

Ansvaret för värderingen av skilda behov inom hälso- och sjukvården vilar givetvis på huvudmännen. Här skall endast några synpunkter framhållas. Tyngdpunkten i de aktuella planerna ligger i en kraftig utbyggnad av långtidssjukvården. Med hänsyn till de behov som föreligger anser medicinalstyrelsen en sådan utveckling vara särskilt tillfredsställande. Det kan nämnas att det planerade platsantalet något understiger det platsbehov som beräk-

nats för 1970 av läkarprognosutredningen. För närvarande binds akutsjukvårdens resurser i alltför hög grad för vårduppgifter av kronikerkaraktär. En avlastning från akutsjukvården av de långvarigt sjuka måste — förutom den rationalisering som uppstår genom större specialisering mellan sjukhus — möjliggöra väsentliga personalbesparingar. En stark prioritering av långtidsvården förordas av medicinalstyrelsen också med hänsyn till det ökade antalet åldringar. Även om en omfattande öppen långtidsvård i form av hemsjukvård etc. skapas, måste dock institutionell vård anordnas för hälften å två tredjedelar av det beräknade antalet långtidssjuka. Härtill bidrar samhällets ändrade sociala struktur, urbaniseringen, bostadsutvecklingen och kvinnornas ökade yrkesverksamhet.

När det gäller kroppssjukvården i övrigt visar prognosen en starkt ökad utbyggnadstakt jämfört med tidigare år. Det beräknade platsantalet 1970 överstiger något det av läkarprognosutredningen beräknade platsbehovet. Med hänsyn till utfallet av tidigare prognoser på detta område och till den aktuella personalsituationen synes den redovisade vårdplatsutvecklingen i denna del vara alltför optimistisk. I vår kalkyl har vi därför räknat med en förskjutning i utbyggnadsprogrammet motsvarande en reducering av platstillskottet med 30 %. Antalet vårdplatser 1970 skulle därmed bli ca 53 000.

Den planerade utbyggnaden av mentalsjukvården ger ett något lägre vårdplatsantal 1970 än vad som framkommer enligt läkarprognosutredningens behovsberäkningar. Det är med anledning av huvudmannareformen svårt att erhålla material till grund för en bedömning av utbyggnadstakten.

Man kan utgå från att visst utrymme också bör reserveras åt öppen vård

utanför sjukhus. Medvetna insatser är här nödvändiga då denna vårdgren har svårt att nå någon stark utveckling om den bara får vad som eventuellt blir över sedan utbyggnaden på andra områden tagit sitt.

Mängden och omfattningen av olika utvecklingsbehov som konkurrerar med varandra kräver en ömsesidig anpassning mellan utbyggnads- och personalplanering och en genomtänkt prioritering som i första hand tar hänsyn till den trängsta sektorn, nämligen personaltillgången. Personalbristens negativa verkningar är alltför kända för att man här behöver understryka vikten av verksamma rekryteringsfrämjande insatser. Detsamma gäller behovet av åtgärder för rationalisering.

Behovet av rationaliseringar i personalbesparande syfte är särskilt aktuellt i fråga om slutna vård, som tar i anspråk större delen av personalen. Man kan här notera att personaltäteten successivt har stigit. I hela kroppssjukvården uppgick vårdpersonal per 100 platser till 62,3 år 1955, till 71,0 år 1960 och till 75,3 år 1963. Medräknas även ekonomi- och förvaltningspersonalen blir siffran för 1963 93,4.

7.12.4 Socialvård

Samhällets insatser på socialområdet sker till alldeles övervägande del i form av inkomstöverföringar (folkpensioner, barnbidrag osv.), vilka faller utanför diskussionen i detta avsnitt. I det följande behandlas endast utvecklingen av olika stat- och kommunproducerade tjänster, såsom åldringsvård, barnstugor, nykterhetsvård, ungdomsvård, hemhjälp osv.

Statens och kommunernas driftutgifter på socialvårdens områden uppgick 1965 till ca 1 150 milj. kr. Den procentuella stegringen har under senare år

varit något snabbare än för offentlig tjänsteproduktion i dess helhet; socialvårdens andel har härigenom ökat från 7,3 % 1955 till 7,9 % 1965. Antalet inom sektorn sysselsatta uppgår f. n. till omkring 45 000 personer (omräknat till helårsarbetande).

Tyngdpunkten i dagens socialvård ligger både vad bekräftar utgifter och personal på åldringsvården. Driftkostnader för ålderdomshemmen uppgick 1964 till 328 milj. kr. och för hemhjälpverksamheten — som har till uppgift att enskilt i hemmen hjälpa åldringar, handikappade och barnfamiljer — till 136 milj. kr. Antalet vid ålderdomshemmen sysselsatta uppgick till 15 000 och antalet sysselsatta i hemhjälpverksamheten till totalt 24 000 (motsvarande ca 13 000 årsarbetande). Ålderdomshemmen har under åren 1955—1964 byggts ut från 37 000 till 48 000 platser och har vidare i betydande omfattning förnyats och moderniserats. Samtidigt som antalet åldringar ökat — och mest utpräglat i de äldsta åldrarna — har också en något större andel än tidigare omhändertagits på ålderdomshem. Vidare har under 1950-talet tillkommit ett stort antal lägenheter i pensionärshem eller med pensionärsbostadsbidrag. Samtidigt har också den öppna åldringsvården byggts ut. Ökningen av hemhjälp för åldringar och invalider illustreras av att under en redovisningsvecka i februari 1965 närmare 65 000 åldringar fick hjälp genom hemsamaritverksamheten mot omkring 27 000 motsvarande vecka 1960.

Driftkostnader för barnstugor — dvs. daghem, fritidshem och lekskolor — utgjorde 1964 ca 87 milj. kr. Utbyggnaden av daghemmen har under senare år varit obetydlig. Antalet platser uppgick 1964 till 11 100, en ökning från 1955 med endast 1 100. Fritidshemmens platsantal har varit i stort sett oföränd-

rat. Däremot har lekskoleverksamheten expanderat. Sedan 1955 har platsantalet ökat med drygt 75 % till 49 000 år 1964.

Medan antalet platser på allmänna barnhem tenderat att minska något, har ungdomsvårdsskolorna byggts ut. Också allmänna anstalter för alkoholmissbrukare har fått ökad vårdkapacitet.

Utbyggnaden av socialvården bestäms av dess olika huvudmän, dvs. på de flesta områden kommunerna, på andra områden staten, landstingen eller enskilda organisationer. Kommunernas handlande bestäms bl. a. av lagstiftningen som definierar kommunernas uppgifter med större eller mindre marginal för kommunens eget skön. Inom dess ram bestäms kommunernas handlande av deras uppfattning av föreliggande vårdbehov och deras beredvillighet att tillgodose dem, deras resurser i olika avseenden och av tillgången på arbetskraft. Kommunernas uppfattning av och inställning till vårdbehoven kan antas påverkas av i vilken mån dessa behov tar sig uttryck i aktiv efterfrågan från allmänheten. Också statsmakternas inställning såsom den kommer till uttryck i lagstiftningen och genom statsbidrag, är av betydelse liksom den informativa, rådgivande och inspekterande verksamhet som bedrivs i första hand genom socialstyrelsen. På behovsidan kan vårdutvecklingen sägas bestämmas dels av antalet personer i behov av vård, dels av dessa personers aktiva efterfrågan och benägenhet att utnyttja socialvårdens tjänster. Det bör också hållas i minnet att på hela socialvårdsområdet torde efterfrågan vara starkt avhängig av vilka avgifter som uttas som ersättning för tjänsterna.

I den följande genomgången av olika områden redovisas huvudsakligen efterfrågan på slutan anstaltsvård. Efterfrågan på förebyggande verksamhet och på annan öppen vård är svårare att

bestämma; den beror i sista hand på myndigheternas vilja och tillgängliga resurser.

Vad först åldringsvården beträffar, väntas antalet personer i pensionsåldern (67 år och däröver) öka från 843 000 år 1964 till 958 000 år 1970, en ökning med 14 %. Tendensen att de gamla i allt mindre utsträckning har tillgång till vård och tillsyn från sina anförvantes sida kan väntas fortsätta. En fortskridande förbättring av åldringarnas bostadsförhållanden och allmänna levnadsnivå kan å andra sidan väntas bidra till att underlätta den dagliga livsföringen och göra det möjligt för de gamla att längre reda sig utanför ålderdomshemmen. Utbyggnaden av hemhjälpen och andra slag av service kan väntas verka i samma riktning. Den aktuella platsbristen på ålderdomshemmen angavs av kommunerna vid slutet av 1964 till minst 8 000. Om en oförändrad andel av de olika åldersgrupperna över 70 år skulle tas om hand på ålderdomshemmen, medför den väntade ökningen av åldersgrupperna i fråga att platsantalet behöver ökas med omkring 10 000 fram till 1970.

Beträffande barnstugorna väntas efterfrågan på daghemplatser stiga dels till följd av att andelen förvärvsarbetande mödrar ökar, dels till följd av ett ökat barnantal, dels slutligen till följd av en ökad benägenhet att utnyttja daghemmens tjänster, samtidigt som andra sätt att ordna barntillsynen försvåras. Också efterfrågan på lekskoleplatser kan väntas stiga både på grund av ett ökande barnantal och vidgad förståelse för lekskolornas betydelse för barnens utveckling. Enligt kommunenkäten stod 1964 ca 6 000 barn i kö för plats på daghem och ca 37 000 i kö till lekskolor.

Bristituationen inom nykterhetsvården är så kännbar att man kan förutse

en betydande expansion under de framförliggande åren, även om spritmissbruket skulle förbli oförändrat eller minska. Platsbristen på ungdomsvårdsskolorna är däremot för närvarande praktiskt taget eliminerad. Den stegring i efterfrågan på platser som ägt rum under en längre tid torde dock kunna väntas att fortsätta.

Planer. För att få en överblick över de aktuella utbyggnadsplanerna har socialstyrelsen gjort en enkät till samtliga primärkommuner. De i kommunenkäten redovisade byggnadsprojekten avseende ålderdomshem tyder på en mycket omfattande byggnadsverksamhet de närmaste åren, varigenom platsantalet skulle stiga från 45 600 år 1964 till 63 000 år 1970. Socialstyrelsen finner det emellertid inte troligt att detta antal kommer att uppnås redan 1970. Det är en ständig erfarenhet, att kommunerna vida underskattar den tid det tar att planera, finansiera och genomföra ett ålderdomshemsbygge. Styrelsen uppskattar därför platsantalet 1970 till drygt 61 000. Det motsvarar ungefär det minimum, som skulle behövas för att avskaffa den nuvarande bristen och hålla undan för åldringarnas ökning. Investeringskostnaderna förutses av styrelsen öka från 147 milj. kr. 1964 till i genomsnitt 175 milj. kr. per år under perioden 1965—1970. För driftutgifterna förutses en motsvarande stegring från 330 till i genomsnitt 390 milj. kr. Ålderdomshemmens personalbehov beräknas öka med 800 personer (6 %) per år.

Daghem och fritidshem är — jämte hemhjälpen för åldringar och invalider — det område som väntas expandera snabbast under prognosperioden. Antalet daghemsplatser förutses i planerna öka med 12 000 1964—1970, vilket innebär något mer än en fördubbling. Trots denna utveckling torde man kun-

na räkna med en betydande platsbrist även 1970. Antalet lekskoleplatser beräknas öka med ca 17 000 (ca 70 %) 1964—1970.

Inom nykterhetsvården planeras utbyggnaden bli mest markerad för den öppna vården och särskilt vad gäller alkoholpolikliniker, rådgivningsbyråer och inackorderingshem. Någon ytterligare utbyggnad av ungdomsvårdsskolorna planeras däremot inte. Tyngdpunkten i denna verksamhet håller på att förskjutas från institutionsvård till öppen vård.

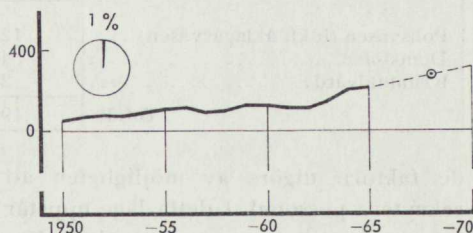
Som tidigare nämnts väntas en betydande ökning för den sociala hemhjälpen i form av ökat antal hemvårdarinnor och hemsamariter. Den planerade personalökningen 1964—1970 uppgår till 7 000 personer (omräknat till heltidsanställda). Utgifterna för denna verksamhet beräknas öka från 136 milj. kr. 1964 till i genomsnitt 190 milj. kr. åren 1965—1970. Utbyggnaden av denna vårdform väntas lätta trycket på ålderdomshemmen. Hemsamarithjälp upp till 70 timmar i månaden ställer sig dessutom billigare för kommunen än platskostnaden på ett modernt ålderdomshem med nuvarande betalningsnormer på dessa.

För att realisera denna utbyggnad skulle socialvårdens investeringskostnader (exkl. reparationer och underhåll) behöva stiga från 210 milj. kr. 1965 till i genomsnitt drygt 260 milj. kr. per år under åren 1966—1970. Vid en jämn årlig stegringstakt skulle då investeringsnivån 1970 vara uppe vid ca 300 milj. kr., en ökning i förhållande till 1965 med 45 % (7½ % per år). Det kan erinras om att dessa investeringar ökade volymmässigt med 4,2 % per år 1955—1960 och med 12,0 % per år 1960—1965. Investeringsutvecklingen illustreras i diagram 7.12:4.

Den inom socialvården sysselsatta

Diagram 7.12:4. Socialvårdens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1.

personalen (uttryckt i heltidsarbetande) beräknas i planerna öka från 1964 till 1970 med sammanlagt 19 000 personer (45 % eller 6½ % per år). De mest betydande ökningarna faller på hemhjälpsverksamheten (nära 7 000 personer), på ålderdomshemmen (nära 5 000 personer) och på barnstugorna (nära 4 000 personer). Socialvårdens driftkostnader, slutligen, förutses enligt redovisade planer stiga till ca 1 050 milj. kr. i genomsnitt för åren 1965—1970 mot ca 850 milj. kr. 1964. Vid jämn stegringstakt skulle den årliga kostnadsökningen bli 6½ %. Socialvårdskonsumtionen skulle således komma att öka i en snabbare takt än i genomsnitt för perioden 1954—1963 då den årliga volymökningen var ca 4½ %.

Utredningens kalkyl. I den kalkyl för den offentliga konsumtionens utveckling 1965—1970 som presenterats i avsnitt 6.2 bedömes det inte realistiskt att räkna med att alla planerna för socialvårdens utbyggnad kommer att realiseras redan till 1970. Den offentliga konsumtionen av socialvårdens tjänster anges i kalkylen komma att öka 5 % årligen 1965—1970 mot planernas 6½ %. För nyinvesteringar anges den årliga ökningen till 7 % mot 7,5 % enligt planerna.

Den viktigaste expansionsbegränsan-

	Milj. kr.		Förändring 1950—1962, %	
	1950	1962	Totalt	Per år
Polisväsen (inkl. åklagarväsen)	122	431	+253	+11
Domstolar	44	128	+188	+ 9
Kriminalvård	24	110	+360	+14
Totalt	190	668	+251	+11

de faktorn utgörs av möjligheten att rekrytera personal. I detta läge uppstår frågan hur resurserna bäst skall fördelas.

Vårdområdena måste här betraktas i ett sammanhang. Hälso- och sjukvårdens och socialvårdens tjänster är — åtminstone i vissa delar — substituerbara. En inte oväsentlig del av vårdbehovet kommer i båda fallen från åldringarna. Båda sektorerna efterfrågar också delvis samma slags personal. Vid överväganden om olika vårdformer bör kostnadsfrågan observeras. Mycket synes här tala för en satsning på den friare ej anstaltsbundna vården, vilken dessutom möjliggör en smidigare omfördelning av resurserna vid ändrade förhållanden. Även rekryteringen torde underlättas genom eventuella tillskott från lokalt bunden arbetskraft, som ej är tillgänglig för arbete på kanske mera avlägset belägna anstalter. Slutligen skulle härigenom investeringsresurser frigöras för andra ändamål.

I samband med rationaliseringen av anstaltsvården kommer bl. a. strukturförhållandena i blickpunkten. Det kan nämnas att en viss strukturuomvandling mot större enheter kan bli följden av

arbetstidsförkortningen i och med att vårdhem med 1 å 2 anställda med sjuksköterske- eller föreståndarinneutbildning kan få svårigheter att upprätthålla driften.

7.12.5 Polis- och rättsväsen samt kriminalvård

Driftutgifterna inom denna sektor uppgick 1965 till ca 850 milj. kr. Andelen i total offentlig tjänsteproduktion har under den senaste tioårsperioden legat vid ca 6 %. I nationalräkenskaperna särredovisas inte utvecklingen för de tre delområdena. Ovanstående tablå, som visar driftutgifternas sammansättning och utveckling (i löpande priser) bygger på statens och kommunernas budgetredovisning.

Utgiftsmässigt har polisväsendet dominerat under hela den här behandlade perioden; dess utgiftsandel var ca 65 % både under 1950 och 1962. Därefter i storlek kommer domstolarna; för dessa noteras en något lägre stegringstakt än för de övriga grupperna, varigenom utgiftsandelen fallit tillbaka från 22 % 1950 till 19 % 1962. Gruppen med de lägsta kostnaderna, kriminalvården, visar emellertid den snabbaste öknings-

	Antal		Förändring 1954—1963, %	
	1954	1963	Totalt	Per år
Polisväsen (inkl. åklagarväsen)	10 600	14 500	+37	+4
Domstolar	2 000	2 700	+36	+4
Kriminalvård	2 100	4 100	+96	+8
Totalt	14 700	21 300	+45	+4

takten och följaktligen också en andelsökning från 13 till 16 %.

Uppgifter om sysselsatt personal föreligger beträffande statligt anställda och sysselsatta i statsunderstödd verksamhet (polismän). Ovanstående sammanställning av sysselsättningsförändringar omfattar således inte kommunalt anställda, dvs. huvudsakligen rådhusrätternas personal (ca 1 100 under 1963).

Behandlingen av framtidstendenserna bygger på de uppgifter som rikspolisstyrelsen, hovrätterna och kriminalvårdsstyrelsen lämnat till långtidsutredningen. Åklagarväsendet ingår däremot inte i planuppgifterna.

En utvecklingsplan för ifrågavarande verksamheters framtida dimensionering hänger intimt samman med kriminalitetens förutsedda utveckling. Någon allmänt accepterad prognos föreligger här inte och myndigheterna har i sin planering utgått från i viss mån olika antaganden. Detta är naturligtvis en brist som måste avhjälpas i framtiden.

Polisväsen. Rikspolisstyrelsens bedömning av den framtida efterfrågan på polistjänster bygger i första hand på den väntade utvecklingen av trafik och brottslighet. Antalet strafflagsbrott och andra brott, som kommit till polisens kännedom och på vilka urbota straff kan följa, har ökat med 55 % 1954—1963. Styrelsen konstaterar att någon radikal avvikelse från denna trend inte är sannolik, åtminstone inte under de närmaste åren, och att en ökning av brottsligheten med 20 % 1965—1970 inte ter sig orealistisk. Till stöd för denna uppfattning framförs faktorer som befolkningsökning, inflyttning till tätorter och ökad fritid. Skall en minskning av brottsligheten åstadkommas, bör polispersonalens storlek bättre anpassas till den väntade brottsutvecklingen. Det understryks dock att man endast i fråga om vissa brottstyper —

inbrottsstölder, motorfordonstillgrepp, våldsbrott av vissa slag och skadegörelse — kan vänta sig att medelst intensifierad polisövervakning kunna påverka utvecklingen.

Antalet tjänster inom ordningspolisen har från 1960 till 1964 ökat med ca 3 % per år. För perioden fram till 1970 anses en lika stor årlig ökning vara nödvändig. Även behovet av personal för utredningar anges öka med 3 % per år under 1965—1970.

Antalet trafikpoliser, f. n. 1 200, anses vara för litet i förhållande till behovet av effektiv trafikövervakning. Med hänsyn till den fortsatta trafikökningen och trafikomläggningen 1967 anses en personalförstärkning med 500 trafikpoliser fram till 1970 vara erforderlig. Den stegrade trafikintensiteten ökar även behovet av sådana poliser som egentligen har andra uppgifter.

Sammanlagt skulle antalet poliser enligt rikspolisstyrelsen behöva öka med ca 2 700 fram till 1970. För övriga befattningshavare inom polisväsendet anges i planerna en ökning med ca 400 tjänster.

Driftutgifterna skulle genom den planerade utbyggnaden av polisväsendet komma att öka med ca 3,5 % per år 1965—1970. Den sammanlagda investeringskostnaden för bilar etc. skulle uppgå till ca 50 milj. kr. per år.

Domstolar. Förutom kriminalitetens utveckling påverkas domstolarnas arbetsbörda av lagstiftning avseende vilka brott som skall underställas rättslig prövning samt av civilmålens utveckling. Vid sidan av dömande funktioner har domstolsväsendet även andra uppgifter av servicekaraktär — inskrivningsärenden osv. Deras omfattning bestäms av helt andra förhållanden.

Vad först kriminaliteten beträffar räknar hovrätterna, som gjort bedömningen på detta område, med en fort-

satt ökning, huvudsakligen betingad av befolkningstillväxten och koncentrationen till tätorterna. Upprustningen och förstärkningen av polisväsendet torde på längre sikt vara en brottsämmande faktor, men kan under den här aktuella tiden väntas medföra ökat uppklarande av brott. En snabbare ökning än för brottmål väntar hovrätterna emellertid för tvistemål, främst familjerättsmål. Bland efterfrågebestämmande faktorer uppmärksammas vidare den allt intensivare trafikens roll; ökat fordonsbestånd och i samband med ökad fritid intensivare utnyttjande av fordonen väntas leda till en betydande ökning av trafikmålen. Vägnetets successiva utbyggnad och förbättring i förening med den intensifierade trafiksäkerhetspropagandan torde knappast uppväga verkningarna av nyssnämnda omständigheter. Hovrätterna framhåller att det skulle innebära en avsevärd lättnad för domstolarna, om de avlastades en stor del av de talrika trafikmål, som nu blir föremål för rättslig prövning.

I fråga om lagstiftning synes den allmänna tendensen vara att allt flera handlingar kriminaliseras i samband med reglering av skilda områden av samhällslivet. En väntad skärpning av trafiknykterhetslagstiftningen bidrar till ökningen av brottmålen. Införandet av den nya brottsbalken torde också till en början medföra merarbete för domstolarna. Domstolarna får dessutom i allt större utsträckning handlägga mål av vidlyftig beskaffenhet med omfattande förarbeten och långa förhandlingar.

Fortskridande standardhöjning medför ökade anspråk från alla samhällsområden. Av särskilt intresse för domstolsväsendet är det ökade kravet på bostäder, särskilt sommar- och fritidsbebyggelse. Detta leder till livligare byggnadsverksamhet, exploatering av allt flera områden och ökad omsättning

av fastigheter. Inskrivningsväsendets arbetsuppgifter kan därför väntas öka kraftigt.

För att möta den väntade arbetsbelastningen erfordras enligt hovrätterna mer personal. Antalet tjänstemän vid samtliga hovrätter, domsagor och vattendomstolar har enligt statistiska centralbyråns personalstatistik ökat med sammanlagt 38 % eller med 3,5 % per år under perioden 1954—1963. Enligt hovrätternas bedömning har utvecklingen även under 1964 och 1965 avslutit sig till den tidigare trenden. För båda åren anges stegringen bli 3,3 à 3,4 %. För femårsperioden 1966—1970 väntas däremot ökningstakten bli väsentligt lägre, 1,8 %. Inräknas även de från 1 januari 1965 förstatligade rådhusrätterna, blir den planerade sysselsättningsökningen från 1965 till 1970 2,7 % per år. I absoluta tal skulle enligt planerna antalet tjänstemän vid nämnda domstolar stiga med ca 500 från 1965 till 1970.

Driftutgifterna skulle — om planerna realiserades — öka med 3,5 % per år 1965—1970.

Kriminalvård. Utgångspunkten för framtidsbedömningarna är en inom kriminalvårdsstyrelsen utarbetad prognos för antalet på anstalt intagna fram till 1980. Prognosen har gjorts under antagandet att trenden för intagningen för åren 1953—1962 inom olika åldersgrupper blir oförändrad under prognosperioden. Undersökningen visar att antalet intagna av ordinärt klientel (dvs. straff-, fängelse- och bötesfångar) och av ungdomsfängelseklientel kommer att mer än fördubblas samt antalet intagna förvarade att öka med inemot 100 % under perioden 1962—1980.

Det kan vara av intresse att undersöka hur olika faktorer bidragit till denna utveckling. Beträffande det ordinarie klientelet, som normalt svarar

för över 80 % av det totala antalet intagningar, kan konstateras att av den totala ökningen på 125 % 1962—1980 ca 100 procentenheter betingats av den trendmässigt antagna ökningen i kriminaliteten. Av resterande 25 procentenheter skulle ca hälften bero på en ökning av den totala straffmyndiga befolkningen och ca hälften på ändrad åldersstruktur med större befolkningsanhopning i kriminalitetshöga åldersklasser.

Ur prognosen över antalet intagningar har vidare medel- och maximibeläggningen vid anstalterna beräknats. Den totala maximibeläggningen skulle komma att uppgå till ca 6 000 under 1965, ca 7 600 under 1970, ca 9 100 under 1975 och ca 10 600 under 1980.

Mot bakgrunden av denna prognos har kriminalvårdsstyrelsen utarbetat en plan för anstaltssystemet fram till 1975. Vägledande har härvid också varit behovet av att snarast ersätta de äldre anstalterna, som fortfarande utgör mer än $\frac{2}{3}$ av hela det slutna anstaltsbeståndet, med tidsenliga anläggningar. Enligt planen skulle platsantalet ökas från ca 5 550 år 1963 till ca 7 850 år 1970 och till ca 9 300 år 1975.

Ovan refererade beräkningar ligger till grund för det material som styrelsen överlämnat till långtidsutredningen. Såväl beträffande investeringar som personal har resultatet förutsatts ge balans mellan tillgång och efterfrågan på kriminalvårdens resurser.

Under senare år har antalet sysselsatta inom kriminalvårdsstyrelsens verksamhetsområde ökat betydligt; enligt statistiska centralbyrån skedde en fördubbling mellan 1954 och 1963. Styrelsens prognos bygger på antagandet att antalet sysselsatta kommer att öka i takt med den totala beläggningen. Sett över hela perioden 1963—1980 erhålls enligt detta räknesätt en totalökning med ca

3 400 anställda, vilket gör en genomsnittlig årlig stegring på 3,8 % mot 7,9 % under 1954—1963.

Planerna beträffande antalet sysselsatta och driftutgifterna (volym) sammanfattas i nedanstående tablå (procentuella förändringar per år).

	1965— 1970	1970— 1975	1975— 1980
Antal sysselsatta	+4,8	+3,4	+2,9
Driftutgifter	+5,3	+3,5	+3,0

Investeringskostnaderna anges enligt planerna öka drygt 35 milj. kr. 1965 till i genomsnitt 67 milj. kr. per år under 1966—1970. För de därpå följande femårsperioderna har det årliga investeringsbehovet angetts till 52 resp. 35 milj. kr.

Sammanfattningsvis kan konstateras att enligt de olika myndigheternas planer skulle den offentliga konsumtionen av polis- och rättsväsendets och kriminalvårdens tjänster öka med ca 3,5 % per år 1963—1970. För personalen förutses en ökning med ca 5 000.

För en avvägning av resurserna är det av intresse i vilken mån möjligheter för att nedbringa brottsligheten torde föreligga och vilka åtgärder som härvid kan väntas bli mest effektiva.

7.12.6 Försvar

Utgifterna för det militära försvaret uppgick 1965 till ca 4,5 miljarder kr., vilket utgör ca $4\frac{1}{2}$ % av BNP.

Försvarsutgifternas utveckling regleras genom av riksdagen fastställda kostnadsramar. 1963 års försvarsbeslut som gäller budgetåren 1963/64—1966/67, innebär att de ekonomiska utgångsramarna varje år dels ökas med 2,5 % för att möta den tekniska utvecklingen, dels kompenseras för pris- och lönestegringar. Kostnadsramen skall minskas om

uppgifter som åvilar krigsmakten bortfaller eller kan lösas på ett billigare sätt till följd av rationaliseringar som genomförts på statsmakternas initiativ. Omvänt gäller att kostnadsramen skall ökas om uppgifter tillkommer eller måste lösas på ett dyrare sätt. Rationaliseringsåtgärder som vidtas på initiativ av de militära myndigheterna påverkar inte kostnadsramen.

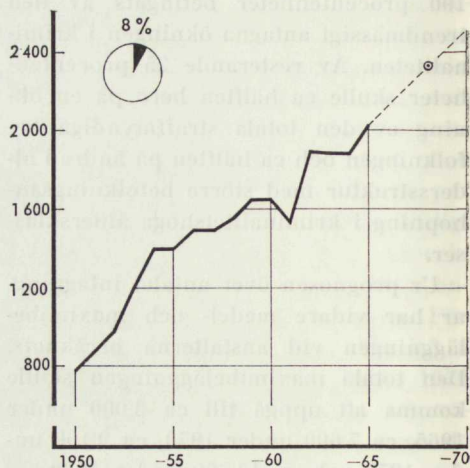
För tiden efter 1966/67 föreligger inga beslut. Den kalkyl som här nedan presenteras avseende perioden 1966—1970 bygger på antagandet att det nu gällande försvarsbeslutet tillämpas fram till 1970. Detta antagande har införts endast i beräkningstekniskt syfte och utgör på intet vis något ställningstagande till försvarskostnadernas omfattning.

Enligt de beräkningar som försvarsdepartementet utfört under ovan nämnt antagande skulle driftutgifterna under andra hälften av 1960-talet stiga genomsnittligt $3\frac{1}{2}$ % per år. (Under 1960-talets första hälft ökade driftutgifterna med ca 3 % per år, räknat vid oförändrade löner och priser). För investeringsutgifterna anges den genomsnittliga årliga ökningstakten till drygt 4 % 1965—1970 (diagram 7.12:5). Den större ökningen för investeringar än för driftutgifter betingas av bl. a. den snabba tekniska utvecklingen och de höjda modernitetskraven. Därmed minskar materielens livslängd. Denna utveckling har återverknings också på arbetskraftssidan där behovet av teknisk personal bedöms öka under de närmaste åren. Det totala personalbehovet beräknas stiga med bortåt 5 000 från 1965 till 1970, dvs. med ca $1\frac{1}{2}$ % årligen.

De totala försvarsutgifterna skulle enligt ovanstående kalkyl uppgå till närmare 5,5 miljarder kr. 1970 (i 1964 års priser). Detta innebär en ökning med ca 4 % per år 1965—1970. Det kan i detta sammanhang påminnas om att de

Diagram 7.12:5. Försvarets investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970

Milj. kr. i 1964 års priser



Se anm. till diagram 7.1:1.

totala försvarsutgifterna inte får uppfattas som något exakt mått på de resurser som tas i anspråk för försvaret. Bl. a. ingår där inte det inkomstbortfall som uppstår i och med att de värnpliktiga under sin militärtjänst avlönas betydligt lägre än som skulle vara fallet ute på arbetsmarknaden. Detta är också av betydelse för försvarsutgifternas fördelning. Om den lönen läggs till grund för de militära utvecklingsplanerna, ger det upphov till en från ekonomisk synpunkt oriktig avvägning mellan personal och materiel.

7.12.7 Kyrklig verksamhet

Den svenska kyrkan svarar för en rätt liten andel av de offentliga utgifterna. Den sammanlagda kostnaden för kyrklig verksamhet kan för 1965 uppskattas till närmare 600 milj. kr. Driftutgifterna utgjorde ca 450 milj. kr., vilket är 3,0 % av de totala offentliga driftutgifterna. Investeringarna uppgick 1963 — det sista år för vilket uppgifter före-

ligger — till ca 120 milj. kr. Av den totala investeringskostnaden avsåg endast en tiondel (ca 12 milj. kr.) nya kyrkobyggen, medan resten föll på församlingshem, prästgårdar, kyrkogårdar osv.

Uppgiften om förutsedda utvecklingstendenser under den närmaste femårsperioden har till långtidsutredningen lämnats av domkapitlet i Uppsala. Uppgifterna bygger på en enkät till ett urval av församlingarna. Pastoraten har ej ingått i undersökningen. Beträffande präster, organister samt personal vid domkapitel och stiftsnämnder har ecklesiastikdepartementet utfört beräkningarna.

Av urvalsundersökningen framgår att de totala investeringarna förutses öka från ca 120 milj. kr. 1963 till 170 milj. kr. 1965 och 1966 för att därefter successivt avta till knappt 120 milj. kr. 1969 och 1970. De totala investeringarna under 1960-talets senare hälft skulle innebära en närmast oförändrad investeringsnivå gentemot 1960-talets första hälft. Domkapitlet i Uppsala betonar dock att de mot slutet av perioden sjunkande investeringssiffrorna troligen beror på att församlingsskyrkorådets planering i allmänhet inte sträcker sig så

långt fram i tiden som till prognosperiodens slut och att man därför begränsat sig för att lämna uppgifter blott om beslutade investeringar.

Församlingarnas driftutgifter förutses enligt enkätundersökningar öka med närmare 5 % per år 1965—1970. Av svenska kyrkans totala driftutgifter faller dock bortåt hälften på pastoraten, vilka står för bl. a. lönerna till präster och organister. För dessa utgifter förutses ökningen bli långsammare, varigenom den väntade uppgången av totala driftkostnader blir ca 2 % per år. Också mellan 1955 och 1965 ökade kyrkans driftutgifter med ca 2 % årligen.

Antalet i svenska kyrkan sysselsatta var 1965 ca 10 000 varav drygt 2 700 präster. Fram till 1970 beräknas antalet sysselsatta öka med ca 1 000 personer, varav antalet präster med ca 150.

7.12.8 Sammanfattning av kalkylerna

Som framgått av det föregående har myndigheternas utbyggnadsplaner inneburit att såväl driftutgifterna som investeringarna inom det offentliga tjänsteområdet skulle öka mer än vad som ryms inom den i vår kalkyl angivna ramen. I tabell 7.12:3 sammanfattas myndigheternas planer och vår kalkyl

Tabell 7.12:3. Myndigheternas planer och LU:s kalkyl avseende driftutgifter och investeringar inom offentlig tjänsteproduktion 1965—1970

	Driftutgifter			Investeringar (exkl. reparationer och underhåll)		
	1965 milj. kr.	Förändring 1965—1970 i %		1965 milj. kr.	Förändring 1965—1970 i %	
		enl. planer	enl. LU:s kalkyl		enl. planer	enl. LU:s kalkyl
Undervisning	3 900	+ 5	+ 4	1 200	5	4
Hälso- och sjukvård	3 050	+ 8 $\frac{1}{2}$	+ 7	800	9 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{1}{2}$
Socialvård	1 150	+ 6 $\frac{1}{2}$	+ 5	200	7 $\frac{1}{2}$	7
Försvar	2 050	+ 3 $\frac{1}{2}$	+ 3 $\frac{1}{2}$	2 050	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$
Övriga områden	4 350	+ 5 $\frac{1}{2}$	+ 4 $\frac{1}{2}$	600	3 $\frac{1}{2}$	3
Totalt	14 500	+ 5,8	+ 4,7	4 850	6,2	5,0

för olika delområden. Det bör än en gång betonas att varken det totala utrymmet för de offentliga tjänsterna eller fördelningen inom detta bygger på några politiska ställningstaganden.

Den utbyggnad som planerats av myn-

digheterna skulle kräva att antalet systerföretag (utan arbetstidsförkortning) ökade med drygt 100 000 från 1965 till 1970. Vår kalkyl innebär att ökningen skulle stanna vid ca 90 000.

Uppgiften om förändrade utvecklings-
förhållanden under den närmaste femårs-
perioden har till följande utgångspunkt
fämnats av domkapitlet i Uppsala. Upp-
gifterna bygger på en översikt till ut-
val av församlingarna. Förstorna har
ej ingått i undersökningen. Beträffande
de präster, organister samt personal
vid domkapitlet och stiftsmyndigheterna
och församlingarna har följande beräk-
ningar gjorts.

7. Av utvärderingsberäkningen framgår att
de totala investeringarna förutses öka
från ca 120 milj. kr. 1965 till 170 milj.
kr. 1970 och 1966 för allt därtill suc-
cessivt öka till nästan 200 milj. kr.
1969 och 1970. De totala investeringar-
na under 1960-talet består till största
del av investeringar i byggnader, investeringar
i utrustning och i utrustning för
förskole- och grundskolorna. De investeringar
i utrustning som görs i kyrkorna är till största
del investeringar i utrustning för kyrkliga
skolor och för kyrkliga ungdoms- och
kvinnorörelser. De investeringar i utrustning
för kyrkliga skolor och för kyrkliga ungdoms-
och kvinnorörelser är till största del investeringar
i utrustning för kyrkliga skolor och för kyrkliga
ungdoms- och kvinnorörelser. De investeringar
i utrustning för kyrkliga skolor och för kyrkliga
ungdoms- och kvinnorörelser är till största del
investeringar i utrustning för kyrkliga skolor
och för kyrkliga ungdoms- och kvinnorörelser.

Differensen av investeringar till kyrkliga skolor och ungdoms- och kvinnorörelser	
1965-1970	50 000 000
1966-1970	100 000 000
1967-1970	150 000 000
1968-1970	200 000 000
1969-1970	250 000 000
1970-1970	300 000 000
1971-1970	350 000 000
1972-1970	400 000 000
1973-1970	450 000 000
1974-1970	500 000 000
1975-1970	550 000 000
1976-1970	600 000 000
1977-1970	650 000 000
1978-1970	700 000 000
1979-1970	750 000 000
1980-1970	800 000 000
1981-1970	850 000 000
1982-1970	900 000 000
1983-1970	950 000 000
1984-1970	1 000 000 000
1985-1970	1 050 000 000
1986-1970	1 100 000 000
1987-1970	1 150 000 000
1988-1970	1 200 000 000
1989-1970	1 250 000 000
1990-1970	1 300 000 000

AVDELNING 8

Utblick mot 1980

8.1 Prognos på kortare och på längre sikt

Föreliggande rapport har koncentrerats på utvecklingen under de närmaste fem åren. Prognoskalkylerna har därvid underbyggts med detaljstudier av utvecklingstendenserna på olika områden av samhällsekonomin. I vissa avsnitt har emellertid perspektivet förlängts ytterligare 5 å 10 år. Dessa långsiktiga element i utvecklingsbilden ingår i underlaget för följande behandling av den svenska ekonomins utveckling på 1970-talet.

Det är givet att den långsiktiga utvecklingen i högre grad än den kortsiktiga undandrar sig ett bedömande. Nya förutsättningar kan inträda på det internationella området och i tekniskt avseende som nu inte kan förutses. Försök till en preciserad bedömning av de långsiktiga tendenserna kan därför endast få karaktären av räkneexempel på basis av relativt fritt valda antaganden. Man kan då fråga om ett sådant försök är mödan värt.

Skälet till att ett försök till överblick över de långsiktiga utvecklingstendenserna bör göras, trots våra bristfälliga kunskaper, är givetvis att vi i god tid behöver ta upp en diskussion av den mera långsiktiga utvecklingspolitiken. En erfarenhet från denna och tidigare långtidsutredningar är nämligen, att på fem års sikt möjligheten att välja mellan olika handlingsalternativ är relativt snävt begränsad av tekniska, institutio-

nella och politiska förhållanden. Det tar tid att utveckla nya planer, och deras genomförande kan ofta ta än längre tid. Igångsatta företag kan ofta inte avbrytas utan förlust. Politikens rörlighet begränsas på kortare sikt av redan fattade beslut och utlovade reformer. Den kortsiktiga utvecklingen belastas även i högre grad än den långsiktiga av de brister på balans i samhällsekonomin som uppstått under den tidigare utvecklingen och som pockar på en snabb lösning. En långsiktig översikt bör sålunda kunna ge utrymme för friare alternativ som ligger inom ramen för en möjlig utveckling.

Hur svensk ekonomi kommer att se ut vid slutet av den närmaste 5-årsperioden är ovisst. Det beror både på den ekonomiska politik som kommer att föras och på den marknadsutveckling — nationellt och internationellt — som faktiskt kommer att äga rum. Det har emellertid ansetts lämpligt att ansluta översikten över utvecklingen på 1970-talet till det alternativ för utvecklingen under de närmaste fem åren som numeriskt preciserats i denna rapport's prognoskalkyl. Det är naturligt att välja denna utgångspunkt för 1970-talets utveckling, så att framtidsbedömningen i detta avseende blir konsistent.

8.2 Konsumenter och arbetskraft

Prognosen för befolkningsutvecklingen har (se avsnitt 3.1.2) utsträckts till

1980. Det är givet att antagandena för 1970-talet blir osäkrare med hänsyn till möjligheterna att på så lång sikt bedöma utvecklingen av sådana faktorer som invandring, fruktsamhet och dödlighet.

Invandringen har i det prognosalternativ som här följs anslagits till netto 10 000 personer per år. Det faktiska utfallet blir givetvis beroende av den invandringspolitik som förs. På 1970-talet kan dess förutsättningar i vissa avseenden komma att ändras. Om balans på bostadsmarknaden skulle uppnås under loppet av 1970-talet, bortfaller sålunda ett argument mot invandring av arbetskraft. Fördelarna av invandring kan då komma att anses så stora, att man kommer att bedriva en mera aktiv invandringspolitik. Det är också möjligt att arbetsmarknaden går mot en högre grad av internationalisering, som underlättar arbetskraftens flyttning mellan olika länder. De frågorna skall här endast markeras. De anger ovissheter vid varje försök att ställa prognos.

Följer man även i övrigt medelalternativet i statistiska centralbyråns prognos, kommer följande förändringar av den svenska befolkningen att äga rum fram till 1980.

Mellan åren 1965 och 1980 växer den *totala befolkningen* i en relativt jämn takt som är ungefär lika stor som tillväxttakten under de gångna 15 åren. År 1980 beräknas Sveriges befolkning ha ökat med närmare en miljon i jämförelse med 1965, en ökning med 12 %. Tillskottet på 1970-talet blir enligt prognosen ca 640 000, en ökning med 8 %.

Samtidigt med tillväxten i totalbefolkningen accentueras under 1970-talet de förändringar i dess *åldersfördelning* som väntas inträda under senare hälften av 1960-talet.

De stora kullarna från 1940-talet får 20 à 25 år senare en ekoeffekt i *antalet födda* (se diagram 3.1:1). Kulmen i

barnafödandet beräknas uppnås omkring 1975 med närmare 140 000 födda per år (min.alt. drygt 120 000; max.alt. 155 000). De från 1960 stigande födelse-talen medför en snabb ökning av de yngre åldersgrupperna i befolkningen. Antalet *barn i åldrarna 0—15 år* växer 1965—1980 med 400 000 (23 %), varav enbart under 1970-talet med närmare 300 000 (17 %). Denna »barnavåg» kommer att motsvaras av en snabb ökning av antalet barnfamiljer som efterfrågar familjebostäder.

Enbart i *åldrarna 7—15 år* ökas barnantalet under 1970-talet med ca 230 000 eller med närmare 25 %. I förening med omflyttningen medför detta en kraftig expansion av grundskolan. Den nya »barnavågen» når däremot inte *gymnasieåldrarna* (16—19 år) förrän i slutet av 1970-talet, och *högskoleåldrarna* (20—24 år) minskas med 75 000 under första hälften av 1970-talet, då vågen av på 1940-talet födda ebbar ut. På båda dessa områden motvägs dock nedgången av en höjd utbildningsfrekvens. Antalet studerande i gymnasieåldrarna kommer därför att fortsätta att stiga; vi går i riktning mot det amerikanska systemet med allmän »college»-utbildning. Frekvensökningen på universitetsstudiet skapar enligt prognoserna en plåtå för antalet studerande på den nivå som uppnås i början av 1970-talet med en relativt begränsad ökning av studentantalet under loppet av 1970-talet.

De stora årskullarna födda mellan 1800-talets stora emigrationsperiod och första världskriget framkallar i förening med ökad livslängd en fortsatt snabb tillväxt av de *åldersgrupper som överskridit pensionsåldern*. Befolkningen i åldern 65 och högre ökar 1966—1980 med 400 000 (40 %) och enbart under 1970-talet med 275 000 (24 %). Vård- och sjukvårdsbehoven för gamla ökas i en motsvarande takt.

Sammanlagt ökas antalet barn (0—15) och äldre (65—) 1965—1980 med 800 000 av en sammanlagd befolkningstillväxt av 950 000. Endast ca 150 000 av den totala folkökningen faller sålunda på *mellanåldrarna* från vilka arbetskraften i huvudsak rekryteras. Förskjutningen mot barn och äldre blir under 1970-talet ännu mera utpräglad än under slutet av 1960-talet. Åldrarna 15—65 ökas då med endast 70 000 av en total folkökning med ca 640 000. Medan dessa åldrar år 1965 utgjorde ca 65 % av hela befolkningen, svarar de på 1970-talet för mindre än 11 % av befolkningstillskottet.

Den fortsatta förlängningen av utbildningstiderna reducerar tillväxten av *den yrkesverksamma befolkningen*. Denna utveckling kommer dock enligt gjorda relativt optimistiska prognosantaganden att motvägas av en fortsatt ökning av de gifta kvinnornas yrkesverksamhet (se bil. 2). För hela perioden 1966—1980 förutses en ökning av antalet årsarbetare i arbetskraften med ca 100 000, eller med 3 % att jämföra med en befolkningstillväxt av 12 %. Antalet *konsumenter per årsarbetare* ökar sålunda på 15 år med ca 9 % eller med ca 0,6 % per år. Under 1970-talet förstärks som ovan berörts förskjutningen av åldersfördelningen i ur produktionsynpunkt ogynnsam riktning. Vissa åldersklasser, utbildningsgrupper och lokala grupper av gifta kvinnor väntas närma sig ett tak för yrkesverksamheten. Antalet årsarbetare kommer följaktligen endast att stiga med en obetydlighet, enligt prognos med mindre än 50 000 på ett årtionde eller med knappt 1½ %. Det motsvarande årliga tillskottet, ca 5 000 årsarbetare eller 0,1 à 0,2 % ligger inom prognosens sannolika felmarginal.

Totalbefolkningen stiger under 1970-talet med 8 %. Tillväxten av antalet kon-

sumenter per årsarbetare ökas därmed till ca 0,8 % per år. Den belastning detta innebär framgår därav, att trenden för produktionen per årsarbetare även under den exceptionellt gynnsamma perioden 1960—1965 legat vid en ökning med 4 % per år. Vid en parallell utveckling av befolkning och arbetskraft blir detta också tillväxten av produktionen per capita. Under 1970-talet skulle vid samma tillväxttakt för produktionen per årsarbetare tillväxten av produktionen per capita stanna vid 3,4 % per år.

I prognoserna för arbetskraften har man inte räknat med någon ökning av *den äldre befolkningens arbetsinsats*. Förskjutningen från jordbruk till stadsnäringar har tvärtom föranlett ett antagande om en mindre nedgång för männen i åldrarna över 64 år. Inför den stora ökningen av de äldre årsklasserna och med hänsyn till deras, som man får anta, förbättrade hälsotillstånd, kan man fråga om inte dessa åldersgrupper i växande grad kommer att betraktas som en arbetskraftsreserv. Följande exempel kan ge en utgångspunkt för bedömningen av denna reservs potentiella storlek. Om, utöver vad som antagits i arbetskraftsprognoserna, var tionde person i åldersklasserna 65—75 år kunde beredas arbete, skulle år 1980 ytterligare ca 85 000 personer tillföras arbetskraften, ett antal som på grund av deltidsarbete måhända kan komma att reduceras till hälften. Man frågar sig bl. a., om inte den stora personal som på 1970-talet kommer att krävas för vården av barn och äldre delvis skulle kunna rekryteras bland de äldre. Organisationen av dessa vårdområden får i så fall anpassas efter denna typ av arbetskraft.

Det antal timmar en »årsarbetare» i genomsnitt arbetar har successivt förkortats. För perioden 1966—1970 har man i prognoskalkylen utgått från en

förkortning med 3 % eller med 0,6 % per år. Som förutsättning har därvid valts att den lagstadgade veckoarbetstiden förkortas från 45 till 42½ timmar. Det synes sannolikt att 40-timmarsveckan blir lagfäst under första hälften av 1970-talet. Huruvida en ytterligare förkortning av veckoarbetstiden eller en förlängning av semestrarna kommer att genomföras före 70-talets slut, blir en fråga, där ökad fritid får ställas mot ökad konsumtion. Här skall det relativt godtyckliga antagandet göras att efter 40-timmarsveckans genomförande en paus i arbetstidsförkortningen inträder till 1970-talets slut. Takten i förkortningen av arbetstiden under 1970-talet som helhet skulle därmed komma att ligga i linje med den långsiktiga trend som gällt sedan början av 1950-talet.

Förkortningen av veckoarbetstiden får en större effekt på totala arbetstiden, ju lägre den lagstadgade veckoarbetstiden sänks. I enlighet därmed har antagits att i genomsnitt för 1970-talet arbetstiden för en årsarbetare förkortas med ½ % per år. I förening med den obetydliga ökningen av antalet årsarbetare skulle detta under 1970-talet ge en minskning av arbetsinsatsen räknad i arbetstimmar med ca 0,4 % per år. Antalet konsumenter per presterad arbetstimme skulle därmed växa med i genomsnitt ca 1 % per år. Tillväxten av produktionsresultatet per arbetstimme skulle sålunda till betydande del absorberas av att det fick delas av ett växande antal konsumenter.

8.3 Produktionsutvecklingen

Enligt de prognoser och antaganden som ovan angivits skulle vi under 1970-talet få räkna med en ur produktions-synpunkt något mera ogynnsam utveckling av tillgången på arbetskraft än un-

der de närmaste fem åren. Vi kommer in i en period då antalet årsarbetare blir i huvudsak konstant eller möjligen stiger obetydligt, och då antalet presterade arbetstimmar faller något snabbare än under de närmaste fem åren. — Den fortsatta arbetstidsförkortningen kommer enligt de gjorda antagandena att koncentreras till 1970-talets första hälft. Förkortningen av den årliga arbetstiden kan då komma att närma sig ett genomsnitt av 1 % per år. Den däremot svarande försvagningen av produktionens tillväxt kan då bli betydande. Det kan inte uteslutas att nationalproduktens tillväxt då sjunker under 4 % per år. Vi har emellertid med hänsyn till ovissheten om tidsförloppet valt att behandla 1970-talet som en odelad period.

Fråga blir nu i vad mån på 1970-talet en ytterligare försvagning av arbetsinsatsen kan komma att motvägas av kapitalinsatsens tillväxt resp. av en fortsatt höjning av arbetskraftens utbildning och av produktionens tekniska nivå.

Investeringarna i kapitalutrustning har sedan länge växt i snabbare takt än nationalprodukten och sålunda ökat sin andel av denna. Utvecklingen i detta avseende på längre sikt blir beroende av den ekonomiska politik man vill föra. Valet av politik blir liksom på kortare sikt beroende av olika motiv: för det första avvägningen mellan konsumtion i en närmare och fjärrare framtid. För det andra önskemålet att avveckla köer på kapitalkrävande konsumtionsområden och därmed skapa förutsättningar för en bättre balanserad konsumtion. För det tredje de med stigande investeringsandel växande svårigheterna att med ekonomisk-politiska medel undvika en inflationistisk utveckling.

Valsituationen för 1970-talet överensstämmer tydligen nära med den som i

det föregående diskuterats för de närmaste fem åren. Ett grundläggande faktum kommer med säkerhet att förbli, att konsumtionen, och inte minst den kollektivt organiserade, kommer att rikta sig mot områden, där kapitalinsatsen per enhet av konsumtion är relativt hög. Därmed krävs en hög investeringskvot för att efterfrågan skall kunna tillgodoses utan köbildningar. Å andra sidan kommer problemet med en snabb ökning av antalet konsumenter per enhet av arbetsinsats snarast att skärpas. Därmed skärps också svårigheterna att med ekonomisk-politiska medel genomföra en höjning av investeringskvoten utan inflation.

I ett avseende bör emellertid för dagens planering möjligheterna att öka investeringarna te sig gynnsammare på längre sikt. Vid en målmedveten planering på längre sikt borde den »överhettning» av arbetsmarknaden som befarats uppstå vid en snabb lokal eller allmän expansion av byggnadsverksamheten kunna förebyggas. Arbetskraftens utbildning, omskolning och omflyttning samt det däremot svarande bostadsbyggandet borde kunna inriktas så att flaskhalsar för byggande, lokalt eller allmänt, inte hindrar att ett byggande kommer till stånd i den omfattning och på de orter, som ur samhällsekonomiska synpunkter kan väntas bli aktuellt.

Hur de politiska avvägningsfrågorna på 1970-talet kommer att lösas är inte möjligt att nu förutse. Som utgångspunkt för en diskussion av utvecklingsproblematiken har vi valt det alternativet (i det följande betecknat som alternativ A), att investeringarna i fast realkapital under 1970-talet kommer att fortsätta att stiga i samma takt som enligt prognosen för perioden 1966—1970, dvs. med 5,1 % per år. I appendix A har den slutsats dragits, att produktionen under de angivna förutsättning-

arna beträffande investeringar och arbetskraftstillgång skulle kunna växa i minst samma takt som under åren 1966—1970, sannolikt med närmare 4½ % per år. Investeringskvoten skulle då under loppet av 1970-talet stiga med ca en procentenhet.

Vid en tillväxt med 4,4 % per år skulle produktionen under 1970-talet växa med 54 %, dvs. i det närmaste relativt sett lika mycket som under 1960-talet som helhet enligt utredningens kalkyl. Bland de argument som i appendix A anförts och som stöder ett antagande om en sådan utveckling må här erinras om följande.

Tillväxten av kapitalinsatsen skulle ytterligare något påskyndas, dock i mindre grad än under 1960-talet. I förening med den något påskyndade minskningen av arbetsinsatsen skulle detta medföra ett nytt maximum för tillväxten av produktionens kapitalintensitet. År 1980 skulle kapitalinsatsen per årsarbetare ha drygt fördubblats i jämförelse med 1965. Motsvarande ökning under de senaste 15 åren kan anså till endast ca 60 %. Den snabba ökningen av kapitalintensiteten under 1970-talet kommer att avspeglas i djupgående strukturförändringar inom produktionen. Delvis kan den innebära en förskjutning av produktionen mot mera kapitalkrävande områden, exempelvis bostäder och vissa typer av offentliga tjänster. Delvis kommer den emellertid att innebära en omläggning av enskilda produktionsgrenar mot längre driven mekanisering och automation. Detta kan vid en ekonomiskt optimal struktur-anpassning innebära genomgripande förändringar i produktionsenheternas fördelning på olika storlekar. Den inre omstruktureringen av olika näringsgrenar, som i hög grad bidragit till produktionsökningen under 1960-talet, borde vid en optimal anpassning påskyn-

das under 1970-talet. Denna anpassning bör kunna underlättas genom en intensifiering av den rörlighetsstimulerande ekonomiska politiken.

Ökning av kapitalinsatsen blir vid en vikande arbetsinsats den viktigaste dimension i vilken tillväxtprocessen äger rum. Den kommer att möjliggöra en relativt snabb förnyelse av kapitalutrustningen, sannolikt med en påskyndad avgång av äldre kapitalföremål. Detta bildar en gynnsam förutsättning för introduktion av tekniska nyheter i produktionen. Måhända kan man också hoppas, att 1960-talets ökade insatser för forskning och tekniskt utvecklingsarbete, som man får anta kommer att fullföljas under 1970-talet, ger en växande utdelning i form av innovationer som kan överföras i produktionen.

Utbildningsfaktorn kommer på 1970-talet att ytterligare förstärkas. För den högre utbildningen blir 1970-talet en period då de stora insatserna under 1960-talet helt mognar ut och får full effekt på arbetskraftens genomsnittliga kvalifikationer. En viss tidsförskjutning är en naturlig följd av de långa utbildningstiderna fram till högstadiet. Men vidare har den snabba ökningen av antalet studerande, rekryterade från 1960-talets stigande ungdomsvåg, krävt en kraftig ökning av antalet lärare. Den relativa betydelsen av denna »feed-back» kommer att reduceras under 1970-talet, när utströmningen från universiteten ökar. I samma mån kommer näringslivets efterfrågan på högre utbildad arbetskraft att kunna bättre tillgodoses.

En snabbt stigande kapitalinsats, en påskyndad omstrukturering av produktionen med kapitalintensiv inriktning, en snabb introduktion av tekniska nyheter och en snabb höjning av arbetskraftens utbildningsnivå är sålunda de faktorer till vilka man kan knyta en prognos om en påskyndad ökning av arbetsproduktiviteten och därmed en takt

i produktionsökningen som något överstiger den som beräknas uppnås under de närmaste fem åren.

Det bör här åter erinras om att den bedömning av förutsättningarna för 1970-talets produktionsökning som här gjorts gällt *ett genomsnitt* för årtiondet. Det bör emellertid också erinras om, att en koncentration av den fortsatta förkortningen av arbetstiden till första hälften av 1970-talet måste väsentligt försämra tillväxtbetingelserna under dessa år. Som tidigare berörts kan det då knappast undgås att produktionens tillväxt sjunker under 4 % per år. Det blir då svårt att hålla den takt i investeringarnas tillväxt som här antagits. Den stora familjebildningen under första hälften av 1970-talet och därav följande efterfrågan på bostäder kommer då att leda till mycket svårösta problem.

8.4 Resursfördelningsproblem

Den föregående diskussionen av produktionens tillväxt under 1970-talet har utgått från de relationer mellan arbetsinsats, kapitalinsats och produktion som rått under de gångna 15 åren och som skulle råda under de närmaste fem åren enligt en med sektoranalys underbyggd prognoskalkyl. Vidare har förutsatts att investeringarna i realkapital kommer att växa i samma takt som enligt prognosen för perioden 1966—1970.

Som tidigare framhållits, kan man vid en diskussion av 1970-talets politik utgå från att man i planeringen för detta årtionde bör ha större frihet än på kortare sikt att disponera tillgängliga resurser för olika ändamål. Denna frihet i planeringen måste emellertid utnyttjas nu. Väntar man, kommer rörelsefriheten att inskränkas. Detta är anledningen till att i det följande frågan om resursför-

delningen på 1970-talet tas upp, även om ovissheten om de ekonomiska förutsättningarna nu ter sig ovissa. När trots detta den följande diskussionen utgår från preciserade tillväxttal får detta endast betraktas som en teknik för att ge en utgångspunkt för en artikulerad diskussion.

Tillväxten av nationalprodukten blir givetvis beroende av hur våra resurser disponeras; inte endast vad gäller kapitalbildning och konsumtion utan även vad gäller investeringarnas fördelning på olika områden. När i det föregående det hittills iakttagna nationella tillväxtmönstret lagts till grund för en bedömning av nationalproduktens tillväxt på 1970-talet, innebär detta att den relativa tillväxten av produktionen på olika områden inte förskjuts på ett sådant sätt att därigenom relationen mellan arbets- och kapitalinsats samt produktion på nationell (makro) nivå rubbas. Makrobedömningen av nationalproduktens tillväxt skulle för att nå större precision behöva underbyggas av sektorprognoser på sätt som skett i prognoskalkylen för perioden 1966—1970. På grund av den växande ovissheten när prognosen sträcks längre fram i tiden har det inte ansetts mödan värt att för 1970-talet med ekonometriska metoder genomarbeta hela det sektorvisa utvecklingsmönstret. I det följande skall en-

dast försöksvis och i grova drag anges vad vissa alternativ för disponering av resurserna kan komma att få för tillväxtkonsekvenser. Framställningen har sålunda inte karaktären av en definitiv prognos utan avser endast att ge en vägledning för en diskussion av långsiktiga avvägnings- och planeringsfrågor.

Olika sektorer kännetecknas bl. a. av teknisk-ekonomiskt bestämda skillnader i fråga om kapitalinsats per enhet av årsproduktion (capital-output ratio). För bostäder är relationen mellan byggnadskostnad för en fastighet och ett års avkastning (räknat som förädlingsvärde) relativt hög. Det är då tydligt att om man under 1970-talet i högre grad än tidigare skulle inrikta investeringarna på bostäder, detta måste dämpa nationalproduktens tillväxt. (Här bortses från bostadstillgångens verkan på arbetskraftens rörlighet.) Som redan nämnts, har det inte ansetts möjligt att i detalj genomarbeta alla sådana möjliga fall i form av konsistenta utvecklingsmodeller. Diskussionen skall här till en början inskränkas till möjliga förskjutningar mellan tre *breda ramar* för resursernas fördelning som står i centrum för den långsiktiga utvecklingspolitiken, nämligen: *kapitalbildning* samt *offentlig och privat konsumtion*. De kalkyler från vilka diskussionen utgår finns angivna i tabell 8.4:1.

Tabell 8.4: 1. Resursfördelning och tillväxttakt på 1970-talet

Illustrativa räkneexempel

	Tillväxt i procent per år					Miljarder kr. (1964 års priser)						
	1965 - 1970	1970-talet				1965	1970	1980				
		I A	I B	II A	II B			I A	I B	II A	II B	
Kapitalbildning	5,2 ¹	4,7	4,7	5,5	5,5	33,3	42,9	67,9	67,9	73,3	73,3	
Konsumtion	3,7	4,2	4,4	4,1	4,3	68,1	81,6	123,5	125,4	121,9	123,8	
därav: offentlig	4,7	5,0	4,0	5,0	4,0	14,5	18,2	29,6	26,9	29,6	26,9	
privat	3,4	4,0	4,5	3,8	4,3	53,6	63,4	93,9	98,5	92,3	96,9	
BNP	4,2	4,4	4,5	4,6	4,7	101,4	124,5	191,4	193,3	195,2	197,1	

¹ Korrigerat tal 4,7; se not 1 sid. 246.

I tabellen har angivits fyra olika alternativ för resursernas fördelning på 1970-talet. *Alternativ I A* svarar närmast mot den förutsättning som gäller för den föregående bedömningen av nationalproduktens tillväxt. *Nyinvesteringarna* har sålunda antagits stiga med 5,1 % per år dvs. i samma takt som 1965—1970. Denna tillväxt har i anslutning till den föregående utvecklingen antagits motsvaras av en tillväxt av den totala kapitalbildningen (inkl. reparationer och underhåll, lagerökning samt bytesbalansens saldo) med 4,7 % per år.¹

I detta alternativ (I A) har de *offentliga tjänsterna* antagits bibehålla samma relativa tillväxt i förhållande till totalproduktionen som under perioden 1965—1970. Det innebär att den årliga tillväxten ökas från 4,7 till 5,0 % per år. Detta motsvaras av en ökning med drygt 60 % över 1970-talet som helhet. Antar man att vid en sådan oförändrad relativ tillväxt av den offentliga tjänstesektorn nationalproduktens tillväxt i enlighet med den föregående totalbedömningen skulle uppnå 4,4 % per år, blir det ett ökat utrymme för tillväxten av den *privata konsumtionen*. Dess ökning under 1970-talet skulle närma sig 50 % eller 40 % per capita. Här bör erinras om att de problem som uppstår genom ökningen av antalet konsumenter per enhet av arbetsinsats kommer att skärpas på 1970-talet, speciellt under dess första hälft, om den antagna arbetstidsförkortningen koncentreras till dessa år. Den gynnsammare konsumtionsutveckling, som detta alternativ innebär, kommer därför knappast att innebära att de ekonomisk-politiska fördelningsproblemen blir lättare att lösa.

Tillväxten av den offentliga konsumtionen kan i själva verket komma att bli väsentligt större än enligt det från nationalräkenskaperna hämtade mått på tillväxten som här använts. För de of-

fentliga tjänsterna gäller nämligen det säregna förhållandet att den bokföringsmässiga tillväxten av »produktionen» approximativt anger tillväxten av *sysselsättningen* inom denna sektor. Den verkliga produktionsökningen blir i själva verket större än den angivna tillväxttalet, om den offentliga tjänsteproduktionen effektiviseras. En ökning av sysselsättningen inom sektorn med 60 % under 1970-talet bör därför ge utrymme för en väsentligt större standardhöjning på den offentliga konsumtionens område. Detta gäller inte bara de tyngst vägande områdena sådana som utbildning och sjukvård utan även bl. a. det offentliga insatser för forskning och utvecklingsarbete liksom för miljövärd (sammällsmiljö, kultur- och naturvård), insatser som på 1970-talet enligt allmän uppfattning bör ges ett växande utrymme.

Som framgår av diskussionen i nästa avsnitt är det tydligt att en ökning av sysselsättningen i offentlig tjänst med 60 % under 1970-talet kommer att ställa krav på en minskning av arbetsinsatsen inom andra sektorer som kan bli svår att uppnå. Vilka möjligheter som under 1970-talet kommer att finnas att genom en rationalisering av den offentliga verksamheten minska arbetsinsatsen

¹ Som en långsiktig tendens kan iaktas att reparationer och underhåll samt lagerökning stiger långsammare än nyinvesteringarna i realkapital. Detta kan förklaras av a) att kapitalstocken stigit långsammare än investeringarna, b) att reparationer och underhåll växande grad ersätts av nyanskaffning av kapitalföremål, c) att lagerökningen är knuten till varuproduktionen som växer långsammare än kapitalstocken samt d) att proportionen lagerproduktion tenderar att sjunka genom organisatoriska åtgärder (bl. a. datakontroll av lagerhållning).

Den totala kapitalbildningen antas enligt långtidsutredningens prognoskalkyl för perioden 1966—1970 växa med 5,2 % per år. Med hänsyn till den stora förskjutningen i bytesbalansens saldo mellan dessa år har detta tillväxttal för jämförbarhet med 1970-talet korrigerats till 4,7.

tillväxt inom denna sektor *utan att sänka tillväxten av dess faktiska tjänsteprestationer* är svårt att nu bedöma. Att de offentliga tjänsterna — under en tid då den totala arbetsinsatsen sjunker, då kapitalintensiteten allmänt stiger i snabb takt och då arbetets relativa värde snabbt ökas — inte ensamma kan undandra sig arbetskraftsbesparande åtgärder är emellertid tydligt.

För att i möjlig mån belysa de samhällsekonomiska konsekvenserna av en ökning av arbetsproduktiviteten inom offentlig tjänst har vi som en variant till resursfördelningen enligt alternativ I A uppställt *alternativ I B* (se tabell 8.4:1). Detta alternativ innebär att »produktionen» = sysselsättningen i offentlig tjänst ökas med endast 4 % per år. Om samma utveckling av de faktiska tjänsteprestationerna skall uppnås som i alternativ I A (5 % årlig ökning av sysselsättningen) måste tydligen dessa prestationer per enhet av arbetsinsats ökas med ca 10 % över 1970-talet som helhet. Alternativet kan sålunda uppfattas som ett *rationaliseringsalternativ* under anpassning till arbetskraftens relativa fördring, vilken motsvaras av en växande produktivitet för arbetskraften i andra användningar (dess »opportunity cost»). De former en sådan rationalisering kan komma att anta skall här inte närmare behandlas. I stort sett måste den vila på organisatorisk rationalisering, mekanisering och automation. Huruvida detta innebär en sänkning av kapitalinsatsen per producerad enhet eller motsatsen kan endast avgöras genom ingående studier. Omöjligt är inte att en sänkning uppnås som ett netto av ökad insats av maskiner, apparater m. m. och en minskad insats av byggnads- och anläggningskapital (exempelvis vid en ökad genomströmningstakt för patienter på sjukhus resp. elever i utbildningssystemet).

Att utan ingående undersökningar avgöra vilken ökning av nationalproduktens tillväxt som skulle bli resultatet av den arbetskrafts- och möjligen kapitalbesparing inom sektorn för offentliga tjänster, som ett sådant alternativ skulle innebära, är inte möjligt. Helt skönsmässigt och troligen i underkant har den anslagits till $\frac{1}{10}$ % per år. Alternativ I B ger därmed utrymme för en höjning av den privata konsumtionens årliga tillväxt till 4,5 %. Den politiska uppgiften att uppnå ekonomisk balans skulle därigenom tydligen väsentligt lättas. Som tabellen visar, skulle ökningen av den privata konsumtionen år 1980 enligt alternativ I B med 4,6 miljarder kr. i jämförelse med alternativ I A (5 % årlig ökning av sysselsättning inom offentlig sektor) uppnås genom en ökning av nationalprodukten med 1,9 miljarder kr. och en bokföringsmässig minskning av posten offentliga tjänster med 2,7 miljarder kr.

Det bör än en gång understrykas att dessa kalkyler endast har karaktären av ett räkneexempel avsett att bilda utgångspunkt för närmare undersökningar och diskussion.

I *alternativ II A och II B* har slutligen antagits att under 1970-talet *nyinvesteringarna i fast kapital tillåts stiga i snabbare takt än tidigare*, med 6 % per år att jämföra med 5,1 % per år enligt prognoskalkylen för 1966—1970. Alternativet ger (enligt kalkylmetoderna i appendix A) ett ytterligare tillskott till kapitalstocken under 1970-talet med ca 22 miljarder kr. Dess tillväxttakt skulle under 1970-talet ökas från 5,1 till 5,4 % per år. För alternativ II A har detta antagits ge en ökning av produktionens tillväxttakt från 4,4 till 4,6 % per år. Höjningen av investeringskvoten skulle till en början få bäras av konsumtionen. Men tack vare den fortskridande snabbare kapitalackumuleringen skulle

detta avbräck väsentligt ha reducerats vid 70-talets slut. År 1980 skulle investeringarna enligt alternativ II A bli 5,4 miljarder större än i alternativ I A. Men den totala konsumtionen skulle endast ha reducerats med 1,6 miljarder. Resten, 3,8 miljarder, skulle svara mot ökningen av nationalprodukten.

Alternativet är avsett att illustrera vad som kan vinnas genom att under 1970-talet ytterligare öka takten i kapitalbildningen. Vinsten ligger främst i en högre framstegtakt som på längre sikt även kommer konsumenterna tillgodo. Det är naturligt att räkna med att större totala investeringar på 1970-talet skulle utnyttjas för en ökning av investeringarna på särskilt kapitalkrävande kömråden exempelvis bostäder, om efterfrågan vid den prispolitik som väljes inte hunnit tillfredsställas. Konsumenterna skulle därmed göra en vinst i form av en *ur välfärdssynpunkt bättre balanserad konsumtion*, även om konsumtionens totala volym något begränsas. (En viss sänkning av produktionens tillväxttakt under den som angivits i alternativ II A kan dock bli följd av en sådan förskjutning av investeringarna mot mera kapitalkrävande områden.)

En jämförelse av alternativ II A och II B belyser samma fördelningsproblem som redan behandlats i anslutning till alternativ I A och I B (båda med långsammare tillväxt av investeringarna). Enligt alternativ II A skulle »produktionen» (sysselsättningen) i sektorn för offentliga tjänster liksom i alternativ I A ökas med 5 % per år. Detta innebär en viss sänkning av dess *relativa* tillväxttakt i förhållande till nationalprodukten. Den stora ökning av sysselsättningen i offentlig sektor som därmed uppstår kan vid en högre total investeringsnivå lättare kompenseras genom arbetskraftsbesparande investeringar i andra sektorer. Men kvar står

givetvis möjligheten att genom intensifierade rationaliseringar anpassa sysselsättningen i offentlig sektor till arbetskraftens stigande värde som produktionsfaktor. I *alternativ II B* har, i likhet med alternativ I B, antagits att tillväxten av »produktionen» (sysselsättningen) i offentlig tjänstesektor stannar vid 4 % per år. Fortfarande utesluter inte detta att de faktiska tjänsteprestationerna stiger i samma takt som i A-alternativet. I alternativ II B har, liksom i alternativ I B, nationalproduktens tillväxt antagits öka (i jämförelse med A-alternativet) med $\frac{1}{10}$ % per år, dvs. till 4,7 % per år. Produktionsökningen över 1970-talet som helhet skulle därmed närma sig 60 %.

I alternativ II A (5 % årlig ökning av »produktion» = sysselsättning i offentlig tjänstesektor) faller hela belastningen av investeringsökningen på den privata konsumtionen, som växer med 3,8 % per år. Jämför vi däremot alternativ II B med I A (samtidig ökning av investeringarna och dämpning av sysselsättningsökning i den offentliga tjänstesektorn) finner vi att den privata konsumtionen trots investeringsökningen kan växa i snabbare takt; enligt kalkylen med 4,3 % per år. Även om detta fortfarande innebär en viss sänkning av den privata konsumtionens andel av nationalprodukten, skulle den dock ökas med mer än 50 % under 1970-talet.

8.5 Sektorutveckling och arbetskraftsbalans

Som redan berörts har en mera fullständig modell för utvecklingen sektorsvis under 1970-talet inte byggts upp. Faktaunderlaget för sådana kalkyler har ansetts alltför bräckligt. Vi skall här inskränka oss till att mera i problem-

	Ökning 1970 - 1980	
	Antal personer i arbetskraften (folkräkningsdefinition)	Antal årsarbetare i arbetskraften
Män.....	+ 10 000	+ 10 000
Kvinnor		
gifta.....	+ 239 000	+ 94 000
övriga.....	- 56 000	- 56 000
Summa	+183 000	+ 38 000
	+193 000	+ 48 000

ställningens form något närmare söka belysa de balans- och anpassningsproblem som måste uppstå på arbetsmarknaden under en period då enligt gjorda prognoser ökningen av antalet yrkesverksamma blir relativt obetydligt och då arbetsinsatsen i arbetstimmar sjunker något snabbare än under de närmaste fem åren.

Inledningsvis bör erinras om de resultat som arbetskraftsprognosen gett för arbetsmarknadens tillgångssida: Se tablå ovan.

Den ökning av antalet personer i arbetskraften som beräknas äga rum hänför sig nästan helt till kvinnlig arbetskraft. Antalet icke gifta kvinnor i arbetskraften beräknas emellertid minska relativt kraftigt. Ökningen vilar sålunda helt på de gifta kvinnorna för vilka ett relativt osäkert antagande gjorts om en ökad förvärvsintensitet. Med hänsyn till deras kortare genomsnittliga årsarbetstid har tillskottet av gifta kvinnor på arbetsmarknaden med 239 000 nedräknats till ett tillskott av 94 000 årsarbetare, räknat efter männens arbetstid. Nettotillskottet av kvinnliga årsarbetare blir därmed knappt 40 000, vilket tillsammans med en ökning med 10 000 män ger ett totalt nettotillskott av årsarbetare under 1970-talet av knappt 50 000.

Det är uppenbart att redan i denna omfördelning av arbetskraften mot gifta kvinnor med i stor utsträckning deltidsarbete ligger ett svårlost anpassnings-

problem på arbetsmarknaden. Det innefattar en anpassning av produktionens organisation och av dess lokalisering, samtidigt som det kräver en anpassning av mönstret för familjeliv och barnavård. Med hänsyn till ovissheten om hur dessa problem kan komma att lösas framstår vinsten av arbetskraft som relativt osäker.

Den förkortning under 1970-talet av årsarbetstiden per årsarbetare med ca 5 %, som vi räknat med, ger omräknat i årsarbetare en förlust av arbetskraft av ca 170 000 personer. Man skulle därmed stanna vid en minskning under 1970-talet av arbetskraftsvolymen mätt i antal årsarbetare (med 1970 års årliga arbetstid för män) av drygt 120 000. — Det kan anmärkas att enbart för att uppväga denna minskning skulle krävas en ökning av nettoinvandringen från antagna 10 000 per år till ca 30 000 per år (under förutsättning att 10 000 invandrare ger ett nettotillskott av 6 000 årsarbetare).

Mot denna bakgrund framstår det tydligt att ökningen av arbetsinsatsen inom en sektor måste motsvaras av en minst lika stor minskning inom andra. Att uppnå den rörlighet hos arbetskraften mellan sektorer som kommer att krävas vållar troligen inga oöverstigliga svårigheter. Den på arbetsmarknaden nyinträdande arbetskraften är relativt sett så stor, att den genom en ändmålensenlig utbildnings- och rörlighetspolitik bör kunna fördelas så att den sektor-

visa omfördelningen av arbetskraften bör kunna genomföras. Det största problemet torde komma att uppstå när det gäller att genomföra den arbetskraftsbesparing inom olika sektorer som måste komma till stånd. Denna måste i flera sektorer drivas så långt, att arbetsinsatsen minskas trots en relativt snabb tillväxt av produktionen. Detta kan komma att kräva djupgående strukturomläggningar.

Oavsett den organisatoriska rationalisering av produktionen som kan komma till stånd, måste besparingen av arbetskraft till en betydande del bygga på en kapitalkrävande mekanisering och automation av produktionsprocesserna. Våra möjligheter att nu bedöma vilka krav på ökade kapitalinsatser som kommer att krävas vid 1970-talets teknik för att ersätta ett givet antal arbetare (substitutionsförhållandet arbetskraft—kapital) är synnerligen begränsade. Bl. a. gäller detta förändringarna

av arbets- och kapitalinsats vid utveckling mot automation. Det har därför inte ansetts möjligt att nu precisera en bedömning av investeringarnas fördelning. I detta avseende utgör den följande framställningen en torso. Framställningen vilar därför på det antagandet att den samlade nationella kapitalbildning som ligger till grund för bedömningen av nationalproduktens tillväxt skall vid en optimal allokering räcka för att också skapa balans på arbetsmarknaden. Denna förutsättning kan givetvis komma att rubbas av oförutsedda tekniska förändringar, liksom av förskjutningar i sektorsutvecklingen som avviker från det tidigare utvecklingsmönstret.

I det följande skall för att belysa arbetskraftsproblematiken under 1970-talet ett räkneexempel genomföras för produktion och sysselsättning inom 10 sektorer (tabell 8.5:1). Utgångspunkten är den tillväxt av nationalprodukten

Tabell 8.5: 1. Produktion och sysselsättning sektorvis på 1970-talet. En illustrativ kalkyl

	Antal förvärvsarbetande ¹ 1 000-tal personer			Produktion ²		
	1965	1970 ³	1980	1965	1970 ³	1980
Jordbruk.....	265	195	80	3 549	3 372	2 700
Skogsbruk.....	70	55	35	3 731	4 324	5 600
Industri och hantverk m. m.....	1 120	1 165	1 165	30 394	38 783	65 700
Kraftverk m. m.....	35	35	35	2 821	3 667	6 000
Byggnads- och anläggningsverksamhet.....	335	365	385	7 644	9 647	15 900
Summa varor.....	1 835	1 825	1 700	48 139	59 793	95 900
Samfärdsel.....	265	270	280	7 826	9 854	16 000
Varuhandel.....	455	465	465	12 467	14 960	21 300
Privata tjänster ⁴	325	340	360	6 370	7 517	10 700
Bostadsnyttjande.....				5 460	6 803	10 600
Offentliga tjänster.....	515	605	895	10 556	12 942	19 200
Summa tjänster.....	1 560	1 680	2 000	42 679	52 076	77 800
Summa varor och tjänster.....	3 400	3 510	3 700	90 818	111 869	173 700

¹ Folkräkningarnas definition.

² Preliminära uppskattningar av sektorprodukter till produktionskostnad i 1964 års priser.

³ Enligt prognoskalkyl för perioden 1966 - 1970.

⁴ Sysselsättning i sektorn bostadsnyttjande inräknad.

och den resursfördelning på invester-
ningar samt offentlig och privat kon-
sumtion som angivits i *alternativ IB*
i föregående avsnitt [tillväxttal i pro-
cent per år: bruttonationalprodukt 4,5,
investeringar 5,1, total kapitalbildning
4,7, offentliga tjänster (sysselsättning)
4,0 samt privat konsumtion 4,5]. Ar-
betskraften kommer därvid att anges
i *antalet yrkesutövare enligt folkräk-
ningsdefinition* trots ofullkomligheten
i detta statistiska mått. De tal för pro-
duktion per sysselsatt som anges av-
ser samma enhet. Med hänsyn till den
sannolika ökningen av deltidsarbete
bland kvinnorna och den antagna ar-
betstidsförkortningen måste ett så defi-
nierat mått på arbetsproduktivetens
årliga tillväxt i genomsnitt för alla sek-
torer höjas med ca 0,8 procentenheter
för att svara mot tillväxten av produk-
tionen per arbetstimme.

Kalkylens karaktär av räkneexempel
innebär att antagandena om produktio-
nens och arbetsproduktivetens tillväxt
saknar ett fastare underlag i en detalj-
analys men är valda så att de framstår
som rimliga med hänsyn till tidigare
trender och vad man kan förmoda rö-
rande den framtida tekniska utveckling-
en. Kalkylen har lagts upp så att pro-
duktionens tillväxt i olika sektorer be-
dömts bli konsistent med en tillväxt av
nationalprodukten med 4,5 % per år
(alternativ IB). På de punkter (exem-
pelvis jordbruk och bostäder) där ut-
vecklingen beror av politiska beslut in-
nebär antagandena inte något ställnings-
tagande. De antaganden som gjorts an-
gående tillväxten av produktionen per
sysselsatt ligger relativt högt i förhållan-
de till tidigare trender. En sådan be-
dömning har ansetts vara motiverad av
den snabba tillväxt av den totala kapi-
tal- och utbildningsinsatsen som tidiga-
re behandlats. Någon slutlig balans mel-
lan total tillgång och efterfrågan på ar-

betskraft har inte uppställts. Kalkylen
får därmed karaktären av en så långt
möjligt specificerad frågeställning rö-
rande balansproblemen på arbetsmark-
naden på 1970-talet.

Till de olika sektorerna kan fogas föl-
jande kommentarer.

Jordbruk. Kalkylen förutsätter en på-
skyndad nedläggning och sammanslag-
ning av mindre produktiva enheter.
Produktionen har antagits minska med
20 % under 1970-talet. Den samtidiga
produktivetsutvecklingen blir beroende
av förändringar i geografisk struk-
tur, företagsstruktur och produktions-
inriktning. I kalkylen har skönsmässigt
antagits att produktionen per sysselsatt
fördubblas under 1970-talet (en årlig
ökning med ca 7 %). Detta ger en
minskning av sysselsättningen med
60 % eller från 195 000 till ca 80 000
personer. 115 000 personer kan därmed
överföras till andra sektorer.

Skogsbruk. Det antas att trots ök-
ningen av avverkningarna under de när-
maste fem åren (enligt prognos) utta-
gen ur skogen kan fortsätta att växa om
än i långsammare takt under 1970-talet.
I anslutning till tidigare trend har pro-
duktionsökningen på 1970-talet anslagits
till 30 %. Avverkningstekniken synes
snabbt vara på väg mot en långt driven
mekanisering. Produktivetsutveckling-
en blir beroende av en samverkan mel-
lan mindre enheter. Vid en fördubb-
ling av produktionen per sysselsatt skul-
le antalet i skogsbruket sysselsatta un-
der 1970-talet minskas med ca 20 000.

Summa 135 000 personer skulle där-
med under 1970-talet omfördelas från
jord- och skogsbruk till »stadsnäring-
ar». Det bör framhållas att denna över-
föring i främsta rummet gäller manlig
arbetskraft, och att den därmed i det
rådande arbetsmarknadsläget får tillmä-
tas en särskild betydelse.

Industri och hantverk. Under de när-

maste fem åren har industriproduktionen beräknats stiga med ca 5 % per år. Det har antagits att i den något påskyndade tillväxten av bruttonationalprodukten under 1970-talet ingår en snabbar ökning av industriproduktionens tillväxttakt (5,4 % per år). För industrins del gäller en relativt hög grad av flexibilitet i dess arbetskrafts- resp. kapitalintensitet. På vissa områden finns förebilder av mindre arbetskrävande teknik i andra länder. Utvecklingen kommer att gå mot mekanisering och automation. En snabb höjning av arbetsproduktiviteten kräver ökade investeringar, men som ovan berörts kan dessa vid automation komma att begränsas. Sannolikt krävs i många branscher genomgripande strukturförändringar för att uppnå en snabb ökning av arbetsproduktiviteten. Dessa blir sannolikt relativt kapitalkrävande.

Produktionen *per sysselsatt* beräknas under närmast föregående perioder ha stigit med 4 à 6 % per år. Vi har i kalkylen antagit att produktionen per sysselsatt under 1970-talet håller jämna steg med produktionens tillväxt, så att sysselsättningen blir oförändrad. Innebörden av detta antagande blir att produktionen *per arbetstimme* under 1970-talet i genomsnitt för industri och hantverk skulle stiga med mer än ca 6 % per år. För den egentliga industrin måste ökningen bli större.

Kraft- och belysningsverk. Liksom för övriga sektorer bygger antagandena inte på någon analys av strukturutvecklingen vad gäller vatten- och värmekraft (atom och olja) med deras specifika anspråk på kapital och arbetskraft. Vi har utgått från en tillväxt av produktionen (förädlingsvärdet) med 5 % per år och har antagit att sysselsättningen liksom tidigare kan hållas oförändrad.

Byggnads- och anläggningsarbeten. Vi antar att produktionen växer i takt med

de totala investeringarna (5,1 % per år). Som tidigare berörts har arbetsproduktiviteten inom byggnads- och anläggningsverksamhet stigit relativt långsamt med följd att denna sektor ställt stora krav på ökad insats av arbetskraft. Produktionen *per sysselsatt* har stigit med endast 3 à 4 % per år. Vi utgår från att de insatser som görs för en rationalisering (industriell pre-fabrikation, byggande i längre serier m.m.) skall mogna ut under 1970-talet i en snabbare produktivitetöknings. Vi har dock inte vågat sträcka oss längre än till ett antagande om en ökning av produktionen *per sysselsatt* med 4½ % per år (eller med 55 % under ett årtionde). Detta skulle enligt våra antaganden motsvaras av en ökning av produktionen per arbetstimme med ca 5 % per år. Sysselsättningsökningen begränsas då till ca 6 % under årtiondet eller ca 20 000 personer.

För *varuproduktionen som helhet* får vi en minskning av sysselsättningen med 115 000 personer, som jämte det totala arbetskraftstillskottet kan tillföras de tjänsteproducerande sektorerna.

Transportverksamhet. Sektorn är heterogen. Den omfattar väg-, järnvägs-, sjö- och luftfart samt post och tele. Trendmässigt har dess relativt tillväxt legat omkring 10 % högre än nationalproduktens tillväxt (elasticitetstal 1,1). Tillämpat på ett tillväxttal för BNP av 4,5 % per år ger detta en ökning av dess produktion med ca 60 % över 1970-talet som helhet.

Produktionen *per sysselsatt* har under 1960-talet beräknats stiga snabbare än på 1950-talet; en ökning till 4 à 5 % per år. Det är synnerligen svårt att bedöma sektorns samlade långsiktiga produktivitetstrend. Överflyttningen av gods-transporterna till lastbilar innebär sannolikt en ökad arbetskraftsåtgång per transporterad enhet. Snabbare transpor-

ter för olika transportmedel bör omvänt minska arbetsinsatsen. Tendensen mot större transportenheter bör verka i samma riktning. Därtill kommer strukturella omläggningar (bl. a. av järnvägarna) samt tekniska moderniseringar med växande inslag av automation. Det vore sannolikt en alltför optimistisk bedömning att antaga att produktivitetsökningen kan hålla jämna steg med produktionsökningen. Sysselsättningen har därför antagits öka med 10 000 personer, vilket motsvarar en tillväxt av produktionen per sysselsatt med ca $4\frac{1}{2}$ % per år. Med hänsyn till möjligheten att öka inslaget av gifta kvinnor i arbetskraften kräver detta sannolikt en ökning av produktionen per arbetstimme med mer än 5 % per år.

Varuhandel. Utvecklingen av förädlingsvärdet i denna sektor påverkas dels av varuomsättningen, dels av förändringarna i serviceprestationerna och av en överflyttning av arbetsmoment (exempelvis transporter och förpackning) till andra sektorer. Förskjutningar mellan varu- och tjänsteproduktion påverkar också sektorns tillväxt i förhållande till BNP. 1950—1965 låg elasticitetstalet för sektorns produktion i förhållande till BNP vid ca 0,7. I prognoskalkylen för 1965—1970 har antagits ett något högre elasticitetstal. Vid ett elasticitetstal av 0,8 skulle sektorns produktion under 1970-talet växa med ca $3\frac{1}{2}$ % per år (vid en BNP-tillväxt av 4,5 % per år) eller med drygt 40 % över 1970-talet som helhet.

Produktivitetsstillväxten inom varuhandeln har sedan år 1950 successivt accelererat. För de närmaste fem åren förutses en ökning av förädlingsvärdet per sysselsatt med ca $3\frac{1}{2}$ % per år trots ett ökat inslag av deltidsarbetande gifta kvinnor. Utvecklingen i denna riktning bör komma att gå vidare på 1970-talet. Genombrottet av självbetjäning och stör-

re distributionsenheter bör på längre sikt komma att närma sig en mättnadsgräns. Vi har likväl antagit att tillväxten av produktionen per sysselsatt fortsätter att stiga i samma takt som 1965—1970 eller i samma takt som sektorns produktion. Antalet sysselsatta personer skulle därmed bli oförändrat.

Privata tjänster i övrigt. De statistiska talen för denna notoriskt heterogena sektor är synnerligen otillförlitliga. Vi har antagit en produktionsökning i samma relativa takt som enligt prognos för 1965—1970. Utsträckt deltidsarbete har här och kommer på längre sikt sannolikt i än högre grad än tidigare att hålla nere tillväxten av produktionen per sysselsatt. Vi har emellertid antagit att produktionen per sysselsatt kommer att växa något snabbare än tidigare. Resultatet har blivit en ökning av sysselsättningen med ca 20 000 personer.

Bostadsnyttjande m. m. Produktionen (förädlingsvärdet av bostadstjänsterna) har antagits behålla sin andel av BNP och över 1970-talet som helhet stiga med 55 %. Sysselsättningen inom sektorn har inkluderats i övriga privata tjänster.

Offentliga tjänster. Som tidigare berörts innebär ett antagande om produktionens tillväxt av räkenskapstekniska skäl approximativt ett antagande om *sysselsättningen* tillväxt inom sektorn. Ett antagande om en ökning med 5 % per år skulle, som tidigare berörts (alternativ I A), ligga i linje med den relativa tillväxten enligt prognoskalkyl för 1965—1970. För 1970-talet skulle detta ge en ökning av sysselsättningen i offentlig sektor med icke mindre än 380 000 personer. Väl att märka gäller denna siffra *vid oförändrad årlig arbetstid per person*. Ökas frekvensen av deltidsarbete och förkortas den årliga arbetstiden för »årsarbetare» kommer *antalet personenheter* sysselsatta i offentlig tjänstesektor att stiga än mer.

Det är alldeles uppenbart att en ökning av denna storleksordning ej är förenlig med balans på arbetsmarknaden.

Vi har därför utgått från att en rationalisering av den offentliga verksamheten måste genomföras som dämpar sysselsättningens tillväxt inom denna sektor. Formellt når vi — vid övriga antaganden om produktivitetstillväxten i andra sektorer — i det närmaste balans på arbetsmarknaden om *antalet sysselsatta* i offentlig sektor under 1970-talet ökas med 4 % per år eller med närmare 50 % under årtiondet som helhet.

Balanskalkylen i personenheter blir då som följer:

<i>Tillgång</i>	
Minskad sysselsättning i jord- och skogsbruk.....	+ 135 000
Total tillgång.....	+ 193 000
Summa	328 000

<i>Efterfrågan</i>	
Ökad sysselsättning i byggnads- och anläggningsverksamhet....	+ 20 000
Samfärdsl.....	+ 10 000
Privata tjänster.....	+ 20 000
Offentliga tjänster.....	+ 290 000
Summa	340 000

Med hänsyn till den växande omfattningen av deltidsarbete och förkortningen av arbetstiden torde emellertid antalet i offentlig tjänst sysselsatta personer behöva ökas med ytterligare 50 000 à 100 000 personer, om »produktionen» = *sysselsättningsvolymen* skall kunna ökas med 4 % per år (alternativ I B).

Vi ställs här inför två alternativ eller en kombination av båda. Antingen måste tillväxten av »produktionen» = *sysselsättningsvolymen* i offentlig tjänst växa långsammare än med 4 % per år (eventuellt kompenserat med arbetskraftssparande åtgärder) eller måste de i kalkylen gjorda antagandena om arbetskraftsbesparing i andra sektorer höjas.

Det må överlåtas åt läsaren att bedö-

ma inom vilka sektorer en ytterligare besparing av arbetskraft med största ekonomiska fördel skulle kunna genomföras. Vill man lägga hela bördan av en lösning av balansproblemet på offentlig tjänstesektor, krävs en sänkning av tillväxten av dess »produktion» = *sysselsättningsvolym* till ca 3 % per år. Vill man å andra sidan frigöra 50 à 100 000 personer från andra sektorer krävs (om jord- och skogsbruk undantas) en ytterligare ökning av produktionen per sysselsatt med 2 à 4 % under 1970-talets lopp. Om tillskottet av arbetskraft till offentlig sektor enbart hämtades från industri och byggnadsverksamhet, skulle produktionen per sysselsatt inom dessa båda sektorer behöva ökas med ytterligare 4 à 8 % under samma tid. Detta skulle exempelvis kunna innebära att sysselsättningen i industrin sänktes med 30 à 80 000 personer och i byggnadsverksamheten blev oförändrad.

Svagheten med en torso som sagnar en investeringskalkyl framträder, om man vill nå mera definitiva slutsatser om den optimala fördelningen av arbetskraftsresurserna. Avsikten med sektoranalysen har emellertid endast varit att så konkret som möjligt belysa de balansproblem på arbetsmarknaden som måste uppstå under en period, då tillskottet av arbetskraft i personenheter blir starkt begränsat, och då arbetsinsatsen i arbetstimmar sjunker. Tydligt är att ingen sektor kan stå utanför en acceleration i takten för höjningen av arbetsproduktiviteten och samtidigt av produktionens grad av kapitalintensitet. Ett motstånd mot en arbetskraftsbesparande utveckling — vare sig på områden där utvecklingen direkt regleras av offentlig politik eller på områden som är marknadsstyrda — måste skapa brist på balans och inflationsdrivande överhettningar på arbetsmarknaden samt hindra den omallokering av

resurserna som är nödvändig för att målsättningen, en snabb tillväxt av nationalprodukten, skall kunna uppnås.

8.6 Slutkommentarer

Den föregående framställningen har avsett att belysa några av de utvecklingsproblem som måste uppstå om man vill uppnå snabbast möjliga tillväxt i en ekonomi, där tillväxten enbart bygger på tekniska framsteg och en växande kapitalintensitet men där arbetsinsatsen sjunker. Utvecklingen måste ske under förutsättningar som torde ha få om ens något motstycke i högt industrialiserade länder. Detta kommer att ställa krav av ny art både på flexibilitet i marknadsanpassningen och på effektivitet i den ekonomiska politiken. Vid en pessimistisk bedömning i dessa avseenden nödgas man sänka förväntningarna om takten i den ekonomiska

tillväxten. En förberedande planering på lång sikt är tydligen nödvändig för att försöket skall lyckas. I frånvaron av en sådan driver man lätt in i tekniskt, ekonomiskt och politiskt låsta positioner, från vilka man när problemen inställer sig inte så lätt kan frigöra sig.

Det är givet att vår förmåga att lösa dessa utvecklingsproblem och den riktning i vilken de löses kommer att påverka vår förmåga att balansera vårt byte med utlandet. Liksom på kortare sikt blir det en väsentlig synpunkt att säkerställa ett gott internationellt konkurrensläge för de sektorer, närmast industrin, som främst berörs av den internationella konkurrensen. Att närmare ingå på den internationella utvecklingen under en så avlägsen tid som 1970-talet kan knappast löna sig. Så mycket synes dock säkert att den allmänna industrialiseringen i andra länder kommer att skärpa det internationella konkurrensläget.

AVDELNING 9

Sammanfattning

Återblick på 1960—1965. Den ekonomiska utvecklingen i Sverige har varit gynnsam i många avseenden under 1960-talets första hälft. Dit får främst räknas att produktionen växte betydligt snabbare än tidigare. Nationalproduktens volym synes ha ökat med 4,9 % per år 1960—1965 jämfört med ca 3 1/2 under 1950-talet. Både kapitalbildning och konsumtion har gynnats därav. Den ekonomiska tillväxttakten i Sverige kom 1960—1965 för första gången på flera årtionden att nå en internationellt hög nivå.

Till de mörka dragen i utvecklingen hör kvardröjande bostadsbrist och andra köproblem liksom en fortsatt prisstegring.

Den förra långtidsutredningen bedömde att nationalprodukten skulle kunna öka med 4,0 % per år under 1960-talets första hälft. Denna bedömning, som då den presenterades rätt allmänt ansågs som optimistisk, har alltså kommit att väsentligt överträffas.

Rapportens uppläggning. Denna rapport presenterar resultaten av en ny långtidsutredning, som haft till uppgift att söka överblicka i första hand åren fram till 1970. En mera summarisk analys av förutsättningarna för vår samhällsekonomi under 1970-talet presenteras därutöver.

Rapportens huvuddel är så disponerad, att den först redogör för de resurser med vilka produktionen skall byggas upp och därefter för de anspråk

därpå som ställs från olika delar av ekonomin: enskilda konsumenter, myndigheter, näringsliv etc. Det visar sig att de samlade anspråken väsentligt överstiger summan av vad man med de redovisade tillgångarnas hjälp kan väntas åstadkomma. Det kommer då an på centrala politiska instanser att styra fördelningen inom en lämplig beslutsram. Utredningen har inte haft till uppgift att rekommendera några särskilda lösningar men för en principdiskussion i ämnet och söker på grundval av givna data belysa verkningarna av tänkbara fördelningar av de produktiva resurserna. Ett alternativ för utvecklingen 1966—1970 har slutligen valts för en kalkyl, som genomförts för ekonomins alla huvudområden. Valet har träffats med utgångspunkt från att utredningen velat belysa en fördelning, som å ena sidan kan bedömas som något så när realistisk — utan att göra anspråk på att vara den enda möjliga — och som å andra sidan har det pedagogiska syftet att erbjuda exempel på olika arter av fördelningsproblem.

Produktiva resurser. Till de grundläggande produktiva resurserna hör först och främst arbetskraften. Dess omfattning fram till 1970 beräknas på basis av en befolkningsprognos, som innebär att hela folkmängden skulle öka med 0,8 % per år, att dödligheten skulle fortsätta att minska och frukt-samheten alltjämt ligga relativt högt. Ett årligt invandringsöverskott på

10 000 personer har vidare förutsatts.

Nettoeffekten av dessa rörelser skulle bli att grupperna under 15 och över 65 år får en växande andel av befolkningen på bekostnad av den stora mellangruppen. Det betyder att både antalet barn i skolåldern och antalet pensionärer stiger snabbare än befolkningen i de yrkesverksamma åldrarna. Antalet förvärvsarbetande ökade under närmast föregående femårsperiod med 1,0 % per år, en ökning som nu väntas gå ner till 0,7.

Hela nettoökningen i utbudet av arbetskraft väntas bestå av kvinnor. Beräkningen bygger på att det torde bli gradvis vanligare att gifta kvinnor söker förvärvsarbete. Deras benägenhet att göra detta kan i dag anges till ungefär 35 % för åldrarna 30—65 år, under det att männens är ca 95. Att gifta kvinnor förvärvsarbetar förekommer oftare i söder än i norr och oftare i de större städerna än på andra håll i landet. Att söka påverka kvinnornas förvärvsfrekvens, som styrs både av dem själva, deras män och av arbetsgivarna, blir med Sveriges arbetskraftsläge allt viktigare. Man måste dock beakta att gifta kvinnors inträde i förvärvslivet inte helt och hållet medför ett nettotillskott till nationalprodukten; en viktig avdragspost är nämligen deras i nationalräkenskaperna hittills inte noterade insats som husmödrar, vilken man i denna situation finge söka ersätta i andra former, t. ex. genom kollektiv barn tillsyn och ökat användande av halvfabrikat i hushållen.

Trots att antalet förvärvsarbetande väntas stiga något, måste man räkna med att arbetskraftens volym mätt i arbetstimmar sjunker. Minskningen har av utredningen beräknats bli 0,3 % per år (mot en ökning på 0,6 per år 1960—1965). Anledningen är dels en förutsedd nedgång i normal veckoarbetstid,

dels den omständigheten att en ökande andel av de anställda beräknas ha deltidstjänster.

En central fråga för bedömningen av den framtida utvecklingen blir i vilken utsträckning omslaget i fråga om arbetskraften kan vägas upp av att den genomsnittliga produktionen per arbetstimme — arbetsproduktiviteten — växer snabbare. En mycket kraftig stegring av produktiviteten i det svenska näringslivet ägde rum mellan 1950-talet och första hälften av 1960-talet. Utredningen har för olika näringsgrenar sökt bedöma, hur mycket produktionen per arbetstimme skulle kunna öka. Slutsatsen har blivit att produktiviteten borde kunna stiga ännu något snabbare, så att nationalprodukten ökar med 4,2 % per år i volym under perioden 1966—1970. Motsvarande tal 1960—1965 var som nämnts 4,9.

Den ökningstakt, som antagits och som är grundläggande för långtidsutredningens hela kalkyl, omges dock av relativt vida felmarginaler. Detta har bl. a. att göra med svagheten i det material som ligger till grund för beräkningarna av produktiviteten. Utredningen har i huvudsak gått till väga så att planer och expertbedömningar från den svenska ekonomins delområden samlats in och arbetats samman. Materialet har varit ojämnt till sin statistiska kvalitet; vissa systematiska missvisningar som kunnat förutses med ledning av tidigare utredningars erfarenheter har man sökt rätta till, andra finns kvar som osäkerhetsmoment. Denna s. k. sektoranalys har kompletterats med en bedömning utgående från enbart total kategorier på nationell nivå.

Kapitalinsatsen, arbetskraftens utbildning och de tekniska framstegen får ökad betydelse när arbetskraftens volym upphör att växa. Kapitalinsatsen per arbetstimme väntas under den

kommande femårsperioden tillta med ca 5 % per år mot ca 3 1/2 åren 1960—1965.

Samlade anspråk. Efter att ha uppskattat resurserna och den produktion som med utgångspunkt från dessa kan väntas har man att söka precisera de anspråk som från olika håll ställs på utrymmet för investeringar, privat och offentlig konsumtion.

Ett led i denna beräkning bildar en enkät till industriföretagen. Totalt sett ger denna en bild av stark expansionsvilja; om man väger ihop alla industribranschernas planer för senare hälften av 1960-talet så blir produktionens genomsnittliga årliga ökningstakt 7 %. Den skulle för att realiseras kräva ett tillskott fram till 1970 av 85 000 anställda, fortfarande enligt uppgiftslämnarna själva. Byggenskapen i landet skulle på liknande grunder öka med närmare 6 % per år och kräva ett tillskott av 30 000 i arbetskraft. Samtidigt skulle i jord- och skogsbruket kunna friställas sammanlagt 85 000 personer.

Myndigheternas beräkningar av den offentliga konsumtionen, dvs. volymen av offentliga tjänster mätt i driftkostnad, pekar sammanlagt på en expansion av närmare 6 % per år fram till 1970. Den skulle kräva att antalet sysselsatta ökade med minst 100 000.

När det gäller investeringar planeras stora ökningar inom flertalet områden. Allmänt taget är investeringsviljan mera markerad nu än för fem år sedan, då den förra långtidsutredningen gjorde en liknande undersökning.

Den svenska ekonomins samlade anspråk på ny arbetskraft, med avdrag för den som friställs inom jord- och skogsbruket, belöper sig under perioden till 165 000 personer. Siffran stiger till över 250 000 om man lägger till det antal som krävs för att ersätta arbets-

tidens förkortning — det förutsätts nämligen att någon sådan inte finns invägd i arbetsgivarnas egna kalkyler. Mot detta står en beräknad tillgång på 110 000.

Tillsammans ger de samlade anspråken på produktionsresurserna enligt föreliggande planer och bedömningar en slutsumma som för att förverkligas skulle kräva att nationalprodukten ökade med 5,2 % per år i stället för de antagna 4,2.

De yttre villkoren. Därmed annäler sig en rad avvägningsproblem som kräver bl. a. politiska lösningar. Utredningen föreslår för sin del inga åtgärder — det ligger som nämnts utanför dess uppgift — men utgår i sin fortsatta principdiskussion av avvägningsproblemen från ett par förutsättningar grundade på politiska värderingar som får anses allmänt omfattade. Dessa förutsättningar är att den ekonomiska politiken skall säkra full sysselsättning, en betalningsbalans med utlandet utan underskott och stabila priser.

Utredningen går in på den internationella bakgrund mot vilken det svenska nationalhushållet har att utveckla sig. Hittills under 1960-talet har betingelserna utomlands för vår ekonomis tillväxt på det hela taget varit gynnsamma. Inte heller fram till 1970 finns på den punkten någon tvär vändpunkt i sikte, men vissa tecken tyder på att svårigheter gradvis kan uppstå.

En sådan svårighet hänför sig till produktionens kostnader. Åtskilliga industriländer i Västeuropa har börjat att mera målmedvetet än tidigare hålla sina kostnadsstegringar tillbaka; det tycks inte vara fråga om något snabbt övergående fenomen. Detta skulle ge en inkomstutveckling i dessa länder som gjorde efterfrågan mindre expan-

siv än tidigare, samtidigt som det måste skärpa kravet på att också de svenska kostnaderna hålls nere.

Ökningen av den svenska exporten kommer vidare i fortsättningen att alltmåra hindras av EEC:s yttre tullmur. Stimulansen till exportökning inom EFTA-området kan å andra sidan väntas ebba ut. Det blir i fortsättningen allt viktigare att tullarnas avveckling inom EFTA följs av en handelspolitisk harmonisering i övrigt.

Sveriges försämrade bytesbalans år 1965 manar också till en försiktig bedömning av de närmaste årens ekonomiska utsikter.

Den interna avvägningen. Det interna svenska avvägningsproblemet handlar i stor utsträckning om vilket utrymme som bör tillmätas den privata konsumtionen och vilka verkningar som den ena eller andra fördelningen därvidlag kan beräknas få.

Som en första utgångspunkt frågar sig utredningen vilka följderna skulle bli om anspråken på investeringar och offentlig konsumtion tillgodosågs helt och hållet. Nationalproduktens antagna tillväxt skulle då medge att den privata konsumtionen ökade med 2,9 % per år. Det skulle då kanske bli möjligt att lätta trycket i en del köer — till sjukvård, socialvård, undervisning, bostäder — och samtidigt släppa fram en önskvärd industriell expansion.

En sådan fördelning skulle emellertid kräva att den ekonomiska politiken skärptes mycket kraftigt. Den skulle också föra med sig svåra inkomstmässiga spänningar. De expansiva delarna av ekonomin finge nämligen lov att höja sitt relativa löneläge över det nuvarande, som redan i allmänhet ligger över genomsnittet; detta skulle stämma illa med strävandena att förbättra de lågavlönades situation.

Som en andra utgångspunkt har utredningen valt att pröva ett alternativ, enligt vilket den privata konsumtionen skulle få växa med uppemot samma hastighet som åren 1960—1965 eller med 3,9 per år. Det skulle förutsätta att man begränsade utrymmet för ökning av den offentliga konsumtionen, liksom av investeringarna, dock inte i industrier som arbetar under utländsk konkurrens. Man skulle då få lättare att hålla priserna stabila, att främja samspelet mellan finans- och kreditpolitik och att höja låglönegruppernas relativa ställning.

Samtidigt skulle det med en sådan fördelning uppstå svårigheter för ekonomins långsiktiga tillväxt och för en lösning av köproblemen. Den sistnämnda verkan skulle inställa sig både därför att t. ex. vårdområdenas tilldelning av medel blev otillräcklig och därför att efterfrågan ökade på exempelvis bostäder och bilar.

En realkalkyl. Utredningen har stannat inför att närmare utveckla ett alternativ där den privata konsumtionens ökning anslagits till 3,4 % per år. Alltjämt återstår emellertid på denna punkt i analysen att kalkylmässigt bestämma en viss fördelning mellan investeringar och offentlig konsumtion.

Detta balansproblem diskuteras utifrån olika fördelningsmodellens krav på skattepolitiken, deras benägenhet att främja tillväxt eller avveckling av köer, deras förhållande till prisbildningsfrågorna och till de produktiva krafternas allmänna förkovran och rörlighet.

Utförligast är resonemangen om sambandet mellan köernas längd och prisbildningen. Utredningen hävdar bl. a. att den hittills dominerande praxis att tillhandahålla bostäder och offentliga tjänster till priser långt under ett

tänkt marknadsläge eller gratis får samma verkan på efterfrågan som en vanlig prissänkning. Därmed underhålls också köerna och stimuleras de tjänsteproducerande enheterna till nya investeringar.

Kalkylens behandling av bostadsbyggandet rymmer för övrigt inget försök till avstämning gentemot efterfrågan. Sådana försök har gjorts i samband med tidigare långtidsutredningar men notoriskt misslyckats: köerna har hela tiden hållit undan för ett byggande vars verkliga utfall ändå för varje period legat högre än motsvarande prognos.

I sin fortsatta kalkyl har utredningen förutsatt att såväl investeringar som offentlig konsumtion under de närmaste fem åren skulle växa med 4,7 % per år. Det betyder för båda områdena en procentenhets lägre årlig ökningstakt än 1960—1965.

Jämför man å andra sidan med inhämtade planer och expertbedömningar, betyder kalkylens ökningstal en lindrigare prutning av investeringarnas än av den offentliga konsumtionens. Beträffande de senare noteras att försvarets och grundskolans utgifter för de närmaste åren kan betraktas som låsta. Nedskärningen i förhållande till planerna skulle då drabba vårdområdena och den högre undervisningen. För investeringarnas vidkommande anges valet naturligen komma att stå mellan att tillgodose krav från å ena sidan bostadsbyggandet och å den andra näringslivet. Ur prisstabilitetens och den internationella konkurrenskraftens synpunkt är det åtskilligt som talar till de senares förmån.

Näringsarnas utveckling. Realkalkylens innebörd för olika näringsgrenar är sysselsättningsmässigt följande. Gruppen jordbruk, skogsbruk och fiske förlorar fram till 1970 årligen 5½ % av

sin arbetsstyrka, därav jordbruket i den snabbaste takten. Mot detta står ökningarna i andra näringar: 1 % per år för industrin, 2 för byggnadsverksamheten, ½ för vardera handeln och samfärdseln och 1 för de privata tjänsterna. På de offentliga tjänsternas område väntas sysselsättningen stiga snabbare, nämligen med 3½ %. Som tidigare nämnts blir slutresultatet av dessa rörelser att hela antalet förvärvsarbätande i landet ökar med 0,7 % per år.

Produktionens förändringar näringsgrensvis löper inte parallellt med sysselsättningens på grund av skillnaden i produktivitetsutveckling. Sålunda minskar jordbrukets produktion endast med 1 % per år trots den stora återlätningen på arbetskraft, och skogsbrukets väntas stiga med 2 à 3. Såväl inom industri som handel beräknas produktionen öka väsentligt hastigare än sysselsättningen, nämligen med 5 respektive 4 % per år. Slutsumman av förändringarna ger som nämnts en total årlig produktionsökning på 4,2 %.

Inom industrin har man enligt utredningens överväganden att för de närmaste fem åren emotse den snabbaste tillväxten av produktionen inom den kemiska industrin, järn- och metallverken, massa- och pappersindustrierna samt gummivaruindustrin. Den långsammaste väntas för varven, sko- och läderindustrin samt textil- och korfkationsindustrin.

Den finansiella sidan. Till denna punkt i framställningen har diskussionen förts i realekonomiska termer: nationalproduktens antagna årliga ökning med 4,2 % har framställts i sin egenhet av ett sålunda preciserat tillskott av varor och tjänster. Ökningen i fråga betyder emellertid också att de samlade inkomsterna stiger lika mycket. Eftersom inkomsttagarna förutsatts erhålla ett tillväxtutrymme för sin kon-

sumtion på endast 3,4 %, uppstår här en spänning som inte kan förbises.

Med ett antal räkneexempel belyses i huvudframställningen hur denna spänning kan påverkas skattemässigt. Här kommer den progressivitet in i diskussionen som vid stigande pris- och inkomstnivå automatiskt utvecklas hos de direkta statsskatterna.

På liknande sätt diskuteras balansen mellan företagets investeringar enligt realkalkylen och det finansiella utrymmet för dem. Bl. a. konstateras att företagets sparande som en andel av de fasta bruttoinvesteringarna torde sjunka.

Det långa perspektivet. De perspektiv som här tecknats söker ge konturerna till Sveriges ekonomiska utveckling under de närmaste fem åren. Utredningen har som nämnts också sökt mera summariskt överblicka skeendet under 1970-talet. Det ligger i sakens natur att dragen i den bilden avtecknar sig med långt mindre skärpa än de som antytts ovan. Framställningen har här fått begränsas till en diskussionsvis genomförd jämförelse av olika alternativ.

Sveriges folkmängd väntas under 1970-talet öka i ungefär samma lång-

samma takt som under de närmaste åren. Samtidigt blir förskjutningen mot ökad andel barn och gamla ännu mer utpräglad. Med genomförd 40-timmarsvecka skulle den yrkesverksamma delen av befolkningen, trots att däri ingår ett växande antal gifta kvinnor, inte förmå hålla den samlade arbetsvolymen uppe; tvärtom får man en något snabbare nedgång än på kortare sikt.

Tack vare stigande produktivitet vägar man ändå räkna med att nationalproduktens ökningstakt håller sig oförändrad eller t. o. m. stegras något. Förutsättningen är därvid att arbetskraftens utbildningsnivå fortsätter att stiga i snabb takt och att produktionen i snabbare takt än tidigare utvecklas mot en växande kapitalinsats per enhet av arbetsinsats. För att tillväxttakten inte skall sjunka krävs att omläggningen av produktionen i arbetskraftssparande riktning intensifieras såväl på offentliga som privata områden. En sådan utveckling, som innefattar en långt driven mekanisering och automation, kommer att medföra långt gående krav på strukturomläggning av näringslivet.

APPENDIX A

Kapitalinsats och ekonomisk tillväxt

Av professor Ingvar Svennilson

Undersökningar av kapitalstockens storlek och utveckling har i Sverige endast företagits för industrin; de har använts för analys av industriproduktionens tillväxt. För andra sektorer har däremot sådana uppskattningar inte företagits och det saknas också uppgifter om den samlade nationella kapitalstockens storlek och tillväxt under senare år. I avvaktan på att sådana mer ingående undersökningar kommer till stånd har i samband med den nu genomförda långtidsutredningen, överlagsmässiga uppskattningar gjorts, vilkas resultat redovisas i det följande. I ett senare avsnitt kommer dessa uppskattningar att sammanställas med andra data i syfte att så långt möjligt klargöra kapitalfaktorns roll i den långsiktiga tillväxtprocessen.

I. Kapitalkalkylens uppläggning

En kalkyl för kapitalstocken kan läggas upp från olika synpunkter. En sådan är att söka ange den vid en viss tidpunkt existerande kapitalstockens värde som »förmögenhet». Denna synpunkt ligger bl. a. till grund för företagets bokföring. Kapitalstockens värde erhålls då i princip genom en diskontering till nuläget av dess framtida avkastning. I företagsekonomisk praxis återspeglas denna princip i tumregler

för de avskrivningar som företas av det i företaget investerade kapitalet.

En annan synpunkt är att betrakta kapitalutrustningen som en *produktionsfaktor*. Ett kapitalföremål, vars produktiva egenskaper inte förändrats, bör då bokföras oförändrat även om dess värde mätt i framtida avkastning sjunkit genom de teknisk-ekonomiska förändringar som ägt rum eller väntas äga rum i dess omgivning. Det är denna synpunkt på kapitalutrustningens förändringar som varit aktuell i nu föreliggande sammanhang.

Att uppskatta den samlade kapitalutrustningens förändringar som produktionsfaktor innefattar en rad komplicerade värderings- och vägningsproblem, som det skulle föra för långt att här närmare gå in på. I första hand måste en sammanvägning företas av olika typer av kapitalföremål. Det torde vara svårt att finna någon annan grund för denna sammanvägning än den som använts i denna kalkyl, nämligen investeringskostnaden. För jämförbarhet mellan olika år krävs vidare en omräkning i fasta priser. I den här företagna kalkylen har den ursprungliga investeringskostnaden omräknats i 1964 års priser enligt prisindex för byggnader resp. maskiner. Ett sådant prisindex anger ju i princip vad samma typ av kapitalföremål kostat under olika år.

Större svårigheter uppstår, när det

gäller att fastställa den avgång av äldre kapitalföremål som successivt äger rum. Man får här skilja på det enklare förhållandet att byggnader rivs och maskiner skrotas, säljs till utlandet eller »ställs i reserv», och det analys-tekniskt besvärligare förhållandet att kapitalföremålens från produktionssynpunkt väsentliga tekniska egenskaper successivt förändras; de kan förbättras genom ombyggnad eller försämrans genom förslitning och med växande ålder. Hänsyn till dessa båda typer av förändringar har endast kunnat tas på ett grovt schematiskt sätt. Att märka är att utgifterna för »reparationer och underhåll» av kapitalföremål inte inräknats i de investeringar som bildar kalkylens utgångspunkt. Man kan kanske utgå från att dessa utgifter medför att kapitalföremålens ur produktionssynpunkt relevanta tekniska egenskaper i stort sett varken försämrans eller förbättras under deras livstid. Avgången från kapitalstocken skulle då kunna begränsas till kapitalföremålens eliminering från produktionsprocessen. För varje årgång av investeringar har avgången antagits fortgå i den takt som anges i nedanstående tablå. I dessa avgångstal kan man emellertid, om man så vill, också

lägga in en hänsyn till en nedgång eller eventuellt en förbättring av kapitalföremålens tekniska egenskaper.

Motsvarande avgångstal för investeringar under en 5-årsperiod har erhållits genom interpolering av ovan angivna 10-årstal.

De valda antagandena är som lätt inses grovt approximativa. Det bör emellertid anmärkas, att kalkylen för kapitalstocken inte påverkas i högre grad av antagandena om avgången av äldre kapitalföremål. I en ekonomi, där investeringarna växer snabbt från år till år, blir inslaget av äldre kapitalföremål av relativt underordnad betydelse.

Det räknetekniska förfarandet som följts vid beräkningen av den samlade kapitalstockens tillväxt framgår i sina huvuddrag av tabell A:1. Den del av kapitalstocken som tillkommit genom investeringar fr. o. m. 1950 har kalkylerats enligt de ovan angivna avgångstalen. För den del av kapitalstocken som tillkommit genom investeringar gjorda före 1950 har en mera schematisk kalkyl företagits. Ett förenklat antagande har gjorts om investeringarnas utveckling under föregående årtionden. Genom att på dessa tillämpa de angivna avgångstalen har en åldersfördelad totalsumma för den 1950 kvarstående kapitalutrustningen erhållits. Denna har skrivits fram under perioden 1950—1980 med tillämpning av samma avgångstal.

Kalkylen för olika delar av perioden 1950—1980 vilar på olika slag av investeringsuppgifter:

1950—1965. Investeringar enligt nationalräkenskaperna.

1966—1970. Investeringar enligt långtidsutredningens prognoskalkyl.

1971—1980. Investeringarna har antagits växa i samma takt som under perioden 1966—1970.

Vid slutet av 10-års period	Återstående andel av ursprunglig investering under 10-årsperiod 1	
	Byggnader och an- läggningar	Maskiner, fartyg m. m.
1	1,0	0,9
2	1,0	0,5
3	1,0	0,25
4	1,0	0,1
5	1,0	0
6	1,0	
7	1,8	
8	0,6	
9	0,4	
10	0,2	
11	0	

Tabell A: 1. Kalkyl för den nationella kapitalstocken 1950—1980

Miljarder kr. i 1964 års priser

År	Återstående värde av investeringar gjorda åren							Total kapitalstock K
	Före 1950 K ₀	1950 - 1954 B ₁ + M ₁ = K ₁	1955 - 1959 B ₂ + M ₂ = K ₂	1960 - 1964 B ₃ + M ₃ = K ₃	1965 - 1969 B ₄ + M ₄ = K ₄	1970 - 1974 B ₅ + M ₅ = K ₅	1975 - 1979 B ₆ + M ₆ = K ₆	
1950	223							223
1955	205	34 + 25 = 59						264
1960	188	34 + 20 = 54	46 + 30 = 76					318
1965	170	34 + 15 = 49	46 + 24 = 70	62 + 40 = 102				391
1970	155	34 + 10 = 44	46 + 18 = 64	62 + 32 = 98	85 + 52 = 137			494
1975	146	34 + 8 = 42	46 + 12 = 58	62 + 24 = 86	85 + 42 = 127	109 + 67 = 176		635
1980	136	34 + 5 = 39	46 + 9 = 55	62 + 16 = 78	85 + 31 = 116	109 + 54 = 163	140 + 86 = 226	813

B = byggnader och anläggningar; M = maskiner, fartyg m. m.; K = B + M.

Kursiverade siffror anger faktiska investeringar under närmast föregående 5-årsperiod.

Investeringarna har antagits kunna utnyttjas i produktionen med ett års eftersläpning. Kapitalstockens tillväxt under perioden 1961—1965 har sålunda påverkats av investeringarna under åren 1960—1964.

De fel som kalkylen kan innebära gäller dels kapitalstockens nivå, dels dess tillväxttakt. Beträffande nivån gäller osäkerheten främst den schablonmässiga kalkylen för den äldre delen av kapitalbeståndet, svarande mot investeringar gjorda före 1950. Som framgår av tabell A: 1 avtar emellertid den relativa storleken av denna del av kapitalstocken relativt snabbt under perioden efter 1950. Enligt kalkylen har dess andel 1970 reducerats till ca 30 % av den totala kapitalstocken. Skulle 1950 års kapitalstock ha anslagits för lågt, har takten i kapitalstockens relativa tillväxt under följande år överskattats, men detta bör inte i högre grad ha påverkat gången i kapitalstockens relativa tillväxt under olika delperioder efter 1950.

Den tillväxttakt för kapitalstocken som erhållits under olika perioder efter 1950 har utom av investeringarnas utveckling påverkats av de antagna av-

gångstalen. Skulle takten i avgången ha överskattats, har tillväxten av kapitalstocken varit snabbare än kalkylen utvisar. I själva verket får man räkna med att takten i avgången av äldre kapitalföremål kan variera mellan olika delperioder beroende på tillväxttakten för investeringar och produktion samt takten i de tekniska framstegen. I jämförelse med sådana variationer kan beräkningarna endast betraktas som en *standardiserad* kalkyl från vilken avvikelser kan äga rum. Variationer i avgångstalen kan relativt enkelt införas i kalkylen. Att märka är emellertid att ett antagande om en påskyndad avgång av äldre kapitalföremål visserligen medför att kapitalstocken volymmässigt växer långsammare men samtidigt innebär att dess grad av modernitet ökas.

II. Ekonomisk tillväxt och faktorinsats

Problemställningen

Takten i produktionens tillväxt kan betraktas som ett resultat av den samtidiga utvecklingen av ett antal »produktionsfaktorer». Som de grundläggande storheter kring vilka en analys

av tillväxtprocessen vanligen läggs upp brukar man räkna den volymmässiga utvecklingen av arbets- och kapitalinsatsen. Både arbetsinsatsen och kapitalinsatsen genomgår emellertid en kvalitativ utveckling. Arbetets produktivitet växer med stigande utbildningsnivå och med en förbättring av dess kvalifikationer i övrigt. Kapitalets produktivitet ökas vid framsteg i dess tekniska egenskaper. Sådana framsteg kan förverkligas när nya typer av kapitalföremål genom löpande investering införs i produktionen, och när äldre typer av kapitalföremål elimineras, således vid vad man kan kalla en »modernisering» av kapitalutrustningen. Arbets- och kapitalinsatsens produktivitet kan vidare ökas genom en teknisk utveckling av processer och produkttyper, genom en »rationalisering» av produktionens organisation och genom en omallokering mot mera produktiva användningar. En sådan teknisk och organisatorisk utveckling av produktionen innebär att den växande fond av kunskaper utnyttjas som skapas genom forskning och »utvecklingsarbete».

Omfattande ekonomiska studier har utförts i syfte att klargöra olika faktorer bidrag till produktionens tillväxt. En sådan analys kompliceras av det förhållandet att de olika faktorerna är komplementära i den bemärkelsen att den marginella effekten på produktionen av insatsen av en faktor ökas vid en ökad insats av andra faktorer. När denna komplementaritet är »fullständig» — exempelvis om en ökad insats av högre utbildad arbetskraft inte medför någon ökning av produktionen, om inte insatsen av realkapital ökas i samma proportion — är det tydligen inte möjligt att särskilja de olika faktorernas bidrag till produktionens tillväxt.

Speciellt komplicerat är sambandet

mellan kapitalinsatsen och den »tekniska utvecklingen», inkl. produktionsfaktorernas omallokering till nya användningar. En ny teknik kan i stor utsträckning inte införas i produktionen om inte nya typer av kapitalföremål sätts in, dvs. om inte kapitalutrustningen »moderniseras». Nu kan man utgå från att takten i kapitalstockens »modernisering» ökas när dess volym växer i snabbare takt; detta förutsätter ju i regel att de löpande investeringarna ökas. Man kan därför utgå från att de tekniska framsteg som förverkligas i produktionen ökas, om tillväxten av den volymmässiga kapitalinsatsen påskyndas. Medan de framsteg som görs i *tekniska kunskaper*, bl. a. genom forskning och tekniskt utvecklingsarbete, kan betraktas som en i huvudsak fristående process, blir de *tekniska framsteg som görs i produktionen* sålunda beroende av takten i kapitalinsatsens tillväxt. Detta utesluter inte att produktivitetstinsterna i samband med en modernisering av kapitalutrustningen blir större, om större framsteg görs i tekniska kunskaper.

Vanligen räknar man med att vid en given arbetsinsats och vid i övrigt lika förhållanden en ensidig ökning av kapitalinsatsen, dvs. en ökning av produktionsprocessens *kapitalintensitet*, inte medför en proportionell ökning av produktionen; kapitalet bör få en »avtagande avkastning». Vid en sådan utveckling får man därför en sjunkande produktion per enhet av kapitalinsats (eller omvänt en stigande »*capital-output-ratio*»). Sambandet mellan kapitalinsatsens tillväxt och de i produktionen förverkligade tekniska framstegen gör emellertid att i en historisk utvecklingsprocess tendensen mot avtagande produktion per enhet av kapitalinsats kan upphävas eller vid snabba framsteg i tekniska kunskaper förby-

Tabell A: 2. Kapitalstockens grad av modernitet 1950—1980

År	Nationell kapitalstock (K) miljarder kr.	Däruv investerat under de närmast föregående					
		5 åren		10 åren		15 åren	
		miljarder kr.	i % av K	miljarder kr.	i % av K	miljarder kr.	i % av K
1950	223						
1955	264	59	22				
1960	318	76	24	130	41		
1965	391	102	26	172	44	221	57
1970	494	137	28	231	47	291	59
1980	813	226	28	389	48	505	62

tas i sin motsats. (Omvänt innebär detta att »capital-output-ratio» kan förbli oförändrad eller falla.)

Data för utvecklingen 1950—1980

Den följande analysen av utvecklingen av den svenska produktionen har lagts upp från ovan angivna utgångspunkter. Den har lagts på nationell nivå. Man bör sålunda hålla i minnet att de data som använts avser nationella summor eller genomsnitt för alla sektorer i näringslivet. Förskjutningar

i dessa tal kan sålunda återspegla strukturförskjutningar av produktionen och omallokeringar av produktionsfaktorerna, vilka i det följande förs under rubriken »tekniska förändringar». Det är givet att en sådan »makro»-analys endast kan ge en grov bild av tillväxtförloppet. Den bör därför fullföljas av en analys sektor för sektor.

De data från vilka analysen av utvecklingen utgått återfinns i tabell A: 2 och A: 3. Ett urval av dessa data har återgivits i diagram A: 1. Samtliga data

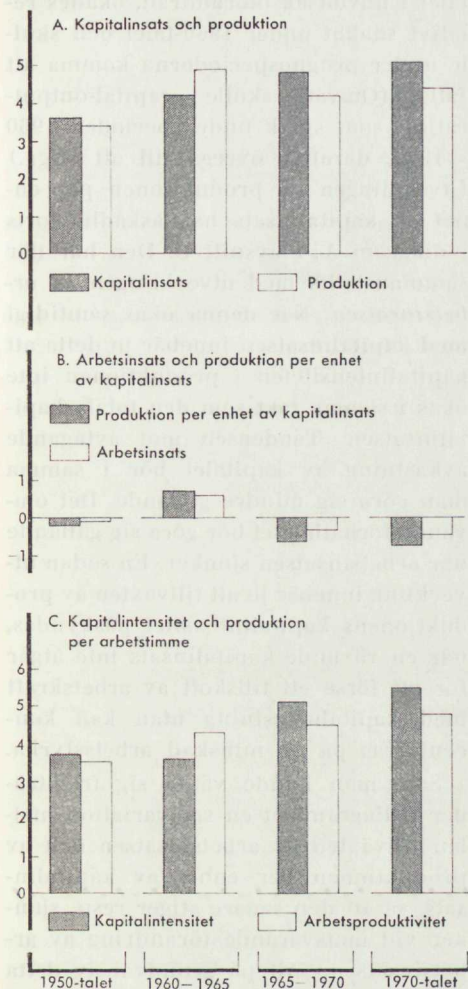
Tabell A: 3. Tillväxttal för faktorinsats och produktion samt för deras relationstal 1950—1980

Procent per år

	1950 - 1960	1960 - 1965	1965 - 1970	1970 - 1980
<i>A. Arbetskraft</i>				
Antal årsarbetande.....	+0,4	+0,9	+0,3	+0,1
Årliq arbetstid per årsarbetande....	-0,5	-0,3	-0,6	-0,5
Arbetskraftsvoly m i arbetstimmar..	-0,1	+0,6	-0,3	-0,4
<i>B. Kapitalinsats.....</i>	+3,6	+4,2	+4,8	+5,1
<i>C. Kapitalintensitet</i>				
Kapitalinsats per årsarbetande.....	+3,2	+3,3	+4,5	+5,0
per arbetstimme.....	+3,7	+3,6	+5,1	+5,5
<i>D. Arbetsproduktivit</i>				
Produktion per årsarbetande.....	+3,0	+4,0	+3,9	+4,3
per arbetstimme.....	+3,5	+4,3	+4,5	+4,8
<i>E. Kapitalets produktivit</i>				
Produktion per enhet av kapitalinsats	-0,2	+0,7	-0,6	-0,7
<i>F. Produktion.....</i>	+3,4	+4,9	+4,2	+4,4

Diagram A:1. Arbetsinsats, kapitalinsats och produktion 1950—1980

Tillväxt i procent per år



avser den genomsnittliga tillväxten under olika perioder i procent per år. Framställningen siktar mot att ge ett underlag för en bedömning av den ekonomiska tillväxten i framtiden. Som bakgrund för en sådan bedömning har valts utvecklingen under 1950-talet och under perioden 1960—1965. Data för prognosperioden 1965—1970 är hämtade från långtidsutredningens kalkyl. De är sålunda underbyggda av prog-

noser för sektorutvecklingen. Tillväxt-talen för 1970-talet har karaktären av en försöksvis extrapolation på ett antal antaganden, som närmare motive-rats i avd. 8.

I själva verket måste man räkna med att de data som används i den följande analysen vilar på ett ofta bräckligt statistiskt underlag. Detta gäller inte endast de kalkyler som enligt det föregående utförts för kapitalinsatsen. Även beräkningarna av bruttonationalprodukten i fasta priser är långt ifrån perfekta. Särskilt stora svagheter har arbetskraftsdata, både de historiska och prognosmässiga talen. För samtliga data gäller, att de representerar bästa möjliga *approximation*, grundad på ett studium av tillgängliga statistiska källor. I brist på bättre har den följande diskussionen utgått från antagandet att dessa data visar rätt.

I tabell A: 3 har arbetsinsatsen alternativt redovisats i antal årsarbetande och i arbetstimmar. Detta motiveras av det förhållandet att den årliga arbetstiden per »årsarbetande» har förkortats eller antagits bli förkortad under samtliga perioder. I den mån detta också innebär att kapitalutrustningen utnyttjas under kortare tid per år, får man en ökning av kapitalinsatsen per arbetstimme som inte motsvaras av någon ur produktionssynpunkt relevant ökning av produktionens kapitalintensitet. Kapitalinsatsen per årsarbetare utgör då det ur produktivitetssynpunkt adekvata måttet på förändringen av kapitalintensiteten. En sådan förkortning av kapitalets årliga utnyttjandetid kan emellertid i viss grad neutraliseras av utsträckt skiftarbete eller en kombination av deltidsarbetande vid samma kapitalutrustning. Om exempelvis den individuella årsarbetstiden förkortas med 10 %, kan kapitalutrustningens årliga utnyttjandetid i princip hållas oföränd-

rad, om man genom tidsförskjutning av de individuella arbetsinsatserna sänker antalet samtidigt sysselsatta med 10 %. Kapitalinsatsen per arbetstimme ger då ett ur produktivitetssynpunkt adekvat mått på produktionens kapitalintensitet. I detta fall krävs givetvis en teknisk omstrukturering av kapitalstocken som svarar mot den höjda kapitalintensiteten. Vilket mått på arbetstiden som ger den bästa approximationen till utvecklingen av produktionens kapitalintensitet kan sålunda inte avgöras utan närmare kännedom om i vad mån en förkortning av den individuella årsarbetstiden motsvaras av en förändring av kapitalutrustningens årliga utnyttjandetid. Gången i kapitalintensitetens utveckling enligt de båda måtten överensstämmer emellertid så nära, att vi i det följande inskränker oss till att referera till kapitalinsatsen per arbetstimme.

I diagram A: 1, avsnitt A har sammanställts tillväxten av produktion och kapitalinsats. Ett huvuddrag i utvecklingen skulle enligt de gjorda beräkningarna vara att *kapitalinsatsens tillväxttakt* på längre sikt väsentligt ökas, från omkring $3\frac{1}{2}$ % per år under 1950-talet till omkring 5 % per år på 1970-talet. Detta förklaras, som framgår av tabell A: 1, av den relativt snabba tillväxten av de löpande investeringarna i fast realkapital. Deras andel av bruttonationalprodukten skulle enligt de gjorda antagandena växa på följande sätt:

1950	1960	1965	1970	1980
18,7	22,6	24,3	25,7	27,2

Bruttonationalproduktens tillväxt ökades exceptionellt kraftigt mellan 1950-talet och första hälften av 1960-talet. Under de följande perioderna skulle produktionens tillväxttakt falla tillbaka men likväl stanna på en väsentligt högre nivå än under 1950-talet.

Mot denna utveckling svarar följande förändringar av *produktionen per enhet av kapitalinsats*. Den var på 1950-talet i huvudsak oförändrad, ökades relativt snabbt under 1960-talet och skulle under prognosperioderna komma att falla. (Omvänt skulle »capital-output-ratio», som sjönk under perioden 1960—1965, därefter övergå till att stiga.) Utvecklingen av produktionen per enhet av kapitalinsats har åskådliggjorts i diagram A: 1 avsnitt B. Den har där sammanställts med utvecklingen av *arbetsinsatsen*. När denna ökas samtidigt med kapitalinsatsen innebär ju detta att kapitalintensiteten i produktionen inte ökas i samma takt som den totala kapitalinsatsen. Tendensen mot avtagande avkastning av kapitalet bör i samma mån göra sig mindre gällande. Det omvända förhållandet bör göra sig gällande när arbetsinsatsen sjunker. En sådan utveckling innebär ju att tillväxten av produktionens kapitalintensitet påskyndas, när en växande kapitalinsats inte åtgår för att förse ett tillskott av arbetskraft med kapitalutrustning utan kan koncentreras på en minskad arbetsstyrka.

Som man kunde vänta sig framträder i diagrammet en samvariation mellan tillväxten av arbetsinsatsen och av produktionen per enhet av kapitalinsats, så att den senare stiger resp. sjunker vid motsvarande förändring av arbetsinsatsen.¹ Att på grundval av detta förhållande dra någon kvantitativt preciserad slutsats om ett regelbundet samband är emellertid vanskligt. Produktionens tillväxt påverkas nämligen inte bara av den volymmässiga tillväxten av

¹ Detta förhållande kan också uttryckas så att »capital-output-ratio» stiger, när arbetsinsatsen sjunker, och omvänt. — I Förenta staterna har iakttagits att »capital-output-ratio» på längre sikt tenderat att falla. Detta förhållande ligger i linje med den svenska utveckling som ovan angivits, då arbetsinsatsen i Förenta staterna växt i relativt snabb takt.

arbets- och kapitalinsatsen utan även av andra faktorer.

Den relativa utvecklingen av produktionen samt arbets- och kapitalinsats har belysts på ett annat sätt i diagram A:1, avsnitt C. Tillväxten av *kapitalintensiteten* (kapitalinsatsen per enhet av arbetsinsats) har där sammanställts med tillväxten av *produktionen per arbetstimme*. Av diagrammet framgår, att omslaget i arbetskraftsutvecklingen mellan 1950-talet och perioden 1960—1965 från minskning till ökning medförde, att tillväxten av produktionens kapitalintensitet inte ökades trots att den totala kapitalstockens tillväxt påskyndades. Denna jämförelse ger anledning till slutsatsen att accelerationen i produktionens tillväxt 1960—1965 *icke* berodde på en snabbare tillväxt av produktionens kapitalintensitet än tidigare. Förklaringen skulle enligt dessa data få sökas i andra faktorer.

Omslaget till nedgång i arbetsinsatsen efter 1965 medför omvänt en mycket kraftig ökning av kapitalintensitetens tillväxt; från ca 3½ % per år 1960—1965 till drygt 5 % per år 1965—1970. En något snabbare tillväxt av kapitalintensiteten kan enligt gjorda antaganden förutses på 1970-talet.

De variationer i förhållandet produktionstillväxt—tillväxt av arbets- och kapitalinsats som i det föregående angivits måste antas sammanhänga med kvalitativa förändringar i kapital- och arbetsinsatsen. I främsta rummet får man därvid räkna med tekniska framsteg i produktionen, eventuellt uppnådda genom en ändring av dess inriktning, i samband därmed inträdande moderniseringar av kapitalutrustningen, samt med en höjning av arbetskraftens utbildningsnivå. I dessa avseenden har vi emellertid mycket ofullständiga mått på den utveckling som ägt rum. Vi får nöja oss med olika indicier.

I vad mån tillväxten av fonden av *tekniska kunskaper* påskyndats eller kommer att påskyndas under den här behandlade tiden, bl. a. genom ökade insatser av forskning och utvecklingsarbete, kan endast bli föremål för spekulation. Det för produktionens tillväxt väsentliga är emellertid, som tidigare framhållits, i vad mån sådana framsteg inkorporeras i produktionen. Den takt i vilken detta sker kan, som ovan berörts, ställas i samband med den totala kapitalinsatsens tillväxt. Då denna enligt gjorda kalkyler väsentligt påskyndats mellan 1950-talet och perioden 1960—1965 bör detta ha vidgat inkörsporten för ny teknik. I detta sammanhang kan däri infattas en snabbare omställning av produktionens inriktning liksom av arbetskraftens och kapitalets omallokering. Sådana snabbare tekniska framsteg i produktionen bör ha bidragit till att öka produktionen per enhet av kapitalinsats. Den fortsatta accelerationen av kapitalinsatsens tillväxt under prognosperioden 1965—1970 ger anledning förmoda, att de i produktionen förverkligade tekniska framstegen då kommer att ytterligare påskyndas. I samma avseende skulle 1970-talet enligt de gjorda antagandena om kapitalbildningen erbjuda ännu något gynnsammare förutsättningar.

Att den påskyndade tillväxten av kapitalinsatsen motsvarats av en höjning av *kapitalstockens grad av modernitet* framgår av tabell A:2. Enbart den del av kapitalutrustningen som investerats under de närmast föregående fem åren ökade enligt kalkylen sin andel av den samlade kapitalstocken från 22 % år 1955 till 26 % år 1965. Fram till 1970 skulle denna andel enligt prognosen stiga till 28 %. Som ovan berörts, kommer denna del att höjas ytterligare, om som man kan vänta sig avgången av äldre kapitalutrustning påskyndas, när

produktionen i snabbare takt går mot ökad kapitalintensitet. Enligt tabell A: 2 skulle utvecklingsbilden i här berört avseende bli ännu något gynnsammare under 1970-talet.

Samtidigt har emellertid kapitalstockens sammansättning förskjutits i en riktning som tenderar att hålla tillbaka tillväxten av produktionen i förhållande till kapitalinsatsen. Sedan början av 1950-talet har nämligen investeringarna i byggnader och anläggningar ökat väsentligt snabbare än maskininvesteringarna. En motsvarande förskjutning har ägt rum av kapitalstockens fördelning på dessa två typer av kapitalföremål. Överslagsmässigt har byggnadskapitalets andel (i procent) av totala kapitalstocken beräknats växa på följande sätt:

1950	1960	1965	1970	1980
68	71	73	74	75

Denna utveckling bör ha tenderat att sänka förhållandet mellan ett års pro-

duktion och kapitalstockens storlek. Denna tendens skulle emellertid enligt gjorda antaganden komma att försvagas under prognosperioderna, då byggnadskapitalets andel skulle komma att växa väsentligt långsammare än mellan åren 1950 och 1965.

Vad gäller utvecklingen av *arbetskraftens genomsnittliga utbildningsnivå* (utbildningskapitalet per sysselsatt) under de här behandlade perioderna, har inte några mera fullständiga undersökningar utförts. Långtidsutredningen har emellertid låtit utföra en överslagsmässig kalkyl för inslaget i den samlade arbetskraften av personer med studentexamen (tabell A: 4). Enligt denna skulle utbildningsfaktorns tillväxt i detta begränsade avseende efter en relativt långsam ökning under 1950-talet ha accelererat kraftigt under första hälften av 1960-talet. En ytterligare acceleration skulle inträda under prognosperioderna 1965—1970, följt av en mindre dämpning av tillväxttakten un-

Tabell A: 4. Studentpopulationen i arbetskraften 1950—1980

1 000-tal

År	Total arbetskraft (a)	Därav: med studentexamen ¹ (b)	Studenttätthet: b i % av a (c)	Period	Tillväxt av studenttättheten, % per år (d)
1950	3 105	130	4,2	1950 - 1960	2,7
1960	3 244	176	5,4	1960 - 1965	4,5
1965	3 354	228	6,8	1965 - 1970	6,3
1970	3 491	322	9,2	1970 - 1980	5,3
1980	3 656	565	15,5		

¹ »Studentpopulationen» omfattar personer, vilka avlagt examen vid allmänt gymnasium, handelsgymnasium, tekniskt gymnasium, universitet, högskola, GCI, socialinstitut och Alnarps högre mejerikurs samt folkskolläraexamen.

Uppgifterna från 1960 års folkräkning har extrapolerats genom att tillägga antalet avlagda studentexamen *minus* nettoökningen av antalet studerande vid universitet, högskolor och folkskoleseminarier *minus* avgång genom dödlighet och pensionering *minus* ökning av antalet icke yrkesarbetande och icke studerande kvinnor med lägst studentexamen.

Relationen mellan studentkvinnornas giftermålsandel och samtliga kvinnors giftermålsandel har hållits konstant enligt 1960 års relation.

Förvärvsintensiteten bland icke gifta studentkvinnor har antagits vara konstant i olika åldersgrupper enligt 1960 års folkräkning. Förvärvsintensiteten bland gifta studentkvinnor i olika åldersgrupper har antagits växa. På grund av det höga utgångsläget 1960 har ökningen av förvärvsintensiteten i varje åldersgrupp antagits uppgå till ca hälften av motsvarande ökning enligt prognosen för den totala arbetskraften. Ett »tak» har satts vid 93,5 % förvärvsintensitet.

der 1970-talet. Denna utveckling bör ha bidragit till den relativt snabba tillväxten av produktionen under 1960-talets första hälft. Den ger måhända också underlag för en mera gynnsam bedömning av produktionens tillväxt under prognosperioderna, än enligt de antaganden som gjorts.

Sammanfattning

Av de data som sammanställts i det föregående kan försöksvis följande slutsatser dras angående betingelserna för produktionens tillväxt under olika perioder. Dessa slutsatser är givetvis bundna till de statistiska uppskattningar som gjorts för den gångna utvecklingen liksom till de antaganden som lagts till grund för prognoserna.

1960—1965. Ökningen av produktionens tillväxttakt i jämförelse med 1950-talet kan i lika mån hänföras till en snabbare ökning av arbetsinsatsen räknad i arbetstimmar och av produktionen per arbetstimme. Den snabbare ökningen av arbetsproduktiviteten synes inte kunna förklaras av en snabbare ökning av kapitalinsatsen per arbetsenhet (produktionens kapitalintensitet). Förskjutningen av kapitalutrustningen mot byggnader och anläggningar bör liksom under 1950-talet ha tenderat att dämpa kapitalbildningens produktivitetseffekt. Den snabbare ökningen av den *totala* kapitalinsatsen som ägde rum i jämförelse med 1950-talet bör emellertid tack vare den därmed följande snabbare moderniseringen av kapitalutrustningen ha vidgat inkörsporten för ny teknik, delvis svarande mot en ny inriktning av produktionen. Till den snabbare tillväxten av arbetsproduktiviteten bör även ha bidragit en i jämförelse med 1950-talet mycket snabb höjning av arbetskraftens utbildningsnivå.

Som visas av professor Erik Lund-

berg i en artikel i den uppsatssamling som utges i anslutning till långtidsutredningen, kännetecknades perioden 1960—1965 i jämförelse med 1950-talet av en högre grad av *konjunktur stabilitet på en hög sysselsättningsnivå*. Det är sannolikt att detta gynnsammare tillväxtförlopp återspeglas i tillväxten under perioden av kapital- och arbetsinsats. Investeringarna faller ju under lågkonjunktur och därmed dämpas den långsiktiga kapitalackumuleringen. En jämn hög sysselsättning bör ju även leda till en intensifierad uppsugning av arbetskraftsreserver, exempelvis av gifta kvinnor. I den mån den jämnare konjunkturen 1960—1965 fick sådana verkningar, har hänsyn tagits därtill i analysen. Det är emellertid också möjligt, att en ständig högkonjunktur kan ha andra produktivetsökande verkningar. Arbetskraften kan snabbare omallokeras från låg- till högproduktivetsområden. Den ständiga bristen på arbetskraft kan stimulera till arbetskraftssparande rationaliseringar. Företagen kan i högre grad inrikta sig på långsiktigt utvecklingsarbete. Häremot får dock vägas den rationaliseringsdrivande verkan av en lågkonjunktur. — I den mån sådana verkningar av övergången till en jämnare och högre sysselsättning inte registreras i på längre sikt ökade kapital- och arbetsinsatser, kan den ökade konjunktur stabiliteten räknas som en särskild faktor i tillväxtprocessen. Den bör i så fall ha bidragit till ökningen av produktionens tillväxttakt mellan 1950-talet och perioden 1960—1965. Omvänt får man ta hänsyn till att, om perioden 1965—1970 får samma höga och jämna sysselsättning som perioden 1960—1965, kan man inte diskontera någon ökning av tillväxttacken som beror på en förändring av konjunkturbilden mellan de båda perioderna. Om tvärtom perioden 1965—1970 får ett större

inslag av konjunkturbakslag, bör det även vid given ökning av kapital- och arbetsinsats dämpa produktionens tillväxttakt.

1965—1970. Ett omslag från en ökning med 0,6 till en minskning med 0,3 % per år av arbetsinsatsen skulle enligt långtidsutredningens prognoskalkyl motvägas av en ökning av arbetsproduktivitetsens årliga tillväxt med 0,2 procentenheter i jämförelse med den som registrerats för perioden 1960—1965. Den makro-analys som här företagits synes ge underlag för uppfattningen att denna stegring av arbetsproduktiviteten är alltför försiktigt anslagen. Alla berörda produktivitetshöjande faktorer förskjuts nämligen kraftigt i positiv riktning. Enligt gjorda kalkyler skulle sålunda, delvis som en följd av omslaget i arbetskraftens tillväxt, kapitalintensitetens årliga tillväxt ökas med inte mindre än ca 1,5 procentenheter per år. Förskjutningen av kapitalstocken mot byggnader och anläggningar skulle därjämte gå långsammare än tidigare. Även den *totala* kapitalinsatsens tillväxt skulle väsentligt påskyndas. Dess tillväxttakt skulle ökas lika mycket mellan första och andra hälften av 1960-talet som mellan 1950-talet och 1960-talets första hälft. Inkörsporren för modern teknik skulle därmed väsentligt vidgas. Den ökade insatsen för utbildning skulle mogna ut i en väsentligt snabbare för-

stärkning än tidigare av utbildningsfaktorn i arbetskraften.

1970-talet. Enligt gjorda prognoser och antaganden skulle avvikelserna från utvecklingen under senare hälften av 1960-talet bli mindre än de skillnader mellan olika föregående perioder som ovan angivits. Arbetsinsatsen antas under hela 1970-talet i genomsnitt avta i en obetydligt snabbare takt än under åren 1965—1970. Den *totala* kapitalinsatsens tillväxttakt skulle enligt gjorda investeringsantaganden ökas endast hälften så mycket som mellan föregående perioder. Ökningen av den årliga tillväxten av kapitalintensiteten stannar då vid ca 0,4 procentenheter. De från och med 1960-talet starkt ökade utbildningsinsatserna ger även under 1970-talet utslag i ett snabbt växande utbildningskapital per enhet inom arbetskraften. Med hänsyn till dessa olika förändringar borde man kunna räkna med en viss ökning av arbetsproduktivitetsens tillväxt (ökningen har anslagits till 0,3 procentenheter per år). Bruttonationalprodukten skulle därmed stiga något snabbare under 1970-talet än under senare hälften av 1960-talet. I den mån prognosen för åren 1965—1970 innebär en underskattning av arbetsproduktivitetsens tillväxt, torde detsamma även gälla det antagande som gjorts för 1970-talet.

APPENDIX B

Regionala utvecklingstendenser och problem. Urbaniseringen

Av professor T. Hägerstrand

Ekonomisk utveckling och geografiska förändringar

Den korrespondens som finns mellan å ena sidan det ekonomiska systemet och å andra sidan bebyggelsens och befolkningens geografiska fördelning innebär att näringslivets fortgående strukturförändringar måste medföra samtida justeringar av anläggningarna för produktion, transporter och bosättning. Ekonomiska tillväxt- och tillbakagångsrörelser är ofrånkomligt sammankopplade med en rumslig problematik. Denna uppmärksammas av naturliga skäl i samhällsdebatten framförallt i samband med lokala krisyttringar, sådana som företagsnedläggningar på isolerade platser, indragningar av järnvägsförbindelser, konflikter beträffande markanvändning eller dragkamp mellan orter om större investeringsobjekt. Emellertid utgör hela landets infrastruktur och befolkningsfördelning ett alltmera integrerat system, vars totala ändamålsenlighet bör kunna ligga inom räckhåll för prövning och diskussion, lika väl som de delelement av vilka det byggs upp.

Vårt lands bebyggelsestruktur och befolkningsfördelning har i sina stora drag hittills varit ett självreglerande system i den meningen att det under tidernas lopp formats av beslutsfattare (politiker—företagare), som haft andra mera begränsade mål i sikte än be-

stämda territoriella arrangemang. Undantag härifrån utgör givetvis en rad omfattande statliga engagemang i t. ex. kolonisation, stadsgrundande eller väg- och järnvägsbyggande. Emellertid har även dessa åtgärder haft närmast sektoriell räckvidd och har knappast kommit att helt samordnas med andra mått och steg, vilka säkerligen ofta rent oavsiktligt kunnat få alldeles motverkande lokaliseringseffekter. De organisatoriska för- och nackdelarna av systemet som helhet, sådant det nu tämligen fritt utvecklats, har först ganska nyligen börjat uppmärksammas, framförallt i samband med förberedelserna till kommunblocksindelningen och till lokaliseringspolitiken. I och med den begynnande utvecklingen av en medveten regionalpolitik blir det ofrånkomligt att bevaka inte endast isolerade lokala problem utan också dessas sammanhang med infrastrukturens hela uppläggning över landet.

Strukturrationalisering och bransch-rationalisering är väl kända begrepp. De har en hittills måhända mindre klart uppfattad bakgrund i vad man kunde kalla »geografisk rationalisering» med innebörden att man eftersträvar ett markanvändningsmönster, ett system av orter och transportleder och ett nät av politiska-administrativa beslutsområden, som ter sig mera räntabelt än vad som eljest skulle komma till stånd. Det

låter sig naturligtvis sägas, att det vore allmänekonomiskt mest effektivt att låta den geografiska rationaliseringen förbli en spontan process som följer näringslivets rörelser i hälarerna. Saken är emellertid inte fullt så enkel, eftersom vårt samhälles geografiska organisation i mycket hög grad styrs och måste styras av offentliga investeringar och gränsdragningar, ofta med verkningar mycket långt framåt i tiden. Då dessa anordningar inte utsätts för så påfrestande lönsamhetsprov som näringslivet måste utstå, ter det sig angeläget att de i gengäld så långt det är möjligt arrangeras enligt genomarbetade samordnings- och optimeringsprinciper.

Enbart de areella aspekterna på nationell, regional och lokal planering utgör ett väldigt problemområde som måste angripas stegvis genom intensifierad forskning och politisk debatt. Det är därvid mindre angeläget att försöka fastlägga en bestämd marschriktning än att i första hand klarlägga vilka frihetsgrader som ryms bakom de allmänt erkända målen: ekonomiskt framåtskridande, full sysselsättning och social solidaritet.

Det som sker vid utformningen av infrastrukturen kan prövas med hänsyn till två skilda kategorier av kriterier, som kan kallas effektiviseringskriterier och välfärds-kriterier. Dessa är givetvis till övervägande del fria från motsägelser i förhållande till varandra. De är det emellertid knappast i alla avseenden, i varje fall inte då man håller sig till den ganska korta sikt med vilken man brukar bedöma effektivitet. Som exempel på sådan motsats från ett område besläktat med det som här diskuteras kan man peka på de konflikter vilka utlösts genom användningen av biocider eller på föroreningen av vatten och luft. Man kan i själva verket mycket lätt råka in i ett samhällsbyg-

gande vilket åtminstone på kort sikt leder till hög ekonomisk effektivitet och goda existensvillkor för de arbetsföra, men som samtidigt eller på längre sikt medför betydande svårigheter för sådana grupper som barn, sjuka och åldringar.

I följande framställning skall efter en kort historisk översikt vissa drag i landets ekonomiska och sociala geografi diskuteras, vilka det förefaller särskilt angeläget att snarast möjligt uppmärksamma mera ingående och systematiskt än hittills skett.

Historiskt perspektiv på glesbygd, tätorter och landsdelar

Näringslivets hittillsvarande strukturförändringar under 1900-talet återspeglas summariskt i befolkningens fördelning på näringsgrenar (tabell B: 1). Den radikala omställning som landet genomgått under 1900-talet från agrart till urbaniserat samhälle framgår skarpt av utvecklingen inom de båda yttergrupperna jordbruk och tjänster. Från en situation då jordbruket inneslöt åtta gånger fler individer än tjänstnäringarna har vi nått ett läge i vilket de båda befolkningsgrupperna är lika stora. (Det bör observeras att jordbrukssektorn innefattar ett betydligt större antal familjemedlemmar och pensionärer än tjänstesektorn.) Nu är tjänstesektorn den mest expansiva av alla näringshuvudgrupperna. I fråga om förvärvsar-

Tabell B: 1. Sveriges befolkning uppskattningsvis procentuellt fördelad på näringsgrenar

	1900	1930	1960
Jordbruk med binärningar.....	55	39	17
Industri och hantverk	28	36	45
Handel och samfärdsel.....	10	17	21
Tjänster m. m.....	7	8	17

betande överstiger den jordbruket. Jordbruket fortsätter att krympa befolkningsmässigt, medan ökningen inom de båda mellansektorerna är på väg att sakta av. Vad som inträffat inom dessa är givetvis summan av oenhetliga tendenser. Vissa branscher viker tillbaka och andra expanderar.

Förskjutningarna mellan näringsgrenarna och mellan branscherna inom dessa har steg för steg åtföljts av anpassningar i arbetsplatsernas och bostätningarnas lokalisering och därmed också i befolkningens geografiska fördelning.

Fram till 1860-talet hade glesbygden svarat för större delen av landets folkökning. Glesbygdsbefolkningen uppgick då till omkring 3,5 miljoner medan tätorterna, som vid den tiden var praktiskt taget identiska med de administrativa städerna, ännu inte nådde en halv miljon invånare. Därefter började den fortsatta folkökningen följa ett radikalt nytt mönster. Glesbygdens ökning saktade av. Tillväxten av tätorter däremot sköt sådan fart att den sammanlagda folkmängden inom dessa uppgick till en miljon redan i början av 1880-talet. Vid denna tidpunkt började en absolut minskning av befolkningen inom den rena glesbygden. Glesbygdens avfolkning och tätorternas tillväxt har sedan dess kvarstått som en permanent utvecklingsbild. Omkring 1930 befann sig de båda bebyggelse typerna i befolkningsmässig jämvikt med något över 3 miljoner invånare vardera. Vid 1960 års folkräkning befanns det att tätorterna nått 5,5 miljoner invånare, medan glesbygden gått ner till under 2 miljoner.

Vid bedömningen av dessa siffror är att märka, att de inbegriper endast den befolkning som bor inom de båda områdena. Efter andra världskriget har ett nytt drag kommit till, vilket medfört att skillnaden mellan tätorter och gles-

bygd är mindre tillfredsställande som bas för bedömningen av urbaniseringens fortgång. Genom den s. k. pendlingen, vilken framförallt möjliggjorts av motorismen, kan man numera tillryggalägga ganska stora avstånd dagligen mellan bostad och arbetsplats. En betydande del av den återstående glesbygdsbefolkningen har i själva verket sitt arbete förlagt till tätorterna och dessas dominans som sysselsättningspolar är därför ännu starkare än vad befolkningsstatistiken utvisar.

Överföringen av befolkning från glesbygden till tätorterna har åtföljts av bestämda olikheter i ålderssammansättningen mellan de båda områdena. Glesbygden har fått ett underskott i utflyttningsåldrarna i förhållande till tätorterna och ett överskott i de högre åldrarna.

Omfördelningen av befolkningen mellan glesbygd och tätorter kommer utan tvivel att fortsätta under avsevärd tid framåt i samma mån som strukturrationaliseringen och nedläggningen av marginell åkerjord inom jordbruket går vidare och skogsbruket samtidigt ytterligare mekaniseras. Detta innebär också en fortsatt skärpning av skillnaderna beträffande åldersstrukturen. Jämsides härmed har man anledning vänta sig att gränsen mellan stadsbygd och glesbygd i traditionell mening blir alltmera oskarp på grund av en förstärkt pendling, som uppkommer inte bara genom glesbygdsbefolkningens fortsatta yrkesväxling utan också genom viss utflyttnings från tätorterna.

Till den aktuella och framtida bilden av bebyggelsen hör också den växande dubbla bosättningen. Denna utgör liksom pendlingen ett element i integrationen mellan stadsbygd och landsbygd och medför att vi under veckoslut och semesterperioder får en tämligen radikalt förändrad befolkningsför-

delning. Överhuvudtaget håller rörligheten på att få en sådan omfattning och sådana verkningar på samhällsfunktionerna att det vore önskvärt att få tillgång till en kontinuerlig statistisk redovisning av tre skilda befolkningsfördelningar, nämligen dagbefolkning, nattbefolkning och fritidsbefolkning.

Glesbygdens avfolkning har inte varit en över hela landet homogent fortgående process. Under 1800-talets två sista årtionden var folkminskningen begränsad till landskapen söder om Mälaren och Dalarna. Hela Norrland visade en kraftig folkökning under denna period. Sedan dess har folkminskningen emellertid brett ut sig som en våg åt norr. Södra och mellersta Norrlands glesbygder nåddes av stagnation och tillbakagång på 1930-talet. Därefter följde hela kustlandet. Övre Norrlands inland kvarstod dock länge som ett folkökningsområde men synes nu under 1960-talets första del i stort sett ha passerat folkökningströskeln.

Även om de geografiska befolkningsförskjutningarna ter sig som en monoton ström från glesbygd till stadsbygd kan betydelsefulla strukturförändringar skönjas i bakgrunden. Ännu vid 1940-talets slut hade flertalet landskommuner ett födelseöverskott som åtminstone delvis kompenserade flyttningsförlusterna. Omkring 1960 hade läget ändrats så att nära 40 % av landskommuner-

na hade överskott såväl av döda som av utflyttare.¹

Urbaniseringen, som den hittills förlöpt, har i anmärkningsvärt hög grad låtit jämvikten mellan större landsdelar bli bevarad. I tabell B: 2 har länen grupperats till större sammanhängande områden med någorlunda enhetliga utvecklingstendenser. Folkmängden vid varje observationsår uttrycks i % av rikets sammanlagda folkmängd.

Stockholmsregionen befinner sig givetvis i särklass såsom tillväxtpol. Dess andel av Sveriges befolkning har i det närmaste fördubblats sedan seklets början. Räknat per årtionde betyder detta dock inte större andelsdifferens än 1,3 å 1,5 %.

Jämfört härmed ter sig Göteborgsregionens andelstillväxt som mycket blygsam. Malmöregionen i sin tur har helt enkelt behållit en fast andel av Sveriges befolkning. Först 1960-talet medförde tydligare tecken på en ny tendens innebärande andelsvinst.

Östra Svealand med Östergötland har varit en befolkningsmässigt mycket stabil region, som i varje fall sedan 1930 inte gjort några relativa förluster. Övriga syd- och mellansvenska områden visar en tillbakagång som sammanlagt svarar ungefär mot Stockholmsregio-

¹ K. Norborg: Befolkningsutvecklingen i Sverige och de demografiska komponenterna. Svensk geografisk årsbok 1964.

Tabell B: 2. Den procentuella andelen av Sveriges befolkning inom större landsdelar

	1870	1900	1930	1960	1964
Stockholmsregionen (A, B).....	6,4	9,3	12,5	17,1	17,6
Göteborgsregionen (O).....	5,6	6,6	7,4	8,4	8,6
Malmö-Hälsingborgsregionen (M).....	7,6	8,0	8,3	8,4	8,6
Östra Svealand med Östergötland (C, D, U, T, E).....	18,5	17,8	16,5	16,6	16,7
Sydöstra Götaland (I, H, F, G, K, L).....	23,3	19,6	17,6	15,0	14,8
Västra Götaland (R, P, N).....	15,6	12,9	11,4	10,5	10,3
Västra Svealand med nedre Norrland (S, W, X).....	13,9	13,8	13,1	11,6	11,3
Mellersta Norrland (Y, Z).....	4,9	6,7	6,7	5,7	5,5
Övre Norrland (AC, BD).....	4,0	5,4	6,6	6,7	6,6

nens vinster. Mellersta och övre Norrland har däremot mycket väl försvarat sina andelar fram till helt nyligen. Övre Norrland har till och med haft andelsvinster.

Sifferserierna i tabell B: 2 antyder, att urbaniseringen i Sverige hittills varit en i hög grad decentraliserad process. Tätortsbildningen har framförallt inneburit uppkomsten av ett ganska utspritt system av små och medelstora centra som tämligen väl lyckats bevara befolkningen åt sina respektive regioner.

Om man bortser från de särskilda förhållandena i övre Norrland är det således klart att de olika landsdelarnas förmåga att hävda sig i konkurrensen om befolkningen sammanhänger med kvalitéerna hos det system av tätorter som kunnat byggas upp. Överensstämmelsen mellan befolkningsfördelningen i stort och tätorternas utveckling kommer i fortsättningen att ytterligare accentueras. I detta sammanhang är det upplysande att studera hur olika tätorter vuxit under 1950-talet. Om man utgår från tätorternas folkmängd 1950 finner man att orterna upp till 1 000 invånare genomsnittligt ökat med mindre än 10 % under 1950-talet. I ett tämligen stort antal av dessa tätorter synes befolkningen ha minskat.

Dessa tätorter med under 1 000 invånare har ett markant överskott av åldringar (65 år och därutöver) jämfört med de större tätorterna och ett motsvarande underskott i de yngre arbetsföra åldrarna (15—44 år). Detta kan tyda på att den utflyttningsmekanism som sedan länge varit typisk för landsbygden, börjat gripa omkring sig till de mindre tätorterna, vilka därmed får sin karaktär av pensionärsorter för omgivande glesbygd ytterligare förstärkt. Att de smärre tätorterna börjat svikta sammanhänger givetvis delvis med industriell koncentration till större orter och

delvis med den krympning av handelsomlandet som orsakats av omgivande avfolkning och ändrade köpvanor.

Orterna i det breda intervallet mellan 1 000 och 50 000 invånare betedde sig radikalt annorlunda. De hade genomgående en mer än 20-procentig ökning av sin folkmängd under årtiondet. De största orterna slutligen hade åter en något lägre relativ tillväxt mellan 12 och 16 %. Av de senare siffrorna bör man dock inte förledas att tro att de största städerna skulle ha börjat förlora sin tillväxtförmåga. Det ligger i sakens natur att en mindre ort lättare kan pressas upp procentuellt än en större. För att få en korrekt bild av tillväxtförhållandena måste man också betrakta de absoluta talen. Det visar sig därvid att enbart de tolv tätorter som 1950 hade mer än 50 000 invånare fram till 1960 ökade med ungefär 290 000 personer, vilket är lika mycket som tillväxten i alla de ungefär hundra orterna mellan 5 000 och 50 000 tillsammans.

Tillväxtområdena har på ett tämligen konstant sätt vuxit genom en samtidig verkan av inflyttnings- och födelseöverskott. Det pågår dock nu en märkbar koncentration av just denna demografiska typ till färre enheter.

Att man kan observera en betydande grad av tröghet hos befolkningens förskjutningar mellan landets större regioner innebär inte att urbaniseringen framträder i samma former överallt. Den har tvärtom kommit att bli starkt varierande regionalt. Därmed är ett mönster för den fortsatta utvecklingen grundlagt, som i stort svårligen låter sig rubbas.

Den framtida regionala balansen kan väntas bli särskilt präglad av att de större tätorterna är påfallande starkt koncentrerade till begränsade delar av landet (jämför kartorna i diagram B: 1—3). Orter med över 50 000 invåna-

Diagram B:1. Områden inom 30 km från tätort med över 50 000 inv. 1960

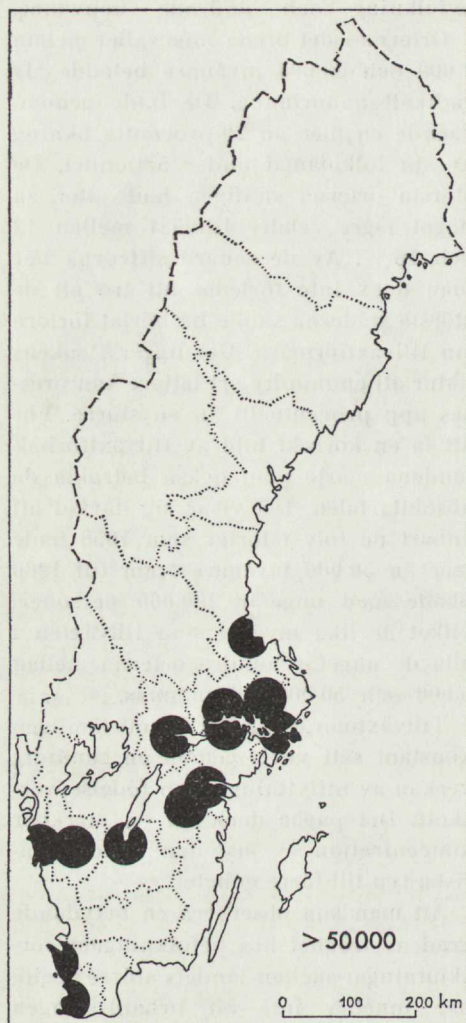
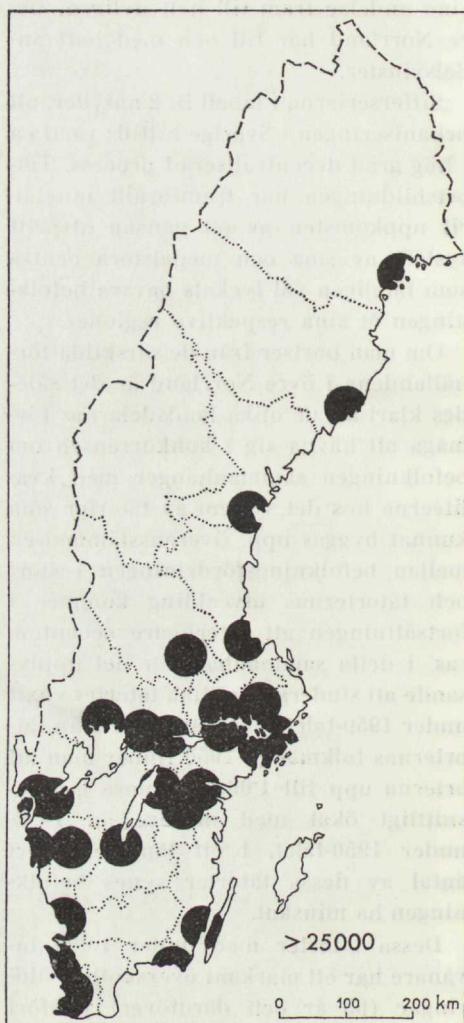


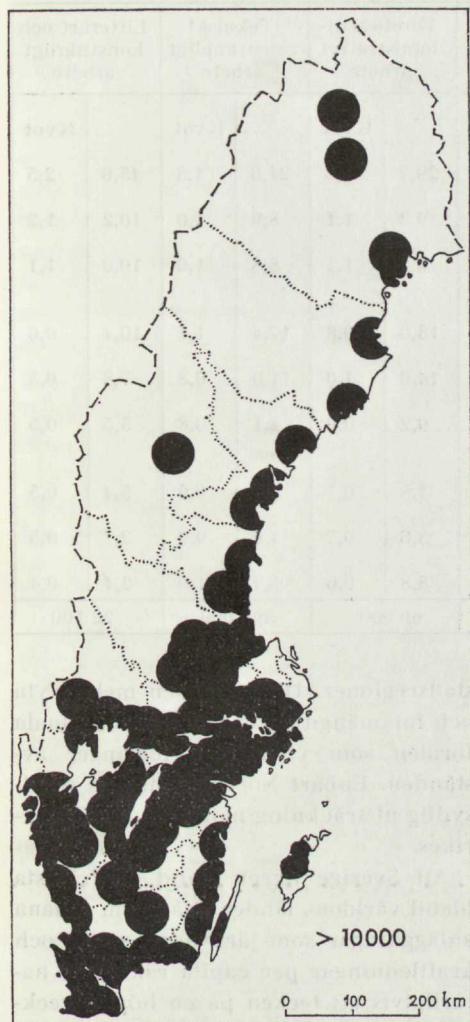
Diagram B:2. Områden inom 30 km från tätort med över 25 000 inv. 1960



re uppträder bara i tre ganska väl samlade grupper. Den mest framträdande av dessa innehåller Stockholm, Uppsala, Västerås, Eskilstuna, Norrköping, Linköping, Örebro och Gävle, alla belägna inom en fågelvägsradie av endast 180 km räknat från huvudstaden. Den andra gruppen innehåller inom en 100-kilometersradie Göteborg, Borås och Jönköping/Huskvarna. Om man så vill kan man också räkna ortsklungan Ud-

devalla/Trollhättan/Vänersborg hit. Den tredje gruppen slutligen innefattar inom endast en 50-kilometersradie Malmö och Hälsingborg, som tillsammans med de mindre orterna Trelleborg, Lund, Eslöv, Landskrona, Höganäs och Ängelholm bildar landets tätast sammanknutna grupp av äldre städer. De tätorter som följer därefter i storlek är i sin tur samlade nära storstadsgrupperna i ett triangelformat bälte vars hörn utgörs

Diagram B:3. Områden inom 30 km från tätort med över 10 000 inv. 1960



av Stockholm—Gävle—Göteborg. Återstående större tätorter ligger i huvudsak med någorlunda jämna mellanrum längs kusten. Inom hela det vidsträckta norrländska inlandet är det endast Östersund, Kiruna och Gällivare/Malmberget som når över 10 000 invånare.

Alla större orter har mer och mer knutits ihop med sin omgivning inom en 3 à 4-milsradie till spontant samverkande enheter. De största centralorterna

utövar ett sådant inflytande på kringliggande smärre tätorter och mellan dessa befintlig landsbygd, att man måste se på systemen som organiska enheter — stadsregioner — och inrätta politik och planering därefter.

Det skulle här föra för långt att gå vidare från den allmänna befolkningsfördelningen och dess förändringstendenser till en uppspaltning på de särskilda näringsgrenarna. En numerärt liten men funktionellt viktig delbefolkning skall emellertid uppmärksammas, nämligen den som skulle kunna kallas organisatörsgruppen. I tabell B:3 jämförs inom samma huvudregioner som begagnats i tabell B:2 dels den procentuella andelen av förvärvsarbetande i Sverige 1960, dels den procentuella andel som de olika regionerna inrymmer av de fyra kategorierna »samhällsadministration», »företagsadministration», »tekniskt-vetenskapligt arbete m. m.» samt »litterärt och konstnärligt arbete». I särskilda kvotkolumner kan avläsas i hur hög grad de olika gruppernas fördelning avviker från den förväntade om vi överallt haft direkt proportionalitet med den förvärvsarbetande befolkningen som helhet.

Gruppen tekniskt-vetenskapligt arbete visar den minsta allmänna avvikelser från den allmänna befolkningsfördelningen. Kvoten ligger överallt nära värdet 1. Starkare avviker företagsadministration — den är framförallt svagare företrädd i norra Sverige — och allra starkast de båda yttergrupperna samhällsadministration och litterärt-konstnärligt arbete. Beträffande de båda sistnämnda äger Stockholmsregionen en överväldigande tyngd. Den inrymmer av dessa grupper ungefär lika mycket som hela landet i övrigt, samtidigt som regionens riksandel av hela den förvärvsarbetande befolkningen når endast något över 18 %. Gentemot en stark

Tabell B: 3. Den procentuella andelen av förvärvsarbetande i Sverige samt av »organisatörgruppen» inom större landsdelar 1960

	Förvärvs- arbetande befolkning	Samhällsadm- ministrativt arbete		Företagsadm- ministrativt arbete		Tekniskt vetenskapligt arbete		Litterärt och konstnärligt arbete	
			Kvot		Kvot		Kvot		Kvot
Stockholmsregionen (A, B).....	18,4	52,1	2,8	29,7	1,6	24,6	1,3	45,6	2,5
Göteborgsregionen (O).....	8,5	6,5	0,8	9,3	1,1	8,9	1,0	10,2	1,2
Malmö-Hälsing- borgsregionen (M)	8,8	6,1	0,7	9,5	1,1	8,8	1,0	10,0	1,1
Östra Svealand med Östergötland (C, D, U, T, E).....	16,3	9,6	0,6	13,0	0,8	17,4	1,1	10,4	0,6
Sydöstra Götaland (I, H, F, G, K, L)	14,7	7,8	0,5	14,0	1,0	11,9	0,8	7,8	0,5
Västra Götaland (R, P, N).....	10,7	5,2	0,5	9,2	0,9	8,1	0,8	5,5	0,5
Västra Svealand med nedre Norr- land (S, W, X)...	11,2	5,6	0,5	7,8	0,7	9,7	0,9	5,4	0,5
Mellersta Norrland (Y, Z).....	5,3	3,3	0,6	3,6	0,7	4,8	0,9	2,7	0,5
Övre Norrland (AC, BD).....	6,0	3,7	0,6	3,8	0,6	5,7	1,0	2,4	0,4
Absoluta tal.		9 100		60 000		395 000		22 100	

samhällsadministrativ och kulturell centralisering står sålunda en mera jämnt utproportionerad företagsadministration och teknisk-vetenskaplig aktivitet. I sina totalprofiler är de båda övriga storstadsregionerna varandra ganska lika, men de skiljer sig samtidigt avsevärt från huvudstadsområdet.

Det svenska dilemmat: stor yta och ringa folkmängd

Det dominerande faktum, som präglar den regionala problematiken i Sverige, är landets synnerligen ringa genomsnittliga folktäthet, en egenskap som för övrigt delas med grannländerna Finland och Norge. Arealmässigt är Sverige en av Europas största stater utanför Sovjetunionen. Befolkningsmässigt hör landet till de mindre med en folkmängd som numera inte motsvarar mera än den man påträffar i så begränsade områden som världens ledande stor-

stadsregioner. Diskrepansen mellan yta och folkmängd skärps av den långsmala formen som ytterligare förlänger avstånden. Enbart Norrland har en nord-sydlig utsträckning motsvarande Frankrikes.

Att Sverige ligger bland de främsta bland världens länder ifråga om sådana anläggningar som järnvägar, vägar och kraftledningar per capita räknat är naturligtvis ett tecken på en högt utvecklad ekonomi. Samtidigt är det också ett mått på den betydande ekonomiska belastning som avstånden utgör. Lyckligtvis har framstegen på transportteknikens område lett till att distansfriktionen kunnat i hög grad övervinnas. Det existerar dock ännu svårhanterliga restposter. Ett förhållande, som ter sig nästan för trivialt för att behöva påpekas, men likväl är av grundläggande betydelse för transporterens roll i produktion och socialt liv, är att gods och med-

delanden i stor utsträckning kan delas i smådelar och enkelt lagras längre eller kortare tid, medan personer måste förflyttas som helheter och förses med ett uppbåd av tjänster under såväl rörelse som uppehåll. Resultatet är, att medan avståndet nästan helt upphört att vara ett hinder vid transport av meddelanden och får allt mindre betydelse vid transport av gods, så är distansfriktionen nu och i framtiden avsevärd vid förflyttningar av personer. Denna skillnad utgör en fundamental faktor bakom urbaniseringen. Dagligen samverkande människor måste bo ganska tätt tillhoppa, ett villkor som den individuella bilismen naturligtvis lösgjort åtskilligt ifrån i lokal skala men inte i samma mån då de dagliga rörelsemönstren ses inom hela den nationella eller internationella ramen. Härvid bortses givetvis från fritidstrafiken.

Ansamlingen av befolkningen till större stadsregioner underlättar inte bara det interna samarbetet. Det underlättar också kontakterna över de långa avstånden, eftersom det endast är i anslutning till större agglomerationer som tillräckligt trafikunderlag kan skapas för kollektiva förflyttningar med expresståg och trafikflyg.

Nutida ekonomiskt och socialt liv kräver otvivelaktigt för sin utveckling att människor kan föras ihop till samverkande grupper av inte alltför ringa storlek. Den spontana urbaniseringen har klart visat att det förhåller sig så. Det svenska huvudproblemet i regionalpolitiken är att finna en sådan balans mellan koncentration och spridning att den ekonomiska effektivitet och sociala trygghet som ligger i koncentration väl kan tillvaratas samtidigt som hela det nationella territoriet i rimlig utsträckning förblir befolkat.

Problematiken i framtidsutvecklingen får en särskild skärpa i den tillbakagå-

ende, avlägset liggande landsbygden med dess små, ofullständigt utrustade centralorter men därjämte också i motpolerna, de snabbt expanderande stadsregionerna. I första hand framträder de svårigheter som ligger i själva omställningen. Även på längre sikt kan emellertid de nya mönster som nu växer fram komma att visa sig mindre tillfredsställande, om inte samhällsorganen mera än som hittills skett samordnar sina åtgärder inom ramen för ett genomarbetat program.

Sysselsättnings- och befolkningsfördelning i stort

De sociala effekterna av den fortsatta evakueringen från jord- och skogsbruk beror i hög grad på relativa lägesförhållanden. Inom vissa områden kan bortfallet av sysselsättning i glesbygdsnäringarna kompenseras genom tillkomsten av nya sysselsättningar i tätorter, vilka ligger inom pendlingsavstånd. Inom andra områden kan detta knappast ske.

I detta sammanhang bör några observationer göras beträffande pendlingen som samhällsföreteelse. I gängse internationell planeringsdoktrin har pendlingen gärna betraktats som en negativ sak. För individen innebär den en kostnad i form av reseutgifter, uppoffring av fritid och ofta också irritation. För samhället tillkommer problemet att sörja för den trafik, som pendlingen ger upphov till. Man har därför försökt minska pendlingens omfattning genom att lokalisera bostäder och arbetsplatser i närheten av varandra. Principen får sin mest genomförda form i den självförsörjande satellitstaden i vilken man eftersträvat full balans mellan tillgång på bostäder och tillgång på arbetsplatser inom en lokal marknad.

I själva verket torde man inte på

längre sikt kunna dämpa pendlingen annat än i begränsad utsträckning med sådana arrangemang. Detta gäller även om det vore lika lätt att byta bostad som det är att byta arbetsplats. Det finns ingen anledning att här närmare utveckla skälen till detta. Däremot förtjänar det att påpekas att den möjlighet till fri och vidsträckt pendling, som bilismen medfört, har ett klart positivt drag vid sidan av de negativa vilka nyss nämnts. Den medger nämligen en viss social stabilitet och kontinuitet i boendemiljön mitt under den snabba omstruktureringen av sysselsättningen. Man kan lättare än förr växla arbete utan att byta bostad. Medlemmar av samma familj kan vidare från en gemensam bas nå vitt skilda sysselsättningar. I sådan glesbygd som ligger inom räckhåll för sysselsättningskoncentrationer kan därför ett yngre befolkningsskikt lämna jordbruket men likväl bo kvar och ge balans åt åldersstrukturen och bilda ekonomiskt underlag för elementär service. Då vi har att se fram mot en situation med utomordentlig knapphet på personal för institutionell åldringsvård finns det alla skäl att uppmärksamma de utvägar som här kan erbjuda sig att låta grannskapsgrupper och »storfamiljer» utbildas på sådant sätt att åldringarna i det längsta kan stanna i invand miljö utan att därför bli totalt isolerade. Även om åtskilliga av de yngre efter några års pendling flyttar in till arbetsorten medger de korta restiderna inom en sådan region likväl att kontakt lätt upprätthålls med den gamla hemorten.

Planeringsproblemen ter sig väsentligt svårare ur välfärdssynpunkt inom de ännu bebodda ytor, vilka kommer att ligga utanför pendlingsavstånd till någon tillväxtpol. I södra och mellersta Sverige kan detta gälla endast mindre, spridda »öar» på grund av de förhållandevis gynnsamma avstånden. I norra

Sverige däremot kan det knappast undvikas att vidsträckta sammanhängande ytor faller inom den för sysselsättningsförbättringar oåtkomliga zonen. Man måste se som en realitet att vissa sådana områden med tiden kommer att helt förlora sin befolkning. Lämnad åt sig själv måste en sådan total avfolkning bli ytterst smärtsam. Då äldre personer liksom hittills kan förväntas vara ovilliga att byta vistelseort har man i sådana perifera områden då vänta en katastrofalt deformerad åldersfördelning. Ekonomiska subventioner räcker inte för att upprätthålla ett acceptabelt samhällsliv. Isolering snarare än ekonomiska svårigheter blir slutskedets stora problem.

Det bör observeras att inte bara ren glesbygd utan också smärre tätorter kan ligga i riskzonen. Samhället har självt till en viss grad redan bidragit till att rycka undan grunden för sådana orter. Telenätets automatisering, indragning av smärre postanstalter, järnvägarnas koncentration av godsutbytet till ett fåtal stationer i anslutning till bildistribution, järnvägstrafikens automatisering, skolväsendets centralisering o. dyl. bidrar steg för steg till en avrustning genom avflyttning av förhållandevis köpkraftig, offentligt anställd personal.

Det ter sig angeläget att snarast undersöka räckvidden av det definitiva avfolkningsproblemet såväl areellt som tidsmässigt. Det går därvid knappast att längre bortse från behovet av ett genomtänkt beredskapsprogram för avfolkningen av de icke räddningsbara bygderna. Därmed är inte sagt att sådana bygder idag behöver individuellt avgränsas och utpekade. Med sådan säkerhet kan inte alla lokala förändringsförlopp anteciperas. Däremot är ett generellt studium av den definitiva utrymningens problem motiverad.

Nödvändigheten att vidta planmässiga åtgärder i stagnerade eller definitivt krympande regioner får inte skymma bort de omställningsproblem som ligger på tillväxtsidan. En illa reglerad urbanisering kan i själva verket sammanlagt skapa långt större ekonomiska och sociala svårigheter än de som sammanhänger med att vissa glesbygder helt måste uppge.

På nationell nivå möter vi här frågan om sambandet mellan ekonomisk effektivitet, välfärd och stadsstorlek. Särskilt storstadsregionerna har blivit föremål för hård kritik ur såväl effektivitets- som välfärdssynpunkt och i många länder försöker man genomföra tämligen rigorösa decentraliseringsprogram med udden riktad mot den ledande storstaden.

Det finns också en ganska rikhaltig litteratur kring frågan om det kan tänkas existera en stadsstorlek som allsidigt sett kan betraktas som optimal. Än så länge är denna litteratur nog mera uppbygglig än klagande. Om man betraktar storstaden enbart som ett ekonomiskt maskineri visar exempel i utlandet att en metropolregion kan äga samma folkmängd som hela Sverige och likväl fungera med stor effektivitet. Å andra sidan ligger vissa sociala nackdelar i öppen dag, även om det knappast är utrett i vad mån dessa beror på befolkningsanhopningen som sådan eller om bakgrunden finns att söka i sådana allmänna brister hos social organisation och fysisk planering som lämpligen avhjälpas på annat sätt än genom storleksmaximering och decentralisering.

Man bör emellertid inte blunda för att befolkningskoncentration också har andra fördelar än ekonomisk effektivitet på företagsnivå. Individen har i själva verket mycket att vinna i valfrihet och trygghet på att befinna sig i en

omgivning som erbjuder rik variation på möjligheter till utbildning och fortbildning, primärt yrkesval, avancemang och yrkesbyte, bred konsumtion, kulturaktivitet och underhållning. Av särskild vikt är naturligtvis att obsoleta företag kan avvecklas förhållandevis smärtfritt i en miljö med rikt differentierad arbetsmarknad utan att de anställda behöver flytta eller i övrigt få sina sociala relationer rubbade.

Mot bakgrunden av den lokaliseringspolitik, som är under utveckling i Sverige, vore det av betydande intresse att undersöka hur den enskildes livschanser i de nyss påpekade hänseendena varierar med folkmängden inom det pendlingsfält som han behärskar. I själva verket torde det finnas en minsta storlek under vilken mycket väsentliga välfärds-kriterier inte kan uppfyllas. Det bästa sättet att någorlunda konservera en befolkning åt varje landsdel torde vara att så långt som möjligt söka koncentrera den ekonomiska aktiviteten så att det kritiska tröskelvärdet i allmänhet uppnås. Det bör observeras att en pendlingsregion med tillfredsställande storlek och differentiering inte alltid behöver bestå av en dominerande centralort med omgivning. Samma funktion kan fyllas av grupper av mindre tätorter, förutsatt att de ligger tillräckligt nära varandra och är beredda att fördela uppgifter mellan sig i samarbete.

Särskilda frågor beträffande stadsregionerna

Även om en rad faktorer, politiska, tekniska och ekonomiska, leder till att alla större landsdelar kan komma att behålla eller i vissa fall t. o. m. förstärka sin nuvarande andel av tätortsexpansionen måste man räkna med att de fåtaliga storstadsregionerna (här räknat som tätorter med mer än 50 000 invånare och deras omgivningar) kommer

att i absoluta mått få ta ansvaret för större delen av tillväxten. Bland dessa regioner väger givetvis Stockholms-, Göteborgs- och Malmö/Hälsingborgsregionerna tyngst. I den nuvarande bilden av omflyttningen i landet dominerar dessa tre poler i hög grad som vinstområden.

Stadsregionernas fortsatta tillväxt medför en rad styrningsproblem. I korttidsperspektivet märks kanske främst frågan om den från period till period lämpligaste allokeringen av tillgänglig arbetskraft och andra resurser till de skilda sektorer som ställer anspråk. I det längre perspektivet framträder mera betydelsen av den areella organisation och dimensionering av komponenterna som blir expansionens totalresultat.

En genomgång av nu aktuella investeringsplaner beträffande stadsregionerna på kommunal och statlig nivå och en samtidig jämförelse med näringslivets expansionsbehov vid bibehållen utvecklingstakt tyder på existensen av en central målkonflikt. Arbetskraften räcker inte till för att samtidigt tillgodose det växande näringslivet å ena sidan och bostadsbyggandet med följdverkningar å den andra.

Långtidsutredningen har sökt belysa de här antydda problemen genom specialstudier över de tre storstadsregionerna.¹ Dessa studier har bl. a. understrukit behovet av en regional samordning av utbyggnaden inom olika sektorer samt av långsiktiga regionala utvecklingsplaner som underlag inte minst för näringslivets planering. Behovet av ökad kunskap om faktorerna bakom stadstillväxten har betonats liksom nödvändigheten att undanröja markanta flaskhalsar för den regionala expansionen.

Undersökningen rörande Göteborgsregionen utförs vid Göteborgs universitets nationalekonomiska institution och har lagts upp som en modellstudie. Pre-

liminära resultat av undersökningen ger vid handen att bostadsbyggande i planerad omfattning inom regionen måste medföra en sådan multiplikatoreffekt på ytterligare bostadsbyggande och kommunal service — inkl. personal för dennas drift — att det inflyttningsutrymme som bostadsbyggandet skulle ge inte räcker till för näringslivets behov om detta skall följa rikets produktionsutveckling. Balansen mellan offentlig sektor och näringsliv kan påverkas till det senares förmån genom sådana politiska åtgärder som val av lägre ambitionsnivå beträffande bostadsbyggandets följdinvesteringar eller prioritering av inflyttarna vid bostädernas fördelning på bekostnad av den i regionen redan boende befolkningens standardförbättring. Emellertid synes inte sådana åtgärder kunna leda till en obruten balanserad tillväxt. Det är möjligt att regionala tillväxtproblem av denna typ bäst löses genom korta periodiska prioriteringar, varvid olika sektorer i tur och ordning får expandera i förhållandevis stora trappsteg. Därmed skulle utvecklingen på längre sikt kunna komma i balans. Man kan i själva verket förutsätta att liknande mekanismer redan varit i verksamhet och möjliggjort den hittillsvarande snabba utvecklingen. — Undersökningen över Göteborgsregionen kommer enligt överenskommelse mellan långtidsutredningen och inrikesdepartementet att vidarebearbetas i anslutning till det utredningsarbete som sker inom lokaliseringsberedningen och expertgruppen

¹ *Jan Kindahl*, Byggnads- och anläggningsinvesteringar inom Storstockholmsregionen 1966 - 1970. Stencil 1965.

Per Hedfors, Ekonomiska utvecklingstendenser i Malmö-Lund-området 1965 - 1970 med särskild hänsyn till de kommunala investeringsplanerna. Stencil 1965.

Åke Andersson och Rune Jungen, Ekonomiska utvecklingstendenser i Göteborgsregionen 1965 - 1970 med särskild hänsyn till de kommunala investeringarna. Preliminär redovisning. Stencil 1965.

för regional utredningsverksamhet. Inom denna ram kommer likaså andra problem som antyds i föreliggande appendix att i tillämpliga delar tas upp till behandling.

Tydligt är att de regionalekonomiska problemen måste komma att ägnas ett intensifierat studium, inkluderande de kommunalekonomiska aspekterna på tillväxten. Därvid är det av vikt att inte bara enskilda regioner analyseras var för sig utan att också det ömsesidiga beroendet dem emellan observeras. Arbetskraftens omflyttning mellan stadsregionerna är exempelvis för framtiden en lika viktig fråga att uppmärksamma som strömmen från glesbygder in till tätorter. Man har anledning vänta sig en skarp konkurrens om befolkningen mellan rikets stadsregioner. I detta avseende är landet ett sammanhängande system inom vilket händelseförlopp på ett håll ger kedjereaktioner på ett annat.

För stadsregionernas framtida ekonomiska och sociala funktion — och det bör tilläggas för deras utseende — är givetvis inte bara mängden av olika anläggningar utslagsgivande utan också det inbördes arrangemanget av dessa. Samtidigt med expansionen aktualiseras undan för undan en serie problem avseende dispositionen av naturresurser i den omgivning som får släppa till mark, byggnadsmaterial och vatten och ta emot mångfalden av avfallsprodukter. Eftersom stadstillväxten trots dess nuvarande snabba takt dock sker genom att mosaikbit läggs till mosaikbit är den framtida summerade effekten svår att bedöma och att omräkna i praktisk handlingsberedskap. Här skall ett par sidor vidröras som ter sig särskilt angelägna att ytterligare uppmärksamma, nämligen dels den växande arealåtgången per capita, dels den alltmera svårhanterliga relationen mellan trafik och miljö.

En sida hos stadstillväxten, som först på senare tid börjat ägnas ett närmare studium, är den stigande arealåtgången per invånare. Denna beror endast till en del på förbättrad utrymmesstandard inom bostäderna. I själva verket är det nu ett genomgående drag för en hel serie aktiviteter att de stegvis organiserats om så att de kräver större ytor än tidigare. Industrieföretagen föredrar låga envåningsbyggnader för att bland annat underlätta sina interna transporter. Varuhandeln etablerar sig i stor utsträckning i snarlika lokaler. Skolor byggs till övervägande del i markplanet med stora friytor omkring. Till detta kommer trafiklederna och uppställningsplatserna för bilarna vid såväl arbetsplatser som bostäder. I randzonerna utbreder sig flygplatser, vattenverk, avskrädesytor och reningsanläggningar som likaledes är allt mera ytkrävande element.

Mera exakta statistiska data, som kan ge en god kvantitativ uppfattning om urbaniseringens arealkonsumtion, finns inte i sammanställd form. Emellertid ger överslagsräkningar och ett antal stickprovsmässiga studier en antydning om att de större tätorterna sedan 1900-talets början fått arealåtgången per invånare två- till tredubblad. I orter med över 50 000 invånare synes den nu ligga vid cirka 200 m² per invånare. I mindre orter är kvoten avsevärt högre främst beroende på det större inslaget av villabebyggelse. Tar man med alla tätorter ner till 2 500 invånare kan genomsnittssiffran beräknas till 350 m² per invånare.¹

Det finns grundad anledning anta att per capitaarealen skall fortsätta att stiga. Till seklets slut kan den ha nått en

¹ *Sven Godlund*, Den svenska urbaniseringen. I stadsbyggnadsfrågor, IVA-medd. nr. 139, 1964.

Kungl byggnadsstyrelsen, Ökade ytbehov i stadsbygden. Int. Fed. for Housing and Planning, Örebro 1965.

fördubbling, det vill säga 400 m² per invånare i de större tätorterna. En sådan siffra innebär nu inte att den sammanlagda arealen blir särskilt omfattande i förhållande till landets hela yta. I det avseendet föreligger inte något utrymmesproblem. Men inom varje stadsregion för sig medför den ökande arealkonsumtionen nya allokeringsproblem eftersom man inom en begränsad ram måste tillgodose många konkurrerande ändamål samtidigt som befolkningen totalt tillväxer i antal.

För att arealbehovet skall kunna tillgodoses blir kommunalt samarbete över stora ytor en tvingande nödvändighet. Givetvis måste redan nu plankalkyler och markpolitik snarast inrätta sig efter den förväntade utvecklingen. Att märka är därvid att en arealmässig expansion kan bli nödvändig även i orter eller regioner som inte väntas få någon större befolkningstillväxt.

Tätbebyggelsens arealtillväxt innebär också att aktivitetspunkter och bostäder mer och mer kommer att spridas ut från varandra, varigenom förflyttningarna kräver ett tilltagande transportarbete. Även om man i de största agglomerati- onerna kan bli i stånd att avveckla en betydande del av den interna trafiken med hjälp av kollektiva färdmedel är det knappast tillrådligt att i ett långtids- perspektiv räkna med att den privata bilismen kommer att nå sin mättnads- gräns med mindre än att praktiskt taget varje vuxen i arbetsför ålder äger ett eget fordon. Detta behöver givetvis inte nödvändigtvis se ut som dagens bil gör. Bilismen ger den enskilde möjlighet fritt välja både tidpunkt och mål för förflyttningar. Detta är till inte ringa grad en förutsättning för att andra kon- sumtionsmöjligheter skall kunna tillva- ratas. Bilen är särskilt väl lämpad för de många korta resor som en riklig mängd av närliggande resmål ger upp-

hov till. Nu närmast måste man räkna med att strävandena att få ut ett större antal kvinnor på arbetsmarknaden kom- mer att öka antalet hushåll för vilka två bilar blir en nödvändighet. Likaså måste femdagarsveckan ge en ofrån- komlig stimulans till ökat bilägande bland stadshushåll som tidigare inte an- sett sig ha anledning skaffa bil.

Bilismen är inte en företeelse som kan ses ensidigt från trafiksynpunkt. Den berör på ett eller annat sätt nästan alla sidor av det framtida samhällsbyg- gandet och har därmed djupgående eko- nomiska konsekvenser. Den har bety- dande lokaliseringseffekter och dess ut- rymmeskrav gör obevekligt intrång på andra viktiga men mindre motstånds- kraftiga intresseområden.

På lokaliseringssidan observerar man just nu inom stadsregionerna den osä- kerhet som råder beträffande detaljhan- delns och kontorsverksamhetens läges- betingelser. Man kan ännu knappast be- döma hur till exempel konkurrensen mellan centrala citycentra och perifera centrumbildningar kan komma att ut- falla.

Utrymmesbehovet för bilismen kolliderar med elementära standardkrav på utformningen av miljön, särskilt i när- heten av bostadsområdena. Uppställ- ningsytorna minskar redan nu allvarligt grönområden och lekytor, och konflik- ter uppkommer ständigt mellan gatu- byggen och de kulturhistoriska och mil- jömässiga värdena i äldre stadsdelar. Till miljöutformningen hör i hög grad också den viktiga trafiksäkerheten.

Att de existerande stadskropparna måste kraftigt ombildas med hänsyn till trafikens krav är naturligtvis i stort sett ofrånkomligt. Men det bör undvikas att alltjämt göra nya investeringar i sådana gamla mönster som innebär att man bygger fast sig i ineffektiva eller eljest olämpliga former. Hela frågan om bilen

i den framtida staden borde bli föremål för allsidigt studium.

Bilismen rymmer också en social problematik. Även vid fullt utbyggd bilism finns det befolkningsgrupper, som inte alltid kommer att kunna tillgodogöra sig den nya rörlighetens fördelar, nämligen barn, invalider och åldringar. Deras särställning skärps genom att lokaliseringsmönstret i stadsregionerna alltmer präglas av bilism och stordrift, vilket kan göra väsentliga tjänster svåråtkomliga för den icke bilburne.

Bevakningen av tekniska nyheter

De fortgående omvärderingar av lägen och utrymmen, som nu kännetecknar ekonomisk aktivitet, sammanhänger djupast sett med de tekniska hjälpmedel som undan för undan utvecklas och tas i bruk. Med tekniska hjälpmedel åsyftas i detta sammanhang inte endast materiella ting och tillverkningsprocesser utan också sådant som t. ex. organisationsteknik. Somliga av dessa nyheter äger en direkt och uppenbar geografisk effekt. Detta gäller transportmedlen liksom också metoderna att utvinna och överföra energi. Andra har däremot mera indirekta verkningar på mönstret av anläggningar och aktiviteter men dessa verkningar kan likväl bli mycket genomgripande. Ett nytt tekniskt arrangemang behöver inte i och för sig vara särskilt platskrävande för att få omfattande följder. Detta gäller i synnerhet när det tas upp inom ett stort antal bostäder, industrilokaler eller gårdar.

Hittills har den tekniska utvecklingen lett till den centralisering i stort som urbaniseringen innebär. Under senare tid observeras dock en decentraliseringseffekt i mindre skala, som leder från sammanträngd tätort till utbredd stadsregion. I regel har lokaliseringsmönster och byggande anpassat sig med ganska stor tröghet och ofta med ringa

förutseende. Ett skolexempel är de överrumplande effekter som just bilismen fått. En allt stridare ström av tekniska nyheter fortsätter sin omgestaltning. Till och med sådana personinriktade sektorer som sjukvård och undervisning påverkas. Det finns ingen anledning tro annat än att dessa processer kommer att fortsätta. Emellertid är hela området så föga studerat ur den just här aktuella synpunkten att det ännu är omöjligt att ge en systematisk överblick över vad som i samhällsplaneringen måste beaktas. Här kan endast några speciella fall påpekas innan en allmän slutsats dras.

I samband med frågorna rörande den ekonomiska aktivitetens lokalisering i stort inom landet finns det skäl att med uppmärksamhet följa en rad just nu framväxande nyheter, som kan ha direkta lokaliseringseffekter, i synnerhet i den mån de medvetet utnyttjas som handlingsvariabler. Vi vet numera, att transportkostnaderna för råvaror och produkter inom många industribranscher knappast slår igenom i förhållande till andra lokaliseringsfaktorer. Där emot är som tidigare framhållits distansfriktionen alltjämt avsevärd vid förflyttningar av personer. En följd därav är att tillgången på arbetskraft numera framträder som en tungt vägande faktor för lokalisering. Möjligheterna att genom pendling dra ihop arbetskraft från en stor yta har underlättat decentralisering även av större driftsenheter, men räjongen för en arbetsmarknad är naturligtvis begränsad i rummet. I samband med den allmänna omvårdnaden om arbetskraften har stor uppmärksamhet kommit att ägnas åt resorna till och från arbetet både teoretiskt och praktiskt.

Persontransporterna i samband med resor i tjänsten har däremot fått mindre uppmärksamhet än de förtjänar i loka-

liseringsdebatten. I samma mån som organisationsverksamhet — fattad i vidaste betydelse — blir en allt viktigare funktion i det ekonomiska livet, blir det också allt viktigare att observera den växande grupp av personal som i arbetet måste förflytta sig från plats till plats för att upprätthålla personkontakter. En stor del av dessa resor måste särskilt i vårt land bli långdistansförflyttningar av den typ som möjliggörs genom expresståg, sovvagnståg, flyg och numera också med hyrbilar vid terminalerna.

Omfattningen och den ekonomiska betydelsen av »organisationstrafiken» är inte närmare känd, något som ligger i linje med att man överhuvudtaget saknar ett systematiskt grepp om kontorsfunktionernas lokalisering villkor. Chefs- och stabspersonalen i en decentraliserad aktivitet måste emellertid uppenbarligen arbeta med en helt annan tidsbudget än i en motsvarande uppgift som är centralt belägen. Detsamma gäller de konsulter som anlitas för verksamhet i perifera lägen. Det råder inget tvivel om att den lätthet med vilken kontakter på denna nivå kan arrangeras inom stadsregionerna är en av de viktigaste förutsättningarna för dessas tillväxt och vitalitet.

En rad tekniska hjälpmedel och organisatoriska arrangemang kan tänkas tillkomma eller bli vidare utvecklade, vilka på detta område åtminstone underlättar en decentralisering om denna av andra skäl befinnes önskvärd. Hit hör elektronisk dataöverföring och andra nyheter på telekommunikationsområdet. Hit hör snabbare och tätare expresstågsförbindelser samt taxi- och företagsflyg med smärre plan. Organisatoriskt kan det bli möjligt att i rummet skilja funktioner som ännu självklart hålls samman, så att en mindre stabsavdelning bibehålls i central lokalisering,

medan övriga mera plats- och personalkrävande verksamhet förs undan till annan ort.

Produktstabiliteten inom näringslivets olika branscher är likaledes en funktion av de tekniska förändringarna och kan ge kraftiga geografiska utslag. I den mån produkter blir föråldrade och ny inriktning inte kan åstadkommas inom existerande anläggningar, kan som bekant orter och hela regioner komma att drabbas av driftsinskränkningar eller nedläggningar. Den ökande levnadsstandarden gör problemet snarare mera än mindre allvarligt vad ortsmässig eller regional industriell ensidighet beträffar. Utrymmet kommer att bli större för moderörelser på konsumtionsområdet och massmedia bidrar till att förstärka uniformiteten bland köparna. Hela industrigrenar kan tänkas växa upp och försvinna igen på ganska kort tid, i varje fall sett i det tidsperspektiv som samhällsplaneringen har att arbeta med.

Innovationsmängden på alla områden kommer att öka per tidsperiod inom överskådlig framtid och det finns anledning att man inte bara från näringslivets sida utan också från samhällsplaneringens följer skeendet och försöker gardera sig mot ogynnsamma biverkningar. En sida av lösningen är att planera med tanke på flexibilitet. Hur detta skulle kunna gå till behöver närmare studeras. En annan är att på ett sätt som hittills inte genomförts försöka systematiskt följa de tekniska nyheter som undan för undan kommer till synes och söka bedöma deras möjliga följder för samhällets areella organisation vid olika antagna spridningsnivåer. Låt vara att studierna i mycket måste bli spekulativa. De kunde likväl tjäna till att skapa handlingsberedskap. Och de skulle väl också kunna leda till att man stimulerade till utvecklingsarbete för att få

fram alternativa lösningar som kunde bli samhällsekonomiskt mera gynnsamma än de som erbjuder sig utan sådant utvecklingsarbete. Framförallt måste den uppfattningen övervinnas att utvecklingen måste ha sin gång ostörd och att möjligheter till rationella val mellan olika utvecklingsvägar inte skulle finnas.

Data för regional analys. Samordnad planering

Diskussionen om regionala frågor måste för närvarande i många avseenden bli vag och stödas på analyser som arbetar med gissningar och närmevärden. Anledningen härtill är att det i väsentliga stycken saknas informationsmaterial — och detta är särskilt fallet på det ekonomiska och tekniska området — som kan visa skeendets i rummet lokaliserade detaljer och deras inbördes sammanhang. Om samordning i planeringen skall kunna uppnås och en regionalpolitik bedrivs framgångsrikt krävs i själva verket att man bygger upp och vidmakthåller datasystem, som delvis har en annan karaktär än den nu tillgängliga statistiken, vilken i så hög grad inriktar sig på aggregering över riksnivå.

I ett effektivt datasystem bör ingå inte bara en aktuell beskrivning av nu läge med närmast bakomliggande utvecklingstrend utan också planläget sådant viktigare beslutsfattare på skilda nivåer koncipierat det. Metoder måste skapas som tillåter samtidig snabb överblick över avsikter och möjligheter. Häri ingår som en viktig komponent — jämförlig med bevakningen av den tekniska utvecklingen — att utvärdera i regionala förändringstermer sådana statliga och kommunala beslut och anordningar som utan att vara primärt lokaliserande likväl kommer att få lokaliserande bieffekter. En på sådana informatio-

ner grundad analys bör kunna avslöja styrningsalternativ för målförverkligande vilka annars hade förbigåtts. Ett datasystem av denna karaktär är i första hand mindre en fråga om att samla nya sorters upplysningar än att på lämpligt sätt organisera vad som redan registreras inom den offentliga verksamheten men nu är spritt och svårbearbetat.

Utvecklingsplanering har länge bedrivits på olika beslutsnivåer och inom skilda verksamhetsgrenar i form av såväl ekonomisk som social och fysisk planering. Eftersom det sektoriella angreppssättet gradvis utvecklats från vitt skilda utgångspunkter har det kommit att följa skilda banor i stället för att samstämmas, vilket haft till följd att de summerade effekterna ibland kunnat bli motsägande eller i varje fall överraskande.

Det är emellertid uppenbart att t. ex. ekonomiska planmål inte kan uppnås i ett geografiskt vakuum, utan de måste till slut specificeras stycke för stycke i en fysisk verklighet. De fysiska arrangemangen å andra sidan är intimt förknippade med den sociala utvecklingen via bostäder och med dessa samhörande anordningar för utbildning, sjukvård och tjänster.

Det kommer att bli mer och mer aktuellt att samordna sektorerna och samtidigt nå fram till ett enhetligt grepp över skeendet inom de politiska-administrativa områdena på alla nivåer. Svårigheterna att nå fram till denna samordning ligger inte bara i att finna nya lämpligare avgränsade och dimensionerade indelningssystem, lokalt och regionalt. Därtill kommer också kontakterna mellan sektorerna. Det finns nu en tämligen uppenbar motsägelse mellan fysisk planering och vad man skulle kunna kalla verksamhetsplanering. Denna motsägelse synes härröra från att företrädarna för den fysiska planering-

en hyser en i och för sig förstälilig önskan att i varje område, stort eller litet, producera en i markanvändningstermer specificerad plan men att planering i övrigt huvudsakligen uppfattas som en ständigt fortgående kanaliseringprocess.

I vårt samhälle med dess vida frihetsgrader för enskilt handlande kan en plan i byggnadsritningens strikta mening naturligtvis aldrig genomföras över större områden, något som inte utesluter att man konsekvent leder de

nödvändiga förändringarna. Det är å andra sidan lika olämpligt att gå till den andra ytterligheten och försumma att utvärdera verksamhetsplaneringen fullt ut i fysiska termer, något som nu sker i alltför stor utsträckning. En amalgamering av de olika synsätten är på sin plats. Hur denna skall komma till stånd är tillräckligt komplicerat för att motivera att en intensifierad forskning sätts in kring samordningens villkor och teknik.

Tabellförteckning

Avdelning 2

2.1: 1	Bruttonationalproduktens ökning 1950—1965 i OECD-länderna	15
2.2: 1	Produktionens, konsumtionens och investeringarnas volymmässiga utveckling 1950—1965	16
2.2: 2	Resursernas fördelning 1938/39—1965	16
2.2: 3	De offentliga konsumtions- och investeringsutgifternas andel av BNP	17
2.3: 1	Produktion, arbets- och kapitalinsats samt deras relation 1950—1965	18
2.4: 1	Konsumtion, investering och produktion per invånare 1950—1965	20
2.5: 1	Utvecklingen 1960—1965, faktisk och enligt den senaste långtidsutredningen	21
2.6: 1	Prisutvecklingen 1950—1965	22

Avdelning 3

3.1: 1	Folkmängdens förändringar 1945—1980	25
3.1: 2	Olika åldersgruppers andel av totalbefolkningen 1960—1980	30
3.1: 3	Förändringen i medelfolkmängden och antalet förvärvsarbetande inom olika köns- och civilståndsgrepp 1960—1970	32
3.1: 4	Arbetskraftens förändringar 1960—1970	36
3.1: 5	Arbetskraft, produktivitet och produktion 1950—1970	38
3.2: 1	Arbetskraftsefterfrågan 1965—1970 enligt planer och expertbedömningar	44
3.2: 2	Försörjningsbalans 1965—1970 enligt planer och expertbedömningar	45

Avdelning 5

5: 1	Försörjningsbalansen 1965—1970 enligt långtidsutredningens kalkyl	74
5: 2	Försörjningsbalansens utveckling 1950—1970	74
5: 3	Resursernas fördelning 1938/39—1970 i löpande priser	74
5: 4	Resursernas fördelning 1950—1970 i fasta priser	75
5: 5	Produktionen inom olika näringsgrenar 1950—1970	75
5: 6	Sysselsättningen i olika näringsgrenar 1950—1970	76
5: 7	Sysselsättningens förändringar i olika näringsgrenar 1950—1970	77
5: 8	Bruttoinvesteringarna inom olika näringsgrenar 1950—1970	78
5: 9	Förändringar av bruttoinvesteringarna inom olika näringsgrenar 1950—1970	79

Avdelning 6

6.1: 1	Den privata konsumtionens utveckling 1964—1970 enligt två alternativ	83
6.2: 1	Offentlig konsumtion 1955—1970	93
6.3: 1	Bruttoinvesteringarnas volymmässiga utveckling 1965—1970	99
6.3: 2	Bruttoinvesteringarnas fördelning 1950—1970	101
6.4: 1	Sveriges varuexport 1955—1970	105
6.4: 2	Sveriges andel av exporten till världen och europeiska OECD 1953—1965	110
6.4: 3	Den svenska exporten fördelad på avsättningsområden 1953, 1960 och 1964.	111
6.4: 4	Sveriges import 1955—1970	112
6.4: 5	Importen till Sverige 1953, 1960 och 1964 fördelad på ursprungsområden	112
6.4: 6	Bytesbalansen 1965 och 1970	113
6.5: 1	Förändringen av produktionen inom olika näringsgrenar 1950—1970	117
6.5: 2	Produktion per sysselsatt inom olika näringsgrenar 1950—1970.	118
6.6: 1	Förändringar i antalet förvärvsarbetande 1950—1970, sektorvis	121
6.6: 2	Arbetskraftens procentuella fördelning på olika näringsgrenar 1950—1970.	122
6.7: 1	Förändringar i hushållens inkomster, skatterna och den privata konsumtionen 1964—1970	128
6.7: 2	»Skattgap» och skatter i procent av hushållens bruttoinkomster 1970	129
6.7: 3	Investering och sparande i procent av BNP	130
6.7: 4	Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1964	132
6.7: 5	Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1970	133

Avdelning 7

7.1: 1	Jordbrukets produktion 1964—1970	137
7.2: 1	Årlig skogsavverkning 1952/53—1963/64	139
7.2: 2	Prognos för skogsavverkningen 1970	141
7.2: 3	Behov av arbetskraft inom skogsbruket 1965—1970	144
7.4: 1	IUI: s enkät rörande industrins planer 1963—1970	151
7.4: 2	Industrins produktions- och exportutveckling 1950—1970	173
7.5: 1	Sveriges elproduktionsapparat 1965—1975	179
7.6: 1	Byggandet totalt och inom olika områden 1950—1970	182
7.6: 2	Pris- och löneutveckling inom byggnads- och anläggningsverksamhet i jämförelse med vissa andra områden 1950—1964	183
7.7: 1	De inrikes persontransporterna 1950—1970	185
7.7: 2	De inrikes godstransporterna (lastbil, järnväg och sjöfart) 1950—1970	189
7.7: 3	Antalet förvärvsarbetande i samfärdsel 1950—1970	198
7.7: 4	Televerkets produktion 1950—1970	200
7.8: 1	Antalet butiker inom detaljhandeln 1964—1970	202
7.9: 1	Sysselsättningen inom sektorn »privata tjänster» 1950—1970	207
7.12: 1	Statens och kommunernas utgifter för offentlig tjänsteproduktion 1955—1965	218
7.12: 2	Förändringar i antalet vårdplatser inom sjukvården 1950—1970	224
7.12: 3	Myndigheternas planer och LU:s kalkyl avseende driftutgifter och investeringar inom offentlig tjänsteproduktion 1965—1970	237

Avdelning 8

8.4: 1 Resursfördelning och tillväxttakt på 1970-talet	245
8.5: 1 Produktion och sysselsättning sektorvis på 1970-talet	250

Appendix A

A: 1 Kalkyl för den nationella kapitalstocken 1950—1980	264
A: 2 Kapitalstockens grad av modernitet 1950—1980	266
A: 3 Tillväxttal för faktorinsats och produktion samt för deras relationstal 1950—1980	266
A: 4 Studentpopulationen i arbetskraften 1950—1980	270

Appendix B

B: 1 Sveriges befolkning uppskattningsvis procentuellt fördelad på närings- grenar	274
B: 2 Den procentuella andelen av Sveriges befolkning inom större landsdelar.	276
B: 3 Den procentuella andelen av förvärvsarbetande i Sverige samt av »organi- sationsgruppen» inom större landsdelar 1960	280

Diagramförteckning*Avdelning 2*

2.1: 1 Utvecklingen av produktion och produktivitet 1900—1970	14
---	----

Avdelning 3

3.1: 1 Levande födda 1900—1980 och befolkningsutvecklingen inom olika ål- dersgrupper 1945—1980	28
3.1: 2 Förvärvsfrekvenser för gifta kvinnor inom olika åldersgrupper 1960— 1970	33

Avdelning 4

4.1: 1 Exportens och importens andel av bruttonationalprodukten 1950—1970	50
4.2: 1 Produktionens, konsumtionens och investeringarnas volymutveckling 1951—1970	70

Avdelning 6

6.1: 1	Den privata konsumtionens utveckling för skilda varor och tjänster 1950—1970	82
6.4: 1	Exporten av skilda varor 1955—1970	108
6.6: 1	Näringsgrenarnas andel av den totala sysselsättningen 1950—1970 . . .	123

Avdelning 7

7.1: 1	Jordbrukets investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	138
7.4: 1	Industriproduktion totalt och inom vissa industrigrupper 1950—1970 . .	153
7.4: 2	Industrins investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	172
7.5: 1	Elproduktionsapparatens tillväxt 1960—1975	180
7.5: 2	Kraftindustrins investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	181
7.7: 1	Antalet person- och lastbilar samt bussar 1950—1970	187
7.7: 2	Den yrkesmässiga biltrafikens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	193
7.7: 3	Väg- och gatuinvesteringar (exkl. underhåll) 1950—1970	195
7.7: 4	Den kommunala kollektivtrafikens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	196
7.7: 5	Järnvägsfartens samt den statliga och privata bussfartens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	197
7.7: 6	Sjöfartens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	197
7.7: 7	Luftfartens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	198
7.7: 8	Televäsändets investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	200
7.8: 1	Varuhandelns m. m. investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970 . . .	206
7.10: 1	Bostadsinvesteringarna (exkl. underhåll) 1950—1970	213
7.11: 1	Investeringar i vatten- och avloppsanläggningar (exkl. underhåll) 1950—1970	217
7.12: 1	Undervisningens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	222
7.12: 2	Antalet vårdplatser inom sjukvården 1950—1970	225
7.12: 3	Hälso- och sjukvårdens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970 . .	226
7.12: 4	Socialvårdens investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	231
7.12: 5	Försvarets investeringar (exkl. underhåll) 1950—1970	236

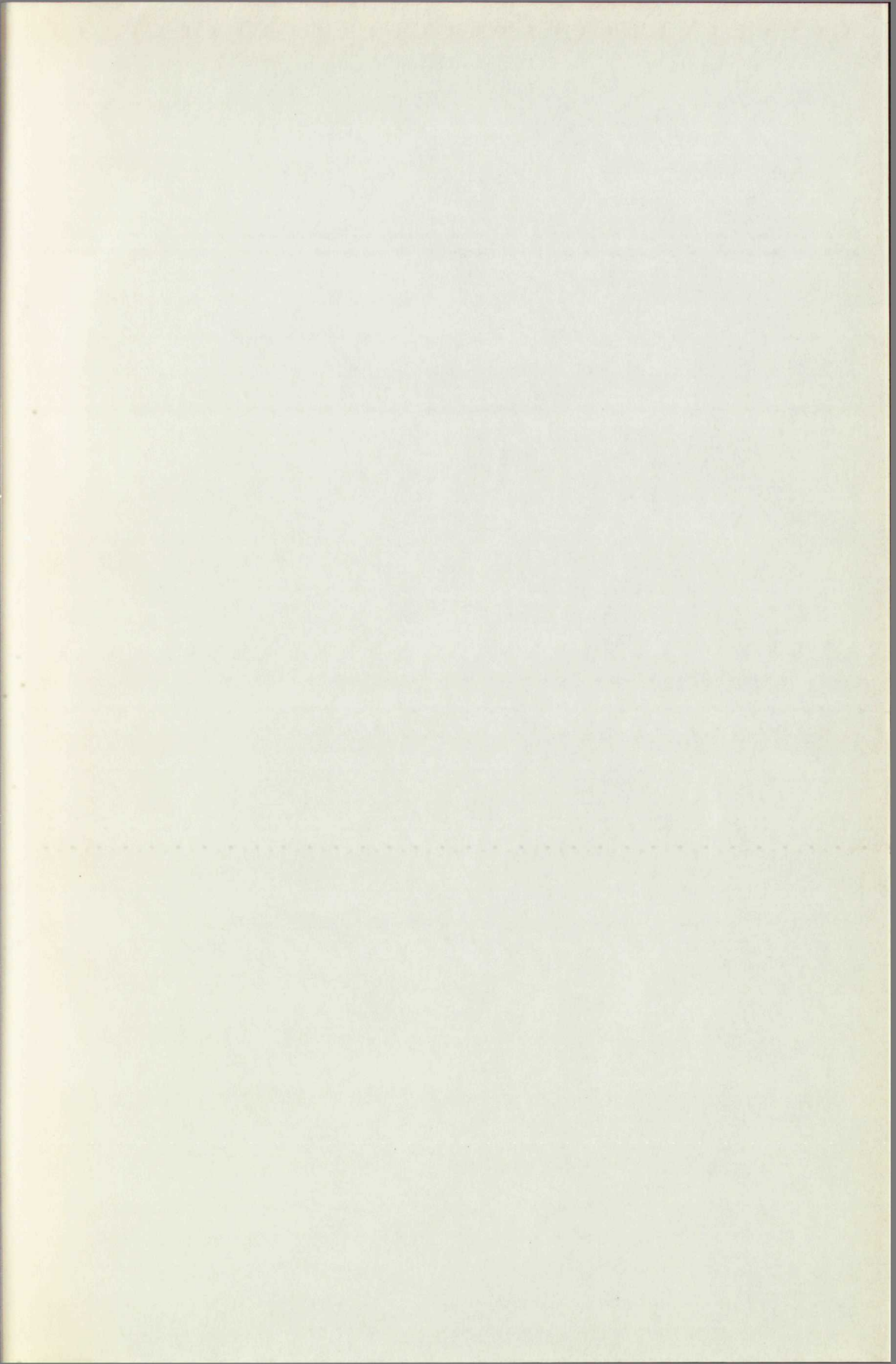
Appendix A

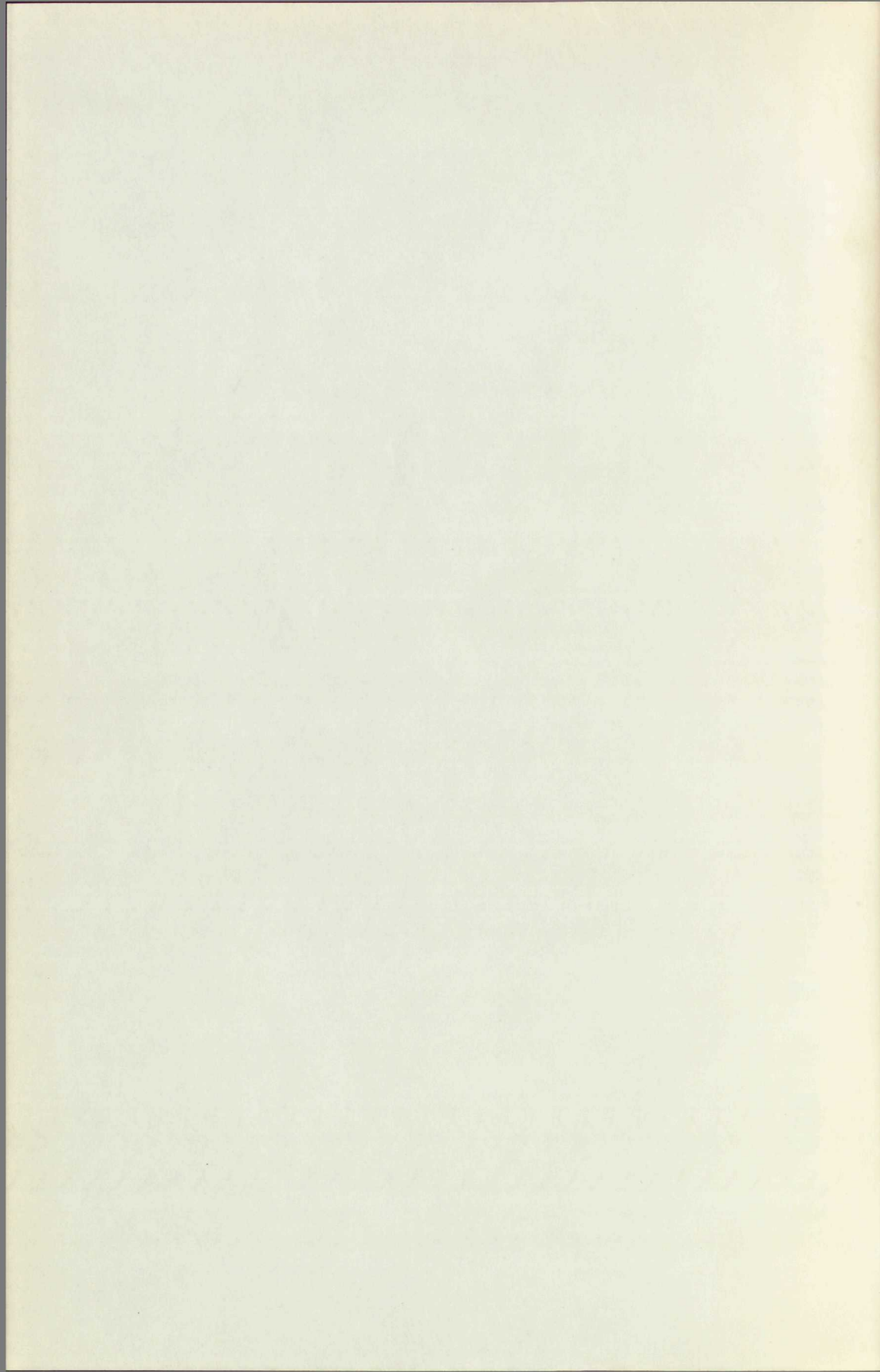
A: 1	Arbetsinsats, kapitalinsats och produktion 1950—1980	267
------	--	-----

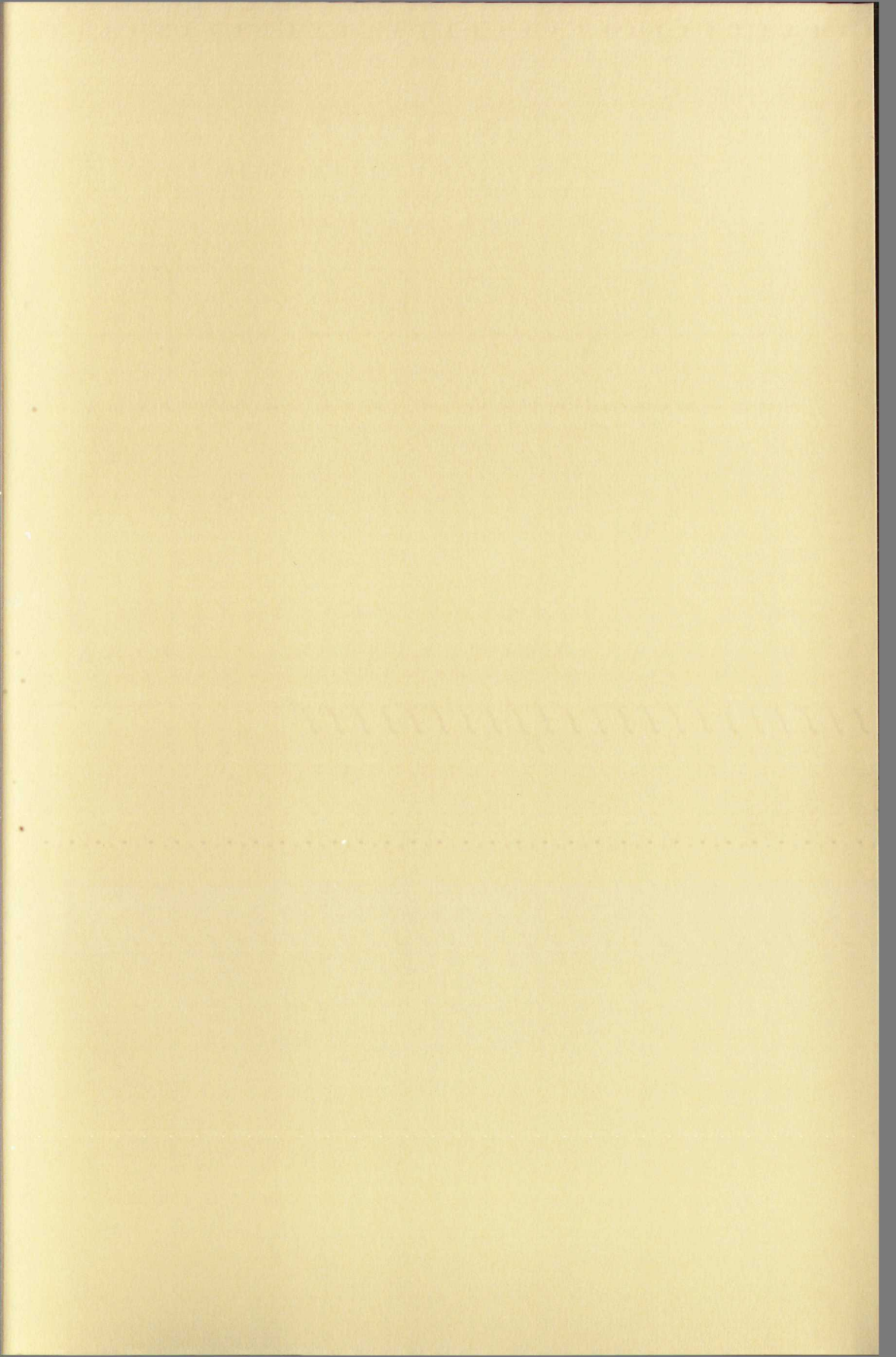
Appendix B

B: 1	Områden inom 30 km från tätort med över 50 000 inv. 1960	278
B: 2	Områden inom 30 km från tätort med över 25 000 inv. 1960	278
B: 3	Områden inom 30 km från tätort med över 10 000 inv. 1960	279









STATENS
OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Finansdepartementet

1965 års långtidsutredning 1. Svensk ekonomi 1966—
1970. [1]

ESSELTE AB, STOCKHOLM 1966

